

ΣΤΕΛΛΑΣ ΜΠΑΖΑΚΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΦΙΛΙΠΠΟΣ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Σπύρος Ι. Παπασπύρου
Ζωγράφος
Καθηγητής Εφαρμογών ΤΕΙ/ΗΠ.

17.865

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΕΨΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΑΙΣΑΝΤΙΚΟΝ, ΠΙΣΑΤΟΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1962

ΣΗΤΑΧΟΣ

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΦΙΛΙΠΠΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΣΤΕΛΛΑΣ ΜΠΑΖΑΚΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1967

120K P A T H S

ΠΛΗΘΥΝΣΗ

ΦΙΛΙΠΠΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΕΡΕΥΝΑΤΕΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ

ΕΡΕΥΝΑΤΕΣ

ΕΡΕΥΝΑΤΕΣ

ΕΡΕΥΝΑΤΕΣ

ΕΡΕΥΝΑΤΕΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΙΣΟΚΡΑΤΗ

α' Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ

Ο Ίσοκράτης γεννήθηκε στην Αθήνα το 436 και πέθανε στην ίδια πόλη το 338 π.Χ. Έζησε δηλαδή έναν ολόκληρο αιώνα, σε μια αποφαστική μάλιστα εποχή για την ελληνική ιστορία, γεμάτη ταραχές και πολέμους.

Τὰ ἔξι πρῶτα χρόνια του ἦταν τὰ μόνα ξένοιαστα καὶ εὐτυχισμένα στὴ ζωὴ του. Ἦταν ἡ ἐποχὴ πὺν τὸ μεγαλεῖο τῆς Ἀθήνας μεσουρανοῦσε, ὁ χρυσὸς αἰώνας τοῦ Περικλῆ ἔφτανε στὴ μεγαλύτερη ἀκμὴ του. Αὐτὴ ἡ θάυμαστὴ ἀνθιση δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶχε κάποια ἐπίδραση στὴ διαμόρφωση τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ Ἰσοκράτη.

Ἀλλὰ δὲν ἔζησε γιὰ πολὺ στὴν ξεγνοιασιά. Μόλις ἦταν ἔξι χρονῶν ὅταν ξέσπασε ἡ θύελλα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, πὺν ἔφερε τόσες συμφορὲς σ' ὁλόκληρὴ τὴν Ἑλλάδα. Τὴν ταραγμένη αὐτὴ ἐποχὴ ὁ Ἰσοκράτης ἀρχίζει νὰ καταλαβαίνει τὸν ἐαυτό του καὶ τὸ γύρω του κόσμος, καὶ ὅπωςδήποτε γεννιοῦνται μέσα του ἡ ἀβεβαιότητα, ἡ ἀνησυχία καὶ ὕστερα ἡ ἀνάγκη νὰ βρῇ μόνος του κάποιο τρόπο νὰ ἀντιδράσῃ.

Ο Πελοποννησιακὸς πόλεμος τελειώνει τὸ 404 π.Χ. — ὁ Ἰσοκράτης εἶναι πιά 32 χρόνων — μὲ τὴν ἡττα τῆς Ἀθήνας καὶ τὸ γενικὸ πένθος καὶ τὴν ντροπὴ τῶν πολιτῶν της. Ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα ἐπικρατεῖ μιὰ γενικὴ διάλυσῃ καὶ παρακμὴ· ὅλος ὁ Ἑλληνισμὸς ἔχει ὑποστῇ ἀνυπολόγιστὴ φθορά, ἀφοῦ ὅλες σχεδὸν οἱ ἐλληνικὲς πόλεις πῆραν μέρος στὸν ὀλέθριο αὐτὸ πόλεμο, ἄλλες στὸ πλευρὸ τῆς Ἀθήνας καὶ ἄλλες μὲ τὸ μέρος τῆς Σπάρτης.

Τὴν Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία, πὺν χρεωκόπησε στὰ δύσκολα αὐτὰ χρόνια, τὴ διαδέχτηκε ἡ Σπαρτιατικὴ μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς νικητὲς Σπαρτιάτες. Αὐτοὶ ὡς τότε ὑπόσχονταν στὶς ἐλληνικὲς πόλεις ἰσοτιμία καὶ αὐτονομία καὶ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῶν Ἀθηναίων, οἱ ἴδιοι ὅμως θὰ

ἐξελιχτοῦν σέ δυνάστες πολὺ πρὶ μισητοὺς ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους μὲ τὶς δεκαρχίες καὶ τὶς τριακονταρχίες — κυβερνήσεις ἀπὸ ὀλιγαρχικῶν — πρὸς τοποθετοῦσαν στίς διάφορες πόλεις μετὰ τὸν πόλεμο, γιὰ νὰ διενκο-
λύνουν τὰ δικά τους σχέδια.

Τώρα παντοῦ ἀνησυχία καὶ ἀγωνία, φόβος καὶ ἀναταραχὴ πολεμι-
κὴ συνθέτουν τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς, καθὼς πότε ἢ μίᾳ καὶ πότε
ἢ ἄλλῃ ἀπὸ τὶς ἐλληνικὰς πόλεις, πρὸς ἀποχτοῦν κάποια δύναμη, προσπα-
θοῦν νὰ ἐπιβάλουν τὴν κυριαρχία τους στίς ἄλλες μὲ ὅλα τὰ μέσα, ἀκό-
μα καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Πέρση βασιλιᾶ, καὶ προκαλοῦν τὸ μίσος καὶ
τὴν ἀντίδρασή τους.

Στὴν ἀρχὴ ἡ Σπάρτη τρεῖς δεκαετίες σχεδὸν κάνει ὅ,τι θέλει στὴν
Ἑλλάδα, μὲ τὸ δικαίωμα πρὸς τῆς ἐξασφάλισε ἡ νίκη της στὸν Πελοπον-
νησιακὸν πόλεμον καὶ μὲ τὴ συμπαράσταση τῶν Περσῶν, καὶ τελικὰ πα-
ραδίδει στὰ χέρια τῶν τελευταίων τὰ ἐλληνικὰ νησιὰ καὶ τὰ μικρασια-
τικὰ παρὰλια καὶ τοὺς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνουν στὰ πράγματα
τῆς Ἑλλάδας μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα τὸ 387 π.Χ., προκαλώντας
ἔτσι τὴν ἀνησυχία καὶ τὴν ἀντίδραση ὅλων τῶν Ἑλλήνων.

Ὑστερα ἡ Θήβα θὰ ἀναστατώσῃ πάλι τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴ δική της
ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ καὶ θὰ δημιουργήσῃ καὶ ἄλλα πανελλήνια προ-
βλήματα κοντὰ στὰ τόσα πρὸς ὑπῆρχαν, ὥσπου θὰ ὑποκύψῃ καὶ αὐτὴ
στὴ μάχῃ τῆς Μαντινείας τὸ 362 π.Χ., ὅπου σκοτώθηκε ὁ Ἐπαμει-
νώνδας καὶ τὸ χάος, πρὸς ἐπικρατοῦσε μέχρι τότε στὴν Ἑλλάδα, ἔγι-
νε ἀκόμα μεγαλύτερο, ὅπως μᾶς λέει ὁ Ξενοφώντας στὸ τέλος τῶν
«Ἑλληνικῶν» του.

Τὸ χάος αὐτὸ καὶ ἡ διάλυση θὰ εὐνοήσουν τὰ σχέδια μιᾶς νέας δύ-
ναμης, πρὸς ξεπροβάλλει ἀπὸ τὸ βορρὰ γεμάτῃ σφρίγος καὶ ὁρμῇ. Εἶναι
τὸ κράτος τῶν Μακεδόνων, πρὸς ἔχει τὴν τύχῃ τὰ ἀποφασιστικὰ αὐτὰ
χρόνια νὰ κατευθύνεται ἀπὸ τὸ Φίλιππο τὸ Β', ἄνθρωπον δραστήριον, ἔξυ-
πνον καὶ δυναμικόν, πρὸς μπορεῖ καὶ ξέρει νὰ ἐκμεταλλεῖται τὶς εὐκαιρίες.
Αὐτὸς λοιπὸν ἀπὸ ἐπιτυχία σὲ ἐπιτυχία καὶ ἀπὸ νίκη σὲ νίκη θὰ φτάσῃ
ὡς τὴ Νότια Ἑλλάδα καὶ θὰ ἐπιβάλῃ μὲ τὴ βία τὴν κυριαρχία του σὲ
μιὰ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἱστορίαν μάχῃ, τὴ μάχῃ στὴ Χαιρώ-
νεια τὸ 338 π.Χ., πρὸς ἐγκαινιάζει μιὰ νέα ἐποχὴ γιὰ τὸν ἐλληνικὸν κόσμον.
τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ ρόλο τοῦ πρωταγωνιστῆ δὲν τὸν παίζουν πιά οἱ με-
γάλεις πόλεις τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας — Ἀθήνα, Σπάρτη, Κόρινθος,

Θήβα κλπ. — ἀλλὰ νέες δυνάμεις, πὺν διαμορφώθηκαν στὸ μεταξὺ στὸν ἑλληνικὸ ὡρο, μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς Μακεδόνες.

Στὸ διάστημα αὐτό, μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, σὲ ποιά κατάσταση βρίσκεται ἡ Ἀθήνα, ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ Ἰσοκράτη, ὅπου ζῇ, διαμορφώνει τὸν κόσμον του καὶ δημιουργεῖ τὸ ἔργο του ὁ συγγραφεὺς; Ἦταν βέβαια φοβερὸ τὸ πλῆγμα, πὺν δέχτηκε ἀπὸ τὴν ἥττα της στὸν πόλεμον, καὶ ἀνυπολόγιστες οἱ ὕλικές καὶ ἠθικὲς ζημιές της. Ὡστόσο οἱ δυνάμεις καὶ οἱ σταθερὲς ἀξίες πὺν ἔκλεινε μέσα της ἡ πόλη αὐτὴ ἦταν ἀτέλειωτες. Δὲν πέρασε πολὺς καιρὸς καὶ ἄρχισε πάλι νὰ ἀναλαμβάνη ἀπὸ κάθε ἄποψη. Σ' αὐτὸ τὴ βοήθησε πολὺ καὶ ἡ αὐταρχικὴ πολιτικὴ τῆς Σπάρτης, πὺν δυσαρέστησε τίς ἑλληνικὲς πόλεις καὶ τίς ἔκαμε νὰ νοσταλγήσουν τὴν Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία καὶ νὰ στραφοῦν πάλι μὲ ἐμπιστοσύνη πρὸς τὴν πατρίδα τοῦ Ἰσοκράτη, ἰδιαίτερα μὲ τὴν κακὴ ἐντύπωση πὺν προκάλεσε στὸ πανελλήνιον ἡ Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα τὸ 387 π.Χ., γιὰ τὴν ὁποία ὑπεύθυνους θεωροῦσαν τοὺς Σπαρτιάτες.

Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς δυσαρέσκειας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀθηναϊκῆς δραστηριότητος, ἦταν νὰ δημιουργηθῇ ἡ δευτέρα Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία τὸ 378 π.Χ., δυὸ χρόνια μετὰ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ Πανηγυρικοῦ στὸ γεγονός αὐτὸ φαίνεται πὺς βοήθησε καὶ ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη, πὺν καλεῖ τοὺς Ἕλληνες νὰ ὁμονήσουν καὶ νὰ ἐνωθοῦν κάτω ἀπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων.

Βέβαια διάφοροι λόγοι ἱστορικοί, καὶ ἰδιαίτερα ἡ πολιτικὴ τῆς Θήβας, πὺν εἶχε ἀρχίσει πια νὰ παίζη πρωτεύοντα ρόλον στὸ προσκήνιον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, συνετέλεσαν νὰ μὴν κρατήσῃ πολὺ ἡ δευτέρα Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία. Ὡστόσο ὅμως ἡ ἡγεμονία αὐτὴ ἦταν ἀληθινὸς θρίαμβος γιὰ τὴν Ἀθήνα, μετὰ τὴ φοβερὴ φθορά πὺν εἶχε ὑποστῇ κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, καὶ ἀποδείχνει ἀκριβῶς τὸ γεγονός ὅτι ἡ πόλη αὐτὴ δικαιολογημένα δημιουργοῦσε στοὺς πολῖτες της περηφάνια γιὰ τὸ μεγαλεῖο της καὶ δικαιώνει τίς θέσεις πὺν παίρνει ὁ Ἰσοκράτης στὸν Πανηγυρικὸν του λόγο γιὰ τὰ ἀπαράβια δικαιώματα τῆς πατρίδας του στὸ θέμα τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἑλλήνων. Ἀκόμα ἐξηγεῖ γιὰ τί καὶ κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα, μετὰ τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου, ἐξακολουθοῦν νὰ ἀναφαίνωνται ἐξαίρετες πνευματικὲς μορφές μέσα σ' αὐτὴ τὴν πόλη, ὅπως ἡ μορφή τοῦ Ἰσοκράτη λ.χ., καὶ γιὰ τί καὶ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ παραμένει πάντα τὸ ἐκπαιδευτήριον ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

β' ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ

Ὁ πατέρας τοῦ Ἰσοκράτη Θεόδωρος ἦταν πλούσιος· εἶχε ἐργοστάσιο, πὺν κατασκεύαζε αὐλούς. Αὐτὸ τοῦ ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ πάρῃ ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ ἐπιμελημένη ἀγωγή καὶ μόρφωση καὶ νὰ ἀξιοποιήσῃ ἔτσι τὰ φυσικά του προσόντα· γιατί ἦταν προικισμένος μὲ μιὰ ἐμφυτὴ κλίση γιὰ τὰ γράμματα, μὲ οὐδένερκεια καὶ ἥθος, πὺν τὸν ἔκαμαν νὰ ξεχωρίζῃ ἀνάμεσα στοὺς συνομηλίκους του. Ἀλλὰ καὶ ἡ μορφὴ του ἦταν ὡραία, ἰδίως ὅταν ἔφτασε στὰ χρόνια τῆς ἐφηβείας. Ἦταν δηλαδὴ ὁ «καλὸς κάγαθός» νέος — ὡραῖος στὴ μορφὴ καὶ στὴν ψυχὴ, ἰδανικὸ πὺν τόσο ἀγαποῦσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι — μὲ τίς ἀρετὲς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς του καὶ μὲ τὴ χάρη τῆς μορφῆς του.

Δάσκαλοι, πὺν ἄσκησαν ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση ἐπάνω του — ἔξω ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πόλιν του, πὺν ἦταν, ὅπως εἶπαμε, πάντα τὸ κοινὸ ἐκπαιδευτήριον ὅλης τῆς Ἑλλάδας — στάθηκαν γνωστοὶ σοφιστὲς πρῶτα — σοφοὶ δάσκαλοι τῆς ρητορικῆς, πὺν δίδασκαν τὴν τέχνη αὐτὴ εἰσπράττοντας συχνὰ γενναῖα δίδακτρα — ἄνθρωποι, πὺν σημάδεψαν μὲ τὴν παρουσίαν τους τὴν ἐποχὴ του: Ὁ Πρωταγόρας, ὁ Πρόδικος, ὁ Τεισίας καὶ ἰδίως ὁ Γοργίας.

Τὸν τελευταῖον τὸν ἄκουσε στὴ Θεσσαλία, ὅπου εἶχε πάει γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ ἀνάμεσα στὰ 421 καὶ τὸ 413 π.Χ., τὴν ἐποχὴ τῆς Εἰρήνης τοῦ Νικία, ὁπότε τὰ πράγματα ἤρεμον ἡκόως μέσα στὴ γενικὴ θύελλα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ Γοργίας εἶχε ἐξαιρετικὴ φήμην σὰ σοφιστῆς καὶ δάσκαλος στὴν ἐποχὴ του καὶ ὅλοι, ὅσοι μπορούσαν νὰ πληρώσουν τὰ μεγάλα δίδακτρα πὺν γύρευε, φιλοδοξοῦσαν νὰ στείλουν τὰ παιδιά τους κοντά του. Ὁ πατέρας τοῦ Ἰσοκράτη εἶχε ἀκόμα τὴν οἰκονομικὴ δυνατότητα νὰ ἀνταποκριθῇ σὲ τέτοιες ἀξιώσεις — ἀργότερα ἔχασε τὴν περιουσίαν του μέσα στὴ γενικὴ καταστροφὴ, πὺν ἔφερε ὁ πόλεμος — καὶ ἔτσι μπόρεσε νὰ ἀκούσῃ ἀπὸ κοντὰ τὸ μεγάλο δάσκαλον. Ἦταν φυσικὸ βέβαια νὰ ἐπηρεαστῇ ἀπὸ τὴ διδασκαλίαν τοῦ Γοργία: Ἡ πίστη του στὴ δύναμιν πὺν ἔχει ἕνας καλοδουλεμένος λόγος νὰ πείθῃ τὸ κοινὸ ἀσφαλῶς ὀφείλεται στὰ μαθήματα τοῦ Γοργία, ὅσο καὶ ἂν ἀπομακρύνθηκε ἀργότερα ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ δασκάλου του, πὺν θεοποιοῦσε τὴ δύναμιν τοῦ λόγου καὶ πὺν εἶναι ὁ εἰσηγητὴς ὅλων τῶν ρητορικῶν σχημάτων καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ ἐντεχνου πεζοῦ λόγου στὴν Ἑλλάδα.

Ἀργότερα ἔγινε καὶ μαθητὴς τοῦ Σωκράτη. Ὁ μεγάλος φιλόσοφος

τὸν ἀγάπησε πολὺ καὶ τὸν ἐπηρέασε βαθιά. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰσοκράτης δέθηκε μὲ τὸ δάσκαλό του, καὶ ὁ ἄδικος θάνατός του τὸ 399 π.Χ. τὸν πίκρανε πολὺ — λένε μάλιστα πὼς βγήκε στὴν ἀγορὰ μὲ ροῦχα πένθιμα.

Τὰ μαθήματα τοῦ Γοργία λοιπὸν πρῶτα γιὰ τὴ μεγάλη δύναμη τοῦ λόγου καὶ ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη ὕστερα διαμόρφωσαν κυρίως τὸν ψυχικὸ καὶ τὸν πνευματικὸ κόσμον τοῦ Ἰσοκράτη, μαζὶ μὲ διάφορες ἄλλες ἐπιδράσεις, πὺν δέχτηκε ἀπὸ πολλὰς μεριές.

Μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου οἱ δυσκολίες τῆς ζωῆς ἔγιναν πολλὰς γι' αὐτόν, ἀφοῦ ἔχασε, ὅπως εἴπαμε, ὅλην τὴν περιουσίαν. Γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ λοιπὸν τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα, ἀναγκάζεται νὰ ἐργασθῇ ἐπαγγελματικὰ καὶ νὰ κἀνῃ γιὰ δέκα χρόνια περίπου, ἀπὸ τὸ 404 μέχρι τὸ 393 π.Χ., τὸ λογογράφον: πληρώνεται δηλαδὴ καὶ γράφει δικανικοὺς λόγους γιὰ λογαριασμὸ τῶν πελατῶν του. Τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ ἀναδείχτηκε μετὰ τὸν πόλεμον, πὺν δημιούργησε πολλὰς δικαστικὰς ὑποθέσεις στὴν Ἀθήναν, καὶ πολλοὶ συνάδελφοί του εἶχαν ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία στὸν τομέα αὐτόν, ὅπως ὁ Λυσίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰσοκράτης ἐργάστηκε μὲ εὐσυνειδησία, ἂν καὶ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἰσχυρὸ ἀνταγωνισμὸ τῶν ἄλλων λογογράφων, ἰδίως τοῦ Λυσία, καὶ κατάφερε νὰ διορθώσῃ τὰ οἰκονομικά του μὲ τὸ ἐπάγγελμα αὐτό, πὺν δὲν τὸ ἀγαποῦσε, γιατί δὲν ταίριαζε στὴν ἰδιοσυγκρασία καὶ στὰ ἐνδιαφέροντά του, καὶ τὸ ἀσχοῦσε μόνον ἀπὸ ἀνάγκη.

γ' Ἡ ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΙΣΟΚΡΑΤΗ

ΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΤΟΥ ΙΔΕΕΣ

Κατὰ τὸ 390 π.Χ. ἡ οἰκονομικὴ του κατάστασις τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἀφήσῃ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ λογογράφου καὶ νὰ ἀνοίξῃ στὴν Ἀθήναν μιὰ σχολή, γιὰ νὰ γίνῃ δάσκαλος καὶ ὁδηγητὴς τῶν νέων σὲ μιὰ δύσκολη ἐποχὴ.

Ἡ σχολὴ αὐτὴ λειτουργοῦσε ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Ἀθήνας, ἀνάμεσα στὸ Κυνόσαργες καὶ στὸ Λύκειον, τὸ ἄλσος δηλαδὴ τοῦ Λυκείου Ἀπόλλωνα, κοντὰ στὸν Ἰλισσό, ὅπου ἦταν ἡ Περιπατητικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτέλη. Εἶχε γύρω στοὺς 14-18 μαθητὲς, Ἀθηναίους στὴν ἀρχὴ καὶ ὕστερα, μετὰ τὴ δημοσίευσιν τοῦ Πανηγυρικοῦ τὸ 380 π.Χ., πὺν τὸν ἔκαμε διάσημον, ἀπὸ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας. Ἐμεναν κοντὰ του 3-4 χρόνια, καὶ ἀνάμεσα στὸ δάσκαλον καὶ στοὺς μαθητὲς ἀναπτύσσονταν

πάντοτε ισχυροί δεσμοί φιλίας, πού βοηθοῦσαν νά καρποφορήσῃ ἄμεσα καί ἀποδοτικά ὁ σπόρος τῆς διδασκαλίας του. Μετά τὸ τέλος τῶν σπουδῶν ὅλοι σχεδὸν ἀποχωρίζονταν μὲ μεγάλη θλίψη τὸν Ἴσοκράτη. Τὰ διδάκτρα πού πληρώναν δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστά, φαίνεται ὅμως πὼς μὲ τὶς εἰσπράξεις τῆς Σχολῆς, ἀλλὰ καί μὲ διάφορες δωρεές τῶν φίλων του, κατόρθωσε νά ξαναφτιάξῃ μιὰ περιουσία.

Τὸν 4ο αἰῶνα λειτουργοῦν καί ἄλλες σχολές στὴν Ἀθήνα· ἦταν μιὰ ἀνάγκη γιὰ τὴν ἀνήσυχη αὐτὴ ἐποχὴ, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν πού νά στηριχτοῦν καί διψοῦν νά ἀκούσουν καί νά μάθουν. Σὲ τρεῖς βασικεῖς κατηγορίες μποροῦμε νά χωρίσουμε τὶς σχολές αὐτές: Πρῶτα εἶναι οἱ καθαρὰ ρητορικές, ὅπως τοῦ Γοργία, πού σκοπὸ ἔχουν νά διδάξουν στοὺς νέους κυρίως τὴ ρητορικὴ τέχνη, γιὰ νά τοὺς ἐτοιμάσουν γιὰ τὴν πολιτικὴ σταδιοδρομία. Ὑστερα εἶναι οἱ φιλοσοφικές, ὅπως τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ἀσχολοῦνται ἰδιαίτερα μὲ θεωρητικὰ προβλήματα, χωρὶς νά ἔχουν πρακτικὴ κατεύθυνση, καί τέλος οἱ ἐνδιάμεσες, ὡς πῶμε, σὰν τὴ σχολὴ τοῦ Ἴσοκράτη, πού, χωρὶς νά ἀδιαφορῇ γιὰ τὴ ρητορικὴ κατάρτιση τῶν μαθητῶν, φιλοδοξεῖ καί ἐπιδιώκει νά δημιουργήσῃ ὁλοκληρωμένες ἠθικὲς προσωπικότητες, ἀνθρώπους ἀξι-
ους, πού δὲ θὰ ἐξαντλοῦνται στὴ θεωρητικὴ συζήτηση, ἀλλὰ θὰ εἶναι σὲ θέση νά ἀντιμετωπίσουν ὅλα τὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ τους, ἀτομικὰ καί πολιτικά, μὲ τὰ ἐφόδια τῆς ἀρετῆς καί τῆς πρακτικῆς γνώσης, πού θὰ ἀποχτοῦσαν στὴ Σχολή.

Εἶχε δηλαδή περισσότερο πρακτικὴ κατεύθυνση ἀπὸ μιὰ καθαρὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ καί ἀντιμετώπιζε σοβαρότερα τὰ ἠθικὰ καί θεωρητικὰ προβλήματα ἀπὸ μιὰ ρητορικὴ σχολή. Βοηθοῦσε τοὺς νέους νά καλλιεργήσουν τὴν ψυχὴ καί τὸ πνεῦμα τους καί νά ἀποκτήσουν ἠθικὰ καί πρακτικὰ ἐφόδια, γιὰ νά τὰ βγάλουν πέρα σὲ ὅποιαδήποτε κατάσταση καί νά βοηθοῦν καί τὴν πολιτεία ἀποτελεσματικά. Γιατί, γιὰ τὸν Ἴσοκράτη, τὰ ἐφόδια, πού ἀποχτοῦμε σὰν ἄτομα, δὲν ἔχουν καμιά ἀξία, ἂν δὲν τὰ χρησιμοποιοῦμε γιὰ τὸ καλὸ τῶν συνανθρώπων μας.

Κατὰ τὴ γνώμη του λοιπόν, ἀληθινὰ μορφωμένοι ἄνθρωποι δὲν εἶναι αὐτοὶ πού εἶναι φορτωμένοι γνώσεις καί σοφία· εἶναι ἐκεῖνοι πού μποροῦν νά ἀντιμετωπίσουν κάθε κατάσταση, σὰν ἄτομα ἢ σὰ μέλη μιᾶς πολιτείας, καί νά προσφέρουν πολύτιμη βοήθεια στὸ σύνολο καί στὸ σὺν-άνθρωπό τους· ἐκεῖνοι πού δὲν ἐνοχλοῦνται ἀπὸ τὰ ἐλαττώματα καί τὶς ἀδυναμίες τῶν ἄλλων, ἀλλὰ τὰ βλέπουν ὅλα μὲ ἀνθρωπιὰ καί κατανόηση.

ἐκείνοι πὺν σὲ κάθε τους κίνηση, σὲ κάθε ἐκδήλωσή τους, προσέχουν νὰ μὴν πληγώνουν, νὰ μὴν προσβάλλουν τὸν ἄλλο· ἐκείνοι πὺν ξέρον· νὰ βάζουν χαλινάρι στὰ πάθη τους καὶ δὲν παρασέρνονται ἀπὸ εὐκολες ἀπολαύσεις, ὥστε νὰ μὴν μποροῦν νὰ ξεχωρίσουν τὸ καλὸ ἀπὸ τὸ κακὸ, τί ἔχει ἀξία στὴ ζωὴ καὶ τί δὲν ἔχει· ἐκείνοι πὺν δὲν κλονίζονται ἀπὸ τὶς συμφορὰς πὺν τοὺς τυχαίνουν, ἀλλὰ τὶς ἀντιμετωπίζουν μὲ γενναιότητα, χωρὶς νὰ ξεχνοῦν ὅτι ὑπάρχουν πάντα καὶ χειρότερες καταστάσεις καὶ ὅτι εἶναι ντροπὴ νὰ μὴν τὶς λογαριάζουν καὶ νὰ σκέφτονται ἐργαῖστικά μόνον τὸν ἑαυτὸ τους· τέλος ἐκείνοι πὺν δὲ διαφθείρονται ἀπὸ τὴν εὐτυχία καὶ τὴν καλὴ τους τύχη, ὥστε νὰ ἀποκτήσουν ἔπαρση καὶ ἀνόητη περηφάνια.

Γιὰ νὰ φτάσουμε ὅμως σὲ ἓνα τέτοιο ἀποτέλεσμα, ἀπαραίτητες εἶναι τρεῖς προϋποθέσεις: Οἱ ἔμφυτες ἱκανότητες τοῦ νέου — χωρὶς αὐτὲς τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ φέρῃ οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα — ἡ κατὰ ληλῆ ἀγωγὴ, πὺν θὰ δεχτῇ στὰ χρόνια πὺν διαπλάθεται καὶ διαμορφώνεται ὁ χαρακτήρας του, καὶ τέλος ἡ πείρα, πὺν θὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἴδιος χρησιμοποιώντας τὰ ἐφόδια αὐτὰ πάνω στὴν πράξη, σὰν ἄτομο καὶ σὰ μέλος μιᾶς κοινωνίας.

Τὸ βασικὸ ὑλικὸ γιὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀποτελοῦσαν οἱ πανηγυρικοὶ καὶ οἱ συμβουλευτικοὶ λόγοι. Οἱ πρῶτοι προορίζονταν νὰ ἀπαγγελοῦν σὲ πανηγύρεις καὶ σὲ συγκεντρώσεις καὶ εἶχαν γιὰ κέντρο τὸν ἔπαινο τῶν προγόνων καὶ τῆς πολιτείας· οἱ δεῦτεροι ἀπευθύνονταν σὲ διάφορα πρόσωπα καὶ ἔδιναν συμβουλὰς κάθε λογῆς. Οἱ λόγοι αὐτοὶ τοῦ ἐξασφάλιζαν πλούσιο παιδευτικὸ ὑλικό, γιὰ νὰ ἐφαρμόσῃ τὶς παιδαγωγικὰς καὶ ἠθικὰς του ἀρχὰς στὶς εὐπλάστες ψυχὰς τῶν νέων, πὺν τὶς χειρίζονταν μὲ προσοχὴ καὶ ἀληθινὸ σεβασμό. Ἀντίθετα εἶχε ἀποκλείσει ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοὺς δικανικοὺς λόγους, πὺν ἀπαγγέλλονταν στὰ δικαστήρια, γιὰ τὸν περὶ φρονοῦσε, ἀφοῦ παρουσίαζαν τὰ πάθη καὶ τὶς ἀντιδικίαις τῶν ἀνθρώπων, καὶ τοὺς θεωροῦσε ἀκατάλληλους γιὰ παιδαγωγικοὺς σκοποὺς.

Μὲ τὸ φωτεινὸ τῆς πρόγραμμα, μὲ τὸ μελετημένον περιεχόμενον τῆς καὶ μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ δασκάλου, δὲν ἦταν δύσκολο ἡ Σχολὴ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ σκοπὸ τῆς: Νὰ δημιουργήσῃ δηλαδὴ ἀνθρώπους ἀξιους ἀπὸ κάθε ἄποψη, ἱκανοὺς νὰ βοηθήσουν τὴν πολιτεία, ἰδίως τὴν κρίσιμην ἐκείνη ἐποχὴ. Καὶ πράγματι οἱ μαθητὲς τῆς πρώτης δεκαεταίης, 390—380 π.Χ. — ὁ Εὐνομος, ὁ Κάλιππος, ὁ Ὀνήτορας, ὁ Ἀντι-

κλής, ὁ Λυσιθείδης, ὁ Φιλωνίδης καὶ ἄλλοι — τιμήθηκαν ἀπὸ τὴν πολιτεία μὲ τὸ χρυσὸ στέφανο γιὰ τὶς ὑπηρεσίες, πὺν τῆς πρόσφεραν· οἱ κατοπινοὶ πάλι — ὁ Τιμόθεος, ὁ Λεωδάμας, ὁ Θεόπομπος, ὁ Ἔφορος, ὁ Διόδοτος, ὁ Πύθωνας, ὁ Ἰερώνυμος — ἐργάσθηκαν ὅλοι γιὰ τὸν ἴδιον πολιτικὸ σκοπὸ πὺν ἐπιδιώκει καὶ ὁ δάσκαλός τους στὰ διάφορα δημοσιεύματά του.

δ'. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΟΥ ΙΔΕΕΣ Η ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΙΔΕΑ

Ὁ Ἰσοκράτης ἔζησε σὲ ὅλο τους τὸ βάθος τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του καὶ προσπάθησε λογικὰ καὶ ψυχραίμα, ἀλλὰ καὶ μὲ μοναδικὴ ἐπιμονὴ καὶ συνέπεια, νὰ προσφέρῃ καὶ τὶς δικές του ὑπηρεσίες στὴ λύση τους, ὅπως τὴν εἶχε συλλάβει ὁ ἴδιος.

Πίστευε ἀπόλυτα πὺς ἓνας μονάχα τρόπος ὑπῆρχε, γιὰ νὰ σωθῇ ἡ Ἑλλάδα: Νὰ σταματήσῃ τὸ γρηγορώτερο ὁ καταλυτικὸς ἐμφύλιος σπαργαμός, νὰ μονοιάσουν καὶ νὰ ἀγαπήσουν μεταξὺ τους οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ συνειδητοποιήσουν τὴν ἐθνικὴ τους ἐνότητα καὶ τὴν κοινὴ τους μοίρα. Νὰ στραφοῦν ὕστερα ὅλοι μαζὶ μὲ ὁρμὴ καὶ πείσμα ἐναντίον τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, πὺν εἶναι οἱ φυσικοὶ καὶ προαιώνιοι ἐχθροὶ τους. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ πρῶτα — πρῶτα θὰ ἱκανοποιήσῃ ὅλες τὶς εὐγενεῖς φιλοδοξίες τῶν Ἑλλήνων καὶ θὰ πραγματώσῃ τὰ ἐθνικὰ καὶ ἠθικὰ ἰδανικά τους· ὕστερα, μὲ τὴν κατάκτηση ξένων γόνιμων ἐδαφῶν καὶ μὲ τὴν ἐγκατάσταση πολλῶν Ἑλλήνων στὶς πλούσιες χώρες τῆς Ἀνατολῆς, θὰ λυθοῦν σοβαρὰ κοινωνικὰ προβλήματα τῆς Ἑλλάδας, ἀφοῦ θὰ μπορέσῃ ἔτσι νὰ ἀποσυμφορηθῇ ὁ ἐλληνικὸς χώρος, πὺν εἶναι φτωχὸς καὶ δὲν ἐπαρκεῖ νὰ θρέψῃ ὅλους τοὺς κατοίκους του.

Ὁ Ἰσοκράτης θὰ ἀγωνιστῇ μὲ μεγάλη εὐσυνειδησία νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἰδανικὸ του. Δὲ θὰ ἀναιμιχθῇ βέβαια στὴν ἐνεργὸ πολιτικὴ, ὅπως ὁ πατριώτης του Δημοσθένης, γιὰτὶ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του ἀκατάλληλο γι' αὐτήν. Ὁμως ὁ λόγος του — καὶ ξέρεῖ ὅτι τὰ καταφέρει πολὺ καλὰ ἐδῶ — θὰ μπῇ στὴν ὑπηρεσία τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, καὶ δὲ θὰ κουραστῇ νὰ ἐπιμένῃ καὶ νὰ προσπαθῇ 50 χρόνια συνεχῶς, ἀπὸ τὸ 390 π.Χ. πάνω κάτω μέχρι τὸ τέλος τῆς ζωῆς του.

Τὸ 380 π.Χ., μὲ τὸν Πανηγυρικὸ του λόγο, θὰ ζητήσῃ νὰ ἀναλάβῃ ἡ Ἀθῆνα τὴν ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων, γιὰ νὰ τοὺς ὁδηγήσῃ ἐναντίον

τῶν βαρβάρων, στό μοναδικό δρόμο τῆς σωτηρίας, προβάλλοντας μέ πάθος τὰ ἠθικά ἀπαραβίαστα δικαιώματα, πού ἔχει ἡ πατρίδα του πάνω στό θέμα αὐτό. Ὁ Ἀθηναῖος, πού γαλουχήθηκε στά πρῶτα χρόνια του μέ τή λάμψη τῆς Ἀθήνας τοῦ Περικλῆ, δέν εἶναι εὐκόλο νά παραδεχτῇ πώς ἡ πόλη του, τσακισμένη ἀπό τὰ ἀλλεπάλληλα χτυπήματα, δέν ἔχει τή δύναμη νά ἐπιβληθῇ τὰ χρόνια αὐτά στούς Ἕλληνες· μόνο ἀργότερα, καί ὕστερα ἀπό πολλές ἀπογοητεύσεις, θά ὑποχρεωθῇ νά δῇ τήν ἀλήθεια.

Ἀλλά ὁ Ἰσοκράτης δέ θά σταματήσῃ τὸν ἀγῶνα του: Ἀπὸ τὸ 380 ὡς τὸ 345 π.Χ. δημοσιεύει λόγους τὸν ἓνα μετὰ τὸν ἄλλο μέ κεντρικό πυρῆμα πάντα τὸ ἴδιο θέμα: προσπαθεῖ νά ἐνθουσιάσῃ τοὺς Ἕλληνες, νά κἀν κοινὴ συνείδηση ὅλων τῇ δικίᾳ του βαθιὰ πίστῃ. Στέλνει ἀνοιχτές ἐπιστολές, γιὰ νά ξεσηκώσῃ τίς ἰσχυρές προσωπικότητες τοῦ καιροῦ του νά ἀναλάβουν τὴν ἡγεσίᾳ σὲ μιὰ τέτοια ὑπόθεση. Τῇ μιᾷ φορὰ τραβάει τὴν προσοχὴν τοῦ Νικοκλῆς τῆς Κύπρου, τὴν ἄλλῃ ὁ Ἰάσωνας τῆς Θεσσαλίας, ἀργότερα ὁ Διονύσιος τῶν Συρακουσῶν ἢ ὁ Ἀρχίδαμος τῆς Σπάρτης. Καμιὰ ὅμως ἀπὸ τίς προσωπικότητες αὐτές δέν ἦταν δυνατό νά ἀνταποκριθῇ στὴν πρόσκλησή του· δέν εἶχαν τὰ προσόντα, πού νόμιζε ὅτι ἔβλεπε ὁ Ἰσοκράτης, καί δέν μπορούσαν νά ἐξαρθοῦν στό ὕψος τῶν περιστάσεων.

Ἐτσι ἡ φωνὴ τοῦ ρήτορα θά μείνῃ χωρὶς καμιὰ ἀπόκριση γιὰ πολὺν καιρό, ὥσπου νά φανῇ μιὰ ἄλλῃ ἡγετικὴ μορφή ἀπὸ τὸ βορρᾶ, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος ὁ Β', πού χωρὶς ἄλλο συγκέντρωνε πολὺν περισσότερα προσόντα ἀπὸ ὅλους τοὺς προηγούμενους καί στηριζόταν σὲ πολὺν πιδὲ εὐνοϊκὲς προϋποθέσεις. Γιὰ ἄλλῃ μιᾷ φορὰ λοιπὸν ὁ Ἰσοκράτης ἀρπάχθηκε ἀπὸ τὴν εὐκαιρία καί στήριξε σ' αὐτὴν ὅλες του τίς ἐλπίδες, σὲ ἐποχὴ μάλιστα πού τίποτα δέν ἔπρεπε νά ἀναβληθῇ, ἀφοῦ ὁ ρήτορας ἔχει περάσει πιά τὰ 80 τὸν χρόνια.

Μέ τὸ λόγο του «Φίλιππος» τὸ 346 π.Χ. καί μέ ἐπιστολές ζητάει ἀπὸ τὸ Μακεδόνια βασιλεῖα νά γίνῃ ὁ ἄξιος ἀρχηγός, πού θά συμφιλίωσῃ τοὺς Ἕλληνες καί θά τοὺς ὀδηγήσῃ ἐνωμένους στὴν ἐκστρατεία κατὰ τῶν Περσῶν.

Τὰ πράγματα δὲ θά ἔρθουν βέβαια ὅπως τὰ ὀνειρεύτηκε ὁ Ἰσοκράτης. Ὁ Φίλιππος θά ἐπιβάλῃ μέ τὴ βία τὴν κυριαρχία του στοὺς Ἕλληνες στὴ μάχη τῆς Χαιρώνειας τὸ 338 π.Χ. Ὑστερα οἱ περιστάσεις θά βοηθήσουν νά πραγματοποιηθῇ καί τὸ ὄνειρο τοῦ μεγάλου ἰδεολόγου μέ

τὴν ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, κάπως διαφορετικὰ βέβαια ἀπὸ ὅ,τι εἶχε ἐλπίζει ἐκεῖνος, ὅπωςδήποτε ὅμως μετὰ τὸ θάνατό του, ὅταν ὁ ἴδιος δὲν μπορεῖ πιά νὰ χαρῇ τοὺς καρποὺς ἀπὸ τὸ δικό του σπόρο.

ε' ΤΟ ΤΕΛΟΣ

Ἦταν γραφτό του νὰ πεθάνῃ σὲ μιὰ πολὺ ἄτυχη ὥρα: ἀμέσως μετὰ τὴ μάχη στὴ Χαιρώνεια, ἀφοῦ εἶδε νὰ ἀλληλοσκοτώνονται πάλι μὲ μαρτία οἱ Ἕλληνες καὶ νὰ γκρεμίζονται ἔτσι ὅλα του τὰ ὄνειρα, πὺν 50 ὁλόκληρα χρόνια τὰ ἔτρεφε μὲ τόση πίστη καὶ μὲ τόσο πάθος.

Λένε πὺς πέθανε τὴν τέταρτη ἢ τὴν ἑνατὴ μέρα μετὰ τὴ συμφορὰ, τὴ μέρα πὺν ἔθαβαν τοὺς νεκροὺς τῆς μάχης, ἀπὸ ἀσιτία. Ἦταν τόση ἡ ἀπογοήτευση καὶ ἡ πίκρα του, πὺν ἀρνήθηκε, λέει, νὰ δεχτῇ τροφὴ καὶ νερό, καὶ ἔτσι αὐτοκτόνησε. Ἄλλοι ὅμως ἰσχυρίζονται πὺς αὐτὸ δὲν ἀνταποκρίνεται ἀπόλυτα στὴν πραγματικότητα: οἱ συγκινήσεις τοῦ 338 π.Χ., ἡ μεγάλῃ του ἡλικία — εἶναι πιά 98 χρόνων ὁ Ἰσοκράτης — καὶ μιὰ ἀρρώστια, πὺν τὸν βοῆκε στὰ τελευταῖα του χρόνια — μιλάει γι' αὐτὴν ὁ ἴδιος στὸν Παναθηναϊκό του λόγο — ἦταν φυσικὸ νὰ προκαλέσουν ἓνα θάνατο φυσιολογικό. Ὅπως καὶ νὰ εἶναι ὅμως, ὁ Ἰσοκράτης μένει πιστὸς στὸ ἰδανικό του μέχρι τὴν τελευταῖα του στιγμή καὶ ὁ θάνατός του ὅπωςδήποτε ἔχει κάποια σχέση μὲ τὸ ἰδανικό αὐτό.

Ἡ μορφή τοῦ Ἰσοκράτη στὴν ταραγμένη ἐποχὴ του στάθηκε πάνω ἀπὸ κάθε ὑποψία καὶ συγκέντρωνε τὸ γενικὸ σεβασμὸ καὶ τὴν ἐκτίμηση ὅλων. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀποδείχνει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλο τὴν ἀγνὴ φιλοπατρία του, τὴν καθαρὴ πρόθεση στὶς πράξεις του καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτήρα του.

στ' ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Τὸ ἔργο τοῦ Ἰσοκράτη ἀποτελεῖται ἀπὸ λόγους δικανικοὺς, ἐπιδεικτικοὺς ἢ πανηγυρικοὺς, συμβουλευτικοὺς ἢ παραινετικοὺς καὶ ἀπὸ διάφορες ἐπιστολές. Μέσα σ' αὐτὸ προβάλλουν καθαρὰ οἱ ιδέες του, πολιτικές, κοινωνικὲς καὶ παιδαγωγικὲς, ἡ ἐποχὴ μὲ τὰ προβλήματα τῆς καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ πολιτικὰ γεγονότα καὶ οἱ ἱστορικὲς στιγμὲς τῆς.

Οἱ ἀρχαῖοι λογάριζαν 60 λόγους τοῦ Ἰσοκράτη, σ' ἐμᾶς ὅμως

ἔφτασαν μόνο 21 καὶ 9 ἐπιστολές. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ 6 εἶναι δικανικοί, οἱ 3 παραινετικοί καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἐπιδεικτικοί καὶ πολιτικοί. Ὁ ἴδιος δὲν ἀπάγγειλε οὔτε ἓναν μπροστά στὸ πλῆθος. Εἶχε μιὰ φυσικὴ δειλία καὶ ἀσθενικὴ φωνή, πὺν δὲν τὸν βοηθοῦσαν σὲ τέτοιες ἐκδηλώσεις. Τοὺς ἔγραφε ὁμως καὶ τοὺς δημοσίευε γιὰ τὸ κοινό — λένε πὺς τὰ βιβλία του εἶχαν μεγάλη κυκλοφορία στὴν ἐποχὴ του — ἢ ἦταν ρητορικὰ γυμνάσματα, πὺν χρησίμευαν γιὰ νὰ διδάσκη τοὺς μαθητές του.

Οἱ λόγοι πὺν μᾶς σώθηκαν εἶναι κατὰ κατηγορίες οἱ ἑξῆς:

1. **Δικανικοί**: Πρὸς Εὐθύνοιν, ἀμάρτυρος (403 ἢ 402 π.Χ.), Παραγραφή πρὸς Καλλίμαχον (402 ἢ 401 π.Χ.), Κατὰ Λοχίτου (400—396 π.Χ.), Περὶ τοῦ ζεύγους (396 ἢ 395 π.Χ.), Τραπεζιτικός (393—391 π.Χ.) καὶ Αἰγυνητικός (391 ἢ 390 π.Χ.). Οἱ δικανικοὶ λόγοι, πὺν γράφτηκαν τὰ πρῶτα δέκα χρόνια τῆς συγγραφικῆς του σταδιοδρομίας, ἀπεικονίζουσι τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο μὲ τὴν ὀξύτητα, τὰ πάθη καὶ τὴν παρακμὴ της.

2. **Συμβουλευτικοὶ ἢ Παραινετικοί**: Εὐαγόρας (γύρω στὸ 374 π.Χ.), Πρὸς Νικοκλέα (μετὰ τὸ 373 π.Χ.) καὶ Νικοκλῆς (λίγο ἀργότερα) — Ὁ γνωστὸς πρὸς Δημόνικον λόγος, πὺν ἀποδίδονταν ὡς τώρα στὸν Ἰσοκράτη, δὲν εἶναι δικὸς του γράφτηκε μᾶλλον ἀπὸ κάποιον μαθητὴ του — Οἱ λόγοι αὐτοὶ περιέχουσι συμβουλές πρὸς τὸ νεαρὸ Κύπριο ἡγεμόνα Νικοκλῆ, γιὸ τοῦ φίλου του Εὐαγόρα, πὺν σκοπὸ ἔχουσι νὰ τὸν βοηθήσουσι στὴν ἀσκήση τῶν καθηκόντων του, σὰν πολίτη καὶ σὰν ἄρχοντα. Παρουσιάζουσι ὁμως γενικότερο ἐνδιαφέρον, καθὼς προβάλλουσι καὶ οἱ τρεῖς καινούριο ἰδανικὸ πολιτικῆς ζωῆς, τὴ μοναρχία. Ὁ Ἰσοκράτης δηλαδὴ θεωρεῖ σὰν ἀνάγκη τῆς ἐποχῆς του τὴν παρουσίαν μιᾶς ἰσχυρῆς προσωπικότητος, μὲ ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ ἐφόδια, πὺν θὰ μπορούσε μὲ τὸ κύρος της καὶ μὲ τὴν πειρὰ νὰ ἐπιβάλλῃ στὶς πόλεις καὶ στοὺς Ἕλληνας γενικότερα τίς σωστὰς λύσεις.

3. **Ἐπιδεικτικοὶ ἢ Πανηγυρικοί**: Κατὰ τῶν Σοφιστῶν (390 π.Χ.), Βούσεις καὶ Ἑλένη (πρὶν ἀπὸ τὸ 385 π.Χ.) — ἐγκώμια μὲ παιδαγωγικὸ περιεχόμενον — Πανηγυρικός (380 π.Χ.) — τὸ πρῶτον πολιτικὸ ἔργον τοῦ Ἰσοκράτη καὶ ἀσφαλῶς ὁ τελειότερος λόγος του — Πλαταϊκός (πρὶν ἀπὸ τὸ 371 π.Χ.), Ἀρχίδαμος (366 π.Χ.), Περὶ εὐρήνης (355 π.Χ.), Ἀρεοπαγитικός (354 π.Χ.), Περὶ ἀντιδόσεως (353 π.Χ.) — ἐδῶ ἐξηγεῖ τὸ νόημα τῆς πολιτικῆς καὶ παιδαγωγικῆς του ἐργασίας, ἀπαντώντας στὶς ἐπικρίσεις τῶν ἐχθρῶν του — Φίλιππος (346 π.

Χ.) καὶ Παραθηναϊκὸς (342-339 π.Χ.) — τὸ τελευταῖο του ἔργο, πὺν ἔγραψε σὲ ἡλικία 94 χρόνων, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι κατώτερο στὴ μορφὴ ἀπὸ τὰ προηγούμενα.

4. Ἐπιστολές: Πρὸς Διονύσιον, πρὸς Φίλιππον, πάλι πρὸς Φίλιππον, πρὸς Ἀντίπατρον, πρὸς Ἀλέξανδρον, πρὸς τοὺς παῖδας Ἰάσονος, πρὸς Τιμόθεον, πρὸς Μυτιληναίων ἀρχοντας καὶ πρὸς Ἀρχίδαμον. Πρόκειται γιὰ ἀνοικτὰς ἐπιστολὰς, πὺν σκοπὸ εἶχαν νὰ παρουσιάσουν προβλήματα τῆς ἐποχῆς καὶ νὰ διαβαστοῦν ἀπὸ ὅλους.

ζ' Η ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ

Ἀπὸ τοὺς λόγους πὺν μᾶς σώθηκαν οἱ πὺὸ σπουδαῖοι ἀπὸ κάθε ἀποψη εἶναι οἱ ἐπιδεικτικοί - πολιτικοί, πὺν συγκεντρώνουν ὅλες τὶς ἰδέες του καὶ προβάλλουν τὴ ρητορικὴ ἰκανότητα καὶ τὶς λογοτεχνικὰς ἀρετὰς τοῦ Ἰσοκράτη.

Ἡ ἐξαιρετικὰ ἐπιμελημένη μορφὴ τοὺς τοῦ ἐξασφάλισε δίκαια τὴ φήμην τοῦ ἀριστοτέχνη πεζογράφου. Τὸ λεξιλόγιό του δὲν ἔχει τίποτα τὸ ξεχωριστό, εἶναι ἡ γλῶσσα πὺν μιλιέται στὴν ἐποχὴν του, καὶ τὸ διακρίνει ἀκριβεία καὶ σαφήνεια. Δὲν κνηγὰει τὶς περίτεχνες καὶ φανταχτερὰς ἐκφράσεις, ὅπως ὁ Γοργίας, καὶ ἀποφεύγει τὶς εἰκόνες καὶ τὶς τολμηρὰς μεταφορὰς· παραθέτει ὅμως τὶς λέξεις μέσα στὴ φράση μὲ κάποια τάξη καὶ ἀντιστοιχία, ἔτσι πὺν ὁ λόγος του ἀποχτὰει ρυθμὸ καὶ ἀρμονία. Τέλος κάθε ἔργο του ἀποτελεῖ ἓνα ὁργανωμένο σύνολο, ὅπου ξεχωρίζει καθαρὰ τὰ μέρη του, δεμένα ὅμως μεταξὺ τοὺς ἀρμονικὰ· τὰ πάντα πειθαρχοῦν στὸ κεντρικὸ νόημα, χωρὶς νὰ χάνουν τὴν αὐτοτέλειά τοὺς καὶ οἱ δευτερεύουσες ἰδέες.

Τὰ βασικὰ θέματα στὸ ἔργο τοῦ Ἰσοκράτη δὲν εἶναι βέβαια ἄγνωστα στὸν ἀρχαῖο κόσμος. Ἡ λαμπρὴ «Πανελλήνια ἰδέα» λ.χ., πὺν ἔρχεται καὶ ξανὰρχεται ἀκούραστα σχεδὸν σὲ ὅλους τοὺς λόγους, δὲν εἶναι δικό του ἐπινόημα. Ὁ ἴδιος παραδέχεται ὅτι πολλοὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὸν εἶχαν ἀσχοληθῇ μὲ τὸ ἴδιο θέμα — γνωστοὶ εἶναι οἱ Ὀλυμπιακοὶ λόγοι τοῦ Γοργία καὶ τοῦ Λυσία, μὲ τὸ ἴδιο σχεδὸν θέμα, πὺν ἀπαγγέλλησαν στὴν Ὀλυμπία, ὁ ἓνας τὸ 392 καὶ ὁ ἄλλος τὸ 388 π.Χ. Ἐκεῖνο ὅμως πὺν ξεχωρίζει τὸν Ἰσοκράτη ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους εἶναι ἡ πίστη του ὅτι ἡ ἔνωση τῶν Ἑλλήνων δὲν ἐπιβάλλεται μόνο γιὰ λόγους ἠθικοὺς· ἀποτελεῖ μαζὶ καὶ ἀνάγκη ἐθνικὴ, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ, ὅπως ἐξηγήσαμε παρα-

πάνω, είναι ή μοναδική λύση για να σωθῇ ὁ Ἑλληνισμός. Βλέπομε δηλαδή ἐδῶ ἕναν ἄνθρωπο θετικό, μὲ ἀναπτυγμένη πολιτικὴ συνείδηση, ἕναν πολιτικὸ ἔξυπνο καὶ διορατικό, πὺν συλλαμβάνει σὲ βάθος τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του.

Μπορεῖ λοιπὸν τὸ θέμα νὰ εἶναι τὸ ἴδιο, ὃ Ἰσοκράτης ὅμως τὸ τοποθετεῖ, τὸ χειρίζεται καὶ τὸ παρορσιάζει μὲ τρόπο διαφορετικὸ ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Καὶ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τοῦ λείπει ἄλλο θέμα, πὺν τὸν κάνει νὰ ἐπανέρχεται κάθε τόσο στὸ ἴδιο· εἶναι ἡ βαθιὰ του πίστη ὅτι ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο καὶ τὸ κύριο πρόβλημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὅτι κανεὶς δὲ θὰ ἔπρεπε οὔτε στιγμή νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ αὐτό.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ

Ὁ Πανηγυρικός κυκλοφόρησε τὸ καλοκαίρι τοῦ 380 π.Χ. μεταξὺ Ἰουλίου καὶ Σεπτεμβρίου. Ἡ χρονολογία εἶναι σίγουρη, γιατί οἱ πολιорκίες τῆς Ὀλύνθου καὶ τοῦ Φλειούντα — πού ἀναφέρονται μέσα σά γερονότα σύγχρονα καὶ διαρκοῦν ἀκόμα — ἄρχισαν τὸ 382 καὶ 381 π.Χ. καὶ τέλειωσαν τὸ 379 π.Χ.

Εἶναι ἀκόμα βέβαιο ὅτι ὁ ρήτορας δούλευε τὸ λόγο του αὐτὸν πάνω ἀπὸ δέκα χρόνια. Ἀρχισε νὰ σκέφτεται τὸ θέμα ὅταν ἄφηρε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ λογογράφου, γύρω στὰ 392 π.Χ., τῇ χρονιά πού ὁ Γοργίας ἀπάγγειλε στήν Ὀλυμπία τὸν Ὀλυμπιακό του λόγο μὲ τὸ ἴδιο σχεδὸν θέμα καὶ τῇ χρονιά, πού οἱ Πέρσες ἐπιασαν τὸν Ἀθηναῖο ναύαρχο Κόνωνα καὶ προκάλεσαν νέα ἔξαψη στὰ πνεύματα τῶν συμπατριωτῶν του.

Τὸ 388 π.Χ. ὁ Ὀλυμπιακὸς λόγος τοῦ Λυσία, πού ἀπαγγέλληκε πάλι στήν Ὀλυμπία καὶ καλοῦσε τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐνωθοῦν κατὰ τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου, ἔδωσε νέα ἀφορμὴ στὸν Ἰσοκράτη. Ἀποφασιστικὴ ὅμως γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ λόγου αὐτοῦ στάθηκε ἡ ὑπογραφή τῆς Εἰρήνης τοῦ Ἀνταλκίδα τὸ 387 π.Χ., πού παράδινε τὰ ἑλληνικὰ νησιά καὶ τὰ μικρασιατικὰ παράλια στὸν Πέρση βασιλιά καὶ ἀναγνώριζε σ' αὐτὸν τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίη στὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδας, καταρρακώνοντας ἔτσι τὸ γόητρο τῶν Ἑλλήνων. Ἡ εἰρήνη αὐτὴ δικαιολογημένα ἔφερε τὴν ἀγανάκτηση στὴν ψυχὴ τοῦ ρήτορα καὶ τοῦ ἐξασφάλισε ἄφθονα ἐπιχειρήματα γιὰ τὸ σκοπὸ του.

Ὅτι ὁ Πανηγυρικός εἶχε δουλευτῇ πρὶν ἀπὸ τὸ 387 π.Χ. εἶναι βέβαιο, γιατί ὡς τὴν παράγραφο 115 δὲ γίνεται καθόλου λόγος γιὰ τὴν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα, πού θὰ τοῦ ἔδινε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πλούσιο ὕλικὸ γιὰ τοὺς σκοποὺς του. Μετὰ τὴν 115 καὶ ἐνῶ τὸ σχέδιο τοῦ λόγου σχεδὸν εἶναι ὀλοκληρωμένο, ὁ Ἰσοκράτης γράφει ἀκόμα 75 παραγράφους — εἶναι φανερό πὺς ἡ ἐπέκταση αὐτὴ ὀφείλεται στὶς νέες ἀνάγκες, πού δημιουργήσε ἡ ἀναγγελία τῆς συνθήκης — ὅπου κυρίως κάνει δριμύτατη κριτικὴ κατὰ τῆς Εἰρήνης, ἐπικρίνει τὴν πολιτικὴ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τὸν προδοτικὸν ρόλο καὶ ἀναλύει τὴ σημασίαν καὶ τὶς ὀλέθριες συνέπειες πού θὰ ἔχη αὐτὴ γιὰ τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ λόγος γράφτηκε βέβαια μὲ τὴν εὐκαιρία μιᾶς Ὀλυμπιάδας πάλι, ἀλλὰ δὲν ἀπαγγέλληκε στὴν Ὀλυμπία. Ἀπευθύνεται πρωταρχικά στοὺς μαθητές του μὲ σκοπὸ νὰ τοὺς διδάξῃ — ἀπὸ πολιτικὴ καὶ ρητορικὴ ἄποψη — ἀλλὰ καὶ εὐρύτερα προβάλλει σὲ ὅλο τὸ ἑλληνικὸ κοινὸ τὸ πολιτικὸ του πιστεύω, ὅπως διαμορφώθηκε ἀπὸ τὶς ἀνάγκες ἐκείνης τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς: Νὰ ἐνωθοῦν ἐπιτέλους οἱ Ἕλληνες ἀφήνοντας τὴν καταλυτικὴ ἀντιζηλία καὶ τὰ μίσση, ποὺ τοὺς ὁδήγησαν σὲ τέτοια παρακμή, καὶ ὅλοι μαζί νὰ στραφοῦν κατὰ τοῦ φυσικοῦ ἐχθροῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, ποὺ τόσες συμφορὲς τοὺς ἔφεραν ὡς τώρα. Ἡ ἐκστρατεία αὕτη θὰ λύσῃ ὅλα τὰ δξύτατα προβλήματα τῶν Ἑλλήνων — πολιτικά, κοινωνικά, οἰκονομικά — μὲ τὴν κατάχτηση νέων πλουσίων ἐδαφῶν, ὅπου θὰ ἐγκατασταθῇ μέγα μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ πλεονάζει τώρα καὶ προκαλεῖ συμφόρηση στὸν ἑλληνικὸ χῶρο.

Τὴν ἡγεσία στὴν ἱερὴ αὕτη ἀποστολὴ φυσικὸ εἶναι νὰ τὴν ἀναλάβῃ ἡ Ἀθήνα, ἀφοῦ ἔχει πολλὰ πατροπαράδοτα καὶ ἀπαρτιάστα δικαιώματα γι' αὐτό, δικαιώματα ποὺ τῆς τὰ παρέχει τόσο ἡ ἀρχαιότητα στὴν ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδας, ὅσο καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο φέρθηκε ἀνέκαθεν στοὺς Ἕλληνες.

Μὲ τὴν εὐκαιρία, ἀκολουθώντας παλιὰ συνήθεια καλὰ δοκιμασμένη, πλέκει μὲ τρόπο ἑξοχο τὸ ἐγκώμιο τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπιμένει — ὅπως πρὶν ἀπὸ 50 χρόνια ὁ Περικλῆς — στὰ πολιτιστικὰ τῆς ἐπιτεύγματα, ποὺ καθιέρωσαν τὴ λαμπρὴ πόλη στὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων μὲ τὰ ὕλικά καὶ τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ, ποὺ δημιούργησε καὶ πρόσφερε ἀπλόχερα γιὰ τὴν προκοπὴ καὶ τὴν εὐδαιμονία ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

Ἀναγκαστικὰ θὰ ἀντιπαρθέσῃ ἐδῶ καὶ τὴ σπαρτιατικὴ πολιτικὴ στὰ χρόνια τῆς ἡγεμονίας τῶν Λακεδαιμονίων, ἐπικρίνοντας τὴν αὐστηρά, ἰδιαίτερα μὲ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ τοῦ ἔδινε ἡ Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα, γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴ θέση του πὼς ἡ ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων ἀνήκει δικαιοματικά μόνο στὴν πόλη τῆς δικαίας του.

Ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη ἔχει, εἴπαμε, στόχο διπλό: Τὴν ἐνωσὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τῆ μιᾶ καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐκστρατείας ἐνατίον τῶν βαρβάρων ἀπὸ τὴν ἄλλη. Παρουσιάζει ὅμως αὐστηρὴ ἐνότητα καὶ τὰ μέλη πειθαρχοῦν στὴν κεντρικὴ γραμμὴ. Θεωρεῖται δίκαια τὸ ὀριστοῦργημα τῆς πολιτικῆς κριτικῆς καὶ συγκεντρώνει ὅλες τὶς ἀρετὲς τῆς ὥριμης πὰ ρητορικῆς τέχνης. Μόλο ποὺ οἱ ἰδέες του δὲν ἀκούγονται γιὰ πρῶ-

τη φορά στην Ἑλλάδα, ὁ ἔξοχος χειρισμὸς τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν Ἰσοκράτη ἔκαμε νὰ ξεχαστοῦν ὅλα τὰ προηγούμενα ἔργα, πὺν παρουνσίαζαν τὸ ἴδιο πρόβλημα.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ Πανηγυρικοῦ πάνω στὰ πολιτικά γεγονότα τῆς ἐποχῆς εἶναι βέβαια δύσκολο νὰ ἀποδειχτῇ. Μποροῦμε ὅμως νὰ ποῦμε μὲ κάποια βεβαιότητα πὺς προετοίμασε τὸ ἔδαφος γιὰ τὴ δεύτερη ἀθηναϊκὴ συμμαχία, πὺν ἔγινε σὲ δνὸ χρόνια — τὸ 378 π.Χ. — καὶ ἀκόμα πὺς εἶχε κάποια ἐπίδραση, ἔστω καὶ ἔμμεση, στὰ μεταγενέστερα πολιτικά γεγονότα, ὅταν πραγματοποιήθηκε ἡ νίκη τῆς Ἑλλάδας κατὰ τῶν Περσῶν μὲ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

Γιὰ τὴ φιλολογικὴ ὅμως ἐπίδραση τοῦ Πανηγυρικοῦ μποροῦμε νὰ εἴμαστε πῡ κατηγορηματικοί: Ἦταν ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια ὁ πῡ γνωστός, ὁ πῡ διαβασμένος λόγος, πὺν εἶχε τοὺς περισσότερους μιμητές. Τὸ ὅφος καὶ οἱ ιδέες του στάθηκαν πρότυπο γιὰ ὅλους τοὺς μεταγενέστερους, πὺν ἐπανερχονται στὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων Ἑλλάδας καὶ Περσίας. Ἦταν ἀκόμα ὁ λόγος πὺν προτιμοῦσε καὶ ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια του μιλάει πάντα μὲ ἰδιαίτερη ἀγάπη γι' αὐτόν. (Φίλιππος, § 84—85).

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

- 1 Πολλάκις ἐθαύμασα τῶν τὰς πανηγύρεις συναγαγόντων καὶ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας καταστησάντων, ὅτι τὰς μὲν τῶν σωμάτων εὐτυχίας οὕτω μεγάλων δωρεῶν ἡξίωσαν, τοῖς δ' ὑπὲρ τῶν κοινῶν ἰδίᾳ πονήσασι καὶ τὰς αὐτῶν ψυχὰς οὕτω παρασκευάσασιν ὥστε καὶ τοὺς ἄλλους ὠφελεῖν δύνασθαι, τούτοις δ' οὐδεμίαν τιμὴν ἀπένειμαν,
- 2 ὧν εἰκὸς ἦν αὐτοὺς μᾶλλον ποιήσασθαι πρόνοιαν· τῶν μὲν γὰρ ἀθλητῶν δις τοσαύτην θρόμην λαβόντων οὐδὲν ἂν πλεόν γένοιτο τοῖς ἄλλοις, ἐνὸς δ' ἀνδρὸς εὖ φρονήσαντος ἅπαντες ἂν ἀπολαύσειαν οἱ βουλόμενοι κοινωνεῖν τῆς ἐκείνου διανοίας. Οὐ μὴν ἐπὶ τούτοις ἀθυμήσας εἰλόμην θάψμεν, ἀλλ' ἱκανὸν νομίσας ἄθλον ἔσσεσθαι μοι τὴν δόξαν τὴν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ λόγου γενησομένην ἥκω συμβουλευσὼν περὶ
- 3 τε τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους καὶ τῆς ὁμοιοῦς τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, οὐκ ἀγνοῶν ὅτι πολλοὶ τῶν προσποιησαμένων εἶναι σοφιστῶν ἐπὶ τοῦτον τὸν λόγον ὥρμησαν, ἀλλ' ἅμα μὲν ἐλπίζων τοσοῦτον διοίσειν ὥστε τοῖς ἄλλοις μηδὲν πώποτε δοκεῖν εἰρησθαι περὶ αὐτῶν, ἅμα δὲ προκρίνας τούτους καλλίστους εἶναι τῶν λόγων, οὔτινες περὶ μεγίστων τυγχάνουσιν ὄντες καὶ τοὺς τε λέγοντας μάλιστα ἐπιδεικνύουσι καὶ τοὺς ἀκούοντας πλείστ' ὠφελοῦσιν· ὧν
- 4 εἷς οὗτός ἐστιν. "Ἐπειτ' οὐδ' οἱ καιροὶ πω παρεληλύθασιν ὥστ' ἤδη μάτην εἶναι τὸ μεμνησθαι περὶ τούτων. Τότε γὰρ χρὴ παύεσθαι λέγοντας, ὅταν ἢ τὰ πράγματα λάβῃ τέλος καὶ μηκέτι δέῃ βουλευέσθαι περὶ αὐτῶν, ἢ τὸν λόγον ἴδη τις ἔχοντα πέρας ὥστε μηδεμίαν
- 5 λελεῖφθαι τοῖς ἄλλοις ὑπερβολήν. "Ἐως δ' ἂν τὰ μὲν ὁμοίως ὥσπερ πρότερον φέρεται, τὰ δ' εἰρημένα φανύλως ἔχοντα τυγχάνῃ, πῶς οὐ χρὴ σκοπεῖν καὶ φιλοσοφεῖν τοῦτον τὸν λόγον, ὃς ἦν κατορθωθῇ, καὶ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Πολλές φορές απόρησα με αυτούς που καθιέρωσαν τις θρησκευ- 1 *Τὸ θέμα καὶ ὁ*
τικές γιορτές καὶ ὀργάνωσαν τοὺς ἀθλητικούς ἀγῶνες: "Εκριναν ἄξιες *χειρισμός του.*
γιὰ τόσο μεγάλη ἐπαθλα τὶς ἱκανότητες τοῦ σώματος, ἐνῶ αὐτοὺς
ποὺ κοπίασαν προσωπικὰ γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ καὶ καλλιέργησαν ἔτσι
τὸν ψυχικὸ τους κόσμον ὥστε νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ὠφελήσῃ καὶ τοὺς
ἄλλους, σ' αὐτοὺς δὲν ἔδωσαν καμιά τιμητικὴ διάκριση. Καί ὅμως 2
τὸ σωστὸ θὰ ἦταν γι' αὐτοὺς κυρίως νὰ νοιαστοῦν· γιατί διὸ φορές
τόση δύναμη καὶ ἂν ἀποχτοῦσαν οἱ ἀθλητές, οἱ ἄλλοι δὲ θὰ εἶχαν
νὰ κερδίσουν τίποτα παραπάνω· ἀντίθετα, καὶ ἓνας μονάχα ἄνθρωπος
ἂν σκεφτόταν σωστά, ὅλοι θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ὠφεληθοῦν, ὅσοι θὰ ἤθε-
λαν νὰ γευτοῦν τὴ γνώση ἐκείνου.

"Ὅμως δὲν ἀπογοητεύτηκα ἀπὸ αὐτὸ ὥστε νὰ ἀδρανήσω. "Εκρι- 3
να ἀρκετὸ ἐπαθλο τὴ φήμη ποὺ θὰ μοῦ φέρῃ αὐτὸς ὁ λόγος καὶ ἤρθα νὰ
δώσω γνώμη καὶ γιὰ τὸν πόλεμον με τοὺς βαρβάρους καὶ γιὰ τὴν ἀνάγκη
νὰ μονοιάσουμε μεταξύ μας, καὶ ἃς ξέρω καλὰ ὅτι πολλοὶ ἀπὸ
ὅσους κάνουνε τοὺς σοφιστές² ἔχουν κιόλας ἀσχοληθῇ με αὐτὸ τὸ θέ-
μα³. "Εχω, βλέπετε, τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ ξεχωρίσω τόσο ἀπὸ κείνους, 4
ὥστε νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἐντύπωση πὼς τίποτα σχετικὸ δὲν εἶπανε
ποτέ. "Υστερα θεωρῶ ἀρίστους τοὺς λόγους ποὺ ἀναφέρονται στὰ πιδ
σοβαρὰ θέματα. Αὐτοὶ προβάλλουν τὴν ἀξία τοῦ ρήτορα καὶ ὅσους
τοὺς ἀκοῦν τοὺς ὠφελοῦν πολὺ. Τέτοιος εἶναι καὶ ὁ λόγος ποὺ
θὰ πῶ.

"Ἀλλωστε οὔτε καὶ οἱ συνθήκες ἔχουν ἀλλάξει ἔτσι ποὺ νὰ εἶναι 5
ἀνώφελο πιά νὰ γίνῃ λόγος γιὰ τὰ ζητήματα αὐτά. Οἱ λόγοι πρέπει
νὰ σταματοῦν μονάχα ὅταν τὰ πράγματα λάβουν κάποιον τέλος καὶ
δὲν ὠφελῇ πιά ἡ συζήτηση γι' αὐτά ἢ ὅταν διαπιστωθῇ πὼς κάποιος
λόγος ἔφτασε πιά σὲ τέλεια μορφή, ὥστε νὰ μὴν ἀφήνῃ περιθώρια
στους ἄλλους νὰ προχωρήσουν παραπάνω. "Ὅσο ὅμως τὰ πράγματα 6
στὴν Ἑλλάδα ἀκολουθοῦν τὸν ἴδιον δρόμον ὅπως πρὶν καὶ ὅσα εἰπώθη-
καν ὡς τώρα τυχαίνει νὰ εἶναι ἄχρηστα, πῶς νὰ μὴ στρέψουμε τὴ

- τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς ἀλλήλους καὶ τῆς ταραχῆς τῆς παρούσης καὶ
- 7 τῶν μεγίστων κακῶν ἡμᾶς ἀπαλλάξει; Πρὸς δὲ τούτοις εἰ μὲν μηδαμῶς ἄλλως οἷόν τ' ἦν δηλοῦν τὰς αὐτάς πράξεις ἀλλ' ἢ διὰ μιᾶς ιδέας, εἶχεν ἂν τις ὑπολαβεῖν ὡς περιεργόν ἐστι τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκείνοις λέ-
- 8 γοντα πάλιν ἐνοχλεῖν τοῖς ἀκούουσιν· ἐπειδὴ δ' οἱ λόγοι τοιαύτην ἔχουσι τὴν φύσιν ὥσθ' οἷόν τ' εἶναι περὶ τῶν αὐτῶν πολλαχῶς ἐξηγήσασθαι καὶ τὰ τε μεγάλα ταπεινὰ ποιῆσαι καὶ τοῖς μικροῖς μέγεθος περιθεῖναι, καὶ τὰ τε παλαιὰ καινῶς διελθεῖν καὶ περὶ τῶν νεωστὶ γεγενημένων ἀρχαίως εἰπεῖν, οὐκέτι φευκτέον ταῦτ' ἐστὶ περὶ ὧν ἔτεροι
- 9 πρότερον εἰρήκασιν, ἀλλ' ἄμεινον ἐκείνων εἰπεῖν πειρατέον. Αἱ μὲν γὰρ πράξεις αἱ προγεγενημέναι κοιναὶ πᾶσιν ἡμῖν κατελείφθησαν, τὸ δ' ἐν καιρῷ ταύταις καταχρήσασθαι καὶ τὰ προσήκοντα περὶ ἐκάστης ἐνθυμηθῆναι καὶ τοῖς ὀνόμασιν εὖ διαθέσθαι τῶν εὖ
- 10 φρονοῦντων ἰδιὸν ἐστίν. Ἐγοῦμαι δ' οὕτως ἂν μεγίστην ἐπίδοσιν λαμβάνειν καὶ τὰς ἄλλας τέχνας καὶ τὴν περὶ τοὺς λόγους φιλοσοφίαν, εἴ τις θαυμάζει καὶ τιμῶη μὴ τοὺς πρώτους τῶν ἔργων ἀρχομένους, ἀλλὰ τοὺς ἄρισθ' ἕκαστον αὐτῶν ἐξεργαζομένους, μηδὲ τοὺς περὶ τούτων ζητοῦντας λέγειν, περὶ ὧν μηδεὶς πρότερον εἴρηκεν, ἀλλὰ τοὺς οὕτως ἐπισταμένους εἰπεῖν ὡς οὐδεὶς ἂν ἄλλος δύναιτο.
- 11 Καίτοι τινὲς ἐπιτιμῶσι τῶν λόγων τοῖς ὑπὲρ τοὺς ἰδιώτας ἔχουσι καὶ λίαν ἀπηκριβωμένοις, καὶ τοσοῦτον διημαρτήκασιν ὥστε τοὺς πρὸς ὑπερβολὴν πεποιημένους πρὸς τοὺς ἀγῶνας τοὺς περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων σκοποῦσιν, ὥσπερ ὁμοίως δέον ἀμφοτέρους ἔχειν,

σκέψη και τὸ στοχασμὸ μας ὅλο στὸ λόγο αὐτόν, πού, ἂν τυχὸν πε-
 τύχη τὸ σκοπὸ του, σίγουρα θὰ μᾶς ἀπαλλάξῃ καὶ ἀπὸ τὸν ἐμφύλιο πό-
 λεμο καὶ ἀπὸ τῆ σημερινῇ ἀναταραχῇ καὶ ἀπὸ τίς πιὸ μεγάλες συμ-
 φορές; Ἄλλωστε, ἂν σὲ καμιὰ περίπτωσι δὲ θὰ ἦταν δυνατό νὰ δηλω- 7
 θοῦν τὰ ἴδια πράγματα μὲ τρόπο διαφορετικῇ ἔξω ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἕνα,
 θὰ μπορούσα ἴσως κανεὶς νὰ τὸ σκεφτῇ πὼς εἶναι περιττὸ νὰ ἐνοχλῇ
 τὸν κόσμο χρησιμοποιοῦντας τὰ ἴδια ἀκριβῶς ἐπιχειρήματα μὲ ἄλλους.
 Ὅμως ἡ φύσι τῶν λόγων εἶναι τέτοια, ὥστε τὰ ἴδια πράγματα μὲ 8
 πολλοὺς τρόπους νὰ μπορῇς νὰ τὰ ἀναπτύξῃς, καὶ τὰ σπουδαῖα σὰν
 ἀσήμαντα νὰ τὰ παρουσιάσῃς, τὰ παραμικρὰ νὰ τὰ μεγαλοποιήσῃς
 καὶ ἀκόμα τὰ παλιὰ μὲ σύγχρονο πνεῦμα νὰ προβάλῃς καὶ τὰ καινούρια
 γεγονότα μὲ τὸν παλιὸ δοκιμασμένον τρόπο νὰ ἐκθέσῃς. Γι' αὐτὸ ἀκρι-
 βῶς δὲν πρέπει νὰ ἀποφεύγῃς τὰ θέματα πού οἱ προηγούμενοι ἀπὸ σένα
 ἀντιμετώπισαν, ἀλλὰ νὰ προσπαθῇς νὰ τὰ ἀναπτύξῃς μὲ τρόπο πιὸ σω-
 στὸ ἀπὸ κείνους. Τὰ περασμένα γεγονότα βέβαια εἶναι κοινὴ κληρονο- 9
 μιά γιὰ ὅλους μας. Δουλειὰ τῶν προικισμένων μὲ μυαλὸ εἶναι
 νὰ κάμουν σωστὴ ἐκμετάλλευσιν αὐτῶν καὶ στὴν κατάλληλῃ στιγμῇ,
 νὰ ἀναφέρουν μονάχα ὅ,τι χρειάζεται γιὰ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ καὶ νὰ
 τὰ διατυπώσουν μὲ τρόπο ἄψογο. Νομίζω μάλιστα πὼς τότε μονάχα 10
 θὰ μπορούσαν νὰ προκόψουν καὶ οἱ ἄλλες τέχνες καὶ ἡ ρητορικὴ ἐ-
 πιστήμη, ὅταν θαυμάζουμε καὶ ἐκτιμοῦμε ὅχι τόσο αὐτοὺς πού εἶ-
 χαν τὴν πρωτοβουλία νὰ ἀρχίσουν ἕνα ἔργο, ὅσο ἐκείνους πού τὸ ἔ-
 φεραν σὲ πέρας μὲ τὸν πιὸ τέλειον τρόπο· οὔτε καὶ αὐτοὺς πού θέ-
 λουν νὰ μιλοῦν γιὰ θέματα πού κανένας ἄλλος προηγούμενα δὲ μίλη-
 σε, ἀλλὰ ἐκείνους, πού γνωρίζουν νὰ τὰ λέν μὲ τρόπο πού κανένας
 ἄλλος δὲ θὰ τὸ μπορούσε.

Καὶ ὅμως βρίσκονται ἄνθρωποι νὰ κατακρίνουν τοὺς λόγους πού 11
 ξεπερνοῦν τὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τοῦ πλήθους καὶ εἶναι δουλεμέ-
 νοι μὲ τέχνη καὶ ἐπιμέλεια. Καὶ ἔχουν πέσει τόσο ἔξω, ὥστε συγκρί-
 νουν τοὺς ἐπιδεικτικούς λόγους, πού ἔγιναν μὲ τέχνη καὶ ἀξιώσεις,
 μὲ τὰ διάφορα δικαστικὰ ἔγγραφα, πού ἀναφέρονται σὲ ἰδιωτικὰ συμ-
 βάσεις, σὰ νὰ ἦταν ὑποχρεωτικὸ νὰ μοιάζουν τὰ δυὸ εἶδη. Οὔτε περνάει
 ἀπὸ τὸ μυαλὸ τους πὼς τοῦτα ἐδῶ, τὰ ἔγγραφα, εἶναι γραμμένα ἀπλὰ
 καὶ ἀπέριττα, ἐνῶ οἱ λόγοι οἱ ἐπιδεικτικοί, γραμμένοι μὲ ἐπιμέλεια
 καὶ σχήματα ρητορικὰ, ἀποβλέπουν στὴν ἐντύπωσιν πού θὰ δημιουρ-

*Βεβαιότητα
 τοῦ συγγρα-
 φέα πὼς θὰ
 ἐκθέσῃ τὸ θέ-
 μα καλύτερα
 ἀπὸ τοὺς προ-
 κατόχους του.*

- ἀλλ' οὐ τοὺς μὲν ἀφελῶς, τοὺς δ' ἐπιδεικτικῶς, ἢ σφᾶς μὲν διορῶντας τὰς μετριότητος, τὸν δ' ἀκριβῶς ἐπιστάμενον λέγειν ἀπλῶς οὐκ ἂν
- 12 δυνάμενον εἰπεῖν. Οὗτοι μὲν οὖν οὐ λελήθασιν ὅτι τούτους ἐπαινοῦσιν ὦν ἐγγὺς αὐτοῖς τυγχάνουσιν ὄντες· ἐμοὶ δ' οὐδὲν πρὸς τοὺς τοιούτους, ἀλλὰ πρὸς ἐκείνους ἐστὶ τοὺς οὐδὲν ἀποδεχομένους τῶν εἰκῇ λεγομένων, ἀλλὰ δυσχερανοῦντας καὶ ζητήσοντας ἰδεῖν τι τοιοῦτον ἐν τοῖς ἐμοῖς οἷον παρὰ τοῖς ἄλλοις οὐχ εὐρήσουσιν. Πρὸς οὗς ἔτι μικρὸν ὑπὲρ ἔμαντοῦ θρασυνάμενος ἤδη περὶ τοῦ πράγματος ποιήσο-
- 13 μαι τοὺς λόγους. Τοὺς μὲν γὰρ ἄλλους ἐν τοῖς προοιμίοις ὁρῶ καταπραῦνοντας τοὺς ἀκροατὰς καὶ προφασίζομένους ὑπὲρ τῶν μελόντων ῥηθήσεσθαι καὶ λέγοντας, τοὺς μὲν ὡς ὑπογυῖον γέγονεν αὐτοῖς ἢ παρασκευῇ, τοὺς δ' ὡς χαλεπὸν ἐστὶν ἴσους τοὺς λόγους
- 14 τῷ μεγέθει τῶν ἔργων ἐξευρεῖν. Ἐγὼ δ' ἦν μὴ καὶ τοῦ πράγματος ἀξίως εἶπω καὶ τῆς δόξης τῆς ἔμαντοῦ καὶ τοῦ χρόνου, μὴ μόνον τοῦ περὶ τὸ λόγον ἡμῖν διατριφέντος, ἀλλὰ καὶ σύμπαντος οὗ βεβίωκα, παρακελεύομαι μηδεμίαν μοι συγγνώμην ἔχειν, ἀλλὰ καταγελαῖν καὶ καταφρονεῖν· οὐδὲν γὰρ ὅ τι τῶν τοιούτων οὐκ ἀξίός εἰμι πάσχειν, εἴπερ μηδὲν διαφέρων οὕτω μεγάλας ποιοῦμαι τὰς ὑποσχέσεις.
- 15 Περὶ μὲν οὖν τῶν ἰδίων ταῦτά μοι προειρήσθω. Περὶ δὲ τῶν κοινῶν, ὅσοι μὲν εὐθὺς ἐπελθόντες διδάσκουσιν ὡς χρηὴ διαλυσαμένους τὰς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἔχθρας ἐπὶ τὸν βάρβαρον τραπέσθαι, καὶ διεξέρχονται τὰς τε συμφορὰς τὰς ἐκ τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς ἀλλήλους ἡμῖν γεγενημένας καὶ τὰς ὠφελείας τὰς ἐκ τῆς στρατείας τῆς ἐπ' ἐκείνων ἐσομένας, ἀληθῆ μὲν λέγουσιν, οὐ μὴν ἐντεῦθεν ποιοῦνται τὴν ἀρχὴν
- 16 ὅθεν ἂν μάλιστα συστήσαι ταῦτα δυνηθεῖεν. Τῶν γὰρ Ἑλλήνων οἱ μὲν ὑφ' ἡμῶν, οἱ δ' ὑπὸ Λακεδαιμονίοις εἰσὶν· αἱ γὰρ πολιτεῖαι, δι' ὧν οἰκοῦσι τὰς πόλεις, οὕτω τοὺς πλείστους αὐτῶν διειλήφασιν. Ὅστις οὖν οἶεται τοὺς ἄλλους κοινῇ τι πράξειν ἀγαθὸν πρὶν ἂν τοὺς

γήςουν. Ἡ μήπως τάχα αὐτοὶ μποροῦν καὶ διακρίνουν τὴν ἀπλὴ ἔκφραση, ἐνῶ ἐκεῖνος ποὺ ξέρει νὰ μιλάῃ μὲ ὅλους τοὺς κανόνες τῆς Ρητορικῆς δὲ θὰ μπορούσε νὰ τὰ πῇ καὶ ἀπλά;

Λὲν τοὺς διαφεύγει βέβαια ὅτι ἐπαινοῦν ὅσους τυχαίνει νὰ ἔχουν 12 κάποια ψυχικὴ συγγένεια μαζί τους. Ἐγὼ δὲν ἔχω τίποτα νὰ πῶ σ' αὐτοὺς· ἀπευθύνομαι σ' ἐκείνους ποὺ δὲ θὰ δεχτοῦν τίποτα ἀπὸ ὅσα λέγονται στὴν τύχη, ἀλλὰ θὰ δυσανασχετήσουν καὶ θὰ ζητήσουν νὰ βροῦν στὰ λόγια μου ὅ,τι δὲν πρόκειται νὰ βροῦν στοὺς ἄλλους. Σ' αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς ἐκλεκτοὺς⁶ δυὸ λόγια ἀκόμα θὰ τολμήσω γιὰ τὴ δικιά μου θέση νὰ τοὺς πῶ καὶ ἀμέσως ὕστερα θὰ μπῶ στὸ θέμα μου.

Βλέπω τοὺς ἄλλους ρήτορες στὰ προοίμιά τους νὰ προσπαθοῦν 13 νὰ διαθέσουν εὐνοϊκὰ τὸ ἀκροατήριό τους, νὰ βρίσκουνε προφάσεις γιὰ ὅσα πρόκειται νὰ ποῦν καὶ νὰ ἰσχυρίζωνται ἄλλοι πὼς τάχα ἡ προετοιμασία γιὰ τὸ λόγο τους στάθηκε πρόχειρη καὶ βιαστικὴ καὶ ἄλλοι πὼς εἶναι δύσκολο νὰ βροῦν τὰ λόγια ποὺ θὰ ἀποδώσουν ἀκριβῶς τὸ μέγεθος τῶν γεγονότων⁶. Ἐγὼ, ἂν δὲ μιλήσω μὲ τρόπο ποὺ 14 νὰ ταιριάξῃ ἀπόλυτα στὴ σημασία τῶν γεγονότων καὶ στὴν ὑπόληψή μου καὶ στὸ χρόνο ποὺ διάβηκε, ὅχι μονάχα γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ λόγου⁷, ἀλλὰ καὶ ἐπ' ὅλη τὴ ζωὴ μου μέχρι τώρα, παρακαλῶ ὅχι μονάχα νὰ μὴν ἔχετε καμιὰ ἐπιείκεια, ἀλλὰ νὰ μὲ περιφρονήσετε, νὰ μὲ περιγελάστε ὅλοι! "Ὅ,τι καὶ νὰ πῆς θὰ ἀξίζῃ νὰ τὸ πάθω, ἀφοῦ τόσο μεγάλα λόγια λέω χωρὶς νὰ διαφέρω διόλου ἀπὸ τοὺς ἄλλους⁸...

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

Γιὰ μένα ἰδιαίτερα λοιπὸν αὐτὰ εἶχα νὰ ἀναφέρω στὴν ἀρχή. 15 "Ὅσο γιὰ τὰ κοινὰ ζητήματα, πολλοὶ ἔρχονται καὶ μᾶς λὲν πὼς πρέπει ἀπαραίτητα νὰ σταματήσουμε τὴν ἔχθρα μεταξύ μας καὶ νὰ στραφοῦμε πρὸς τὸ βάρβαρο· διεκτραγωδοῦν τίς συμφορὰς ποὺ ἔπесαν ἐπάνω μας ἀπὸ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο καὶ ἀπαριθμοῦν τίς ὠφέλειες ποὺ θὰ προκύψουν ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Αὐτοὶ βέβαια ὅλοι μᾶς λένε τὴν ἀλήθεια· μόνο ποὺ δὲν ἀρχίζουν ἀπὸ ἐκεῖ ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ πετύχουν τὸ σκοπὸ τους ἀσφαλέστερα. Δηλαδή ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες 16 ἄλλοι βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴ δικιά μας ἐπιρροή καὶ ἄλλοι κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τῶν Λακεδαιμονίων: Τὰ πολιτεύματα, βλέπετε, ποὺ σύμφωνα μ' αὐτὰ διοικοῦνται οἱ πόλεις, ἔτσι ξεχώρισαν τίς πιὸ πολλές. "Ὅποιος λοιπὸν νομίζει πὼς οἱ ἄλλες πόλεις θὰ δυνηθοῦν νὰ κάμουν κάτι ἀξιο-

ΘΕΜΑ Α'.

Ποιὸς πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν ἡγεμονία.

προεστῶτας αὐτῶν διαλλάξῃ, λίαν ἀπλῶς ἔχει καὶ πόρρω τῶν πρα-
 17 γμάτων ἐστίν. Ἀλλὰ δεῖ τὸν μὴ μόνον ἐπίδειξιν ποιούμενον, ἀλ-
 λά καὶ διαπραξασθαι τι βουλόμενον ἐκείνους τοὺς λόγους ζητεῖν,
 οἵτινες τῷ πόλει τούτῳ πείσουσιν ἰσομοιρῆσαι πρὸς ἀλλήλας καὶ
 τάς θ' ἡγεμονίας διελέσθαι, καὶ τὰς πλεονεξίας, δις νῦν παρὰ τῶν Ἑλ-
 λήνων ἐπιθυμοῦσιν αὐταῖς γίγνεσθαι, ταύτας παρὰ τῶν βαρβάρων
 18 ποιήσασθαι. Τὴν μὲν οὖν ἡμετέραν πόλιν ῥάδιον ἐπὶ ταῦτα προ-
 αγαγεῖν, Λακεδαιμόνιοι δὲ νῦν μὲν ἔτι δυσπερίστως ἔχουσι· παρει-
 λήφασι γὰρ ψευδῇ λόγον, ὥς ἐστιν αὐτοῖς ἡγεῖσθαι πάτριον· ἦν δ'
 ἐπιδείξῃ τις αὐτοῖς ταύτην τὴν τιμὴν ἡμετέραν οὖσαν μᾶλλον ἢ κεί-
 νων, τάχ' ἂν ἐάσαντες τὸ διακριβοῦσθαι περὶ τούτων ἐπὶ τὸ συμφέ-
 ρον ἔλθοιεν.

19 Ἐχρῆν μὲν οὖν καὶ τοὺς ἄλλους ἐντεῦθεν ἄρχεσθαι καὶ μὴ πρό-
 τερον περὶ τῶν ὁμολογούμενων συμβουλευεῖν, πρὶν περὶ τῶν ἀμφισβη-
 τουμένων ἡμᾶς ἐδίδαξαν· ἔμοι δ' οὖν ἀμφοτέρων ἔνεκα προσήκει περὶ
 ταῦτα ποιήσασθαι τὴν πλείστην διατριβήν, μάλιστα μὲν ἵνα προὔρ-
 γου τι γένηται καὶ πανσάμενοι τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς φιλονικίας κοινῇ
 20 τοῖς βαρβάροις πολεμήσωμεν, εἰ δὲ τοῦτ' ἐστὶν ἀδύνατον, ἵνα δηλώσω
 τοὺς ἐμποδῶν ὄντας τῇ τῶν Ἑλλήνων εὐδαιμονίᾳ, καὶ πᾶσι γένηται φα-
 νερόν· ὅτι καὶ πρότερον ἢ πόλις ἡμῶν δικαίως τῆς θαλάττης ἤρξεν καὶ
 21 νῦν οὐκ ἀδίκως ἀμφισβητεῖ τῆς ἡγεμονίας. Τοῦτο μὲν γὰρ εἰ δεῖ
 τούτους ἐφ' ἐκάστω τιμᾶσθαι τῶν ἔργων τοὺς ἐμπειροτάτους ὄντας
 καὶ μεγίστην δύναμιν ἔχοντας, ἀναμφισβητήτως ἡμῖν προσήκει τὴν
 ἡγεμονίαν ἀπολαβεῖν, ἥνπερ πρότερον ἐνυγχάνομεν ἔχοντες· οὐδεὶς
 γὰρ ἂν ἐτέραν πόλιν ἐπιδείξειε τοσοῦτον ἐν τῷ πολέμῳ τῷ κατὰ γῆν
 ὑπερέχουσαν, ὅσον τὴν ἡμετέραν ἐν τοῖς κινδύνοις τοῖς κατὰ θάλατταν
 22 διαφέρονσαν. Τοῦτο δ' εἴ τινας ταύτην μὲν μὴ νομίζουσι δικαίαν
 εἶναι τὴν κρίσιν, ἀλλὰ πολλὰς τὰς μεταβολὰς γίγνεσθαι, τὰς γὰρ δυ-
 ναστείας οὐδέποτε τοῖς αὐτοῖς παραμένειν, ἀξιοῦσι δὲ τὴν ἡγεμονίαν

λογο, προτοῦ νὰ συμφιλιωθοῦν οἱ δυὸ μεγάλες πόλεις, ποὺ τὶς κατευθύνουν, εἶναι πολὺ ἀφελῆς καὶ βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα.

“Ὅποιος ὅμως δὲν ἐπιδιώκει μονάχα νὰ ἐπιδειχτῇ καὶ νὰ δημι- 17 ουργήσῃ ἐντυπώσεις, ἀλλὰ φιλοδοξεῖ νὰ ἐπιτύχῃ καὶ κάποιον ἀποτέλεσμα, πρέπει ἀπαραίτητα νὰ ἐπιζητήσῃ ἐκεῖνα τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ θὰ πείσουν τὶς δυὸ αὐτὲς πόλεις νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἰσοτιμία μεταξὺ τους καὶ νὰ μοιράσουν λογικὰ τὴν ἡγεμονία· καὶ τὰ πλεονεκτήματα, ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἐπιτύχουν σήμερα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, νὰ τὰ ἐπιδιώξουν αὐριο ἀπὸ τοὺς βαρβάρους.

Τὴ δικιά μας πόλιν βέβαια εἶναι εὐκόλο νὰ τὴν ὀδηγήσουμε πρὸς 18 τὴν κατεύθυνση αὐτή· οἱ Σπαρτιάτες ὅμως καὶ τώρα ἀκόμα δυσπιστοῦν. Κληρονόμησαν, βλέπετε, τὴ λανθασμένη γνώμη ὅτι τάχα εἶναι πατροπαράδοτο προνόμιον σ’ αὐτοὺς νὰ ὀδηγοῦν τοὺς ἄλλους. Ἄν ὅμως τοὺς ἀποδείξῃ κάποιος πὼς ἡ τιμὴ αὐτὴ ἀνήκει περισσότερο σ’ ἐμᾶς παρὰ σ’ ἐκείνους, θὰ ἄφηναν ἴσως κατὰ μέρος τὶς διαφωνίες πάνω σ’ αὐτὸ τὸ ζήτημα καὶ θὰ κοιτοῦσαν τὸ συμφέρον τους.

Ἐπρεπε λοιπὸν καὶ οἱ ἄλλοι ρήτορες ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο νὰ κά- 19 νουν τὴν ἀρχή· νὰ μὴ μᾶς δίνουν συμβουλὲς γιὰ ὅσα θέματα ὑπάρχει ὁμοφωνία, προτοῦ μᾶς δώσουν γνώμη γιὰ ὅσα ἀμφισβητοῦνται. Ἐγὼ πάντως γιὰ δυὸ λόγους βασικά εἶναι ἀνάγκη νὰ μιλήσω διεξοδικὰ γι’ αὐτὰ τὰ τελευταῖα θέματα: Πρῶτα, γιὰ νὰ πετύχουμε ἀποτέλεσμα ὅσο ἀκόμα εἶναι καιρὸς καὶ σταματώντας τὶς ἔχθρες μεταξύ μας νὰ πολεμήσουμε ὅλοι μαζί τὸ βάρβαρον· ὕστερα, ἂν αὐτὸ 20 σταθῇ ἀδύνατον, γιὰ νὰ δηλώσω ξεκάθαρα ποιοὶ ἐμποδίζουν τὴν εὐτυχίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ γίνῃ σὲ ὅλους φανερό ὅτι ἡ πόλιν μας δικαιολογημένα κράτησε καὶ παλιότερα τὴν ἀρχηγίαν στὴ θάλασσα καὶ τώρα πάλι μὲ τὸ δίκιο τῆς διεκδικεῖ τὴν ἡγεμονίαν.

Καὶ αὐτὸ γιατί, ἂν πρέπῃ σὲ κάθε πράξῃ νὰ τιμοῦν αὐτοὺς ποὺ 21 ἔχουν μὴ πείρα ἐξαιρετικὴ καὶ πῶς μεγάλη δύναμη, χωρὶς συζήτηση ἐμεῖς ἔχομε τὸ δικαίωμα νὰ πάρουμε πάλιν τὴν ἡγεμονίαν, ποὺ εἴχαμε καὶ σὲ παλιότερους καιροὺς: Κανεὶς δὲ θὰ μπορούσε νὰ παρουσιάσῃ ἄλλη πόλιν μὲ τέτοια ὑπεροχὴ στὸν πόλεμον τῆς στεριᾶς ὥστε εἶναι ἡ δικιά μας στοὺς ναυτικούς ἀγῶνες. Μὰ καὶ ὅσοι ἀκόμα δὲ θεωροῦν δίκαιο τὸ κριτή- 22 ριον αὐτό, γιατί τὰ πράγματα ἀλλάζουν διαρκῶς — καὶ πράγματι ἡ ἐ-

ΟΙ ΤΙΤΛΟΙ
ΤΗΣ
ΑΘΗΝΑΣ
Ἀρχαιότητα.

- ἔχειν ὥσπερ ἄλλο τι γέρας ἢ τοὺς πρῶτους τυχόντας ταύτης τῆς τι-
μῆς ἢ τοὺς πλείστων ἀγαθῶν αἰτίους τοῖς "Ελλῆσιν ὄντας, ἡγοῦμαι
23 καὶ τούτους εἶναι μεθ' ἡμῶν. ὅσῳ γὰρ ἂν τις πορρωτέρωθεν σκο-
πῇ περὶ τούτων ἀμφοτέρων, τοσούτῳ πλέον ἀπολείφομεν τοὺς ἀμ-
φισβητοῦντας. Ὁμολογεῖται μὲν γὰρ τὴν πόλιν ἡμῶν ἀρχαιοτάτην
εἶναι καὶ μεγίστην καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ὀνομαστοτάτην· οὕτω
δὲ καλῆς ὑποθέσεως οὔσης, ἐπὶ τοῖς ἐχομένοις τούτων ἔτι μᾶλλον
24 ἡμᾶς προσήκει τιμᾶσθαι. Ταύτην γὰρ οἰκοῦμεν οὐχ ἐτέρους ἐκβα-
λόντες οὐδ' ἐρήμην καταλαβόντες οὐδ' ἐκ πολλῶν ἐθνῶν μιγάδες συλ-
λεγέντες, ἀλλ' οὕτω καλῶς καὶ γνησίως γεγόναμεν ὥστ' ἐξ ἧσπερ
ἔφυμεν, ταύτην ἔχοντες ἅπαντα τὸν χρόνον διατελοῦμεν, αὐτόχθονες
ὄντες καὶ τῶν ὀνομάτων τοῖς αὐτοῖς οἷσπερ τοὺς οἰκειοτάτους τὴν
25 πόλιν ἔχοντες προσεῖπεῖν. Μόνοις γὰρ ἡμῖν τῶν Ἑλλήνων τὴν
αὐτὴν τροφὸν καὶ πατρίδα καὶ μητέρα καλέσαι προσήκει. Καίτοι χρὴ
τοὺς εὐλόγως μέγα φρονοῦντας καὶ περὶ τῆς ἡγεμονίας δικαίως ἀμ-
φισβητοῦντας καὶ τῶν πατρίων πολλάκις μεμνημένοις τοιαύτην τὴν
ἀρχὴν τοῦ γένους ἔχοντας φαίνεσθαι.
- 26 Τὰ μὲν οὖν ἐξ ἀρχῆς ὑπάρξαντα καὶ παρὰ τῆς τύχης δωρη-
θέντα τηλικαῦθ' ἡμῖν τὸ μέγεθός ἐστιν· ὅσων δὲ τοῖς ἄλλοις ἀγαθῶν
αἵτιοι γεγόναμεν, οὕτως ἂν κάλλιστ' ἐξετάσαιμεν, εἰ τὸν τε χρόνον
ἀπ' ἀρχῆς καὶ τὰς πράξεις τὰς τῆς πόλεως ἐφεξῆς διέλθοιμεν. Εὐρή-
σομεν γὰρ αὐτὴν οὐ μόνον τῶν πρὸς τὸν πόλεμον κινδύνων, ἀλλὰ καὶ
27 τῆς ἄλλης κατασκευῆς, ἐν ᾗ κατοικοῦμεν καὶ μεθ' ἧς πολιτευόμεθα
καὶ δι' ἣν ζῆν δυνάμεθα, σχεδὸν ἀπάσης αἰτίαν οὔσαν. Ἀνάγκη δὲ
προαιρεῖσθαι τῶν εὐεργεσιῶν μὴ τὰς διὰ μικρότητα διαλαθοῦσας καὶ
κατασιωπηθείσας, ἀλλὰ τὰς διὰ τὸ μέγεθος ὑπὸ πάντων ἀνθρώ-
πων καὶ πάλοι καὶ νῦν πανταχοῦ καὶ λεγομένας καὶ μνημονεο-
μένας.
- 28 Πρῶτον μὲν τοίνυν, οὗ πρῶτον ἡ φύσις ἡμῶν ἐδεήθη, διὰ

ξουσία δὲν παραμένει σταθερὰ ποτὲ στὰ ἴδια χέρια — βρίσκουν ὁμως σωστὸ νὰ ἔχουν τὴν ἡγεμονία — ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις τιμητικῶν διακρίσεων — αὐτοὶ ποὺ πρῶτοι τὴν ἀπόχτησαν ἢ ὅσοι πρόσφεραν τὰ μεγαλύτερα ἀγαθὰ στὸ Πανελλήνιο, καὶ αὐτοί, νομίζω, συμφωνοῦν μαζί μου. "Ὅσο πιὸ πίσω μες στὸ χρό- 23
νο ἀναζητήσουμε τὶς ρίζες καὶ γιὰ τὸ ἓνα καὶ γιὰ τὸ ἄλλο⁹, τόσο πιὸ πίσω θὰ ἀφήσουμε αὐτοὺς ποὺ θὰ ἀναμετρηθοῦν¹¹ μ' ἐμᾶς στὸ θέμα τῆς ἡγεμονίας: Εἶναι κοινὴ ὁμολογία ὅτι ἡ πόλη μας εἶναι ἡ πιὸ παλιά, ἡ πιὸ μεγάλη καὶ ἡ πιὸ ὀνομαστή σ' ὅλον τὸν κόσμον. Καὶ μόλο ποὺ ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας της στάθηκε ὅπωςδὴποτε ἐξαιρετὴ, γιὰ τὴν κατοπινὴ λαμπρὴ πορεία της μέσα στὸ χρόνο τῆς πρέπει ἀκόμα μεγαλύτερη τιμὴ.

Στὴ χώρα ἐτούτῃ κατοικοῦμε χωρὶς νὰ διώξουμε ἄλλους¹². οὔτε 24
τὴ βρήκαμε ἔρημην· οὔτε καὶ μαζευτήκαμε ἐδῶ πέρα ἀνάκατοι ἀπὸ διάφορα ἔθνη. Εἶναι τόσο ὠραία καὶ γνήσια, λέω, ἡ καταγωγὴ μας, ὥστε ἐκεῖ ποὺ γεννηθήκαμε ἐκεῖ καὶ κατοικοῦμε χωρὶς καμιὰ διακοπή, γέννημα — θρέμμα αὐτοῦ τοῦ τόπου¹³. "Ἐτσι μποροῦμε νὰ ὀνομάσωμε τὴν πόλη μας μὲ τὶς ἴδιες τρυφερὲς λέξεις ποὺ χρησιμοποιοῦμε γιὰ τοὺς στενοὺς μας συγγενεῖς. Μονάχα ἐμεῖς δηλ. ἀπὸ τοὺς "Ἑλλη- 25
νες ἔχομε τὸ δικαίωμα νὰ τὴν ἀποκαλέσωμε τροφόν, πατρίδα, μάνα. Καὶ ἀλήθεια πρέπει νὰ εἶναι σὲ θέσιν νὰ προβάλουν μιὰ τόση λαμπρὴ καταγωγὴ αὐτοί, ποὺ ἔχουν εὐλογη περηφάνια, διεκδικοῦν τὴν ἡγεμονία μὲ τὸ δίκιο τους καὶ ἀναφέρονται συχνὰ στὸ παρελθόν τους.

Τόσο σημαντικὴ λοιπὸν εἶναι καὶ ἡ πρώτη μας ἀρχὴ καὶ ὅσα 26
ὕστερα μᾶς χάρισε ἡ τύχη. "Ὅσο γιὰ τὰ ἀγαθὰ ποὺ ἐμεῖς προσφέραμε στοὺς ἄλλους, ὁ καλὺτερος τρόπος νὰ τὰ δοῦμε εἶναι νὰ ἐξετάσωμε μὲ χρονολογικὴ σειρὰ τὰ κατορθώματα τῆς πόλης μας ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ. Σὲ μιὰ τέτοια θεώρηση θὰ διαπιστώσωμε ὅτι ἡ πόλη μας 27
ὄχι μονάχα στάθηκε ἡ πρώτη πάντα στοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνες, ἀλλὰ καὶ δημιουργήσε ἀποκλειστικὰ σχεδὸν τὸν πολιτισμὸ ποὺ μᾶς χαρακτηρίζει καὶ ποὺ μ' αὐτὸν ρυθμίζουμε τὶς σχέσεις μεταξὺ μας καὶ μᾶς ἐξασφαλίζει τὴ δυνατότητα νὰ ζοῦμε ἀνθρωπινά. "Αναγκαστικὰ ὁμως ἀπὸ ὅλες τὶς εὐεργεσίες θὰ διελέξωμε ὄχι βέβαια αὐτὲς ποὺ ἦταν ἀσήμαντες — γι' αὐτὸ καὶ πέρασαν ἀπαρατήρητες καὶ δὲν ἔγινε λόγος — ἀλλὰ ἐκεῖνες ποὺ γιὰ τὴν ἀποφασιστικὴ τους σημασία ὅλοι οἱ ἄνθρωποι παντοῦ καὶ πάντοτε τὶς θυμοῦνται καὶ τὶς μνημονεύουν.

Καὶ πρῶτα — πρῶτα αὐτὸ ποὺ εἶχε πρωταρχικὴ καὶ ἀμεση ἀνά- 28

*"Ἡ προσφορὰ
στοὺς "Ἑλλη-
νες τῶν ὀλι-
κῶν ἀγαθῶν
της.*

τῆς πόλεως τῆς ἡμετέρας ἐπορίσθη· καὶ γὰρ εἰ μυθώδης ὁ λόγος γέ-
 γονεν, ὅμως αὐτῷ καὶ νῦν ῥηθῆναι προσήκει. Δήμητρος γὰρ ἀφικο-
 μένης εἰς τὴν χώραν, ὅτ' ἐπλανήθη τῆς Κόρης ἀρπασθείσης, καὶ
 πρὸς τοὺς προγόνους ἡμῶν εὐμενῶς διατεθείσης ἐκ τῶν εὐεργεσιῶν,
 ἃς οὐχ οἷόν τ' ἄλλοις ἢ τοῖς μεμνημένοις ἀκούειν, καὶ δούσης δωρεὰς
 διττάς, αἵπερ μέγισται τυγχάνουσιν οὔσαι, τοὺς τε καρπούς, οἱ τοῦ
 μὴ θηριωδῶς ζῆν ἡμᾶς αἴτιοι γέγονασιν, καὶ τὴν τελετήν, ἣς οἱ με-
 τασχόντες περὶ τε τῆς τοῦ βίου τελευτῆς καὶ τοῦ σύμπαντος αἰῶνος
 29 ἡδίωνες τὰς ἐλπίδας ἔχουσιν, οὕτως ἡ πόλις ἡμῶν οὐ μόνον θεοφι-
 λῶς, ἀλλὰ καὶ φιλανθρώπως ἔσχεν, ὥστε κυρία γενομένη τοσοούτων
 ἀγαθῶν οὐκ ἐφθόνησε τοῖς ἄλλοις, ἀλλ' ὣν ἔλαβεν ἅπασι μετέδω-
 κεν. Καὶ τὰ μὲν ἔτι καὶ νῦν καθ' ἕκαστον τὸν ἐνιαυτὸν δείκνυμεν, τῶν
 δὲ συλλήβδην τὰς τε χρείας καὶ τὰς ἐργασίας καὶ τὰς ὠφελείας τὰς
 ἀπ' αὐτῶν γιγνομένας ἐδίδαξεν. Καὶ τούτοις ἀπιστεῖν μικρῶν ἔτι
 30 προστεθέντων οὐδεὶς ἂν ἀξιώσειεν. Πρῶτον μὲν γὰρ ἐξ ὧν ἂν τις
 καταφρονήσειε τῶν λεγομένων ὡς ἀρχαίων ὄντων, ἐκ τῶν αὐτῶν
 τούτων εἰκότως ἂν καὶ τὰς πράξεις γεγενῆσθαι νομίσειεν· διὰ γὰρ τὸ
 πολλοὺς εἰρηκέναι καὶ πάντας ἀκηκοέναι προσήκει μὴ καινὰ μὲν,
 πιστὰ δὲ δοκεῖν εἶναι τὰ λεγόμενα περὶ αὐτῶν. Ἐπειτ' οὐ μόνον ἐν-
 ταῦθα καταφυνγεῖν ἔχομεν, ὅτι τὸν λόγον καὶ τὴν φήμην ἐκ πολλοῦ
 παρειλήφαμεν, ἀλλὰ καὶ σημείοις μείζουσιν ἢ τούτοις ἔστιν ἡμῖν χρή-
 31 σασθαι περὶ αὐτῶν. Αἱ μὲν γὰρ πλείσται τῶν πόλεων ὑπόμνημα
 τῆς παλαιᾶς εὐεργεσίας ἀπαρχὰς τοῦ σίτου καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν
 ὡς ἡμᾶς ἀποπέμπουσιν, ταῖς δ' ἐκλειπούσαις ἡ Πυθία προσέτα-
 ξεν ἀποφέρειν τὰ μέρη τῶν καρπῶν καὶ ποιεῖν πρὸς τὴν πόλιν
 τὴν ἡμετέραν τὰ πάτρια. Καίτοι περὶ τίνων χρὴ μᾶλλον πι-
 στεύειν ἢ περὶ ὧν ὁ τε θεὸς ἀναιρεῖ καὶ πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων συν-

γκη¹⁴ ὁ ὀργανισμός μας τὸ πῆρε ἀπὸ τὴν πόλη μας. Μπορεῖ βέβαια αὐτὸ νὰ εἶναι μονάχα μύθος, ὅμως ἀξιζεῖ καὶ τώρα νὰ τὸν πῶ: Ἡ Δήμητρα, λέει, μὲς στὶς περιπλανήσεις της ὅταν τῆς ἔκλεψαν τὴν Κόρη¹⁵, ἔφτασε κάποτε στὴ χώρα μας. Συμπάθησε λοιπὸν τοὺς προγόνους μας γιὰ ὅσα καλὰ τῆς κάμανε — δὲν μπορεῖ ἄλλος νὰ τὰ μάθῃ αὐτὰ ἐξὸν ἀπὸ τοὺς μυημένους στὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια¹⁶ — καὶ τοὺς χάρισε δῶρα διπλά, δῶρα ποὺ ἔχουν πολὺ μεγάλη ἀξία: Τοὺς καρπούς τῆς γῆς ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ποὺ μᾶς βοήθησαν νὰ μὴ ζοῦμε σὰν τὰ θεριά, καὶ τὰ Μυστήρια τῆς Ἑλευσίνας ἀπ' τὴν ἄλλη, ποὺ δίνουν ἐλπίδες γλυκὲς στοὺς μυημένους γιὰ τὸ τέλος τῆς ζωῆς μας, γιὰ τὴν αἰωνιότητα...

Ἡ πόλη μας ὅμως, ποὺ εὐτύχησε νὰ ἔχῃ τὴν ἀγάπη τῶν θεῶν, 29 εἶχε καὶ ἄμετρη ἀγάπη γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Τόσα ἀγαθὰ ποὺ ἀπόχτησε δὲν τὰ ἔκρυψε ζηλότυπα ἀπὸ τοὺς ἄλλους· ἀπὸ ὅσα πῆρε σὲ ὅλους ἔδωκε. Καὶ νά, τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια καὶ τώρα ἀκόμα κάθε χρόνο τὰ τελοῦμε¹⁷ τὴ χρῆση πάλι, τὴν καλλιέργεια καὶ τὴν ὠφέλεια ἀπὸ τοὺς δημητριακοὺς καρπούς σὲ ὅλους χωρὶς ἐξαίρεση τὴ δίδαξε. Γιὰ ὅλα αὐτὰ κανεὶς δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἀμφιβάλη, ἂν μάλιστα προσθέσω λίγα ἀκόμα.

Πρῶτα — πρῶτα τὸ ἐπιχείρημα πὼς ἡ παράδοση αὐτὴ εἶναι πολὺ 30 παλιά, ποὺ θὰ μπορούσε ἴσως νὰ μᾶς κάνῃ νὰ μὴν τὴ λογαριάσωμε, αὐτὸ τὸ ἴδιο ἐπιχείρημα δικαιολογημένα θὰ μπορούσε καὶ νὰ ἀποδείξῃ τὸ γεγονὸς ὅτι ἔγιναν στὴν πραγματικότητα ὅσα λέγονται. Ἀφοῦ πολλοὶ ἔχουν μιλήσει γιὰ τὴν παράδοση αὐτὴ καὶ ὅλοι τὴν ἔχουν ἀκουστά, ἐπιβάλλεται νὰ θεωροῦμε τὰ λεγόμενα ἀπόλυτα ἀξιόπιστα καὶ ὄχι λόγια καινούρια ἀδοκίμαστα ἀπὸ τὸ χρόνο. Ἐπειτα δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸ μας ἐπιχείρημα ὅτι ὁ μύθος καὶ ἡ παράδοση φτάνουν στὶς μέρες μας ἀπὸ τὰ πολὺ παλιά· ἔχομε δυνατότητα νὰ χρησιμοποιοῦμε καὶ ἄλλες ἀποδείξεις, πὺδ ἰσχυρὲς ἀκόμα ἀπὸ αὐτό.

Οἱ περισσότερες δηλ. ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Ἑλλάδας κάθε χρόνο 31 στέλνουν στὴν πόλὴ τὴ δικιά μας, γιὰ ἀνάμνηση κάποιας παλαιᾶς εὐεργεσίας ποὺ εἶχαν δεχτῇ στὰ παλιά χρόνια ἀπὸ ἐκείνη, τὶς ἀπαρχές¹⁸ ἀπὸ τὴ συγκομιδὴ τους· ὅσες μάλιστα ἀθέτησαν τὸ χρέος τους αὐτό, πολλὲς φορές τὶς πρόσταζε ἡ Πυθίᾳ νὰ φέρουν τὸν καρπὸ καὶ νὰ ἐκπληρώσουν ἔτσι τὴν πατροπαράδοτη ὑποχρέωσή τους ἀπέναντι στὴν πόλὴ μας. Τί ἄλλο λοιπὸν θὰ ἀξίζε νὰ τοῦ ἔχουμε πιότερη ἐμπιστοσύνη, ἂν ὄχι ὅ,τι χρησιμοδοτεῖ ὁ θεὸς καὶ συμφωνοῦν μ' αὐτὸ καὶ

δοκεῖ καὶ τὰ τε πάλαι θηθέντα τοῖς παροῦσιν ἔργοις συμμαρτυρεῖ
 32 καὶ τὰ νῦν γιγνόμενα τοῖς ὑπ' ἐκείνων εἰρημένοις ὁμολογεῖ; Χω-
 ρὶς δὲ τούτων, ἦν ἅπαντα ταῦτ' ἔασαντες ἀπὸ τῆς ἀρχῆς σκοπῶμεν,
 εὐρήσομεν ὅτι τὸν βίον οἱ πρῶτοι φανέντες ἐπὶ γῆς οὐκ εὐθὺς οὕτως
 ὥσπερ νῦν ἔχοντα κατέλαβον, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν αὐτοὶ συνεπορί-
 σαντο. Τίνας οὖν χρή μᾶλλον νομίζειν ἢ δωρεὰν παρὰ τῶν θεῶν
 33 λαβεῖν ἢ ζητοῦντας αὐτοὺς ἐντυχεῖν; Οὐ τοὺς ὑπὸ πάντων ὁμολο-
 γουμένους καὶ πρώτους γενομένους καὶ πρὸς τε τὰς τέχνας εὐφρε-
 στάτους ὄντας καὶ πρὸς τὰ τῶν θεῶν εὐσεβέστατα διακειμένους;
 Καὶ μὴν ὅσης προσήκει τιμῆς τυγχάνειν τοὺς τηλικούτων ἀγαθῶν αἰ-
 τίους, περιέργον διδάσκειν. Οὐδεὶς γὰρ ἂν δύναιτο δωρεὰν τοσαύτην
 τὸ μέγεθος εὐρεῖν ἣτις ἴση τοῖς πεπραγμένοις ἐστίν.

34 Περὶ μὲν οὖν τοῦ μεγίστου τῶν εὐεργετημάτων καὶ πρώτου
 γενομένου καὶ πᾶσι κοινοτάτου ταῦτ' εἶπεῖν ἔχομεν. Περὶ δὲ τοὺς
 αὐτοὺς χρόνους ὁρῶσα τοὺς μὲν βαρβάρους τὴν πλείστην τῆς χώρας
 κατέχοντας, τοὺς δ' Ἕλληνας εἰς μικρὸν τόπον κατακεκλειμένους
 καὶ διὰ σπανιότητα τῆς γῆς ἐπιβουλευόντάς τε σφίσιν αὐτοῖς καὶ
 στρατείας ἐπ' ἀλλήλους ποιοῦμένους, καὶ τοὺς μὲν δι' ἔνδειαν τῶν
 35 καθ' ἡμέραν, τοὺς δὲ διὰ τὸν πόλεμον ἀπολλυμένους, οὐδὲ ταῦθ'
 οὕτως ἔχοντα περιεῖδεν, ἀλλ' ἡγεμόνας εἰς τὰς πόλεις ἐξέπεμψεν,
 οἳ παραλαβόντες τοὺς μάλιστα βίον δεομένους, στρατηγοὶ καταστάν-
 τες αὐτῶν καὶ πολέμῳ κρατήσαντες τοὺς βαρβάρους, πολλὰς μὲν
 ἐφ' ἑκατέρας τῆς ἡπείρου πόλεις ἔκτισαν, ἀπάσας δὲ τὰς νήσους κα-
 τώκισαν, ἀμφοτέρους δὲ καὶ τοὺς ἀκολουθήσαντας καὶ τοὺς ὑπο-
 36 μείναντας ἔσωσαν· τοῖς μὲν γὰρ ἱκανὴν τὴν οἶκοι χώραν κατέ-
 λιπον, τοῖς δὲ πλείω τῆς ὑπαρχούσης ἐπόρισαν· ἅπαντα γὰρ περιε-
 βάλοντο τὸν τόπον ὃν νῦν τυγχάνομεν κατέχοντες. Ὡστε καὶ τοῖς
 ὕστερον βουληθεῖσιν ἀποικίσαι τινὰς καὶ μιμήσασθαι τὴν πόλιν τὴν
 ἡμετέραν πολλὴν ξαστώνην ἐποίησαν· οὐ γὰρ αὐτοὺς ἔδει κτωμέ-
 νους χώραν διακινδυνεύειν, ἀλλ' εἰς τὴν ὑφ' ἡμῶν ἀφορισθεῖσαν,
 37 εἰς ταύτην οἰκεῖν ἰόντας. Καίτοι τίς ἂν ταύτης ἡγεμονίαν ἐπιδεί-

πολλοὶ Ἕλληνες; Ἀκόμα περισσότερο πού οἱ παλιές μας παραδόσεις συμβαδίζουν ἀπόλυτα μέ τὰ σημερινά μας ἔργα καί ἐτοῦτα πάλι συμφωνοῦν μέ ὅσα οἱ παλιοὶ μᾶς ἔχουν παραδώσει.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπό αὐτά, ἂν τὰ ἀφήσουμε ὅλα κατὰ μέρος 32 καί ἐξετάσουμε τίς πρῶτες στιγμές πού ἐμφανίστηκε ὁ ἄνθρωπος στή γῆ, θά δοῦμε πῶς οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι δέ βρῆκαν ἐτοιμα τὰ μέσα τῆς ζωῆς πού ἔχουν τώρα, ἀλλά σιγά — σιγά τὰ ἀνακάλυψαν οἱ ἴδιοι. Ποιοὶ ὅμως ἀπό ὅλους πρέπει νά παραδεχτοῦμε ἡ ὅτι τὰ δέχτηκαν χάρισμα ἀπό τοὺς θεοὺς ἡ ὅτι τὰ ἀνακάλυψαν ψάχνοντας οἱ ἴδιοι; Ὁχι 33 αὐτοὶ πού ὅλοι παραδέχονται πῶς εἶναι οἱ ἀρχαιότεροι, οἱ πιό προικισμένοι γιά τίς τέχνες καί οἱ πιό εὐσεβεῖς πρὸς τοὺς θεοὺς; Περιττό τώρα νά ἀναπτύξω πόση τιμὴ ἀξίζει σ' αὐτοὺς πού ἐγιναν οἱ δημιουργοὶ τόσο μεγάλων ἀγαθῶν. Εἶναι βέβαιο ὅτι κανεὶς δὲ θά μποροῦσε νά βρῇ δῶρο τόσο σημαντικό, ἀντάξιο στὰ κατορθώματά τους.

Γιὰ τὴ σπουδαιότερη λοιπὸν εὐεργεσία, πού στάθηκε ἡ πρώτη, 34 κοινὴ γιὰ ὅλον τὸν κόσμον, αὐτὰ εἶχα νά πῶ. Τὰ ἴδια πάλι χρόνια ἡ πόλη μας ἐβλέπε τοὺς βαρβάρους νά κατέχουν τὸ πιό μεγάλο μέρος ὅλου τοῦ κόσμου τότε, τὴν ὥρα πού οἱ Ἕλληνες, ἀσφυκτικὰ κλεισμένοι σ' ἓναν τόπο στενό, ἀπὸ ἔλλειψη ἀκριβῶς ζωτικοῦ χώρου, ἐπιβουλεύονταν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο καί ἔκαμναν μεταξύ τους ἐκστρατεῖες, μέ ἀποτέλεσμα ἄλλοι νά χάνωνται ἀπὸ τὴν πείνα καί ἄλλοι ἀπὸ τὸν πόλεμο. Μπροστά σὲ μιὰ τέτοια κατάσταση δὲν ἦταν βέβαια δυνατὸ νά 35 ἀδιαφορήσῃ: Ἔστειλε στὶς διάφορες πόλεις ἀρχηγούς, παράλαβαν τοὺς πιό φτωχοὺς, ἐγιναν στρατηγοὶ τοὺς καί νίκησαν μέ τὰ ὅπλα τοὺς βαρβάρους· ἵδρυσαν ὕστερα πόλεις πολλὲς στὶς δυὸ ἡπείρους, ἀποίκισαν ὅλα τὰ νησιά καί ἔσωσαν ἔτσι τοὺς συντρόφους τους, μὰ καί ὅσους εἶχαν μείνει πίσω στὴν πατρίδα: Στούς τελευταίους, βλέ- 36 πετε, ἀφησαν ἀρκετὴ πιά γῆ, γιὰ νά ἐργάζωνται, ἐνῶ στοὺς συντρόφους τοὺς ἔδωσαν περισσότερὴ ἀπὸ ὅση εἶχαν πρὶν, τώρα μάλιστα πού εἶχαν δικές τους ὅλες τίς χώρες πού κατέχομε καί σήμερα. Ἔτσι διευκόλυναν πολὺ καί ὅσους ὕστερα θέλησαν νά μιμηθοῦν τὴν πόλη μας καί νά ἱδρῦσουν ἀποικίες· δὲν εἶχαν πιά ἀνάγκη νά ἀντιμετωπίσουν ἓνα σωρὸ κινδύνους γιὰ τὴν κατάκτηση μιᾶς νέας χώρας, ἀφοῦ μποροῦσαν νά πᾶν καί νά ἐγκατασταθοῦν εὐκόλα σ' αὐτές πού ἤδη εἶχαμε καταχτήσει ἐμεῖς.

Ὑστερα ἀπὸ αὐτὰ ποιὸς θά μποροῦσε νά προβάλλῃ ἡγεμονία μέ 37

ξειεν ἢ πατριωτέραν τῆς πρότερον γενομένης πρὶν τὰς πλείστας οἰκισθῆναι τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, ἢ μᾶλλον συμφέρουσαν τῆς τοὺς μὲν βαρβάρους ἀναστάτους ποιησάσης, τοὺς δ' Ἕλληνας εἰς τοσαύτην εὐπορίαν προαγαγούσης;

- 38 Οὐ τοίνυν, ἐπειδὴ τὰ μέγιστα συνδιέπραξεν, τῶν ἄλλων ὠλιγόρησεν, ἀλλ' ἀρχὴν μὲν ταύτην ἐποιήσατο τῶν εὐεργεσιῶν, τροφήν τοῖς δεομένοις εὐρεῖν, ἥνπερ χρὴ τοὺς μέλλοντας καὶ περὶ τῶν ἄλλων καλῶν καλῶς διοικήσειν, ἡγουμένη δὲ τὸν βίον τὸν ἐπὶ τούτοις μόνον οὐπω τοῦ ζῆν ἐπιθυμεῖν ἀξίως ἔχειν οὕτως ἐπεμελήθη καὶ τῶν λοιπῶν ὥστε τῶν παρόντων τοῖς ἀνθρώποις ἀγαθῶν, ὅσα μὴ παρὰ θεῶν ἔχομεν, ἀλλὰ δι' ἀλλήλους ἡμῖν γέγονεν, μηδὲν μὲν ἄνευ τῆς πόλεως
- 39 τῆς ἡμετέρας εἶναι, τὰ δὲ πλεῖστα διὰ ταύτην γεγενῆσθαι. Παραλαβοῦσα γὰρ τοὺς Ἕλληνας ἀνόμως ζῶντας καὶ σποράδην οἰκοῦντας, καὶ τοὺς μὲν ὑπὸ δυναστειῶν ὑβριζομένους, τοὺς δὲ δι' ἀναρχίαν ἀπολλυμένους, καὶ τούτων τῶν κακῶν αὐτοὺς ἀπῆλλαξεν, τῶν μὲν κυρία γενομένη, τοῖς δ' αὐτὴν παράδειγμα ποιήσασα· πρώτη γὰρ καὶ
- 40 νόμους ἔθετο καὶ πολιτείαν κατεστήσατο. Δῆλον δ' ἐκεῖθεν οἱ γὰρ ἐν ἀρχῇ περὶ τῶν φονικῶν ἐγκαλέσαντες καὶ βουλευθέντες μετὰ λόγου καὶ μὴ μετὰ βίας διαλύσασθαι τὰ πρὸς ἀλλήλους ἐν τοῖς νόμοις τοῖς ἡμετέροις τὰς κρίσεις ἐποιήσαντο περὶ αὐτῶν. Καὶ μὲν δὴ καὶ τῶν τεχνῶν τὰς τε πρὸς τἀναγκαῖα τοῦ βίου χρησίμας καὶ τὰς πρὸς ἡδονὴν μεμηχανημένας, τὰς μὲν εὐροῦσα, τὰς δὲ δοκιμάσασα
- 41 χρῆσθαι τοῖς ἄλλοις παρέδωκεν. Τὴν τοίνυν ἄλλην διοίκησιν οὕτω φιλοξένως κατεσκευάσατο καὶ πρὸς ἅπαντας οἰκείως ὥστε καὶ τοῖς χρημάτων δεομένοις καὶ τοῖς ἀπολαῦσαι τῶν ὑπαρχόντων ἐπιθυ-

περισσότερα δικαιώματα μὲς στὴ βαθιὰ παράδοση τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τούτην ἐδῶ, πὺν παρουσιάστηκε προτοῦ ἀκόμα νὰ ἰδρυθοῦν οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Ἑλλάδας; Καὶ ἀκόμα ποιά ἡγεμονία θὰ μπορούσε νὰ καυχήθῃ πὺς στάθηκε πὺς χρήσιμη ἀπὸ τὴ δικιά μας, πὺς ἀναστάτωσε¹⁹ τοὺς βαρβάρους καὶ ὁδήγησε τοὺς Ἕλληνες σὲ μιὰ τέτοια οἰκονομικὴ εὐημερία;

Νὰ μὴ θαρρῆτε ὅμως πὺς, ἀφοῦ κατάφερε νὰ πραγματοποιήσει 38 τὰ πὺς σπουδαῖα ἔργα, ἀδιαφόρησε γιὰ τὰ ἄλλα. Βέβαια θεώρησε πρωταρχικό της χρέος νὰ βρῇ ψωμὶ γιὰ ὅσους πεινοῦσαν — καὶ εἶναι ἀνάγκη ὅλοι, ὅσοι φιλοδοξεῖν νὰ διοικήσουν ἱκανοποιητικὰ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς μας, αὐτὸ τὸ πρόβλημα νὰ ἀντιμετωπίζουν πρῶτα. Πιστεύοντας ὅμως πὺς μιὰ ζωὴ, πὺς ἀποβλέπει νὰ ἱκανοποιήσῃ μονάχα οἰκονομικὲς ἀνάγκες, δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ κάμῃ τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὴν ἐπιθυμοῦν, φρόντισε τόσο καὶ γιὰ τὶς ἄλλες μας ἀνάγκες, ὥστε ἀπὸ τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ, πὺς ἔχουμε ὅλοι σήμερα — αὐτὰ πὺς δὲν τὰ πῆραμε ἀπὸ τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ τὰ δημιουργήσαμε οἱ ἴδιοι μὲ τὴν κοινὴ προσπάθεια — τίποτα δὲν ἔγινε χωρὶς τὴν ἀποφασιστικὴ συμβολὴ τῆς δικιάς μας πόλης· ἀντίθετα τὰ πὺς πολλὰ ὀφείλουν τὴν ὑπαρξή τους ἀποκλειστικὰ σ' αὐτήν.

Θέλω νὰ πῶ ὅτι βρῆκε τοὺς Ἕλληνες νὰ ζοῦνε χωρὶς νόμους καὶ 39 νὰ εἶναι σκόρπιοι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, νὰ καταδυναστεύωνται ἀπὸ τυράννους ἢ νὰ χάνωνται ἀπὸ ἀναρχία, καὶ τοὺς ἀπάλλαξε ἀπὸ ὅλα τὰ κακὰ αὐτά, ἄλλους ἀναλαμβάνοντας τὴν προστασία τους καὶ σ' ἄλλους προβάλλοντας τὸν ἑαυτὸ της γιὰ ὑπόδειγμα εὐνομούμενης πολιτείας· εἶναι γνωστὸ πὺς πρώτη αὕτη καθιέρωσε νομοθεσία καὶ διαμόρφωσε πολίτευμα δημοκρατικό²⁰. Τὸ ἀποδείχνει εὐκολὰ τὸ ἐξῆς 40 γεγονός: Στὰ πανάρχαια χρόνια, ὅταν γίνονταν καταγγελίες γιὰ ἐγκλήματα καὶ ἤθελαν νὰ λύσουν τὶς διαφορὲς τους μὲ βάση τὴ λογικὴ καὶ ὄχι μὲ τρόπο αὐθαίρετο²¹, στήριζαν πάντα τὴν κρίση τους στὶς διατάξεις τῶν δικῶν μας νόμων. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς τέχνες, τόσο τὶς βιοποριστικές, ὅσο καὶ αὐτὲς πὺς ἐπινοήσαμε γιὰ τὴν ψυχαγωγία μας, ἄλλες τὶς ἀνακάλυψε ἡ πόλη μας καὶ ἄλλες τὶς καλλιέργησε ἀκόμα πὺς πολὺ καὶ τὶς παράδωσε στοὺς ἄλλους νὰ τὶς χρησιμοποιήσουν.

Τοὺς ἄλλους τομεῖς ἔπειτα τῆς πολὺπλευρης δραστηριότητάς της 41 τοὺς ρύθμισε μὲ πνεῦμα τόσο φιλόξενο καὶ τόσο στοργικὸ γιὰ ὅλους, ὥστε νὰ προσαρμόζονται ἀπόλυτα καὶ σ' αὐτοὺς πὺς ἔχουν ἀνάγκη

Ἡ προσφορὰ τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν της.

- μοῦσιν ἀμφοτέροις ἀρμόττειν καὶ μήτε τοῖς εὐδαιμονοῦσι μήτε τοῖς
 δυστυχοῦσιν ἐν ταῖς αὐτῶν ἀχρήστως ἔχειν, ἀλλ' ἐκατέροις αὐτῶν
 εἶναι παρ' ἡμῶν, τοῖς μὲν ἡδίστας διατριβάς, τοῖς δ' ἀσφαλεστάτην
 42 καταφυγὴν. Ἔτι δὲ τὴν χώραν οὐκ αὐτάρκη κεκτημένων ἐκά-
 στων, ἀλλὰ τὰ μὲν ἐλλείπουσαν, τὰ δὲ πλείω τῶν ἱκανῶν φέρουσιν,
 καὶ πολλῆς ἀπορίας οὐσης τὰ μὲν ὅποι χρῆ διαθέσθαι, τὰ δ' ὁπόθεν
 εἰσαγαγέσθαι, καὶ ταύταις ταῖς συμφοραῖς ἐπήμυνεν· ἐμπόριον γὰρ
 ἐν μέσῳ τῆς Ἑλλάδος τὸν Πειραιᾶ κατεσκευάσατο, τοσαύτην ἔχονθ'
 ὑπερβολὴν ὥσθ' ἃ παρὰ τῶν ἄλλων ἐν παρ' ἐκάστων χαλεπὸν ἐστὶν
 λαβεῖν, ταῦθ' ἅπαντα παρ' αὐτῆς θάδιον εἶναι πορίσασθαι.
- 43 Τῶν τοίνυν τὰς πανηγύρεις καταστησάντων δικαίως ἐπαι-
 νουμένων ὅτι τοιοῦτον ἔθος ἡμῶν παρέδωκεν ὥστε σπεισαμένους καὶ
 τὰς ἔχθρας τὰς ἐνεστηκυίας διαλυσασμένους συνελθεῖν εἰς ταῦτόν,
 καὶ μετὰ ταῦτ' εὐχὰς καὶ θυσίας κοινὰς ποιησασμένους ἀναμνησθῆναι
 μὲν τῆς συγγενείας τῆς πρὸς ἀλλήλους ὑπαρχούσης, εὐμενεστέρως
 δ' εἰς τὸν λοιπὸν χρόνον διατεθῆναι πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, καὶ τὰς τε
 44 παλαιὰς ξενίας ἀνανεώσασθαι καὶ καινὰς ἐτέρας ποιήσασθαι, καὶ
 μήτε τοῖς ἰδιώταις μήτε τοῖς διενεγκοῦσιν τὴν φύσιν ἀργὸν εἶναι
 τὴν διατριβήν, ἀλλ' ἀθροισθέντων τῶν Ἑλλήνων ἐγγενέσθαι τοῖς μὲν
 ἐπιδείξασθαι τὰς αὐτῶν εὐτυχίας, τοῖς δὲ θεάσασθαι τούτους πρὸς
 ἀλλήλους ἀγωνιζομένους, καὶ μηδετέρους ἀθύμως διάγειν, ἀλλ' ἐκα-
 τέρους ἔχειν ἐφ' οἷς φιλοτιμηθῶσιν, οἱ μὲν ὅταν ἴδωσι τοὺς ἀθλητὰς
 αὐτῶν ἔνεκα ποιοῦντας, οἱ δ' ὅταν ἐνθυμηθῶσιν ὅτι πάντες ἐπὶ τὴν
 σφετέραν θεωρίαν ἤκουσιν, τοσούτων τοίνυν ἀγαθῶν διὰ τὰς συνό-
 δους ἡμῖν γιγνομένων, οὐδ' ἐν τούτοις ἡ πόλις ἡμῶν ἀπελείφθη.
- 45 Καὶ γὰρ θεάματα πλείιστα καὶ κάλλιστα κέκτῃται, τὰ μὲν ταῖς δα-
 πάναις ὑπερβάλλοντα, τὰ δὲ κατὰ τὰς τέχνας εὐδοκιμοῦντα, τὰ δ' ἀμ-
 φοτέροις τούτοις διαφέροντα· καὶ τὸ πλῆθος τῶν εἰσαφικνουμένων

ἀπὸ χρήματα καὶ σὲ ὅσους θέλουν νὰ ἀπολαύσουν τὰ ἀγαθὰ τοὺς· δὲν ἦταν ἄστοργη οὔτε γιὰ ὅσους τοὺς εὐνόησε ἡ τύχη οὔτε γιὰ κείνους ποὺ δυστυχούσανε στὸν τόπο τοὺς, ἀλλὰ ἐξασφάλισε στοὺς πρώτους εὐχάριστη καὶ ἄνετη ζωὴ²², στοὺς ἄλλους πάλι σίγουρο καταφύγιο καὶ ἀσφάλεια²³.

Ἀκόμα εἶναι γνωστὸ πὼς κάθε χώρα βέβαια δὲν παρουσιάζει 42 αὐτάρκεια σὲ ὅλα τὰ προϊόντα: Ἄλλα τῆς λείπουν καὶ ἄλλα τὰ ἔχει παραπάνω ἀπὸ τίς ἀνάγκες τῆς. Ἐτσι ὑπάρχει μέγα πρόβλημα ποῦ νὰ διαθέσῃ τὸ περίσσευμα καὶ ἀπὸ ποῦ νὰ κἀνῃ εἰσαγωγή γιὰ τὰ ἄλλα. Καὶ αὐτὸ ὅμως τὸ πρόβλημα ἡ πόλη μας τὸ ἀντιμετώπισε μὲ τρόπο ἀποφασιστικό: Στὴ μέση τῆς Ἑλλάδας ἔκαμε ἐμπορικὸ κέντρο τὸν Πειραιά, ὅπου συγκεντρώνονται τόσα προϊόντα, ὥστε αὐτὰ ποὺ εἶναι δύσκολο νὰ τὰ προμηθευτῇ καθένα καὶ ἀπὸ τόπον ἄλλο, ἐδῶ τὰ βρίσκεις εὐκολὰ ὅλα συγκεντρωμένα.

Σ' αὐτοὺς λοιπὸν ποὺ καθιέρωσαν τίς πανελλήνιες γιορτὲς ται- 43 ριάζει δίκαιος ἔπαινος: Μᾶς κληροδότησαν τὸ θαυμάσιο ἔθιμο νὰ μαζεύομαστε ὅλοι μαζί στὸν ἴδιο τόπο ὕστερα ἀπὸ σπονδὲς καὶ συμπιλίωση, ὕστερα ἀπὸ τὴ διάλυση τῆς ἔχθρας ποὺ μᾶς χώριζε²⁴· νὰ ἐνώνωμε κατόπιν τίς προσευχὲς καὶ τίς θυσίες μας καὶ νὰ θυμόμαστε τοὺς παλιούς συγγενικοὺς δεσμούς μας, νὰ ἔχωμε πιὸ φιλικὴ διάθεση στὸ μέλλον ὁ ἓνας γιὰ τὸν ἄλλο καὶ τέλος νὰ ἀνανεώνωμε τίς παλιὲς φιλίες καὶ νὰ δημιουργοῦμε νέες. Οὔτε λοιπὸν γιὰ τοὺς κοι- 44 νοὺς ἀνθρώπους οὔτε καὶ γιὰ τίς προικισμένες φύσεις εἶναι ἄσκοπη ἡ προσέλευση στίς πανελλήνιες γιορτὲς, ἀφοῦ οἱ τελευταῖοι ἔχουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδείξουν τὰ προσόντα τοὺς μπροστὰ στὸ συγκεντρωμένο πλῆθος τῶν Ἑλλήνων²⁵ καὶ οἱ ἄλλοι μποροῦν νὰ τοὺς καμαρώσουν ποὺ κάνουν μεταξὺ τοὺς ἀγῶνα εὐγενικό. Καὶ ὅλοι εἶναι εὐχαριστημένοι, ἀφοῦ ὅλοι ἔχουν μὲ τί νὰ ἱκανοποιηθοῦν: Οἱ θεατὲς βλέπουν τοὺς ἀθλητὲς νὰ ἀγωνίζωνται γιὰ χάρη τοὺς καὶ τοῦτοι πάλι σκέφτονται πὼς ὅλοι ἤρθαν γιὰ νὰ τοὺς καμαρώσουν. Ἀφοῦ λοιπὸν τόσο καλὸ κάνουν σ' ἐμᾶς οἱ πανελλήνιες συγκεντρώσεις, ἦταν φυσικὸ νὰ μὴ μείνῃ πίσω ἡ πόλη μας οὔτε καὶ σ' αὐτές.

Καὶ πράγματι ἀπόχτησε θεάματα πάρα πολλὰ καὶ θαυμαστά²⁶, 45 ἄλλα πολυτελῆ καὶ πολυδάπανα, ἄλλα ὀνομαστὰ γιὰ τὴν ἀξία τοὺς τὴν καλλιτεχνικὴ καὶ ἄλλα πάλι ποὺ συνδυάζουν καὶ τὰ δύο. Καὶ εἶναι τόσο τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ποὺ καταφθάνουν συνέχεια στὴν

- ὥς ἡμᾶς τοσοῦτόν ἐστιν ὥστ' εἴ τί ἐν τῷ πλησιάζειν ἀλλήλοις ἀγαθόν ἐστιν, καὶ τοῦθ' ὑπ' αὐτῆς περιειληφθαι. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ φι-
 λίας εὐρεῖν πιστοτάτας καὶ συνουσίαις ἐντυχεῖν παντοδαπωτάταις μά-
 λιστα παρ' ἡμῖν ἐστιν, ἔτι δ' ἀγῶνας ἰδεῖν μὴ μόνον τάχους καὶ ῥώ-
 μης ἀλλὰ καὶ λόγων καὶ γνώμης καὶ τῶν ἄλλων ἔργων ἀπάντων, καὶ
 46 τούτων ἄθλα μέγιστα. Πρὸς γὰρ οἷς αὐτὴ τίθησιν, καὶ τοὺς ἄλ-
 λους διδόναι συναναπείθει· τὰ γὰρ ὑφ' ἡμῶν κριθέντα τοσαύτην λαμ-
 βάνει δόξαν ὥστε παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀγαπᾶσθαι. Χωρὶς δὲ τού-
 των αἱ μὲν ἄλλαι πανηγύρεις διὰ πολλοῦ χρόνου συλλεγεῖσθαι ταχέως
 διελύθησαν, ἡ δ' ἡμετέρα πόλις ἅπαντα τὸν αἰῶνα τοῖς ἀφικνουμέ-
 νοις πανήγυρίς ἐστιν.
- 47 Φιλοσοφίαν τοίνυν, ἡ πάντα ταῦτα συνεξεύρε καὶ συγκατε-
 σκεύασε καὶ πρὸς τε τὰς πράξεις ἡμᾶς ἐπαίδευσε καὶ πρὸς ἀλλή-
 λους ἐπράννε καὶ τῶν συμφορῶν τὰς τε δι' ἀμαθίαν καὶ τὰς ἐξ ἀνάγ-
 κης γιγνομένας διεῖλε καὶ τὰς μὲν φυλάσασθαι, τὰς δὲ καλῶς ἐνεγ-
 κεῖν ἐδίδασκεν, ἡ πόλις ἡμῶν κατέδειξεν, καὶ λόγους ἐτίμησεν, ὧν
 48 πάντες μὲν ἐπιθυμοῦσιν, τοῖς δ' ἐπισταμένοις φθονοῦσιν, συνει-
 δυῖα μὲν ὅτι τοῦτο μόνον ἐξ ἀπάντων τῶν ζώων ἴδιον ἔφυνεν ἔχοντες
 καὶ διότι τούτῳ πλεονεκτήσαντες καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν αὐτῶν διη-
 νέγκαμεν, ὁρῶσα δὲ περὶ μὲν τὰς ἄλλας πράξεις οὕτω ταραχώδεις
 οὖσας τὰς τύχας ὥστε πολλάκις ἐν αὐταῖς καὶ τοὺς φρονίμους ἀτυ-
 χεῖν καὶ τοὺς ἀνόητους κατορθοῦν, τῶν δὲ λόγων τῶν καλῶς καὶ τε-
 χνικῶς ἐχόντων οὐ μετὸν τοῖς φαύλοις, ἀλλὰ ψυχῆς εὖ φρονούσης ἔρ-
 49 γον ὄντας, καὶ τοὺς τε σοφοὺς καὶ τοὺς ἀμαθεῖς δοκοῦντας εἶναι
 ταύτῃ πλεῖστον ἀλλήλων διαφέροντας, ἔτι δὲ τοὺς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς
 ἐλευθέρως τεθραμμένους ἐκ μὲν ἀνδρίας καὶ πλούτου καὶ τῶν τοι-
 ούτων ἀγαθῶν οὐ γινωσκομένους, ἐκ δὲ τῶν λεγομένων μάλιστα κα-
 ταφανεῖς γιγνομένους, καὶ τοῦτο σύμβολον τῆς παιδεύσεως ἡμῶν
 ἐκάστου πιστότατον ἀποδεδειγμένον, καὶ τοὺς λόγῳ καλῶς χρωμέ-

πόλη μας, ὥστε ἂν κάτι καλὸ ὑπάρχει στὴν ἐπικοινωνία αὐτὴ ἀνάμε-
 σα στοὺς ἀνθρώπους, καὶ αὐτὸ τὸ ἀπόλαυσε ἡ πόλη μας. Πέρα ἀπὸ
 αὐτὰ ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νὰ βρῇ κανεὶς ἐδῶ φίλους εἰλικρινεῖς καὶ
 συντροφικὲς κάθε λογῆς²¹, νὰ δῇ ἀγῶνες δρόμου καὶ σωματικῆς ἀλκῆς,
 ἀγῶνες λόγου, πνεύματος καὶ κάθε ἐκδήλωση καλλιτεχνικῆς, καὶ γιὰ
 ὅλα αὐτὰ τὰ πιὸ μεγάλα ἐπαθλα. Γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ ὅσα ἀθλοθετεῖ ἡ 46
 ἴδια, τὰ καταφέρει νὰ προσφέρουν καὶ οἱ ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλά-
 δας· καὶ αὐτὸ γιατί ὅσα ἐμεῖς κρίνουμε ἀξία, ἀμέσως ἀποχτοῦν μιὰ
 τέτοια φήμη, πού τὰ ἀγαπάει ὅλος ὁ κόσμος. Ξέχωρα ἀπὸ αὐτὰ οἱ ἄλλες
 πανελλήνιες συγκεντρώσεις λαβαίνουν χώρα σὲ χρονικὰ διαστήματα
 ἀραιά²² καὶ διαλύονται γρήγορα, ἐνῶ ἡ πόλη ἡ δικιά μας εἶναι μιὰ
 ἀδιάκοπη γιορτὴ γιὰ ὅσους φτάνουνε σ' αὐτὸν τὸν τόπο.

Ἡ πόλη μας δίδαξε ἐπίσης ὅτι ἡ καλλιέργεια τοῦ πνεύματος²³, ἡ 47
 φιλοσοφία, τὰ ἐπινόησε καὶ ἔδωσε μορφή σὲ ὅλα αὐτὰ, μᾶς ἔδωσε
 τὰ ἐφόδια νὰ μεταφέρουμε τὴ θεωρία σὲ πράξη, γλύκανε τίς σχέσεις
 μεταξύ μας, ξεχώρισε τίς συμφορὲς σ' αὐτὲς πού φέρνει ἡ ἀμάθεια καὶ
 αὐτὲς πού φέρνει ἡ ἀνάγκη, μᾶς ἔμαθε νὰ φυλαγόμαστε ἀπὸ τίς πρῶτες
 καὶ νὰ ἀντιμετωπίζουμε μὲ καρτερία τίς ἄλλες. Ἡ πόλη μας ἀνα-
 γνώρισε ἀκόμα τὴν πρέπουσα ἀξία στὴν τέχνη τοῦ λόγου, πού ὅλοι λα-
 χταροῦν νὰ ἀποχτήσουν, φθονοῦν ὥστος αὐτοὺς πού τὴν κατέχουν.
 Καὶ αὐτὸ γιατί ἔχει βαθιὰ ἐπίγνωση πὼς εἶναι τὸ μόνο φυσικὸ μας 48
 πλεονέκτημα ἀπέναντι στὰ ζῶα καὶ ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι πού μᾶς κάνει
 νὰ ξεχωρίζουμε ἀπὸ ἐκεῖνα σὲ ὅλες τίς ἄλλες ἐκδηλώσεις μας· βλέ-
 πει καλὰ ὅτι ἡ τύχη στὶς ἄλλες βέβαια πλευρὲς τῆς ἀνθρώπινης δρα-
 στηριότητος εἶναι ἔτσι ιδιότροπη καὶ ἄστατη, ὥστε πολλὲς φορὲς δὲν
 πετυχαίνουν στὴ ζωὴ οἱ μυαλωμένοι, ἐνῶ τὰ καταφέρουν οἱ ἀνό-
 ητοι, καὶ μονάχα οἱ λόγοι πού εἶναι καμωμένοι μὲ ὁμορφιά καὶ τέ-
 χνη δὲν εἶναι δυνατό νὰ βγοῦν ἀπὸ ἀμαθεῖς καὶ ἄξεστους, παρὰ εἶναι
 δημιουργήματα πνευμάτων φωτεινῶν καὶ προικισμένων. Ξέρει ἀκό- 49
 μα ὅτι οἱ καλλιεργημένοι καὶ αὐτοὶ πού θεωροῦνται ἀξεστοὶ σ' αὐτὸ
 τὸ σημεῖο διαφέρουν μεταξύ τους βασικά, ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἀνατράφη-
 καν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅπως ταιριάζει σὲ ἐλεύθερους δὲν ξεχωρίζουν ἀπὸ
 τὴν παλικάριά καὶ ἀπὸ τὰ πλούτη τους καὶ ἀπὸ ἄλλα τέτοια ἀγαθὰ·
 ἡ ἱκανότητα στὸ λόγο εἶναι πού τοὺς προβάλλει καὶ ἀποτελεῖ κατὰ
 κοινὴ ὁμολογία τὸ ἀλάνθαστο κριτήριον γιὰ τὸ βαθμὸ καλλιέργειας
 πού διαθέτει ὁ καθένας· καὶ ὅσοι χειρίζονται τὸ λόγο μὲ ἱκανότητα δὲν

- νους οὐ μόνον ἐν ταῖς αὐτῶν δυναμένους, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις
 50 ἐντίμους ὄντας. Τοσοῦτον δ' ἀπολέλοιπεν ἡ πόλις ἡμῶν περὶ τὸ
 φρονεῖν καὶ λέγειν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὥσθ' οἱ ταύτης μαθηταὶ
 τῶν ἄλλων διδάσκαλοι γεγόνασιν, καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πε-
 ποίηκεν μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι, καὶ μᾶλ-
 λον Ἑλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείας τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς
 τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας.
- 51 Ἴνα δὲ μὴ δοκῶ περὶ τὰ μέρη διατρίβειν ὑπὲρ ὅλων τῶν πρα-
 γμάτων ὑποθέμενος, μηδ' ἐκ τούτων ἐγκωμιάζω τὴν πόλιν ἀπο-
 ρῶν τὰ πρὸς τὸν πόλεμον αὐτὴν ἐπαινεῖν, ταῦτα μὲν εἰρήσθω μοι
 πρὸς τοὺς ἐπὶ τοῖς τοιούτοις φιλοτιμουμένους· ἡγοῦμαι δὲ τοῖς προ-
 γόνοις ἡμῶν οὐχ ἥττον ἐκ τῶν κινδύνων τιμᾶσθαι προσήκειν ἢ τῶν ἄλ-
 52 λων εὐεργεσιῶν. Οὐ γὰρ μικροὺς οὐδ' ὀλίγους οὐδ' ἀφανεῖς ἀγῶ-
 νας ὑπέμειναν, ἀλλὰ πολλοὺς καὶ δεινοὺς καὶ μεγάλους, τοὺς μὲν
 ὑπὲρ τῆς αὐτῶν χώρας, τοὺς δ' ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων ἐλευθερίας· ἅπαντα
 γὰρ τὸν χρόνον διετέλεσαν κοινὴν τὴν πόλιν παρέχοντες καὶ τοῖς ἀδι-
 53 κουμένοις ἀεὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπαμύνουσαν. Διὸ δὴ καὶ κατηγοροῦ-
 σί τινες ἡμῶν ὥς οὐκ ὀρθῶς βουλευομένων, ὅτι τοὺς ἀσθενεστέρους
 εἰθίσμεθα θεραπεύειν, ὥσπερ οὐ μετὰ τῶν ἐπαινεῖν βουλομένων ἡμᾶς
 τοὺς λόγους ὄντας τοὺς τοιούτους. Οὐ γὰρ ἀγνοοῦντες ὅσον διαφέρουσιν
 αἱ μείζους τῶν συμμαχιῶν πρὸς τὴν ἀσφάλειαν, οὕτως ἐβουλευόμεθα
 περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ πολὺ τῶν ἄλλων ἀκριβέστερον εἰδότες τὰ συμβαί-
 νοντ' ἐκ τῶν τοιούτων ὁμῶς ἡροῦμεθα τοῖς ἀσθενεστέροις καὶ παρὰ τὸ
 συμφέρον βοηθεῖν μᾶλλον ἢ τοῖς κρείττοσιν τοῦ λυσitelοῦντος ἕνεκα
 συναδικεῖν.
- 54 Γινώθι δ' ἂν τις καὶ τὸν τρόπον καὶ τὴν ῥώμην τὴν τῆς πόλεως
 ἐκ τῶν ἱκετιῶν ἃς ἤδη τινὲς ἡμῖν ἐποιήσαντο. Τὰς μὲν οὖν ἢ νεωστὶ
 γεγενημένας ἢ περὶ μικρῶν ἐλθούσας παραλείψω· πολὺ δὲ πρὸ τῶν

ἔχουν δύναμη μόνο στὸν τόπο τους, ἀλλὰ καὶ στὰ ἄλλα μέρη τοὺς λογαριάζουν καὶ τοὺς ἐκτιμοῦν.

Τόσο πολὺ ξεπέρασε ἡ πόλη μας ὅλους τοὺς ἄλλους στὴν πνευμα- 50
τική ἀνάπτυξη καὶ στὴν τέχνη τοῦ λόγου, ὥστε οἱ δικοὶ τῆς μαθητῆς
ἔγιναν δάσκαλοι στοὺς ἄλλους⁸⁰. τὸ ὄνομα πάλι "Ἕλληνες κατόρθωσε
νὰ μὴ συμβολίξῃ πιά τὴν καταγωγή, ἀλλὰ τὴν καλλιέργεια τοῦ πνεύ-
ματος, καὶ "Ἕλληνες νὰ ὀνομάζωνται πῶς πολὺ ὅσοι δέχτηκαν τὸν τρό-
πο τῆς δικιᾶς μας ἀγωγῆς καὶ μόρφωσης παρὰ αὐτοὶ ποὺ ἔχουν τὴν
ἴδια μὲ ἐμᾶς καταγωγή.

Γιὰ νὰ μὴ δώσω ὅμως τὴν ἐντύπωση πὼς πελαγοδρομῶ σὲ λε- 51
πομέρειες, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ ὑποσχέθηκα πὼς θὰ ἀναπτύξω ὅλο τὸ θέ-
μα στὴ γενικὴ μορφή του, καὶ γιὰ νὰ μὴ φανῇ πὼς πλέκω ἐγκώμιο
στὴν πόλη μας μὲ ὅλα τὰ παραπάνω, γιατί ἀδυνατῶ νὰ τὴν ἐπαινέσω
γιὰ τὰ πολεμικὰ τῆς κατορθώματα, ἃς ποῦμε πὼς τὰ εἶπα ὅλα αὐτὰ
γιὰ ὅσους ἱκανοποιεῖται τὸ φιλότιμό τους ὅταν ἀκοῦνε τέτοια θέματα.
'Εγὼ προσωπικὰ νομίζω ὅτι στοὺς προγόνους μας δὲν ταιριάζει μικρό-
τερη τιμὴ γιὰ τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους ποὺ ἀντιμετώπισαν ἀπὸ ὅση
γιὰ τὰ ἄλλα εὐεργετήματα ποὺ πρόσφεραν στοὺς "Ἕλληνες. Δὲν ἦταν δὲ 52
οὔτε μικροὶ οὔτε ἀσήμαντοι οὔτε καὶ λίγοι οἱ ἀγῶνες, ποὺ ὑπόμειναν
ἀντίθετα, πολλοὶ καὶ μεγάλοι καὶ φοβεροί! "Ἄλλοι γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν
τὴ δικιὰ τους χώρα καὶ ἄλλοι γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων — Εἶ-
ναι γνωστὸ πὼς πάντοτε, κάθε στιγμή τῆς ἱστορίας τους, διέθεταν
τὴ δύναμη τῆς πόλης γιὰ τὸ κοινὸ συμφέρο τῆς Ἑλλάδας καὶ γιὰ τὴν
ὑπεράσπιση Ἑλλήνων, ποὺ δεινοπαθοῦσαν. Γι' αὐτὸ δὲ καὶ μᾶς κα- 53
τακρίνουν μερικοὶ πὼς τάχα δὲ σκεφτόμαστε λογικά, ἀφοῦ εἴχαμε τὴν
ἀνόητη συνήθεια νὰ βοηθοῦμε τοὺς ἀδύνατους — λὲς καὶ δὲ βοηθᾶνε
τέτοια λόγια αὐτοὺς ποὺ θέλουν νὰ μᾶς ἐπαινέσουν! Ὑποθετήσαμε
αὕτῃ τὴν ταχτική ὅχι γιατί δὲν ξέρομε τί ρόλο παίζουν οἱ ἰσχυρὲς συμ-
μαχίες γιὰ τὴν ἀσφάλεια μας· ξέρομε καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους τίς
συνέπειες μιᾶς τέτοιας ταχτικῆς, ἀλλὰ τὸ βρίσκομε πῶς ἐντιμὸ νὰ
ὑπερασπίζωμε τοὺς ἀσθενεῖς ἐναντία στὸ συμφέρο μας, παρὰ νὰ συν-
εργοῦμε στὶς ἀδικίες τῶν ἰσχυρῶν μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἐξασφαλί-
σωμε ὑλικά κέρδη.

"Ἴσως θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἀντιληφθῇ κανεὶς τὴ νοοτροπία καὶ 54
τὴ δύναμη τῆς πόλης μας ἀπὸ τίς ἐπικλήσεις γιὰ βοήθεια ποὺ μερι-
κοὶ μᾶς ἔκαναν ὡς τώρα. Αὐτὲς ποὺ τώρα τελευταῖα ἔλαβαν χώρα ἡ

*Πολεμικὲς
ὑπηρεσίες τῆς
Ἀθήνας πρὶν
ἀπὸ τὰ Μη-
δικά.*

Τρωϊκῶν, — ἐκεῖθεν γὰρ δίκαιον τὰς πίστεις λαμβάνειν τοὺς ὑπὲρ τῶν
 πατρῶν ἀμφισβητοῦντας. — ἦλθον οἱ θ' Ἡρακλέους παῖδες καὶ
 μικρὸν πρὸ τούτων Ἀδραστος ὁ Ταλαοῦ, βασιλεὺς ὢν Ἀργούς,
 55 οὗτος μὲν ἐκ τῆς στρατείας τῆς ἐπὶ Θήβας δεδυστυχηκώς, καὶ τοὺς
 ὑπὸ τῇ Καδμείᾳ τελευτήσαντας αὐτὸς μὲν οὐ δυνάμενος ἀνελέσθαι,
 τὴν δὲ πόλιν ἀξιῶν βοηθεῖν ταῖς κοιναῖς τύχαις καὶ μὴ περιορᾶν τοὺς
 ἐν τοῖς πολέμοις ἀποθνήσκοντας ἀτάφους γιγνομένους μηδὲ παλαιὸν
 56 ἔθος καὶ πάτριον νόμον καταλνόμενον, οἱ δ' Ἡρακλέους παῖδες
 φεύγοντες τὴν Εὐρυσθέως ἔχθραν, καὶ τὰς μὲν ἄλλας πόλεις ὑπερο-
 ρῶντες ὥς οὐκ ἂν δυνάμενας βοηθῆσαι ταῖς αὐτῶν συμφοραῖς, τὴν δ'
 ἡμετέραν ἱκανὴν νομίζοντες εἶναι μόνην ἀποδοῦναι χάριν ὑπὲρ ὧν ὁ
 57 πατήρ αὐτῶν ἅπαντας ἀνθρώπους εὐεργέτησεν. Ἐκ δὴ τούτων ῥά-
 διον κατιδεῖν ὅτι καὶ κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον ἡ πόλις ἡμῶν ἡγεμονι-
 κῶς εἶχεν· τίς γὰρ ἂν ἱκετεύειν τολμήσειεν ἢ τοὺς ἥττους αὐτῶν ἢ τοὺς
 ὑφ' ἐτέροις ὄντας, παραλιπὼν τοὺς μείζω δύναμιν ἔχοντας, ἄλλως
 τε καὶ περὶ πραγμάτων οὐκ ἰδίων, ἀλλὰ κοινῶν καὶ περὶ ὧν οὐδένας
 ἄλλους εἰκὸς ἦν ἐπιμεληθῆναι πλὴν τοὺς προεστάναι τῶν Ἑλλήνων
 58 ἀξιούντας; Ἐπειτ' οὐδὲ ψευσθέντες φαίνονται τῶν ἐλπίδων δι' ἃς
 κατέφυγον ἐπὶ τοὺς προγόνους ἡμῶν. Ἀνελόμενοι γὰρ πόλεμον ὑπὲρ
 μὲν τῶν τελευτησάντων πρὸς Θηβαίους, ὑπὲρ δὲ τῶν παίδων τῶν
 Ἡρακλέους πρὸς τὴν Εὐρυσθέως δύναμιν, τοὺς μὲν ἐπιστρατεύσαντες
 ἠνάγκασαν ἀποδοῦναι θάψαι τοὺς νεκροὺς τοῖς προσήκουσιν, Πελο-
 ποννησιῶν δὲ τοὺς μετ' Εὐρυσθέως εἰς τὴν χώραν ἡμῶν εἰσβαλόντας
 ἐπεξελεθόντες ἐνίκησαν μαχόμενοι κἀκεῖνον τῆς ὕβρεως ἔπαυσαν.
 59 Θανμαζόμενοι δὲ καὶ διὰ τὰς ἄλλας πράξεις ἐκ τούτων τῶν ἔργων ἔτι
 μᾶλλον εὐδοκίμησαν. Οὐ γὰρ παρὰ μικρὸν ἐποίησαν, ἀλλὰ τοσοῦτον

Ήταν για άσχημαντα ζητήματα θά τις παραλείψω. "Ομως πολύ προ-
 του νά γίνουν τὰ Τρωϊκά — ἀπὸ ἐκεῖ εἶναι σωστό νά ἀντλοῦν ἐπιχει-
 ρήματα ὅσοι προβάλλουν δικαιώματα πατροπαράδοτα — ἤρθαν οἱ
 γιοὶ τοῦ Ἑρακλῆ⁸¹ καὶ λίγο πρὶν ὁ "Αδραστος⁸² τοῦ Ταλαοῦ καὶ βασι-
 λιάς τοῦ Ἄργους. Ὁ τελευταῖος ἀπότυχε στὴν ἐκστρατεία κατὰ τῆς 55
 Θήβας καὶ δὲν εἶχε τὴ δύναμη ὁ ἴδιος νά σηκώσει καὶ νά θάψῃ τοὺς νε-
 κροὺς πολεμιστὲς του, ποὺ εἶχαν πέσει κάτω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Καδ-
 μείας. Ζήτησε λοιπὸν ἀπὸ τὴν πόλιν μας νά τὸν συνδράμῃ σ' αὐτὴ
 τὴ συμφορὰ — ποὺ σὲ ὅλους εἶναι δυνατό νά τύχῃ — καὶ νά μὴν ἀνε-
 χτῇ νά μένουν ἄταφοι οἱ σκοτωμένοι στοὺς πολέμους, οὔτε νά κατα-
 πατηθῇ παλιά συνήθεια καὶ νόμος ἱερὸς πατροπαράδοτος. Τὰ τέκνα 56
 πάλι τοῦ Ἑρακλῆ, κυνηγημένα ἀπὸ τὴν ἔχθρα τοῦ Εὐρυσθέα, ἄφη-
 σαν κατὰ μέρος τὶς ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδας σὰν ἀνίκανες νά τοὺς
 προσφέρουν συνδρομὴ στὴ δυστυχία τους καὶ πίστεψαν πὼς μόνο ἡ
 δικιά μας ἦταν σὲ θέση νά τοὺς παρασταθῇ, γιὰ τὸ καλὸ ποὺ ὁ πατέ-
 ρας τοὺς ἔκανε σὲ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ φαίνεται ὁλοκάθαρα πὼς καὶ τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἡ 57
 πόλιν μας εἶχε τὰ πρωτεῖα: Ποιὸς τάχα θά εἶχε τὸ κουράγιο νά κἀν
 ἐπικλήσεις γιὰ βοήθεια ἢ σὲ κατώτερους τοὺς ἢ στοὺς ὑποταγμένους σὲ
 ἄλλους καὶ δὲ θά λογάριαζε τοὺς πρὸ ἰσχυροὺς; Ἀκόμα περισσότερο ποὺ
 τὰ ζητήματά τους δὲν εἶχαν χαρακτῆρα ἰδιωτικὸ, ἀλλὰ παρουσίαζαν ἐν-
 διαφέρον γενικὸ, καὶ ἦταν φυσικὸ νά ἀσχοληθοῦν μὲ αὐτὰ μονάχα ὅσοι
 διεκδικοῦσαν τὸ δικαίωμα νά κατευθύνουν τὶς τύχες τῶν Ἑλλήνων.

"Ἄλλωστε δὲ φαίνεται νά διαψεύστηκαν οἱ ἐλπίδες τους, ποὺ 58
 τοὺς ὀδήγησαν νά καταφύγουν στοὺς προγόνους μας. Ἀνάλαβαν,
 ὅπως ξέρομε, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά τὸν πόλεμο ἐνάντια στοὺς Θηβαίους,
 γιὰ νά πετύχουν νά ἐνταφιαστοῦν οἱ νεκροί, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ ἔβα-
 λαν μὲ τὴ δύναμη τοῦ Εὐρυσθέα γιὰ τὸ χατήρι τῶν παιδιῶν τοῦ Ἑ-
 ρακλῆ. Ἔτσι ἀνάγκασαν μὲ ἐκστρατεία τοὺς Θηβαίους νά παραδώ-
 σουν τοὺς νεκροὺς στοὺς συγγενεῖς τους νά ταφοῦν· ἀλλὰ καὶ τὸ στρα-
 τὸ τῶν Πελοποννησίων, ποὺ ἔκαμε εἰσβολὴ στὴ χώρα μας μαζὶ μὲ
 τὸν Εὐρυσθέα, τὸν καταδίωξαν, τὸν νίκησαν στὴ μάχη καὶ ἔδωσαν
 γερὸ χτύπημα στὴν ὑπεροψία καὶ τὴ θρασύτητα ἐκείνου.

Καὶ γιὰ τὰ ἄλλα τοὺς κατορθώματα βέβαια τοὺς θαυμάζουν τοὺς 59
 προγόνους μας, ὅμως φήμῃ ἀκόμα μεγαλύτερη ἀπόχτησαν ἀπὸ τὶς
 πράξεις τους αὐτές. Δὲν πέτυχαν δὲ καὶ μικρὸ πρᾶγμα: "Ἀλλάξαν τόσο

- τὰς τύχας ἑκατέρων μετήλλαξαν ὥσθ' ὁ μὲν ἰκετεύειν ἡμᾶς ἀξιώσας
 βία τῶν ἐχθρῶν ἅπανθ' ὅσων ἐδεήθη διαπραξάμενος ἀπῆλθεν, Εὐ-
 ρυσθεὺς δὲ βιάσσεσθαι προσδοκήσας αὐτὸς αἰχμάλωτος γενόμενος
 60 ἰκέτης ἠναγκάσθη καταστῆναι, καὶ τῷ μὲν ὑπερενεγκόντι τὴν ἀνθρω-
 πίνην φύσιν, δς ἐκ Διὸς μὲν γεγονώς, ἔτι δὲ θνητὸς ὢν θεοῦ δῶμην
 ἔσχεν, τούτῳ μὲν ἐπιτάττων καὶ λυμαινόμενος ἅπαντα τὸν χρόνον
 διετέλεσεν, ἐπειδὴ δ' εἰς ἡμᾶς ἐξήμαρτεν, εἰς τοσαύτην κατέστη με-
 ταβολὴν ὥστ' ἐπὶ τοῖς παισὶ τοῖς ἐκείνου γενόμενος ἐπονεϊδίστως
 τὸν βίον ἐτελεύτησεν.
- 61 Πολλῶν δ' ὑπαρχουσῶν ἡμῖν εὐεργεσιῶν εἰς τὴν πόλιν τὴν Λακε-
 δαιμονίων περὶ ταύτης μόνης μοι συμβέβηκεν εἰπεῖν· ἀφορμὴν γὰρ λα-
 βόντες τὴν δι' ἡμῶν αὐτοῖς γενομένην σωτηρίαν οἱ πρόγονοι μὲν τῶν
 νῦν ἐν Λακεδαίμονι βασιλευόντων, ἔκγονοι δ' Ἡρακλέους, κατῆλθον
 μὲν εἰς Πελοπόννησον, κατέσχον δ' Ἄργος καὶ Λακεδαίμονα καὶ
 Μεσσηνίην, οἰκισταὶ δὲ Σπάρτης ἐγένοντο, καὶ τῶν παρόντων ἀγαθῶν
 62 αὐτοῖς ἀπάντων ἀρχηγοὶ κατέστησαν. Ὡν ἐχρῆν ἐκείνους μεμνημένους
 μηδέποτε εἰς τὴν χώραν ταύτην εἰσβαλεῖν, ἐξ ἧς ὀρμηθέντες τοσαύτην
 εὐδαιμονίαν κατεκτήσαντο, μηδ' εἰς κινδύνους καθιστάναι τὴν πό-
 λιν τὴν ὑπὲρ τῶν παίδων τῶν Ἡρακλέους προκινδυνεύσασαν, μηδὲ
 τοῖς μὲν ἅπ' ἐκείνου γεγονόσι διδόναι τὴν βασιλείαν, τὴν δὲ τῷ γέ-
 63 νει τῆς σωτηρίας αἰτίαν οὖσαν δουλεύειν αὐτοῖς ἀξιοῦν. Εἰ δὲ δεῖ
 τὰς χάριτας καὶ τὰς ἐπιεικειὰς ἀνελόντας ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν πάλιν
 ἐπανελθεῖν καὶ τὸν ἀκριβέστατον τῶν λόγων εἰπεῖν, οὐδ' ἄν ποτε πάτριον
 ἐστὶν ἡγεῖσθαι τοὺς ἐπὶ τῆς πόλεως τῶν αὐτοχθόνων, οὐδὲ τοὺς εὐ πα-
 θόντας τῶν εὐ ποιησάντων, οὐδὲ τοὺς ἰκέτας γενομένους τῶν ὑποδε-
 64 ξαμένων. Ἔτι δὲ συντομώτερον ἔχω δηλῶσαι περὶ αὐτῶν. Τῶν
 μὲν γὰρ Ἑλληνίδων πόλεων χωρὶς τῆς ἡμετέρας Ἄργος καὶ Θῆβαι
 καὶ Λακεδαίμων καὶ τότε ἦσαν μέγισται καὶ νῦν ἔτι διατελοῦσιν.
 Φαίνονται δ' ἡμῶν οἱ πρόγονοι τοσοῦτον ἀπάντων διενεγκόντες ὥσθ'

τύχη καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ποὺ ἀνάφερα πὺδ πάνω, ὥστε αὐτὸς ποὺ ἔκρινε σωστὸ νὰ μᾶς ἱκετεύσῃ γύρισε πίσω, ἀφοῦ πέτυχε ὅλα ὅσα ζήτησε, καὶ μὲ τὸ ζόρι, ἀπ' τοὺς ἐχθροὺς του· ὁ Εὐρυσθέας πάλι, ποὺ ἔλπισε γιὰ μιὰ στιγμή πὼς θὰ μᾶς ἐπιβληθῇ μὲ τὴ βία, πιάστηκε αἰχμάλωτος καὶ ἀναγκάστηκε νὰ πέσῃ στὰ πόδια μας ἱκέτης. Αὐτὸς 60 ποὺ σὲ ὅλη τὴ ζωὴ του ἔδινε ἐντολὲς καὶ καταδυνάστευε ἐκεῖνον, ποὺ ξεπέρασε τὴ φύση τὴν ἀνθρώπινη—ἦτανε γιὸς τοῦ Δία³³, μὰ καὶ σὰν ἄνθρωπος θεϊκὴ δύναμη εἶχε—ὅταν ἔκανε τὸ λάθος νὰ τὰ βάλῃ μαζί μας, τόσο ἀνάποδα τοῦ ἦρθαν τὰ πράγματα, ὥστε ἔπεσε στὰ χέρια τῶν ἀπογόνων τοῦ θύματός του καὶ τελείωσε ντροπιασμένος τὴ ζωὴ του.

Παρόλο ποὺ πολλὲς ἦταν οἱ εὐεργεσίες ποὺ προσφέραμε στὴν 61 πόλιν τῶν Σπαρτιατῶν, ἡ περίστασις τὸ ἔφερε νὰ σᾶς μιλήσω μοναχὰ γι' αὐτήν. Καὶ αὐτὸ γιὰτὶ οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν βασιλιάδων τῆς Σπάρτης καὶ ἀπόγονοι τοῦ Ἡρακλῆ, στηριγμένοι ἀκριβῶς στὴ σωτηρία ποὺ τοὺς ἐξασφαλίσουμε ἐμεῖς, κατέβηκαν στὴν Πελοπόννησο, πῆραν τὸ Ἄργος, τὴ Λακεδαίμονα καὶ τὴ Μεσσήνη, ἱδρυσαν ὕστερα τὴ Σπάρτη καὶ ἐγιναν οἱ δημιουργοὶ τῶν ἀγαθῶν ποὺ ἀπολαβαίνουν τώρα ὅλοι. Ὅλα αὐτὰ βέβαια ἔπρεπε νὰ τὰ θυμοῦνται ἐκεῖνοι 62 καὶ σὲ καμιά περίπτωσις νὰ μὴν εἰσβάλουν στὴ χώρα τούτη, ἀπὸ ὅπου ξεκίνησαν καὶ ἀπόχτησαν τόση εὐημερία· ποτὲ νὰ μὴ βάζουν σὲ κίνδυνο τὴν πόλιν αὐτή, ποὺ ἀντιμετώπισε κινδύνους, γιὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ τέκνα τοῦ Ἡρακλῆ· οὔτε καὶ νὰ ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ κάνουν σκλάβους³⁴ τὴν πόλιν, ποὺ ἔσωσε τὸ γένος τοῦ Ἡρακλῆ, τὴ στιγμή μάλιστα ποὺ κάνουν βασιλιάδες τοὺς ἀπογόνους του.

Μὰ καὶ ἂν ἀκόμα πρέπη νὰ ἀφήσω κατὰ μέρος τὴν καλοσύνη 63 ποὺ τοὺς δείξαμε καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη ποὺ χρωστοῦν σ' ἐμᾶς, γιὰ νὰ ξαναγυρίσω στὸ βασικὸ μου θέμα καὶ νὰ σᾶς πῶ τὰ πράγματα χωρὶς περιστροφές, ἔχω νὰ πῶ ὅτι δὲν εἶναι πατροπαράδοτη συνήθεια τῶν Ἑλλήνων νὰ διευθύνουν οἱ ξενοφερμένοι³⁵ τοὺς αὐτόχθονες³⁶, οὔτε καὶ ὅσοι εὐεργετήθηκαν τοὺς εὐεργέτες τοὺς οὔτε καὶ αὐτοὶ ποὺ πέσανε στὰ γόνατα θερμοπαρακαλώντας ὅσους τοὺς δέχτηκαν μὲ καλοσύνη καὶ ἀνθρωπιά.

Μπορῶ ὅμως νὰ φέρω καὶ ἐπιχείρημα ἀκόμα πὺδ συνοπτικὸ: 64 Ἀπὸ τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας, ἂν βγάλῃς τὴ δικιά μας, ἦταν καὶ εἶναι οἱ πὺδ μεγάλες τὸ Ἄργος, ἡ Θήβα καὶ ἡ Σπάρτη. Οἱ πρόγονοί μας ὅμως τόσο τοὺς πέρασαν ὅλους αὐτούς, ὥστε γιὰ τὸ χατῆρι τῶν

- ὑπὲρ μὲν Ἀργείων δυστυχησάντων Θηβαίοις, ὅτε μέγιστον ἐφρό-
 65 νησαν, ἐπιτάττοντες, ὑπὲρ δὲ τῶν παίδων τῶν Ἡρακλέους Ἀρ-
 γείους καὶ τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους μάχῃ κρατήσαντες, ἐκ δὲ
 τῶν πρὸς Εὐρυσθέα κινδύνων τοὺς οἰκιστὰς καὶ τοὺς ἡγεμόνας τοὺς
 Λακεδαιμονίων διασώσαντες. Ὡστε περὶ μὲν τῆς ἐν τοῖς Ἑλλήσι
 δυναστείας οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν τις σαφέστερον ἐπιδείξαι δυνήθῃ.
- 66 Δοκεῖ δέ μοι καὶ περὶ τῶν πρὸς τοὺς βαρβάρους τῇ πόλει πε-
 πραγμένων προσήκειν εἰπεῖν, ἄλλως τ' ἐπειδὴ καὶ τὸν λόγον κατε-
 στησάμην περὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς ἐπ' ἐκείνους. Ἀπαντας μὲν οὖν ἐξα-
 ριθμῶν τοὺς κινδύνους λίαν ἂν μακρολογοίην· ἐπὶ δὲ τῶν μεγίστων
 τὸν αὐτὸν τρόπον ὥνπερ ὀλίγω πρότερον πειράσομαι καὶ περὶ τούτων
 67 διελθεῖν. Ἔστι γὰρ ἀρχικώτατα μὲν τῶν γενῶν καὶ μεγίστας ду-
 ναστείας ἔχοντα Σκύθαι καὶ Θρᾶκες καὶ Πέρσαι, τυγχάνουσι δ' οὗτοι
 μὲν ἅπαντες ἡμῖν ἐπιβουλεύσαντες, ἡ δὲ πόλις πρὸς ἅπαντας τούτους
 διακινδυνεύσασα. Καίτοι τί λοιπὸν ἔσται τοῖς ἀντιλέγουσιν, ἣν ἐπι-
 δειχθῶσι τῶν μὲν Ἑλλήνων οἱ μὴ δυνάμενοι τυγχάνειν τῶν δικαίων
 ἡμᾶς ἱκετεύειν ἀξιοῦντες, τῶν δὲ βαρβάρων οἱ βουλόμενοι καταδουλώ-
 σασθαι τοὺς Ἑλληνας ἐφ' ἡμᾶς πρώτους ἰόντες;
- 68 Ἐπιφανέστατος μὲν οὖν τῶν πολέμων ὁ Περσικὸς γέγονεν,
 οὗ μὴν ἐλάττω τεκμήρια τὰ παλαιὰ τῶν ἔργων ἔστι τοῖς περὶ τῶν
 πατέρων ἀμφισβητοῦσιν. Ἔτι γὰρ ταπεινῆς οὐσῆς τῆς Ἑλλάδος ἡλ-
 θον εἰς τὴν χώραν ἡμῶν Θρᾶκες μὲν μετ' Εὐμόλπου τοῦ Ποσειδῶ-
 νος, Σκύθαι δὲ μετ' Ἀμαζόνων τῶν Ἀρεως θυγατέρων, οὗ κατὰ τὸν
 αὐτὸν χρόνον, ἀλλὰ καθ' ὃν ἑκάτεροι τῆς Εὐρώπης ἐπῆρχον, μισοῦντες
 μὲν ἅπαν τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος, ἰδίᾳ δὲ πρὸς ἡμᾶς ἐγκλήματα ποιη-
 σάμενοι, νομίζοντες ἐκ τούτου τοῦ τρόπου πρὸς μίαν μὲν πόλιν κινδυ-
 69 νεύσειν, ἅπασῶν δ' ἅμα κρατήσιν. Οὐ μὴν κατώρθωσαν, ἀλλὰ πρὸς

Ἀργείων, ὅταν ἔπαθαν τῇ συμφορᾷ ἐκείνῃ, ἐπέβαλαν τῇ θέλησὶ τοὺς στοὺς Θηβαίους, τῇ στιγμῇ μάλιστα πού ἐτοῦτοι ἦταν γεμάτοι ἔπαρση, πού νίκησαν. Ἐπειτα γιὰ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἡρακλῆ νίκησαν 65 πολεμώντας τοὺς Ἀργεῖους καὶ τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους. Τέλος μὲ τὸν πόλεμο κατὰ τοῦ Εὐρυσθέα ἔσωσαν αὐτοὺς πού ἱδρυσαν τὴ Σπάρτη καὶ σήμερα τὴν κυβερνοῦν. Ὅστερα ἀπ' ὅλα αὐτὰ δὲν ξέρω μὲ ποιόν τρόπο θὰ μπορούσε νὰ ἀποδείξῃ κανεὶς σαφέστερα τὸ δικαίωμα πού ἔχουμε γιὰ τὴν ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων.

Τώρα, νομίζω, ἦρθε ἡ ὥρα νὰ μιλήσω καὶ γιὰ τὰ κατορθώματα 66 τῆς πόλης κατὰ τῶν Περσῶν, ἓνα περισσότερο πού βασικό θέμα τοῦ λόγου μου αὐτοῦ εἶναι ἡ ἡγεμονία τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τους. Ἄν ἀπαριθμοῦσα ὅμως ὅλους ἐκείνους τοὺς ἀγῶνες, θὰ ἔτρωγα χωρὶς ἄλλο πολὺ χρόνο· γι' αὐτό, ὅπως καὶ παραπάνω, θὰ σταθῶ μόνο στοὺς πιὸ σημαντικούς.

Οἱ Θράκες λοιπόν, οἱ Σκύθες⁸⁷ καὶ οἱ Πέρσες ὅπωςδῆποτε εἶναι 67 τὰ πιὸ πολεμικά ἀπὸ τὰ βαρβαρικά ἔθνη καὶ ἔχουν τὴν πιὸ μεγάλη δύναμη. Ὅλοι αὐτοὶ τὰ βάλανε μαζί μας καὶ ἡ πόλη ἀντιμετώπισε σκληροὺς ἀγῶνες ἐναντίον τους. Τί θὰ ἀπομείνῃ τώρα γιὰ ἐπιχείρημα σ' αὐτοὺς πού ὑποστηρίζουν τὸ ἀντίθετο, ἀφοῦ θὰ ἀποδειχτῇ ὅτι ὅσοι ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες ἀδυνατοῦσαν νὰ βροῦν τὸ δίκιο τους σ' ἐμᾶς κατάφευγαν γιὰ προστασία; Καὶ ὅσοι ἀπὸ τοὺς βαρβάρους εἶχαν σκοπὸ νὰ ὑποδουλώσουν τοὺς Ἑλληνες πρῶτα τὰ ἔβαζαν μαζί μας;

Ἀπὸ τοὺς πολέμους αὐτοὺς βέβαια ὁ πιὸ ὀνομαστός στάθηκε ὁ 68 Περσικός. Ὅμως τὰ ἀρχαιότερα κατορθώματά μας δὲν ἀποτελοῦν ἀπόδειξη μικρότερη γιὰ ὅσους προβάλουν δικαιώματα στὸ θέμα τῆς πατροπαράδοτης ἡγεμονίας. Θέλω νὰ πῶ πῶς τὸν καιρὸ πού ἡ Ἑλλάδα ἦτανε ταπεινὴ καὶ ἀσήμενη ἦρθαν στὴ χώρα μας οἱ Θράκες μετὸν Εὐμόλοπο⁸⁸, τὸ γιὸ τοῦ Ποσειδῶνα, καὶ οἱ Σκύθες μὲ τὶς Ἀμαζόνες⁸⁹, τὶς θυγατέρες τοῦ Ἄρη — ὅχι βέβαια τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἀλλὰ τὰ χρόνια πού τὸ καθένα ἔθνος ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτὰ ἐπιχειροῦσε νὰ ἐπεκταθῇ καὶ στὴν Εὐρώπῃ. Μισοῦσαν ὅπωςδῆποτε ὅλους μαζί τοὺς Ἑλληνες, μὰ ἐπινόησαν προφάσεις γιὰ νὰ τὰ βάλουνε μὲ ἐμᾶς, ξεχωριστά, ἀκριβῶς γιὰτὶ πίστευαν πῶς, πολεμώντας μόνο μὲ τὴ δικιά μας πόλη, τὴν ἴδια ὥρα θὰ ἐξασφάλιζαν κυριαρχία πάνω σὲ ὅλους τοὺς Ἑλληνες.

Βέβαια δὲν τὰ κατάφεραν. Μπορεῖ νὰ πολέμησαν μόνο μὲ τοὺς 69

μόνους τοὺς προγόνους τοὺς ἡμετέρους συμβαλόντες ὁμοίως διεφθάρησαν ὥσπερ ἂν εἰ πρὸς ἅπαντας ἀνθρώπους ἐπολέμησαν. Δῆλον δὲ τὸ μέγεθος τῶν κακῶν τῶν γενομένων ἐκείνους· οὐ γὰρ ἂν ποθ' οἱ λόγοι περὶ αὐτῶν τοσοῦτον χρόνον διέμειναν, εἰ μὴ καὶ τὰ πραχθέντα
 70 πολὺ τῶν ἄλλων διήνεγκεν. Λέγεται δ' οὖν περὶ μὲν Ἀμαζόνων ὡς τῶν μὲν ἐλθουσῶν οὐδεμία πάλιν ἀπῆλθεν, αἱ δ' ὑπολειφθεῖσαι διὰ τὴν ἐνθάδε συμφορὰν ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐξεβλήθησαν, περὶ δὲ Θρακῶν ὅτι τὸν ἄλλον χρόνον ὁμοροὶ προσοικοῦντες ἡμῖν τοσοῦτον διὰ τὴν τότε στρατείαν διέλιπον ὥστ' ἐν τῷ μεταξὺ τῆς χώρας ἔθνη πολλὰ καὶ γένη παντοδαπά καὶ πόλεις μεγάλας κατοικισθῆναι.

71 Καλὰ μὲν οὖν καὶ ταῦτα καὶ πρέποντα τοῖς περὶ τῆς ἡγεμονίας ἀμφισβητοῦσιν, ἀδελφὰ δὲ τῶν εἰρημένων καὶ τοιαῦθ' οἷά περ εἰκὸς τοὺς ἐκ τοιούτων γεγονότας οἱ πρὸς Δαρεῖον καὶ Ξέρξην πολέμησαντες ἔπραξαν. Μεγίστου γὰρ πολέμου συστάντος ἐκείνου καὶ πλείστων κινδύνων εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον συμπεσόντων, καὶ τῶν μὲν πολεμίων ἀνυποστάτων οἰόμενων εἶναι διὰ τὸ πλῆθος, τῶν δὲ συμ-
 72 μάχων ἀνυπέρβλητον ἡγούμενων ἔχειν τὴν ἀρετὴν, ἀμφοτέρων κρατήσαντες ὡς ἑκατέρων προσῆκεν, καὶ πρὸς ἅπαντας τοὺς κινδύνους διενεγκόντες, εὐθὺς μὲν τῶν ἀριστείων ἡξιώθησαν, οὐ πολλῶ δ' ὕστερον τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης ἔλαβον, δόντων μὲν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οὐκ ἀμφισβητούντων δὲ τῶν νῦν ἡμᾶς ἀφαιρεῖσθαι ζητούντων.

73 Καὶ μηδεὶς οἰέσθω μ' ἀγνοεῖν ὅτι καὶ Λακεδαιμόνιοι περὶ τοὺς καιροὺς τούτους πολλῶν ἀγαθῶν αἵτιοι τοῖς Ἕλλησιν κατέστησαν· ἀλλὰ διὰ τοῦτο καὶ μᾶλλον ἐπαινεῖν ἔχω τὴν πόλιν, ὅτι τοιούτων ἀνταγωνιστῶν τυχοῦσα τοσοῦτον αὐτῶν διήνεγκεν. Βούλομαι δ' ὀλίγω μακρότερα περὶ τοῖν πολέου ἐιπεῖν καὶ μὴ ταχὺ λίαν παραδραμεῖν, ἵν' ἀμφοτέρων ἡμῖν ὑπομνήματα γένηται, τῆς τε τῶν προγόνων ἀρε-

δικούς μας τούς προγόνους, ἔπαθαν ὅμως τέτοια συμφορά, σὰ νὰ τὰ ἔβαλαν μὲ ὅλο τὸν πληθυσμὸ τῆς γῆς. Θέλετε καὶ ἀπόδειξη γιὰ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς ποὺ τοὺς βρῆκε τότε; Ποτὲ ἡ παράδοση γι' αὐτὰ τὰ γεγονότα δὲ θὰ ἦταν τόσο ζωντανή, ἂν τὸ κατόρθωμα τὸ τὸ ἴδιο δὲν εἶχε ἐντελῶς ξεχωριστὸ ὄγκο καὶ σημασία.

Λένε μάλιστα γιὰ τίς Ἀμαζόνες πῶς, ἀπὸ ὅσες ἦρθαν ἐδῶ, κα- 70
μιά δὲ γύρισε πίσω· καὶ ὅσες πάλι ἀπόμειναν στὸν τόπο τοὺς διώχτη-
καν ἀπὸ τὴν ἐξουσία ποὺ εἶχαν, μόνο καὶ μόνο γιὰ τὸ κακὸ ποὺ ἔπα-
θαν ἐδῶ. Γιὰ τοὺς Θράκες ὕστερα, ποὺ εἶχαν τὰ ἴδια σύνορα μ' ἐμᾶς
πρὶν ἀπὸ αὐτά, λένε ὅτι μὲ ἐκείνη τὴν καταστροφή πῆγαν καὶ χῶθη-
καν τόσο βαθιά, ὥστε στὸν ἄδειο χῶρο ποὺ ἄφησαν ἐγκαταστάθηκαν
ἔθνη πολλὰ καὶ διάφορες φυλὲς καὶ χτίστηκαν τεράστιες πόλεις.

Καλὰ καὶ ἄξια βέβαια εἶναι ὅλα αὐτὰ γιὰ ὅσους μὲ τὸ δίκιο τους 71
διεκδικοῦν τὴν ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδας. Ὅμως κατορθώματα ἀνά-
λογα μὲ αὐτὰ καὶ ὅπως θὰ τὰ περίμενε κανένας ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους
τέτοιων προγόνων εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ἔκαναν ὅσοι πολέμησαν μὲ τὸ Δα-
ρεῖο καὶ τὸν Ξέρξη. Αὐτὸς ὁ πόλεμος βέβαια ἦταν ὁ φοβερώτερος
ἀπὸ ὅλους, καὶ ἔπεσαν μαζεμένοι στὴν Ἑλλάδα κίνδυνοι πάμπολλοι
τὴν ἴδια ἐποχὴ. Οἱ ἐχθροὶ πίστευαν πῶς ἦταν ἀκατάβλητοι γιὰ τὸ
πλῆθος τοὺς τὸ ἀμέτρητο, καὶ οἱ σύμμαχοί μας νόμιζαν πῶς ἡ πα-
λικαριά τους δὲ βρίσκει τὸ ταίρι της. Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ πρόγονοί μας 72
καὶ στοὺς δυὸ ἐπικράτησαν — φυσικὰ μὲ τὸν τρόπο ποὺ στὸν καθένα
ταίριαζε — καὶ στίς μάχες ὅλες ξεχώρισαν καὶ διακρίθηκαν. Γι'
αὐτὸ καὶ κρίθηκαν ἀμέσως ἄξιοι γιὰ τὰ ἀριστεῖα καὶ πολὺ γρήγορα
ἀπόχτησαν τὴν ἡγεμονία στὴ θάλασσα, ποὺ τοὺς τὴν ἔδωσαν οἱ ἄλ-
λοι Ἕλληνες, χωρὶς νὰ τὴν ἀμφισβητοῦν οὔτε καὶ αὐτοὶ ποὺ ἐπι-
διώκουν σήμερα νὰ μᾶς τὴν ἀφαιρέσουν⁴⁰.

Καὶ ἂς μὴ νομίσῃ κανένας πῶς μοῦ διαφεύγει ὅτι καὶ οἱ Σπαρ- 73
τιάτες τὰ δύσκολα ἐκεῖνα χρόνια πρόσφεραν ἐξαιρετικὲς ὑπηρεσίες
στὴν Ἑλλάδα. Ἰσα — Ἰσα! Μὰ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς κιόλας μπορῶ καὶ
πλέκω τέτοιο ἐγκώμιο στὴν πόλιν μας. Γιατὶ τῆς ἔλαχαν τέτοιοι ἀν-
ταγωνιστὲς καὶ μπόρεσε νὰ τοὺς ξεπεράσῃ τόσο. Μάλιστα θέλω νὰ
μιλήσω κάπως πρὸ διεξοδικὰ γιὰ τίς δυὸ πόλεις, νὰ μὴν τὰ παρακάμψω,
γιὰ νὰ σᾶς βοηθήσω νὰ θυμηθῆτε ἀκριβῶς δυὸ πράγματα σπουδαῖα:
Καὶ τὴν παλικαριά τῶν πατεράδων μας καὶ τὸ μῖσος τοὺς τὸ ἄσβηστο
γιὰ τοὺς βαρβάρους.

*Ἡ σπονδαί-
τητα τῶν Μη-
δικῶν — Συμ-
βολὴ Σπάρτης
καὶ Ἀθηνῶν.*

74 τῆς καὶ τῆς πρὸς τοὺς βαρβάρους ἔχθρας. Καίτοι μ' οὐ λέληθεν
 ὅτι χαλεπὸν ἔστιν ὕστατον ἐπελθόντα λέγειν περὶ πραγμάτων πάλαι
 προκατειλημμένων καὶ περὶ ὧν οἱ μάλιστα δυνηθέντες τῶν πολιτῶν
 εἰπεῖν ἐπὶ τοῖς δημοσίᾳ θαπτομένοις πολλάκις εἰρήκασιν· ἀνάγκη γὰρ
 τὰ μὲν μέγιστ' αὐτῶν ἥδη καταχεχρῆσθαι, μικρὰ δ' ἔτι παραλελει-
 φθαι. Ὅμως δ' ἐκ τῶν ὑπολοίπων, ἐπειδὴ συμφέρει τοῖς πράγμασιν,
 οὐκ ὀκνητέον μνησθῆναι περὶ αὐτῶν.

75 Πλείστον μὲν οὖν ἀγαθῶν αἰτίους καὶ μεγίστων ἐπαίνων ἀξίους
 ἡγοῦμαι γεγενῆσθαι τοὺς τοῖς σώμασιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος προκιν-
 δυνεύσαντας· οὐ μὴν οὐδὲ τῶν πρὸ τοῦ πολέμου τούτου γενομένων
 καὶ δυναστευσάντων ἐν ἑκατέρᾳ τοῖν πόλεσιν δίκαιον ἀμνημονεῖν·
 ἐκεῖνοι γὰρ ἦσαν οἱ προασκήσαντες τοὺς ἐπιγιγνομένους καὶ τὰ πλή-
 θη προτρέψαντες ἐπ' ἀρετὴν καὶ χαλεποὺς ἀνταγωνιστάς τοις βαρβά-
 76 ροις ποιήσαντες. Οὐ γὰρ ὠλιγόρουν τῶν κοινῶν, οὐδ' ἀπέλανον
 μὲν ὡς ἰδίων, ἡμέλουν δ' ὡς ἄλλοτρίων, ἀλλ' ἐκήδοντο μὲν ὡς οἰκείων,
 ἀπείχοντο δ' ὥσπερ χρὴ τῶν μηδὲν προσηκόντων· οὐδὲ πρὸς ἀργύ-
 ριον τὴν εὐδαιμονίαν ἔκρινον, ἀλλ' οὗτος ἐδόκει πλοῦτον ἀσφαλέστα-
 τον κεκτηῆσθαι καὶ κάλλιστον, ὅστις τοιαῦτα τυγχάνοι πράττων ἐξ
 ὧν αὐτὸς τε μέλλοι μάλιστα εὐδοκιμήσειν καὶ τοῖς παισὶν μεγίστην
 77 δόξαν καταλείψειν. Οὐδὲ τὰς θρασύτητας τὰς ἀλλήλων ἐξήλουν,
 οὐδὲ τὰς τόλμας τὰς αὐτῶν ἥσκουν, ἀλλὰ δεινότερον μὲν ἐνόμιζον
 εἶναι κακῶς ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἀκούειν ἢ καλῶς ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀπο-
 θνήσκειν, μᾶλλον δ' ἡσχύνοντ' ἐπὶ τοῖς κοινοῖς ἀμαρτήμασιν ἢ νῦν
 78 ἐπὶ τοῖς ἰδίοις τοῖς σφετέροις αὐτῶν. Τούτων δ' ἦν αἷτιον, ὅτι τοὺς
 νόμους ἐσκόπονν ὅπως ἀκριβῶς καὶ καλῶς ἔξουσιν, οὐχ οὕτω τοὺς περὶ
 τῶν ἰδίων συμβολαίων ὡς τοὺς περὶ τῶν καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν ἐπι-
 τηδευμάτων· ἠπίσταντο γὰρ ὅτι τοῖς καλοῖς κἀγαθοῖς τῶν ἀνθρώπων

Βέβαια δὲν ξεχνῶ πὼς εἶναι δύσκολη ἡ θέση μου, ἀφοῦ ἦρθα τε- 74
 λευταῖος νὰ μιλήσω γιὰ θέματα ποὺ ἄλλοι τὰ καταπιάστηκαν ἀπὸ και-
 ρὸ καὶ μίλησαν γι' αὐτὰ πολλὲς φορὲς σὲ λόγους ἐπιτάφιους οἱ πιὸ
 δεινοὶ τῆς πόλης ῥήτορες⁴¹. Εἶναι φυσικὸ τὰ πιὸ σπουδαῖα σημεῖα τους
 νὰ ἔχουν πιά ἐξαντληθῇ καὶ νὰ ἔχουν ἀπομείνει μονάχα λεπτομέ-
 ρειες. Καὶ αὐτὲς ὅμως, ἀφοῦ τὸ ἐπιβάλλει ἡ περίστασις, δὲ θὰ διστά-
 σω νὰ τίς ἀναφέρω.

Βέβαια πρόσφεραν, νομίζω, παρὰ πολλὲς εὐεργεσίες καὶ ἀξίζουσιν 75
 χωρὶς ἄλλο τὸν πιὸ μεγάλο ἔπαινο αὐτοὶ ποὺ πρόταξαν τὰ στήθη τους
 γιὰ τὴν ἐλευθερίᾳ τῶν Ἑλλήνων⁴². Ὅμως σωστὸ δένειναι νὰ ξεχνοῦμε
 καὶ ἐκεῖνους ποὺ ἔζησαν πρὶν ἀπὸ αὐτὸν τὸν πόλεμο⁴³ καὶ εἶχαν στὰ
 χέρια τους τὴν τύχη τόσο τῆς μᾶς ὅσο καὶ τῆς ἄλλης πολιτείας: Ἐ-
 κεῖνοι εἶναι ποὺ ἄσκησαν τοὺς μεταγενέστερους, ἔδειξαν στὸ λαὸ τὸ
 δρόμο γιὰ τὴν ἀρετὴ καὶ τὸν ὁδήγησαν νὰ γίνῃ ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος
 τῶν βαρβάρων.

*Ἐπαινος τῶν
 προγόνων,
 ποὺ διαμόρ-
 φωσαν τὴν
 γενιὰ τῶν
 Μηδικῶν.*

Καὶ αὐτὸ γιατί δὲν ἔδειχναν ἀδιαφορία γιὰ τὰ δημόσια πράγμα- 76
 τα, δὲν τὰ ἐκμεταλλεύονταν σὰ νὰ ἦτανε προσωπικὸ τους βιὸς ἀδια-
 φορώντας σύγκαιρα γι' αὐτά, σὰ νὰ ἦταν ξένα. Ἀντίθετα τὰ νοιάζον-
 ταν μὲ τὴν καρδιά τους, σὰ νὰ ἦτανε δικό τους χτῆμα, μὰ ἀπομά-
 κρυναν κάθε προσωπικὸ συμφέρο ἀπὸ αὐτά, ὅπως εἶναι σωστὸ νὰ γί-
 νεται πάντα γιὰ πράγματα, ποὺ δὲ μᾶς ἀνήκουν. Οὔτε καὶ μετροῦσαν
 τὴν εὐτυχία μὲ βᾶσις τὴ χρηματικὴ περιουσία τοῦ καθένα· πλοῦτη
 σπουδαῖα καὶ ἄξια πίστευαν πὼς ἔχει αὐτὸς μονάχα, ποὺ κάνει ὅσα
 εἶναι γιὰ νὰ τοῦ ἐξασφαλίσουν τὸ πιὸ ἔντιμο ὄνομα καὶ γιὰ νὰ ἀφήσῃ
 στὰ παιδιά του κληρονομιά τὴν πιὸ μεγάλη δόξα.

Δὲ ζήλευαν ἐπίσης τὴν ἐπίδειξις παράτολμης παλικάριᾶς — γι' 77
 αὐτὸ καὶ δὲν ἔπαιρναν μέτρα γιὰ νὰ ἀσκηθῇ ἡ τόλμη τους. Παρ' ὅλα
 αὐτά τοὺς ἦταν πιὸ ὀδυνηρὸ νὰ τοὺς κακολογοῦν οἱ συμπολίτες τους,
 παρὰ νὰ δώσουν τῇ ζωῇ τους τιμημένα ὑπερασπίζοντας τὴν πόλιν·
 καὶ περισσότερη ντροπὴ τοὺς ἔφερνε τὸ σφάλμα ποὺ εἶχε ἀντίχτυπο
 στὸ κοινὸ συμφέρο ἀπὸ ὅση νιώθουμε σήμερα ἐμεῖς γιὰ τὰ προσωπι-
 κά μας λάθη. Αὐτὸ ὀφείλεται βασικὰ στὸ γεγονὸς ὅτι ἀγρυπνοῦσαν 78
 πάντα γιὰ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴ σωστὴ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων — ὅχι
 τόσο γι' αὐτοὺς ποὺ ἀναφέρονταν σὲ ἰδιωτικὲς συναλλαγές, ὅσο γι'
 αὐτοὺς ποὺ ρύθμιζαν τίς καθημερινὲς κοινωνικὲς σχέσεις τῶν πολι-
 τῶν. Ἦξεραν δὰ ὅτι οἱ τίμιοι ἄνθρωποι δὲ χρειάζονταν πολλὲς γρα-

- οὐδὲν δεήσει πολλῶν γραμμάτων, ἀλλ' ἀπ' ὀλίγων συνθημάτων ῥα-
 79 δίως καὶ περὶ τῶν ἰδίων καὶ περὶ τῶν κοινῶν ὁμονήσουσιν. Οὗτω
 δὲ πολιτικῶς εἶχον ὥστε καὶ τὰς στάσεις ἐποιῶντο πρὸς ἀλλήλους,
 οὐχ ὁπότεροι τοὺς ἐτέρους ἀπολέσαντες τῶν λοιπῶν ἄρξουσιν,
 ἀλλ' ὁπότεροι φθίησονται τὴν πόλιν ἀγαθὸν τι ποιήσαντες· καὶ τὰς
 ἐταιρείας συνῆγον οὐχ ὑπὲρ τῶν ἰδία συμφερόντων, ἀλλ' ἐπὶ τῇ τοῦ
 80 πλήθους ὠφελείᾳ. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὰ τῶν ἄλλων διώκον,
 θεραπεύοντες, ἀλλ' οὐχ ὑβρίζοντες τοὺς Ἕλληνας, καὶ στρατηγεῖν
 οἰόμενοι δεῖν, ἀλλὰ μὴ τυραννεῖν αὐτῶν, καὶ μᾶλλον ἐπιθυμοῦντες
 ἡγεμόνες ἢ δεσπότες προσαγορεύεσθαι καὶ σωτῆρες, ἀλλὰ μὴ λυμεῶ-
 νες ἀποκαλεῖσθαι, τῷ ποιεῖν εὖ προσαγόμενοι τὰς πόλεις, ἀλλ' οὐ βία
 81 καταστρεφόμενοι, πιστοτέροις μὲν τοῖς λόγοις ἢ νῦν τοῖς ὅρκοις
 χρώμενοι, ταῖς δὲ συνθήκαις ὥσπερ ἀνάγκαις ἐμμένειν ἀξιοῦντες,
 οὐχ οὕτως ἐπὶ ταῖς δυναστείαις μέγα φρονοῦντες ὥς ἐπὶ τῷ σωφρόνως
 ζῆν φιλοτιμούμενοι, τὴν αὐτὴν ἀξιοῦντες γνώμην ἔχειν πρὸς τοὺς ἡτ-
 82 τούς ἦνπερ τοὺς κρείττους πρὸς σφᾶς αὐτούς, ἴδια μὲν ἄστη τὰς αὐτῶν
 πόλεις ἡγούμενοι κοινὴν δὲ πατρίδα τὴν Ἑλλάδα νομίζοντες εἶναι.
 Τοιαύταις διανοαῖς χρώμενοι καὶ τοὺς νεωτέρους ἐν τοῖς τοι-
 οῦτοις ἤθεσιν παιδεύοντες οὕτως ἄνδρας ἀγαθοὺς ἀπέδειξαν τοὺς πο-
 λεμήσαντας πρὸς τοὺς ἐκ τῆς Ἀσίας ὥστε μηδένα πώποτε δυνηθῆναι
 περὶ αὐτῶν μήτε τῶν ποιητῶν μήτε τῶν σοφιστῶν ἀξίως τῶν ἐκείνοις
 πεπραγμένων εἰπεῖν. Καὶ πολλὴν αὐτοῖς ἔχω συγγνώμην· ὁμοίως γάρ
 ἐστὶν χαλεπὸν ἐπαινεῖν τοὺς ὑπερβεβληκότας τὰς τῶν ἄλλων ἀρετὰς
 ὥσπερ τοὺς μηδὲν ἀγαθὸν πεποιηκότας· τοῖς μὲν γὰρ οὐχ ὕπαισι πρά-
 83 ξεις, περὶ δὲ τοὺς οὐκ εἰσὶν ἀρμόττοντες λόγοι. Πῶς γὰρ ἂν γένοιτο
 σύμμετροι τοιούτοις ἀνδράσιν, οἳ τοσοῦτον μὲν τῶν ἐπὶ Τροίαν στρα-
 τευσαμένων διήνεγκαν ὅσον οἱ μὲν περὶ μίαν πόλιν [στρατεύσαντες]
 ἔτη δέκα διέτριψαν, οἱ δὲ τὴν ἐξ ἀπάσης τῆς Ἀσίας δύναμιν ἐν ὀλί-
 γῳ χρόνῳ κατεπολέμησαν, οὐ μόνον δὲ τὰς αὐτῶν πατρίδας διέ-

πτὲς διατυπώσεις· μιὰ ἀπλὴ ἔντιμη συμφωνία εὐκολα θὰ μπορούσε νὰ στηριχθῇ καὶ τὶς προσωπικὰ καὶ τὶς δημόσιες συναλλαγὰς τους.

Καὶ εἶχαν τέτοια πολιτικὴ συνείδηση, ὥστε ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀνά- 79 μεσα στὰ κόμματα εἶχε σκοπὸ ὄχι βέβαια ποιὸ θὰ ἐξοντώσῃ τὸ ἄλλο, γιὰ νὰ ἀναλάβῃ ὕστερα τὴν ἐξουσία, ἀλλὰ ποιὸ θὰ πρωτοπροσφέρῃ τὶς ἀγαθὲς ὑπηρεσίες του στὴν πόλιν. Καὶ τὰ πολιτικὰ τους κόμματα δὲν ἀπόβλεπαν σὲ κομματικὰ ὀφέλη, ἀλλὰ ἐξυπηρετοῦσαν μόνον τοῦ συνόλου τὰ συμφέροντα.

Μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ρύθμιζαν καὶ τὶς σχέσεις τους μὲ 80 τὶς ἄλλες πόλεις, τὶς συμμαχικὰς: Προστάτευαν τοὺς Ἕλληνας καὶ δὲν τοὺς καταπίεζαν· θεωροῦσαν χρέος τους νὰ εἶναι οἱ στρατηγοὶ τους καὶ ὄχι οἱ τύραννοί τους· προτιμοῦσαν νὰ τοὺς ἀποκαλοῦν ἡγέτες καὶ ὄχι ἀφεντικά, σωτῆρες καὶ ὄχι ἐξολοθρευτές. Ἐπαιρναν μὲ τὸ 81 μέρος τους τὶς πόλεις μὲ τὶς εὐεργεσίες τους καὶ δὲν τοὺς ἀνάγκαζαν μὲ τὴ βία, καὶ ἦταν ὁ λόγος τους πρὸ ἀξιόπιστος ἀπὸ ὅ,τι εἶναι σήμε- ρα οἱ ὅρκοι. Εἶχανε τὴν ἀξίωση οἱ συμφωνίες καὶ οἱ συνθήκες νὰ εἶναι ἀπαραβίαστες σὰν τὴν ἀνάγκη· ὄχι πῶς εἶχαν καμιὰ ἐπαρση, ποῦ ἦταν οἱ ἀρχηγοί, ἀλλὰ καμάρωναν πραγματικὰ γιὰ τὴ ζωὴ τους, ποῦ ἦταν μετρημένη καὶ ἄσφογη. Ἐνιωθαν ἀκόμα χρέος τους στοὺς κατώ- τερους νὰ φέρωνται ὅπως θὰ ἤθελαν οἱ ἴδιοι νὰ φέρωνται οἱ ἀνώτεροι σ' αὐτούς. Τέλος ὁ καθένας ἐβλεπε τὴν πόλιν του σὰν ἰδιαίτερα δικό του τόπο, μὰ ἐνιωθε γιὰ κοινὴ πατρίδα ὅλων τὴν Ἑλλάδα.

Μὲ τὶς ἀρχὲς αὐτὲς καὶ αὐτὰ τὰ ἤθη ἀνάθρεψαν τὴ νέα γενιὰ καὶ 82 ἀνάδειξαν σὲ τέτοια παλικάρια αὐτούς, ποῦ ἀντιμετώπισαν τὴν ἐπιδρο- μὴ τῶν ἐχθρῶν ἀπὸ τὴν Ἀσία, ὥστε κανεὶς ποτέ, ρήτορας ἢ ποιητῆς, δὲ μπόρεσε νὰ γράψῃ τίποτα ἀντάξιο στὶς λαμπρὰς πράξεις ἐκείνων. Καὶ τοὺς δικαιολογῶ ἀπόλυτα: Εἶναι τὸ ἴδιο δύσκολο νὰ βρῆς ἐπαί- νους γιὰ ἐκείνους ποῦ ἔχουν ξεπεράσει τὶς ἀρετὲς τῶν ἄλλων, ὅσο καὶ γι' αὐτοὺς ποῦ δὲν ἔχουνε κάνει τίποτα ἀξιόλογο: Σὲ τούτους δὲ βρί- σκεται τί νὰ ἐπαινέσης, σ' ἐκείνους πάλι ποῦ νὰ βρῆς λόγια ποῦ νὰ ἀπο- δώσουν ταιριαστὰ τὶς πράξεις τους!

Καὶ πράγματι πῶς νὰ βρεθοῦνε λόγοι ταιριαστοὶ γιὰ τέτοιους 83 ἄντρες, ποῦ ξεπέρασαν τόσο πολὺ ἐκείνους ποῦ πολέμησαν στὴν Τροία; Ἐκεῖνοι δέκα χρόνια ὁλόκληρα χρειάστηκαν γιὰ μιὰ μονάχα πόλιν· ἐτοῦτοι μόνον σὲ λίγο χρόνο ὅλες τὶς ἀσιατικὰς δυνάμεις κατα- τρόπωσαν. Καὶ δὲν ἔσωσαν μόνον τὴν πατρίδα του ὁ καθένας, ἀλλὰ

*Ἡ συμβολὴ
τῶν Ἀθηνῶν
στὰ Μηδικά.*

- σωσαν, ἀλλὰ καὶ τὴν σύμπασαν Ἑλλάδ' ἡλευθέρωσαν ; Ποίων δ' ἂν ἔργων ἢ πόνων ἢ κινδύνων ἀπέστησαν ὥστε ζῶντες εὐδοκιμεῖν, οἵτινες ὑπὲρ τῆς δόξης ἣς ἤμελλον τελευτήσαντες ἔξιν οὕτως ἐτοίμας
- 84 ἤθελον ἀποθνήσκειν ; Οἶμαι δὲ καὶ τὸν πόλεμον θεῶν τινὰ συναγαγεῖν ἀγασθέντα τὴν ἀρετὴν αὐτῶν, ἵνα μὴ τοιοῦτοι γενόμενοι τὴν φύσιν διαλάβοιεν μὴδ' ἀκλεῶς τὸν βίον τελευτήσαιεν, ἀλλὰ τῶν αὐτῶν τοῖς ἐκ τῶν θεῶν γεγονόσιν καὶ καλουμένοις ἡμιθέοις ἀξιοθεῖεν· καὶ γὰρ ἐκείνων τὰ μὲν σώματα ταῖς τῆς φύσεως ἀνάγκαις ἀπέδωσαν, τῆς δ' ἀρετῆς ἀθάνατον τὴν μνήμην ἐποίησαν.
- 85 Ἀεὶ μὲν οὖν οἱ θ' ἡμέτεροι πρόγονοι καὶ Λακεδαιμόνιοι φιλοτίμως πρὸς ἀλλήλους εἶχον, οὐ μὴν ἀλλὰ περὶ καλλίστων ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις ἐφιλονίκησαν, οὐκ ἐχθρούς, ἀλλ' ἀνταγωνιστὰς σφᾶς αὐτοὺς εἶναι νομίζοντες, οὐδ' ἐπὶ δουλείᾳ τῇ τῶν Ἑλλήνων τὸν βάρβαρον θεραπεύοντες, ἀλλὰ περὶ μὲν τοῖς κοινῇ σωτηρίᾳ ὁμονοῦντες, ὁπότεροι δὲ ταύτης αἷτιοι γενήσονται, περὶ τούτου ποιούμενοι τὴν ἄμιλλαν. Ἐπεδείξαντο δὲ τὰς αὐτῶν ἀρετὰς πρῶτον μὲν ἐν τοῖς
- 86 ὑπὸ Δαρείου πεμφθεῖσιν. Ἀποβάτων γὰρ αὐτῶν εἰς τὴν Ἀττικὴν οἱ μὲν οὐ περιέμειναν τοὺς συμμάχους, ἀλλὰ τὸν κοινὸν πόλεμον ἴδιον ποιησάμενοι πρὸς τοὺς ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος καταφρονήσαντας ἀπὴντων τὴν οἰκείαν δύναμιν ἔχοντες, ὀλίγοι πρὸς πολλὰς μυριάδας, ὥσπερ ἐν ἀλλοτρίαις ψυχαῖς μέλλοντες κινδυνεύσειν, οἱ δ' οὐκ ἔφθασαν πυθόμενοι τὸν περὶ τὴν Ἀττικὴν πόλεμον καὶ πάντων τῶν ἄλλων ἀμελήσαντες ἦκον ἡμῖν ἀμνησούντες, τοσαύτην ποιησάμενοι σπουδὴν ὅσην περ ἂν τῆς αὐτῶν χώρας πορθουμένης. Σημεῖον δὲ τοῦ τάχους καὶ τῆς
- 87 ἀμίλλης· τοὺς μὲν γὰρ ἡμετέρους προγόνους φασὶν τῆς αὐτῆς ἡμέρας πυθέσθαι τε τὴν ἀπόβασιν τὴν τῶν βαρβάρων καὶ βοηθήσαντας ἐπὶ τοὺς ὄρους τῆς χώρας μάχῃ νικήσαντας τρόπαιον στῆσαι τῶν πολεμίων, τοὺς δ' ἐν τρισὶν ἡμέραις καὶ τοσαύταις νυξὶ διακόσια καὶ χίλια στάδια διελθεῖν στρατοπέδῳ πορευομένους· οὕτω σφόδρ' ἠπείχθη-

ἐξασφάλισαν καὶ τὴν ἐλευθερία ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Καὶ ποιά τάχα πράξις ἢ προσπάθεια ἢ κίνδυνος ἀπόφυγαν, γιὰ νὰ ἔχουν ὅσο ζοῦσαν τὸ μέτωπο ψηλά, ἀφοῦ καὶ γιὰ τὴ δόξα, ποὺ θὰ ἀποχτοῦσαν μετὰ θάνατο, δέχτηκαν νὰ πεθάνουν τόσο πρόθυμα;

Μάλιστα σκέφτομαι πῶς κάποιοι θεοί, ἀπὸ τὴν παλικαριά τους ⁸⁴ θαμπωμένοι, ξεσήκωσε τὸν πόλεμο αὐτό, λεβέντες τέτοιοι νὰ μὴν πᾶν χαμένοι οὔτε καὶ νὰ τελειώσουν τὴ ζωὴ τους ἄδοξα, ἀλλὰ νὰ ἀξιωθοῦν τὴν ἴδια δόξα καὶ τιμὴ ποὺ χαίρονται οἱ ἡμίθεοι, οἱ γεννημένοι ἀπὸ τοὺς θεούς· γιατί καὶ ἐκεῖνοι βέβαια παράδωσαν τὸ σῶμα τους στὸ θάνατο, ὑποκύπτοντας στὴν ἀνάγκη τῆς ἀνθρώπινης φύσης τους, ἄφησαν ὅμως ἀθάνατη μνήμη τῆς ἀρετῆς τους⁴⁴.

Ἀνέκαθεν βέβαια οἱ πρόγονοί μας καὶ οἱ Σπαρτιάτες εἶχαν με- ⁸⁵ γάλο ἀνταγωνισμό ἀνάμεσά τους, ὅμως τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἀνταγωνίστηκαν γιὰ ἓναν ὠραιότατο σκοπό. Δὲν ἔβλεπαν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο μὲ μίσος ἐχθρικά, ἀλλὰ ἀντικρίζονταν ἀντίπαλοι εὐγενικοὶ γιὰ τὰ πρωτεῖα τῆς ἀρετῆς. Δὲν κολακεύανε τὸ βάρβαρο, γιὰ νὰ ὑποδουλώσουν τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴ δικιὰ του συνδρομῇ⁴⁵, ἀλλὰ μπροστὰ στὴ σωτηρία τῶν Ἑλλήνων ὁμοιοῦσαν πάντα καὶ ἀνταγωνίζονταν μονάχα ποῖος ἀπὸ τοὺς δυὸ θὰ συντελέσῃ περισσότερο σ' αὐτή. Καὶ πρῶτα — πρῶτα ἔδειξαν τὴν παλικαριά τους σ' ἐκείνους ποὺ ἔστειλε ὁ Δαρεῖος⁴⁶. Δη- ⁸⁶ λαδῇ, ὅταν ἀποβιβάστηκαν στὴν Ἀττικὴ οἱ Πέρσες, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν περίμεναν τοὺς συμμάχους, ἀλλὰ θεώρησαν προσωπικὴ ὑπόθεσή τους τὸν κοινὸ ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀντιμετώπισαν μόνο μὲ τὴ δικιὰ τους δύναμη αὐτοὺς ποὺ ἔδειξαν καταφρόνηση γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα — μιὰ χούφτα ἄνθρωποι ἐνάντια σὲ πολλὲς μυριάδες — σὰ νὰ διακινδύνευαν ζωὲς ποὺ δὲν ἦταν δικές τους. Οἱ ἄλλοι πάλι δὲν πρόλαβαν νὰ μάθουν τὸ πόλεμο στὴν Ἀττικὴ καί, ἀφήνοντας στὴν ἄκρη κάθε ἄλλη ἔργοι τους, ἔτρεξαν νὰ μᾶς βοηθήσουν, μὲ τόση μάλιστα σπουδῇ, ὅση θὰ ἔδειχναν, ἂν θὰ ἐκπορθοῦσαν οἱ ἐχθροὶ τὴν ἴδια τους τὴ χώρα⁴⁷.

Νὰ τώρα καὶ ἡ ἀπόδειξη γιὰ τὴν εὐγενικιά τους ἅμιλλα καὶ τὴ ⁸⁷ σπουδῇ τους: Τὴν ἴδια μέρα, λένε, ποὺ οἱ πρόγονοί μας ἔμαθαν τὴν ἀπόβαση τῶν βαρβάρων ἔτρεξαν νὰ ὑπερασπίσουν τὰ σύνορα τῆς χώρας καί, ἀφοῦ τοὺς νίκησαν στὴ μάχη, ἔστησαν τρόπαιο⁴⁸ τοῦ θριάμβου τους ἐνάντια στοὺς ἐχθρούς. Οἱ Σπαρτιάτες πάλι σὲ τρεῖς μονάχα μέρες καὶ ἄλλες τόσες νύχτες κατὰφεραν νὰ διασχίσουν χίλια διακόσια στάδια⁴⁹, μάλιστα μὲ ρυθμὸ πορείας στρατιωτικῆς. Τόσο πολὺ βιαστήκανε

σαν οἱ μὲν μετασχεῖν τῶν κινδύνων, οἱ δὲ φθῆναι συμβαλόντες πρὶν
 88 ἔλθειν τοὺς βοηθήσοντας. Μετὰ δὲ ταῦτα γενομένης τῆς ὕστερον
 στρατείας, ἦν αὐτὸς Ξέρξης ἡγαγεν, ἐκλιπὼν μὲν τὰ βασίλεια, στρα-
 τηγὸς δὲ καταστήναι τολμήσας, ἅπαντας δὲ τοὺς ἐκ τῆς Ἀσίας συν-
 αγείρας· περὶ οὗ τις οὐχ ὑπερβολὰς προθυμηθεὶς εἰπεῖν ἐλάττω τῶν
 89 ὑπαρχόντων εἴρηκεν ; "Ὅς εἰς τοσοῦτον ἦλθεν ὑπερηφανίας ὥστε
 μικρὸν μὲν ἡγησάμενος ἔργον εἶναι τὴν Ἑλλάδα χειρώσασθαι, βου-
 ληθεὶς δὲ τοιοῦτον μνημεῖον καταλιπεῖν ὃ μὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεώς
 ἐστίν, οὐ πρότερον ἐπαύσατο πρὶν ἐξεῦρε καὶ συνηγάγκασεν ὃ πάντες
 θρυλοῦσιν, ὥστε τῷ στρατοπέδῳ πλεῦσαι μὲν διὰ τῆς ἡπείρου, πεζεῦ-
 σαι δὲ διὰ τῆς θαλάττης, τὸν μὲν Ἑλλησποντον ζεύξας, τὸν δ' Ἀθω
 90 διορύξας. Πρὸς δὴ τὸν οὕτω μέγα φρονήσαντα καὶ τηλικαῦτα δια-
 πραξάμενον καὶ τοσοῦτων δεσπότην γενόμενον ἀτήντων διελόμενοι
 τὸν κίνδυνον, Λακεδαιμόνιοι μὲν εἰς Θερμοπύλας πρὸς τὸ πεζόν, χι-
 λίους αὐτῶν ἐπιλέξαντες καὶ τῶν συμμάχων ὀλίγους παραλαβόντες,
 ὡς ἐν τοῖς στενοῖς κωλύσοντες αὐτοὺς περαιτέρω προελθεῖν, οἱ δ'
 ἡμέτεροι πατέρες ἐπ' Ἀρτεμίσιον, ἐξήκοντα τριήρεις πληρώσαντες
 91 πρὸς ἅπαν τὸ τῶν πολεμίων ναυτικόν. Ταῦτα δὲ ποιεῖν ἐτόλμων οὐχ
 οὕτω τῶν πολεμίων καταφρονοῦντες ὡς πρὸς ἀλλήλους ἀγωνιῶντες,
 Λακεδαιμόνιοι μὲν ζηλοῦντες τὴν πόλιν τῆς Μαραθῶνι μάχης καὶ
 ζητοῦντες αὐτοὺς ἐξιῶσαι καὶ δεδιότες μὴ δις ἐφεξῆς ἡ πόλις ἡμῶν
 αἰτία γένηται τοῖς Ἑλλησιν τῆς σωτηρίας, οἱ δ' ἡμέτεροι [πρόγονοι]
 μάλιστα μὲν βουλόμενοι διαφυλάξαι τὴν παροῦσαν δόξαν καὶ πᾶσι
 ποιῆσαι φανερόν ὅτι καὶ τὸ πρότερον δι' ἀρετὴν, ἀλλ' οὐ διὰ τύχην
 ἐνίκησαν, ἔπειτα καὶ προαγαγέσθαι τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ τὸ διανανμα-
 χεῖν, ἐπιδείξαντες αὐτοῖς ὁμοίως ἐν τοῖς ναυτικοῖς κινδύνοις ὥσπερ
 92 ἐν τοῖς πεζοῖς τὴν ἀρετὴν τοῦ πλήθους περιγιγνομένην. Ἰσας δὲ
 τὰς τόλμας παρασχόντες οὐχ ὁμοίαις ἐχρήσαντο ταῖς τύχαις, ἀλλ' οἱ

καὶ οἱ δύο, οἱ Σπαρτιάτες γὰρ νὰ λάβουν μέρος στὸν ἀγῶνα καὶ οἱ Ἀθηναῖοι γὰρ νὰ ἀγωνιστοῦν πρὶν νὰ ἔρθῃ ἡ βοήθεια.

Ὅστερα ἀπὸ αὐτὰ ἐγίνε ἡ δευτέρη ἐκστρατεία⁸⁰, ποὺ τὴ διεύθυνε 88
προσωπικὰ ὁ Ξέρξης, ἀφοῦ ἄφησε τὰ παλάτια του καὶ τόλμησε νὰ
γίνῃ ἀρχιστράτηγος καὶ ἀφοῦ ξεσήκωσε μαζί του ὅλους τοὺς Ἀσιά-
τες. Γι' αὐτὸν ὅσες ὑπερβολὲς καὶ ἂν πῆς, πάλι πιὸ κάτω ἀπὸ τὴν πρα-
γματικότητα θὰ εἶναι. Εἶχε μιὰ τέτοια ἀλαζονεία καὶ ἔπαρση, ὥστε θε- 89
ώρησε ἀσήμαντο κατόρθωμα νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα καί, ἔχοντας
τὴ φιλοδοξία νὰ ἀφῇσῃ στὴν ἀνθρωπότητα μνημεῖο ποὺ νὰ ξεπεράσῃ
κάθε δυνατότητα ἀνθρώπινη, δὲν ἡσύχασε παρὰ μόνο ἀφοῦ σοφίστη-
κε καὶ ἀνάγκασε νὰ γίνῃ αὐτὸ ποὺ ὅλοι ἔχουν νὰ τὸ λένε: Νὰ διαβῇ τὸ
πεζικὸ μέσα ἀπὸ τὴ θάλασσα, μὲ τὸ γεφύρι στὸν Ἑλλησποντο, καὶ
νὰ διαπλεύσῃ ὁ στρατὸς του τὴ στεριά, μὲ τὴ διώρυγα στὸν Ἀθω.
Λοιπὸν αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο, ποὺ τόσο τὸ εἶχε πάρει ἀπάνω του, ποὺ 90
τόσο μεγάλα ἔργα τεχνικὰ κατὰφερε, ποὺ ἦταν ἀφέντης καὶ μονάρ-
χης σὲ τόσα πλήθη ἀμέτρητα, οἱ πρόγονοί μας τὸν ἀντιμετώπισαν πα-
λικαρῖσια μοιράζοντας ἰσότιμα τὸ βάρος τοῦ κινδύνου: Οἱ Σπαρτιά-
τες στὶς Θερμοπύλες, στὸ πεζικὸ τοῦ ἀντιμέτωποι, μὲ χίλια⁸¹ δικά
τους παλικάρια διαλεχτὰ καὶ ἀπὸ τοὺς συμμάχους λίγους⁸², γὰρ νὰ τὸν
ἐμποδίσουν στὸ στενὸ νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὰ κάτω, καὶ οἱ δικοί μας
πατεράδες στὸ Ἀρτεμίσιο μὲ ἐξήντα πολεμικὰ καράβια⁸³ ἀπέναντι
σὲ ὅλο τὸ στόλο τῶν ἐχθρῶν.

Εἶχαν τὴν τόλμην νὰ κάνουν τέτοια κατορθώματα ὅχι τόσο γιὰτὶ 91
καταφρονοῦσαν τὸν ἐχθρό, ὅσο γι' αὐτὴ τὴν ἀμιλλα ποὺ εἶχαν μετα-
ξύ τους: Οἱ Σπαρτιάτες, ζηλεύοντας τὴν πόλιν μας γιὰ τὸ θρίαμβό της
στὸ Μαραθῶνα, λαχταροῦσαν νὰ ἐξισωθοῦν μαζί μας καὶ εἶχαν πάντα
τὸ φόβο μήπως δυὸ φορές στὴ σειρὰ ἡ πόλιν μας ἐξασφαλίσῃ μόνῃ της
τὴ σωτηρία τῆς Ἑλλάδας. Οἱ δικοί μας πάλι ποθοῦσαν πρῶτα - πρῶ-
τα νὰ διατηρήσουν τὴ δόξα ποὺ ἀπόχτησαν καὶ νὰ κάμουν σὲ ὅλον τὸν
κόσμο φανερό ὅτι καὶ πρὶν μὲ τὴν παλικαριά τους νίκησαν καὶ ὅχι μὲ
τὴ βοήθεια τῆς τύχης, καὶ ἔπειτα εἶχανε σκοπὸ νὰ ξεσηκώσουν τοὺς
Ἕλληνες σὲ ναυτικὸ ἀγῶνα κατὰ τῶν Περσῶν, μὲ τὸ παράδειγμά
τους ἀποδείχνοντας πῶς καὶ στοὺς ναυτικούς ἀγῶνες, ἀκριβῶς ὅπως
καὶ στοὺς ἀγῶνες τῆς στεριάς, ἡ παλικαριά πάντα νικαίει τὴν ἀρι-
στητική ὑπεροχή.

Τὴν ἴδια λοιπὸν τόλμην ἔδειξαν καὶ οἱ δύο, ὅμως δὲν εἶχαν καὶ 92

μὲν διεφθάρησαν καὶ ταῖς ψυχαῖς νικῶντες τοῖς σώμασιν ἀπειπον,
 οὐ γὰρ δὴ τοῦτό γε θέμις εἰπεῖν ὥς ἡττήθησαν· οὐδεις γὰρ αὐτῶν φυ-
 γεῖν ἠξίωσεν· οἱ δ' ἡμέτεροι τὰς μὲν πρόπλους ἐνίκησαν, ἐπειδὴ δ'
 ἤκουσαν τῆς παρόδου τοὺς πολεμίους κρατοῦντας, οἵκαδε καταπλεύ-
 σαντες [καὶ κατασκευάσαντες τὰ περὶ τὴν πόλιν] οὕτως ἐβουλεύ-
 σαντο περὶ τῶν λοιπῶν ὥστε πολλῶν καὶ καλῶν αὐτοῖς προειρ-
 γασμένων ἐν τοῖς τελευταίοις τῶν κινδύνων ἔτι πλέον διήνεγ-
 93 καν. Ἀθύμως γὰρ ἀπάντων τῶν συμμάχων διακειμένων, καὶ Πε-
 λοποννησίων μὲν διατειχιζόντων τὸν Ἴσθμον καὶ ζητούντων ἰδίαν
 αὐτοῖς σωτηρίαν, τῶν δ' ἄλλων πόλεων ὑπὸ τοῖς βαρβάροις γεγενη-
 μένων καὶ συστρατευομένων ἐκείνοις πλὴν εἴ τις διὰ μικρότητα πα-
 ρημελήθη, προσπλευσῶν δὲ τριῶν διακοσίων καὶ χιλίων καὶ πε-
 ζῆς στρατιᾶς ἀναριθμήτου μελλούσης εἰς τὴν Ἀττικὴν εἰσβάλλειν,
 οὐδεμιᾶς σωτηρίας αὐτοῖς ὑποφαινομένης, ἀλλ' ἔρημοι συμμάχων
 94 γεγενημένοι καὶ τῶν ἐλπίδων ἀπασῶν διημαρτηκότες, ἐξὸν αὐτοῖς
 μὴ μόνον τοὺς παρόντας κινδύνους διαφυγεῖν, ἀλλὰ καὶ τιμὰς ἐξαι-
 ρέτους λαβεῖν ὡς αὐτοῖς ἐδίδου βασιλεὺς ἡγούμενος, εἰ τὸ τῆς πόλεως
 προσλάβοι ναυτικόν, παραχρῆμα καὶ Πελοποννήσου κρατήσιν, οὐχ
 ὑπέμειναν τὰς παρ' ἐκείνου δωρεὰς οὐδ', ὀργισθέντες τοῖς Ἑλλησιν
 ὅτι προουδόθησαν, ἀσμένως ἐπὶ τὰς διαλλαγὰς τὰς πρὸς τοὺς βαρβά-
 95 ρους ὥρμησαν, ἀλλ' αὐτοὶ μὲν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας πολεμεῖν παρε-
 σκευάζοντο, τοῖς δ' ἄλλοις τὴν δουλείαν αἰρουμένοις συγγνώμην
 εἶχον. Ἦγούντο γὰρ ταῖς μὲν ταπειναῖς τῶν πόλεων προσήκειν ἐκ
 παντὸς τρόπου ζητεῖν τὴν σωτηρίαν, ταῖς δὲ προεστάναι τῆς Ἑλλά-
 δος ἀξιούσαις οὐχ οἶόν τ' εἶναι διαφεύγειν τοὺς κινδύνους, ἀλλ'
 ὥσπερ τῶν ἀνδρῶν τοῖς καλοῖς κἀγαθοῖς αἰρετώτερόν ἐστιν καλῶς
 ἀποθανεῖν ἢ ζῆν αἰσχροῶς, οὕτω καὶ τῶν πόλεων ταῖς ὑπερεχούσαις
 λυσιτελεῖν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισθῆναι μᾶλλον ἢ δούλαις ὀφθῆναι γε-
 96 νομέναις. Δῆλον δ' ὅτι ταῦτα διενοήθησαν· ἐπειδὴ γὰρ οὐχ οἶοι τ'

τὴν τύχῃ ἴδια: Ἐκεῖνοι χάθηκαν στὴ μάχῃ. Μὲ τίς ψυχές τους νίκησαν, μὰ τὰ κορμιά δὲν ἄντεξαν· δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν νὰ ποῦμε πὼς νικῆθηκαν· ἀφοῦ κανένας μάλιστα δὲ δέχτηκε νὰ φύγῃ. Οἱ πρόγονοί μας πάλι νίκησαν βέβαια τὴν πρώτη μοῖρα τοῦ στόλου τοῦ ἔχθρικοῦ, μὰ, ὅταν ἔμαθαν πὼς οἱ ἔχθροί ἦταν πιά κύριοι στὶς Θερμοπύλες, γύρισαν στὴν πατρίδα τους, ὀργάνωσαν τὴν ἄμυνα καὶ πῆραν τέτοιες ἀποφάσεις γιὰ τὴν τακτικὴ ποὺ θὰ ἀκολουθοῦσαν παραπέρα, ὥστε ξεπέφασαν σ' αὐτὲς τίς τελευταῖες μάχες ὅλα τὰ προηγούμενα λαμπρά τους κατορθώματα. Τὴν ὥρα δηλαδὴ ποὺ ὅλοι οἱ σύμμαχοι εἶχαν χάσει τὸ 93 θάρρος τους καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἔχτιζαν τεῖχος στὸν Ἰσθμό, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ δικιά τους μόνο σωτηρία· τὴν ὥρα ποὺ οἱ ἄλλες πόλεις εἶχαν πέσει στὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν καὶ εἶχαν μάλιστα ἐκστρατεύσει καὶ μαζί τους — ἐξὸν καμιά ἀσήμαντη, ποὺ δὲν τὴ λογάριασαν· τὴν ὥρα ποὺ χίλια διακόσια πολεμικὰ καράβια⁶⁴ ἔπλεαν ἐναντίον τους, ἐνῶ ἀνarithμητος στρατὸς⁶⁵ ἀπὸ τὴ στεριά ἦταν νὰ μπῇ στὴν Ἀττικὴ· τὴν ὥρα ποὺ καμιά ἐλπίδα σωτηρίας δὲν κρυφόλαμπε ἀπὸ πουθενά καὶ ἦταν ἀπὸ συμμαχούς ἐρημοί, γυμνοὶ ἀπὸ κάθε ἐλπίδα· τὴν ὥρα ποὺ ἦταν 94 στὸ χέρι τους ὄχι μονάχα ἀπὸ κείνους τοὺς κινδύνους νὰ γλιτώσουν, ἀλλὰ καὶ ἓνα σωρὸ προνόμια προσωπικὰ νὰ ἐξασφαλίσουν, ὅπως ὑπόσχονταν ὁ Ξέρξης⁶⁶, ἂν θὰ τοῦ ἔδιναν τὸ ναυτικὸ τῆς πόλης—πίστευε, βλέπετε, πὼς ἔτσι θὰ κυριαρχοῦσε ἀμέσως καὶ στὴν Πελοπόννησο· τὴν ὥρα αὐτή, λέω, τὴν κρισιμότατη γιὰ κείνους, δὲ δέχτηκαν τίς προσφορές του οὔτε καὶ ἔτρεξαν πρὸς τίς προτάσεις τῶν βαρβάρων γιὰ συνθηκολόγηση ὀργισμένοι μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες, ποὺ τοὺς εἶχαν προδώσει⁶⁷. Ἀντίθετα: οἱ ἴδιοι ἐτοιμάζονταν νὰ ἀγωνιστοῦν ἀγῶνα 95 ἔσχατο γιὰ τὴν Ἐλευθερία, χωρὶς νὰ νιώθουν ὅμως καὶ καμιά μνησι-κακία γιὰ τοὺς ἄλλους, ποὺ προτιμοῦσαν τὴ σκλαβιά. Πίστευαν, βλέπετε, πὼς οἱ μικρὲς καὶ ἀσήμαντες πόλεις ἔχουνε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιζητοῦν τὴ σωτηρία τους μὲ κάθε μέσο· ἐκεῖνες ὅμως ποὺ ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ ρυθμίζουν τὴν τύχῃ τῆς Ἑλλάδας δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποφεύγουν τοὺς κινδύνους. Ὅπως γιὰ κάθε τίμιο καὶ ἄξιο ἄνθρωπο ἓνας ἐνδοξὸς θάνατος εἶναι προτιμότερος ἀπὸ μιὰ ζωὴ βουτηγμένη στὴν ντροπὴ, ἔτσι καὶ γιὰ τίς πόλεις ποὺ ξεχωρίζουν ἀπὸ τίς ἄλλες εἶναι πιὸ ὠφέλιμο νὰ ἐξαφανιστοῦν ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς παρὰ νὰ τίς δοῦνε ντροπιασμένες στὴ σκλαβιά.

Εἶναι φανερὸ πὼς ἡ σκέψη αὐτὴ στάθηκε ὁδηγὸς τους. Καὶ ἀφοῦ 96

- ἦσαν πρὸς ἀμφοτέρας ἅμα παρατάξασθαι τὰς δυνάμεις, παραλαβόντες ἅπαντα τὸν ὄχλον τὸν ἐκ τῆς πόλεως, εἰς τὴν ἐχομένην νῆσον ἐξέπλευσαν ἵν' ἐν μέρει πρὸς ἑκατέραν κινδυνεύουσιν. Καίτοι πῶς ἂν ἐκείνων ἄνδρες ἀμείνους ἢ μᾶλλον φιλέλληγες ὄντες ἐπιδειχθεῖεν οἵτινες ἔτλησαν ἐπιδεῖν, ὥστε μὴ τοῖς λοιποῖς αἴτιοι γενέσθαι τῆς δουλείας, ἐρήμην μὲν τὴν πόλιν γενομένην, τὴν δὲ χώραν πορθουμένην, ἱερὰ δὲ συλώμενα καὶ νεῶς ἐμπιπταμένους, ἅπαντα δὲ τὸν πόλεμον περὶ τὴν πατρίδα τὴν αὐτῶν γιγνόμενον;
- 97 Καὶ οὐδὲ ταῦτ' ἀπέχρησεν αὐτοῖς, ἀλλὰ πρὸς χιλίας καὶ διακοσίας τριῆρεις μόνοι διαναυμαχεῖν ἐμέλλησαν. Οὐ μὴν εἰάθησαν· καταισχυθέντες γὰρ Πελοποννήσιοι τὴν ἀρετὴν αὐτῶν, καὶ νομίσαντες προδιαφθαρέντων μὲν τῶν ἡμετέρων οὐδ' αὐτοὶ σωθήσεσθαι, κατορθωσάντων δ' εἰς ἀτιμίαν τὰς αὐτῶν πόλεις καταστήσειν, ἠραγκάσθησαν μετασχεῖν τῶν κινδύνων. Καὶ τοὺς μὲν θορύβους τοὺς ἐν τῷ πράγματι γενομένους καὶ τὰς κραυγὰς καὶ τὰς παρακελεύσεις, ἃ κοινὰ πάντων
- 98 ἐστὶ τῶν ναυμαχούντων, οὐκ οἶδ' ὅ τι δεῖ λέγοντα διατρίβειν· ἃ δ' ἐστὶν ἴδια καὶ τῆς ἡγεμονίας ἄξια καὶ τοῖς προειρημένους ὁμολογούμενα, ταῦτα δ' ἐμὸν ἔργον ἐστὶν εἰπεῖν. Τοσοῦτον γὰρ ἡ πόλις ἡμῶν διέφερεν, ὅτ' ἦν ἀκέραιος, ὥστ' ἀνάστατος γενομένη πλείους μὲν συνεβάλετο τριῆρεις εἰς τὸν κίνδυνον τὸν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἢ σύμπαντες οἱ ναυμαχήσαντες, οὐδεὶς δὲ πρὸς ἡμᾶς οὕτως ἔχει δυσμενῶς ὅστις οὐκ ἂν ὁμολογήσειεν διὰ μὲν τὴν ναυμαχίαν ἡμᾶς τῷ πο-
- 99 λέμῳ κρατῆσαι, ταύτης δὲ τὴν πόλιν αἰτίαν γενέσθαι. Καίτοι μελλούσης στρατείας ἐπὶ τοὺς βαρβάρους ἔσεσθαι τίνας χρηὴ τὴν ἡγεμονίαν ἔχειν; Οὐ τοὺς ἐν τῷ προτέρῳ πολέμῳ μάλιστα εὐδοκιμήσαντας καὶ πολλάκις μὲν ἰδίᾳ προκινδυνεύσαντας, ἐν δὲ τοῖς κοινοῖς τῶν ἀγώνων ἀριστείων ἀξιοθέντας; Οὐ τοὺς τὴν αὐτῶν ἐκλιπόντας ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων σωτηρίας καὶ τὸ τε παλαιὸν οἰκιστὰς τῶν πλείστων πόλεων γενομένους καὶ πάλιν αὐτὰς ἐκ τῶν μεγίστων συμφορῶν δια-

δὲν εἶχαν τὴ δύναμη νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν ἐχθρὸ στὴ στεριά καὶ στὴ θάλασσα μαζί, παράλαβαν ὅλο τὸν ἄμαχο πληθυσμὸ καὶ τράβηξαν γιὰ τὸ γειτονικὸ νησί τῆς Σαλαμίνας, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ πολεμήσουν πρῶτα μὲ τὴ μιὰ καὶ ὕστερα μὲ τὴν ἄλλη ἀπὸ τίς δυὸ δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ. Πῶς θὰ ἦταν δυνατὸ λοιπὸν νὰ βρεθοῦνε ἄντρες πρὸ γενναῖοι ἀπὸ αὐτοὺς ἢ μὲ πρὸ μεγάλη ἀφοσίωση στοὺς Ἕλληνες, ἀφοῦ ἄντε-ξαν νὰ δοῦν τὴν πόλιν τοὺς νὰ ἐρημώνεται, τὴ χώρα τοὺς νὰ καταστρέφεται, τὰ ἱερὰ νὰ λεηλατοῦνται καὶ τοὺς ναοὺς νὰ καίγονται καὶ ὅλη τὴν κατάρρα τοῦ πολέμου νὰ ζῶνῃ τὴ δικιά τοὺς πόλιν, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ μὴ γίνουν ἡ αἰτία νὰ πέσουν στὴ σκλαβιὰ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες;

Καὶ σὰ νὰ μὴν τοὺς ἔφταναν αὐτά, ἔτοιμοι ἦταν νὰ τὰ βάλουν μό- 97 νοι τοὺς μὲ χίλια διακόσια πλοῖα τοῦ ἐχθροῦ. Μὰ δὲν τοὺς ἄφησαν μονάρχους: Ἐπειδὴ ντράπηκαν οἱ Πελοποννήσιοι τὴν ἀρετὴ τοὺς καὶ νόμισαν πῶς, ἂν χαθοῦν οἱ δικοὶ μας, οὔτε καὶ ἐκεῖνοι θὰ γλιτώσουν τελικὰ, ἂν πάλι καταφέρουν καὶ νικήσουν, οἱ πόλεις οἱ δικές τοὺς θὰ βουτηχτοῦν στὴ ντροπὴ, ἀναγκάστηκαν νὰ πάρουν μέρος στὸν ἀγῶνα. Καὶ γιὰ τὴν ἀναταραχὴ πάνω στὴ μάχη, γιὰ τίς πολεμικὲς κραυγὲς καὶ γιὰ τίς ἐνθαρρυντικὲς — χαρακτηριστικὰ κοινὰ σὲ ὅλες τίς ναυμαχίες — ἔχω τὴ γνώμη πῶς δὲν πρέπει νὰ χάσω ὦρα νὰ τὰ πῶ.

Ὅμως τίς πράξεις τίς ξεχωριστές, ποὺ ἀξίζουν τὴν ἡγεμονία 98 καὶ εἶναι σύμφωνα μὲ ὅσα προανάφερα, αὐτὲς εἶναι τὸ χρέος μου νὰ σᾶς παρουσιάσω: Ἡ πόλιν μας λοιπὸν, ὅταν εἶχε τὴ δύναμή της ὅλη ἀνέπαφῃ, εἶχε μιὰ τέτοια ὑπεροχὴ ἀπέναντι στίς ἄλλες, ὥστε, καὶ ρημαγμένη ἀκόμα, ἔβαλε στὸν κοινὸ ἀγῶνα τῆς Ἑλλάδας τριήρεις περισσότερες ἀπὸ ὅσες ὅλοι μαζί οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, ποὺ ἔλαβαν μέρος στὴ ναυμαχία τότε. Καὶ σίγουρα κανεὶς δὲν ἔχει τόση ἐμπάθεια μαζί μας, ὥστε νὰ μὴν ὁμολογῇ ὅτι ἡ ναυμαχία αὐτὴ εἶναι ποὺ ἐξασφάλισε τὴ νίκη μας στοὺς Περσικοὺς πολέμους καὶ τούτῃ πάλι ἦταν βασικὰ κατόρθωμα τῆς πόλης μας.

Ἄμα λοιπὸν εἶναι νὰ γίνῃ ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν βαρβάρων, 99 ποιοὶ εἶναι φυσικὸ νὰ ἔχουν τὴν ἡγεμονία; Δὲν εἶναι αὐτοὶ ποὺ καὶ στὸν προηγούμενο πόλεμο ξεχώρισαν ἀπὸ ὅλους, ποὺ πρόταξαν πολλὰ φορὲς σὰν ἄτομα τὰ στήθη τοὺς στὸν κίνδυνον γιὰ τὸ κοινὸ συμφέρον, ποὺ μὲ τὸ δίκιο τοὺς δέχτηκαν τὰ πρωτεῖα; Δὲν εἶναι αὐτοὶ ποὺ ἄφησαν τὴν πόλιν τοὺς, γιὰ νὰ σωθοῦν οἱ ἄλλοι, ποὺ τὸν παλιὸ καιρὸ ἴδρυσαν τίς πρὸ πολλὰς πόλεις καὶ ποὺ πολλὰς φορὲς τίς ἔσωσαν ἀπὸ μεγάλες

- σώσαντας; Πῶς δ' οὐκ ἂν δεινὰ πάθοιμεν, εἰ τῶν κακῶν πλείστον μέρος μετασχόντες, ἐν ταῖς τιμαῖς ἔλαττον ἔχειν ἀξιοθεῖμεν καὶ τότε προταχθέντες ὑπὲρ ἀπάντων νῦν ἐτέροις ἀκολουθεῖν ἀναγκασθεῖμεν;
- 100 Μέχρι μὲν οὖν τούτων οἶδ' ὅτι πάντες ἂν ὁμολογήσειαν πλείστων ἀγαθῶν τὴν πόλιν τὴν ἡμετέραν αἰτίαν γεγενῆσθαι καὶ διακαίως ἂν αὐτῆς τὴν ἡγεμονίαν εἶναι· μετὰ δὲ ταῦτ' ἤδη τινὲς ἡμῶν κατηγοροῦσιν ὥς, ἐπειδὴ τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης παρελάβομεν, πολλῶν κακῶν αἴτιοι τοῖς Ἕλλησι κατέστημεν, καὶ τόν τε Μηλίων ἀνδραποδισμόν καὶ τὸν Σκιωναίων ὄλεθρον ἐν τούτοις τοῖς λόγοις
- 101 ἡμῖν προφέρουσιν. Ἐγὼ δ' ἡγοῦμαι πρῶτον μὲν οὐδὲν εἶναι τοῦτο σημεῖον ὥς κακῶς ἤρχομεν, εἴ τινες τῶν πολεμησάντων ἡμῖν σφόδρα φαίνονται κολασθέντες, ἀλλὰ πολλὰ τότε μείζον τεκμήριον ὥς καλῶς διωκοῦμεν τὰ τῶν συμμάχων, ὅτι τῶν πόλεων τῶν ὅφ'
- 102 ἡμῖν οὐσῶν οὐδεμία ταύταις ταῖς συμφοραῖς περιέπεσεν. Ἐπειτ' εἰ μὲν ἄλλοι τινὲς τῶν αὐτῶν πραγμάτων πραότερον ἐπεμελήθησαν, εἰκότως ἂν ἡμῖν ἐπιτιμῶεν· εἰ δὲ μήτε τοῦτο γέγονε μήθ' οἷόν τ' ἐστὶν τοσοῦτων πόλεων τὸ πλῆθος κρατεῖν, ἢν μή τις κολάζῃ τοὺς ἐξαμαρτάνοντας, πῶς οὐκ ἤδη δίκαιόν ἐστι ἡμᾶς ἐπαινεῖν, οἵτινες ἐλαχίστοις χαλεπήναντες πλείστον χρόνον τὴν ἀρχὴν κατασχεῖν ἠδυνήθημεν;
- 103 Οἶμαι δὲ πᾶσιν δοκεῖν τούτους κρατίστους προστάτας γενήσεσθαι τῶν Ἑλλήνων, ἐφ' ὧν οἱ πειθαρχήσαντες ἄριστα τυγχάνουσι πράξαντες. Ἐπὶ τοίνυν τῆς ἡμετέρας ἡγεμονίας εὐρήσομεν καὶ τοὺς οἴκους τοὺς ἰδίους πρὸς εὐδαιμονίαν πλείστον ἐπιδόντας καὶ τὰς
- 104 πόλεις μεγίστας γενομένας. Οὐ γὰρ ἐφθονοῦμεν ταῖς αὐξανομέναις αὐτῶν, οὐδὲ ταραχὰς ἐνεποιούμεν πολιτείας ἐναντίας παρακαθιστάντες, ἢν' ἀλλήλοις μὲν στασιάζοιμεν, ἡμᾶς δ' ἀμφότεροι θεραπεύοιεν, ἀλλὰ τὴν τῶν συμμάχων ὁμόνοιαν κοινὴν ὠφέλειαν νομίζοντες τοῖς αὐτοῖς νόμοις ἀπάσας τὰς πόλεις διωκοῦμεν, συμμαχικῶς, ἀλλ' οὐ

συμφορές; Δὲ θὰ ἦταν τάχα προσβολὴ ἀπαράδεκτη, ἂν θὰ κριθοῦμε ἄξιοι ἡμεῖς γιὰ πιδ μικρὰς τιμὰς, τῇ στιγμῇ ποὺ σηκώσαμε στὶς πλάτες μας τὶς πιδ μεγάλες συμφορές, καὶ ἂν θὰ ἀναγκασθοῦμε νὰ ἀκολουθοῦμε τώρα ἄλλους, τῇ στιγμῇ ποὺ τότε πρῶτοι — πρῶτοι ἡμεῖς ἀντιμετωπίσαμε τὸν κίνδυνον ποὺ ἀπειλοῦσε ὅλη τὴν Ἑλλάδα;

Ὡς τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ, τὸ ξέρω, ὅλοι θὰ παραδέχονταν ὅτι εἶχε 100 προσφέρει ἡ πόλη μας πάρα πολλὰς εὐεργεσίας στὴν Ἑλλάδα καὶ διακαιωματικά θὰ τῆς ἀνῆκε ἡ ἡγεμονία. Γιὰ τὴν ἀμέσως κιόλας κατοπινὴν περίοδο μᾶς κατακρίνουν μερικοὶ πὼς τάχα, ἀφότου παραλάβαμε τὴν ἀρχηγίαν στὴ θάλασσα, ἀφθονες συμφορές προξενήσαμε στοὺς Ἑλληνας. Μὲ τὰ λόγια τοὺς αὐτὰ μᾶς καταλογίζουν φυσικὰ τὴν ὑποδούλωση τῶν κατοίκων τῆς Μήλου⁵⁸ καὶ τὴ σφαγὴ τῶν Σκιωναίων⁵⁹. Προσωπικὰ ὅμως νομίζω ὅτι, ἂν μερικοὶ ἀπὸ ὅσους μᾶς πολέμησαν 101 ἀποδείχτηκε πὼς τιμωρήθηκαν σκληρά, αὐτὸ δὲ μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἀπόδειξη πὼς διοικήσαμε μὲ τρόπο ἀνάρμοστο. Ἀντίθετα, πολὺ πιδ ἰσχυρὴ ἀπόδειξη, πὼς ὀρθὰ διαχειριστήκαμε τὶς ὑποθέσεις τῶν συμμάχων, ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τὶς πόλεις τὶς συμμαχικὰς, ποὺ ἔμειναν πιστὲς στὴ δικιά μας ἐξουσία, καμιά δὲν ἔπεσε σ' αὐτὰς τὶς συμφορές.

Ἐπειτα, ἂν ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ διαχειρίστηκαν τὶς ἴδιες ὑπο- 102 θέσεις μὲ τρόπο μαλακότερο, δικαιολογημένα θὰ τὰ ἐβαζαν μαζί μας. Ἀφοῦ ὅμως οὔτε αὐτὸ ἔχει συμβῆ, οὔτε καὶ εἶναι δυνατό νὰ ἐπιβάλλῃς ἐξουσία σὲ τόσο πλῆθος πόλεων χωρὶς νὰ τιμωρῇς αὐτοὺς ποὺ παρεκτρέπονται, πὼς δὲν ἀξίζουμε τὸν ἔπαινον ἡμεῖς, τῇ στιγμῇ ποὺ κατορθώσαμε νὰ διατηρήσωμε τόσον καιρὸ τὴν ἐξουσία⁶⁰ χωρὶς νὰ δυσαρεστήσωμε παρὰ ἐλάχιστους;

Νομίζω μάλιστα πὼς ὅλοι συμφωνοῦν ὅτι ἄξιοι προστάτες τῶν 103 Ἑλλήνων θὰ σταθοῦν ἐκεῖνοι ποὺ στὰ δικά τους χρόνια, ὅσοι πειθάρχησαν, ἀπόχτησαν μεγάλη εὐτυχία. Στὰ χρόνια λοιπὸν τῆς ἡγεμονίας τῆς δικιάς μας θὰ βροῦμε καὶ τῶν ἰδιωτῶν τὰ σπίτια μὲς σὲ μεγάλην προκοπὴ καὶ εὐδαιμονία καὶ ὅλες τὶς πόλεις σὲ μιὰ ξεχωριστὴ ἀνάπτυξη καὶ εὐημερία. Εἶναι ποὺ δὲ ζηλεύαμε τὶς πόλεις ποὺ προόδευαν· δὲ 104 δημιουργοῦσαμε ἀναταραχὴ ἐπιβάλλοντας πολιτεύματα ἀντίθετα, ἔτσι ποὺ μεταξὺ τοὺς νὰ φαγώνωνται καὶ ἐμᾶς νὰ μᾶς ὑπηρετοῦνε δουλικά⁶¹. Τῶν συμμάχων τὴν ὁμόνοιαν τὴ θεωροῦσαμε κοινὴ ὠφέλεια γιὰ ὅλους καὶ κυβερνοῦσαμε ὅλες τὶς πολιτεῖες μὲ τοὺς ἰδίους νόμους σὰ σύμμαχοι

*Δικαίωση τῆς
ἀθηναϊκῆς
ἡγεμονίας.*

δεσποτικῶς βουλευόμενοι περὶ αὐτῶν, ὅλων μὲν τῶν πραγμάτων ἐπι-
 105 στατοῦντες, ἰδίᾳ δ' ἐκάστους ἐλευθέρους ἑῶντες εἶναι, καὶ τῷ
 μὲν πλήθει βοηθοῦντες, ταῖς δὲ δυναστείαις πολεμοῦντες, δεινὸν οἴο-
 μενοι τοὺς πολλοὺς ὑπὸ τοῖς ὀλίγοις εἶναι καὶ τοὺς ταῖς οὐδαίς ἐν-
 δεεστέρους, τὰ δ' ἄλλα μηδὲν χείρους ὄντας, ἀπελαύνεσθαι τῶν ἀρ-
 χῶν, ἔτι δὲ κοινῇ τῇς πατρίδος οὐσης τοὺς μὲν τυραννεῖν, τοὺς δὲ
 μετοικεῖν καὶ φύσει πολίτας ὄντας νόμῳ τῇς πολιτείας ἀποστερεῖ-
 106 σθαι. Τοιαῦτ' ἔχοντες ταῖς ὀλιγαρχίαις ἐπιτιμᾶν καὶ πλείω τού-
 των τὴν αὐτὴν πολιτείαν ἤνπερ παρ' ἡμῖν αὐτοῖς καὶ παρὰ τοῖς ἄλ-
 λοις κατεστήσαμεν, ἦν οὐκ οἶδ' ὃ τι δεῖ διὰ μακροτέρων ἐπαινεῖν,
 ἄλλως τε καὶ συντόμως ἔχοντα δηλῶσαι περὶ αὐτῆς. Μετὰ γὰρ ταύ-
 της οἰκοῦντες ἐβδομήκοντ' ἔτη διετελέσαμεν ἄπειροι μὲν τυραννί-
 δων, ἐλεύθεροι δὲ πρὸς τοὺς βαρβάρους, ἀστασίαστοι δὲ πρὸς σφᾶς
 107 αὐτοὺς, εἰρήνην δ' ἄγοντες πρὸς πάντας ἀνθρώπους. Ὑπὲρ ὧν προσήκει
 τοὺς εὖ φρονοῦντας μεγάλην χάριν ἔχειν πολὺ μᾶλλον ἢ τὰς κληρου-
 χίας ἡμῖν ὀνειδίζειν, ὥς ἡμεῖς εἰς τὰς ἐρημουμένας τῶν πόλεων φυλα-
 κῆς ἕνεκα τῶν χωρίων, ἀλλ' οὐ διὰ πλεονεξίαν ἐξεπέμπομεν. Σημεῖον
 δὲ τούτων· ἔχοντες γὰρ χώραν μὲν ὥς πρὸς τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν
 ἐλαχίστην, ἀρχὴν δὲ μεγίστην, καὶ κεκτημένοι τριήρεις διπλασίας ἢ
 108 σύμπαντες, δυναμένας δὲ πρὸς δις τοσαύτας κινδυνεύειν, ὑποκει-
 μένης τῆς Εὐβοίας ὑπὸ τὴν Ἀττικὴν, ἣ καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴν τὴν
 τῆς θαλάττης εὐφυῶς εἶχεν καὶ τὴν ἄλλην ἀρετὴν ἀπασῶν τῶν
 νήσων διέφερεν, κρατοῦντες αὐτῆς μᾶλλον ἢ τῆς ἡμετέρας αὐτῶν,
 καὶ πρὸς τούτοις εἰδότες καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν βαρβάρων
 τούτους μάλιστ' εὐδοκιμοῦντας ὅσοι τοὺς ὁμόρους ἀναστάτους ποι-
 ῆσαντες ἀφθονον καὶ ράθυμον αὐτοῖς κατεστήσαντο τὸν βίον, ὅμως
 οὐδὲν τούτων ἡμᾶς ἐπῆρε περὶ τοὺς ἔχοντας τὴν νῆσον ἑξαμαρτεῖν,
 109 ἀλλὰ μόνοι δὴ τῶν μεγάλῃν δυνάμει λαβόντων περιείδομεν ἡμᾶς

πραγματικοί και όχι σὰν ἀφέντες. Μόνο τῇ γενικῇ πολιτικῇ τους κατευνάσαμε, χωρὶς νὰ ἐπεμβαίνουμε σὲ θέματα προσωπικῆς ἐλευθερίας, ποὺ ἦταν ἀπαραβίαστη. Βοηθοῦσαμε τὸ λαὸ καὶ πολεμοῦσαμε τὴν 105 τυραννίαν, γιατί εἴχαμε τὴ γνώμη πὼς εἶναι ἀπαράδεχτο οἱ λίγοι νὰ καταδυναστεύουν τοὺς πολλοὺς, νὰ ἀποκλείωνται ἀπὸ τὰ δημόσια ἀξιώματα οἱ ἄποροι, ποὺ ὥστόσο σὲ τίποτα δὲν ὕστεροῦσαν μπρὸς στοὺς ἄλλους: Πιστεύαμε ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται σὲ μιὰ πατρίδα, ποὺ εἶναι κοινὴ γιὰ ὅλους, ἄλλοι νὰ εἶναι τύραννοι καὶ ἄλλοι μέτοικοι⁹², καὶ αὐτοὶ ποὺ εἶναι στὴν οὐσία πολῖτες, νὰ χάνουν τὰ πολιτικά τους δικαιώματα ἀπὸ τοὺς τύπους.

Τέτοιες μομφὲς ἔχοντας γιὰ τὶς ὀλιγαρχίες καὶ ἀκόμα σοβαρό- 106 τερές ἐφαρμόσαμε στὶς ἄλλες συμμαχικὲς πόλεις τὸ ἴδιο ἀκριβῶς πολίτευμα ποὺ εἴχαμε καὶ ἐμεῖς, καὶ δὲν ξέρω γιατί πρέπει νὰ κάμω μακρολογώντας ἐπαινο γι' αὐτό, τῇ στιγμῇ μάλιστα ποὺ εἶναι δυνατό νὰ εἶμαι καὶ σύντομος.

Ἀρκεῖ νὰ πῶ ὅτι μὲ τὸ πολίτευμα αὐτὸ ἔζησαν ἡσυχοὶ οἱ Ἕλληνες ἐβδομήντα χρόνια συνεχῶς, χωρὶς τυράννους, χωρὶς σκλαβιά ἀπὸ τοὺς βαρβάρους, μονοιασμένοι καὶ ἀδερφώμενοι μεταξὺ τους, σὲ γαλήνη καὶ εἰρήνῃ μὲ τὸν κόσμον ὅλο.

Γιὰ ὅλα αὐτὰ πρέπει οἱ ἄνθρωποι ποὺ λογιεῖνται νὰ μᾶς χρω- 107 στοῦν εὐγνωμοσύνη, καὶ ὅχι νὰ μᾶς κακολογοῦν γιὰ τοὺς κληρῶνους⁹³, ἀφοῦ τοὺς στέλναμε στὶς πόλεις ποὺ ἐρημώνονταν ὅχι ἀπὸ πλεονεξία, μὰ γιὰ νὰ τὶς φυλᾶν καὶ νὰ τὶς προστατεύουν. Θέλετε τώρα καὶ ἀπόδειξη γι' αὐτό; Εἴχαμε βέβαια χώρα πολὺ μικρὴ, σὲ σύγκριση μὲ τὸ μεγάλο ἀριθμὸ τῶν πολιτῶν, μὰ δύναμη μεγάλη· εἴχαμε πλοῖα δυὸ φορές τόσα ὅσα οἱ ἄλλοι Ἕλληνες μαζί, πλοῖα ποὺ ἦταν σὲ θέση νὰ ἀναμετρηθοῦν κάθε στιγμῇ μὲ τὰ διπλάσια σὲ ἀριθμὸ· πλάι 108 στὴν Ἀττικὴ ἦταν ἡ Εὐβοία, ποὺ εἶχε θέση ἐξαίρετη γιὰ τὴν κυριαρχία μας στὴ θάλασσα καὶ πολλὰ πλεονεκτήματα σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἄλλα νησιά, καὶ αὐτὴν τὴν εἴχαμε στὸ χέρι πῶς σίγουρα καὶ ἀπὸ τὴ δική μας πόλιν· ξέραμε ἀκόμα ὅτι καὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες καὶ ἀπὸ τοὺς βαρβάρους εὐημεροῦσαν περισσότερο ὅσοι ξεσπίτωναν καὶ ἀναστάτωναν τοὺς γείτονες, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν γιὰ λογαριασμό τους πλούσια ζωὴ καὶ ξένοιαστη. Ὅμως τίποτα ἀπὸ αὐτὰ δὲ μᾶς ξεσήκωσε τὸ νοῦ, γιὰ νὰ φερθοῦμε ἄδικα στοὺς ἀνθρώπους τοῦ νησιοῦ αὐτοῦ. Ἀντίθε- 109 τα, μονάχα ἐμεῖς ἀπὸ τοὺς λαοὺς ποὺ ἀπόχτησαν ποτὲ μεγάλη δύναμη

αὐτοὺς ἀπορωτέως ζῶντας τῶν δουλεύειν αἰτίαν ἐχόντων. Καίτοι βουλόμενοι πλεονεκτεῖν οὐκ ἂν δὴ πού τῆς μὲν Σκιωναίων γῆς ἐπεθυμήσαμεν, ἢν Πλαταίων τοῖς ὡς ἡμᾶς καταφυγοῦσι φαινόμεθα παραδόντες, τοσαύτην δὲ χώραν παρελίπομεν ἢ πάντας ἂν ἡμᾶς εὐπωτέρους ἐποίησεν.

- 110 Τοιούτων τοίνυν ἡμῶν γεγενημένων καὶ τοσαύτην πίστιν δεδωκότων ὑπὲρ τοῦ μὴ τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμεῖν τολμῶσι κατηγορεῖν οἱ τῶν δεκαρχιῶν κοινωνήσαντες καὶ τὰς αὐτῶν πατρίδας διαλυμηγόμενοι καὶ μικρὰς μὲν ποιήσαντες δοκεῖν εἶναι τὰς τῶν προγεγενημένων ἀδικίας, οὐδεμίαν δὲ λιπόντες ὑπερβολὴν τοῖς ἀθίς βουλομένοις γενέσθαι πονηροῖς, ἀλλὰ φάσκοντες μὲν λακωνίζειν, ταναντία δ' ἐκείνοις ἐπιτηδεύοντες, καὶ τὰς μὲν Μηλίων ὀδυρόμενοι συμφοράς, περὶ δὲ τοὺς αὐτῶν πολίτας ἀνήκεστα τολμήσαντες ἐξαμαρτεῖν.
- 111 Ποῖον γὰρ αὐτοὺς ἀδίκημα διέφυγεν; Ἡ τί τῶν αἰσχυρῶν ἢ δεινῶν οὐ διεξῆλθον; Οἱ τοὺς μὲν ἀνομωτάτους πιστοτάτους ἐνόμιζον, τοὺς δὲ προδότας ὥσπερ εὐεργέτας ἐθεράπευον, ἤραοντο δὲ τῶν Εἰλώτων ἐνὶ δουλεύειν ὥστ' εἰς τὰς αὐτῶν πατρίδας ὑβρίζειν, μᾶλλον δ' ἐτίμων τοὺς αὐτόχειρας καὶ φονέας τῶν πολιτῶν ἢ τοὺς γονέας τοὺς
- 112 αὐτῶν, εἰς τοῦτο δ' ὁμότητος ἅπαντας ἡμᾶς κατέστησαν ὥστε πρὸ τοῦ μὲν διὰ τὴν παροῦσαν εὐδαιμονίαν καὶ ταῖς μικραῖς ἀνυχταῖς πολλοὺς ἕκαστος ἡμῶν ἔχειν τοὺς συμπενηθίσοντας, ἐπὶ δὲ τῆς τούτων ἀρχῆς διὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκείων κακῶν ἐπανασάμεθ' ἀλλήλους ἐλεοῦντες· οὐδενὶ γὰρ τοσαύτην σχολὴν παρέλιπον ὥσθ' ἑτέρῳ συναχθε-
- 113 σθῆναι. Τίνος γὰρ οὐκ ἐφίκοντο; Ἡ τίς οὕτω πόρρω τῶν πολιτικῶν ἦν πραγμάτων, ὅστις οὐκ ἐγγὺς ἠναγκάσθη γενέσθαι τῶν συμφορῶν, εἰς ἃς αἱ τοιαῦται φύσεις ἡμᾶς κατέστησαν; Εἴτ' οὐκ αἰσχύνονται τὰς αὐτῶν πόλεις οὕτως ἀνόμως διαθέντες καὶ τῆς ἡμετέρας ἀδίκως

δεχτήκαμε νὰ ζήσουμε πιὸ φτωχικὰ ἀπὸ ὅσους ἔχουν τὸ ὄνομα ὅτι εἶναι δοῦλοι. Καὶ ὅπωςδὴποτε, ἂν θέλαμε νὰ δοῦμε τὸ συμφέρο μας μονάχα, σίγουρα δὲ θὰ ἐπιθυμούσαμε τῶν Σκιωναίων τῇ χώρᾳ — εἶναι γνωστὸ ἄλλωστε ὅτι τὴν παραδώσαμε στοὺς Πλαταιεῖς τοὺς πρόσφυγες, ποὺ καταφύγανε σ' ἐμᾶς γιὰ προστασία⁶⁶ — καὶ δὲ θὰ ἀφήναμε ἀνενόχλητη μιὰ τέτοια χώρα, ποὺ θὰ μπορούσε ὅλους μας νὰ μᾶς κάνη πλούσιους.

Παρ' ὅλα αὐτὰ καὶ ἐνῶ τέτοια διαγωγή δεῖξαμε στοὺς συμμάχους 110 καὶ τόσο φανερά ἀποδείξαμε πὼς δὲν ἐπιθυμούσαμε τὰ ξένα ἀγαθὰ, τολμοῦν νὰ μᾶς κατηγοροῦνε ποιοί; Αὐτοὶ ποὺ πήρανε μέρος στὶς δεκαρχίες⁶⁵, ρήμαξαν τίς πατρίδες τους, ἔκαναν ἓνα τίποτα τίς ἀδικίες τίς παλιές μπρὸς στὶς δικές τους, δὲν ἄφησαν κανένα περιθώριο γιὰ νὰ τοὺς ξεπεράσουν ἄλλοι ποὺ τυχὸν θὰ ἤθελαν κατόπιν νὰ φερθοῦν αἰσχρά· αὐτοὶ ποὺ ἰσχυρίζονται ὅτι λατρεύουν κάθε τι λακωνικὸ, ὅμως οἱ πράξεις τους εἶναι πέρα γιὰ πέρα ἀντίθετες ἀπὸ τίς συνήθειες τῶν Σπαρτιατῶν⁶⁸, καὶ ἐνῶ θρηνολογοῦν δῆθεν γιὰ τὴν συμφορὰ ποὺ βρῆκε τοὺς Μηλίους, τόλμησαν ὥστόσο νὰ διαπράξουν ἐγκλήματα ἀθεράπευτα στοὺς συμπολίτες τους τοὺς ἴδιους.

Καὶ ποιὸ κακὸ δὲν ἔκαμαν; Ποιὰ πράξη αἰσχρὴ ἢ φρικιαστικὴ 111 ἄφησαν νὰ τοὺς διαφύγῃ; Τοὺς μεγαλύτερους ἑχθροὺς τοῦ νόμου καὶ τῆς τάξης τοὺς θεωρούσανε πιστοὺς· χαϊδολογοῦσαν τοὺς προδότες, σὰ νὰ ἦταν εὐεργέτες τῆς πατρίδας· προτιμοῦσαν νὰ εἶναι δοῦλοι σὲ ἓναν εἰλωτα⁶⁷, ἀρκεῖ νὰ ἐξευτελίσουν τὴν πατρίδα τους· τιμοῦσαν τοὺς φονιάδες καὶ τοὺς δολοφόνους τῶν συμπολιτῶν τοὺς ἀκόμα περισσότερο καὶ ἀπὸ τοὺς δικούς τους τοὺς γονεῖς. Ὁδήγησαν τὸν κόσμον σὲ 112 τέτοιο σημεῖο ὠμότητας, ὥστε πρωτύτερα, στὰ χρόνια τῆς εὐτυχίας, καὶ στὶς μικρὲς ἀκόμα ἀτυχίες ἔβρισκε ὁ καθένας μας πολλοὺς νὰ τοῦ παρασταθοῦν, ἐνῶ τότε, τὸν καιρὸ τῆς δικιᾶς τους κυριαρχίας, μὲ τὸ πλῆθος τίς συμφορὲς ποὺ ἔπεσαν στὸν καθένα, πάψαμε νὰ λυπούμαστε τοὺς ἄλλους· δὲν ἄφησαν σὲ κανέναν εὐκαιρία τόση, ὥστε νὰ μπορέσῃ νὰ συγκινηθῇ μὲ τοὺς καημοὺς τῶν ἄλλων.

Πραγματικὰ, σὲ ποιὸν δὲν ἔδειξαν τὴν ἐγκληματικὴ διάθεσή 113 τους; Ἡ ποιὸς στάθηκε τόσο μακριὰ ἀπὸ τὴ δημόσια ζωὴ, ὥστε δὲν ἀναγκάστηκε νὰ μπῇ βαθιὰ μέσα στὶς συμφορὲς, ὅπου μᾶς βούτηξαν αὐτοὶ οἱ ἐλεεινοί; Ἐπειτα δὲν ντρέπονται ποὺ κατακρίνουνε ἐμᾶς,

*Σύγκριση τῆς
Ἀθηναϊκῆς μὲ
τὴ Σπαρτια-
τικὴ ἡγεμονία.*

- κατηγοροῦντες, ἀλλὰ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ περὶ τῶν δικῶν καὶ τῶν γραφῶν τῶν ποτε παρ' ἡμῖν γενομένων λέγειν τολμῶσιν, αὐτοὶ πλείους ἐν τρισὶ μῆσιν ἀκρίτους ἀποκτείναντες ὧν ἡ πόλις ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ἀπά-
- 114 σης ἔκρινεν. Φυγὰς δὲ καὶ στάσεις καὶ νόμων συγχύσεις καὶ πολι-
τειῶν μεταβολὰς, ἔτι δὲ παίδων ὕβρεις καὶ γυναικῶν αἰσχύναις καὶ
χρημάτων ἀρπαγὰς τίς ἂν δύναίτο διεξελθεῖν; Πλὴν τοσοῦτον εἰπεῖν
ἔχω καθ' ἀπάντων, ὅτι τὰ μὲν ἐφ' ἡμῶν δεινὰ ραδίως ἂν τις ἐνὶ ψη-
φίσματι διέλυσεν, τὰς δὲ σφαγὰς καὶ τὰς ἀνομίας τὰς ἐπὶ τούτων γε-
νομένας οὐδεὶς ἂν ἰάσασθαι δύναίτο.
- 115 Καὶ μὴν οὐδὲ τὴν παροῦσαν εἰρήνην, οὐδὲ τὴν αὐτονομίαν
τὴν ἐν ταῖς πολιτείαις μὲν οὐκ ἐνοῦσαν, ἐν δὲ ταῖς συνθήκαις ἀνα-
γεγραμμένην, ἄξιον ἐλέσθαι μᾶλλον ἢ τὴν ἀρχὴν τὴν ἡμετέραν. Τίς
γὰρ ἂν τοιαύτης καταστάσεως ἐπιθυμήσειεν, ἐν ᾗ καταποντισταὶ μὲν
τὴν θάλατταν κατέχουσιν, πελτασταὶ δὲ τὰς πόλεις καταλαμβάνουσιν,
116 ἀντὶ δὲ τοῦ πρὸς ἑτέρους περὶ τῆς χώρας πολεμεῖν ἐντὸς τεί-
χους οἱ πολῖται πρὸς ἀλλήλους μάχονται, πλείους δὲ πόλεις αἰχμά-
λωτοι γηγόνασιν ἢ πρὶν τὴν εἰρήνην ἡμᾶς ποιήσασθαι, διὰ δὲ τὴν
πυκνότητα τῶν μεταβολῶν ἀθυμοτέρως διάγουσιν οἱ τὰς πόλεις οἰ-
κοῦντες τῶν ταῖς φυγαῖς ἐξημωμένων· οἱ μὲν γὰρ τὸ μέλλον δεδίασιν,
117 οἱ δ' αἰεὶ κατιέναι προσδοκῶσιν. Τοσοῦτον δ' ἀπέχουσι τῆς ἐλευθερίας
καὶ τῆς αὐτονομίας, ὥσθ' αἱ μὲν ὑπὸ τυράννοις εἰσὶν, τὰς δ' ἄρμωσται
κατέχουσιν, ἔναι δ' ἀνάστατοι γηγόνασιν, τῶν δ' οἱ βάρβαροι δεσπότηαι
καθεστήκασιν· οὗς ἡμεῖς διαβῆναι τολμήσαντας εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ
118 μεῖζον ἢ προσήκεν αὐτοῖς φρονήσαντας οὕτω διέθεμεν ὥστε μὴ μό-

ἐνάντια σὲ κάθε ἔννοια δικαιοσύνης, τὴ στιγμή πού τις πόλεις τις δικάς τους τις ἔριξαν σὲ τέτοια παρανομία; Καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα ἔχουν τὸ θράσος νὰ κάνουν λόγο γιὰ ἰδιωτικές καὶ γιὰ δημόσιες δίκες, πού ἔγιναν ἄλλοτε σ' ἐμάς⁹⁸, τὴ στιγμή πού αὐτοὶ, μέσα σὲ τρεῖς μῆνες μονάχα, σκότωσαν χωρὶς δίκη ἀκόμα περισσότερους ἀπὸ ὅσους δίκασε ἡ πόλη μας μέσα σὲ ὅλο τὸ μακρὸ διάστημα πού κράτησε ἡ ἡγεμονία της⁹⁹.

“Ὅσο γιὰ τις ἐξορίες, τις ἐσωτερικὲς ἀναστατώσεις, τὴ σύγχυση 114 καὶ τὴν παρανομία, τις πολιτικὰς αὐθαίρετες μεταβολές, καὶ ἀκόμα γιὰ τὰ ἐγκλήματα πρὸς τὰ παιδιά, τὸ ἀτίμασμα τῶν γυναικῶν, τὴν ἀρπαγὴ τῶν περιουσιῶν, ποιὸς θὰ μπορούσε νὰ τὰ ἀπαριθμήσει ὅλα αὐτά¹⁰⁰;” Ἐνὰ μονάχα ἔχω νὰ πῶ καὶ τίποτα ἄλλο: Οἱ ἀδικίες πού ἔγιναν στὰ χρόνια τῆς δικιᾶς μας κυριαρχίας μὲ ἓνα μονάχα ψήφισμα¹⁰¹ θὰ ἦταν δυνατό νὰ διαλυθοῦν· ὅμως τις σφαγὲς καὶ τις παρανομίες πού ἔγιναν στὰ χρόνια τους κανεῖς δὲν εἶναι δυνατό νὰ τις γιατρέψει.

Ἄλλὰ οὔτε ἡ εἰρήνη, πού ἔχομε τώρα¹⁰², οὔτε ἡ δῆθεν αὐτονομία, 115 πού εἶναι γραμμένη βέβαια στὶς συνθήκες, μὰ δὲν ὑπάρχει πραγματικὰ στὶς πολιτείες, ἀξίζει νὰ προτιμηθοῦν μπροστὰ στὴ δικιὰ μας ἡγεμονία. Καὶ πράγματι ποιὸς θὰ ἦταν δυνατό νὰ ἐπιθυμήσει μιὰ τέτοια θλιβερὴ κατάσταση, ὅπου οἱ πειρατὲς κατέχουν τις θάλασσες, οἱ πελ- 116 ταστὲς¹⁰³ κυριεύουν τις πόλεις, καὶ οἱ πολῖτες, ἀντὶ νὰ μάχωνται μὲ τοὺς ἐχθρούς, γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τις πόλεις τους, τρώγονται μεταξὺ τους μὲς στὰ τεῖχη; Ποιὸς νὰ ἐπιθυμήσει, λέω, μιὰ τόσο φοβερὴ κατάσταση, ὅπου μετὰ τὴν εἰρήνην ὑποδουλώθηκαν μὲ βία πόλεις ἀκόμα περισσότερες ἀπὸ ὅσες πρὶν ἀπὸ αὐτή, ὅπου ἀπὸ τις συχνὲς πολιτικὲς ἀναστατώσεις πρὸς τρομαγμένοι εἶναι οἱ κάτοικοι στὶς πόλεις ἀπὸ αὐτοὺς πού βρίσκονται διωγμένοι σὲ ἐξορίες; Τρέμουν, βλέπετε, τί θὰ τοὺς ξημερώσει, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἔχουν τουλάχιστο ἐλπίδα πὼς θὰ γυρίσουν κάποτε στὸν τόπο τους.

Καὶ τόσο μακριὰ βρίσκονται ἀπὸ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν αὐτονο- 117 μία, ὥστε ἄλλες εἶναι στὰ χέρια τῶν τυράννων, ἄλλοι λύνουν καὶ δένουν οἱ ἀρμολογοὶ, πολλὲς ἔχουν καταστραφῆ ἐντελῶς καὶ ἄλλες ἔχουν τὸ βάρβαρο γιὰ ἀφέντη. Αὐτὸν πού, ὅταν τόλμησε κάποτε νὰ περάσει στὴν Εὐρώπη καὶ νὰ τὸ πάρῃ ἀπάνω του πιότερο ἀπὸ ὅσο τὸ ἄξιζε, τὸν καντατήσαμε σὲ τέτοια κατάσταση ἐμεῖς, ὥστε ὅχι μόνο νὰ σταματήσῃ 118

*Καταδίκη τῆς
Εἰρήνης τοῦ
Ἀνταλκίδα —
Ἡ εὐθύνη τῶν
Σπαρτιατῶν.*

- νον παύσασθαι στρατείας ἐφ' ἡμᾶς ποιουμένους, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτῶν
 χώραν ἀνέχεσθαι πορθουμένην, καὶ διακοσίαις καὶ χιλίαις ναυσὶν περι-
 πλέοντας εἰς τοσαύτην ταπεινότητα κατεστήσαμεν ὥστε μακρὸν
 119 καιροὺς περιμένειν, ἀλλὰ μὴ τῇ παρούσῃ δυνάμει πιστεύειν. Καὶ
 ταῦθ' ὅτι διὰ τὴν τῶν προγόνων τῶν ἡμετέρων ἀρετὴν οὕτως εἶχεν,
 αἱ τῆς πόλεως συμφοραὶ σαφῶς ἐπέδειξαν· ἅμα γὰρ ἡμεῖς τε τῆς ἀρ-
 χῆς ἀπεστερούμεθα καὶ τοῖς Ἑλλησιν ἀρχὴ τῶν κακῶν ἐγίγνετο. Μετὰ
 γὰρ τὴν ἐν Ἑλλησπόντῳ γενομένην ἀτυχίαν ἐτέρων ἡγεμόνων κατα-
 στάντων ἐνίκησαν μὲν οἱ βάρβαροι ναυμαχοῦντες, ἤρξαν δὲ τῆς θαλάτ-
 της, κατέσχον δὲ τὰς πλείστας τῶν νήσων, ἀπέβησαν δ' εἰς τὴν Λα-
 κωνικὴν, Κύθηρα δὲ κατὰ κράτος εἶλον, ἀπασαν δὲ τὴν Πελοπόννησον
 120 κακῶς ποιοῦντες περιέπλευσαν. Μάλιστα δ' ἂν τις συνίδοι τὸ μέγεθος
 τῆς μεταβολῆς εἰ παραναγνοίῃ τὰς συνθήκας τὰς τ' ἐφ' ἡμῶν γενομέ-
 νας καὶ τὰς νῦν ἀναγεγραμμένας. Τότε μὲν γὰρ ἡμεῖς φανησόμεθα τὴν
 ἀρχὴν τὴν βασιλέως ὀρίζοντες καὶ τῶν φόρων ἐνίους τάττοντες καὶ
 κωλύοντες αὐτὸν τῇ θαλάττῃ χρῆσθαι· νῦν δ' ἐκεῖνός ἐστιν ὁ διοικῶν
 τὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ προστάτων ἃ χρὴ ποιεῖν ἐκάστους καὶ μόνον
 121 οὐκ ἐπιστάθμους ἐν ταῖς πόλεσιν καθιστάς. Πλὴν γὰρ τούτου τί τῶν
 ἄλλων ὑπόλοιπόν ἐστιν; Οὐ καὶ τοῦ πολέμου κύριος ἐγένετο καὶ τὴν
 εἰρήνην ἐπρυτάνευσε καὶ τῶν παρόντων πραγμάτων ἐπιστάτης κα-
 θέστηκεν; Οὐχ ὡς ἐκεῖνον πλέομεν ὥσπερ πρὸς δεσπότην ἀλλήλων κα-
 τηγορήσοντες; Οὐ βασιλέα τὸν μέγαν αὐτὸν προσαγορευόμεν ὥσπερ
 αἰχμάλωτοι γεγονότες; Οὐκ ἐν τοῖς πολέμοις τοῖς πρὸς ἀλλήλους
 ἐν ἐκείνῳ τὰς ἐλπίδας ἔχομεν τῆς σωτηρίας, ὅς ἀμφοτέρους ἡμᾶς
 ἡδέως ἂν ἀπολέσειεν;
- 122 Ὡν ἄξιον ἐνθυμηθέντας ἀγανακτῆσαι μὲν ἐπὶ τοῖς παροῦσιν, πο-
 θῆσαι δὲ τὴν ἡγεμονίαν τὴν ἡμετέραν, μέμφασθαι δὲ Λακεδαιμονίους

όριστικά τις ἐκστρατεῖς ἐναντίον μας, ἀλλὰ νὰ ἀνέχεται νὰ καταστρέφεται καὶ ἡ χώρα του. Καὶ μόλο πού ἐπλευσε γιὰ ἐδῶ μὲ χίλια διακόσια πλοῖα, σὲ τέτοια ταπείνωση τὸν ρίξαμε, ὥστε πολεμικὸ καράβι νὰ μὴν τολμάη νὰ κατεβάσῃ πιὰ ἐδῶθε ἀπὸ τὴν Φασήλιδα¹⁴, μόνο νὰ κάθεται ἡσυχα, νὰ περιμένῃ ἴσως εὐνοϊκὴ περίσταση, μὰ νὰ μὴν ἔχῃ ἐμπιστοσύνη στὶς δυνάμεις πού διέθετε.

Καὶ ὅτι τὰ πράγματα βάδισαν ὅπως βάδισαν μόνο μὲ τὴν ἀν- 119
δρεία τῶν προγόνων μας, τὸ ἔδειξαν ὀλοκάθαρα οἱ συμφορὲς τῆς πόλης μας. Ἀμέσως, μόλις χάσαμε τὴν ἡγεμονία ἐμεῖς, ἄρχισαν καὶ τῶν Ἑλλήνων τὰ δεινά. Ὑστερα δηλαδὴ ἀπὸ τὴν καταστροφή μας στὸν Ἑλλήσποντο¹⁵ καὶ ἀφοῦ ἄλλοι ἀνάλαβαν πιὰ τὴν ἡγεσία, οἱ βάρβαροι νίκησαν σὲ ναυμαχία¹⁶, πήραν τὴν ἐξουσία στὴ θάλασσα, κατέλαβαν τὰ περισσότερα νησιά, ἀποβιβάστηκαν στὴ Λακωνικὴ, κυρίεψαν τὰ Κύθηρα μὲ βία καὶ ἔκαναν τὸ γύρο τῆς Πελοποννήσου λεηλατώντας καὶ ρημάζοντας.

Ὁ καλύτερος τρόπος μάλιστα γιὰ νὰ ἀντιληφθῇ κανεὶς τὸ μέγε- 120
θος τῆς μεταβολῆς πού μεσολάβησε εἶναι νὰ παραβάλλῃ δίπλα—δίπλα τὰ κείμενα τῶν συνθηκῶν πού ἔγιναν στὶς μέρες¹⁷ μας μὲ αὐτὲς πού ὑπογράφτηκαν τώρα τελευταῖα. Ἀπὸ τὴ σύγκριση αὐτὴ θὰ ἀποδειχτῇ πὼς τότε ἐμεῖς βάζαμε περιορισμοὺς στὴν ἐξουσία τοῦ βασιλιᾶ, ὀρίζαμε τοὺς φόρους σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις καὶ τοῦ ἀπαγορεύαμε νὰ βγαίνει ἐλεύθερα στὴ θάλασσα· τώρα ὅμως ἐκεῖνος εἶναι πού ρυθμίζει τῶν Ἑλλήνων τὰ ζητήματα, τοὺς δίνει ἐντολὲς στὸ τί πρέπει νὰ κάμουν, καὶ μόνο πού δὲ βάζει Πέρσες σατράπες τοποτηρητὲς¹⁸ στὶς πόλεις μας.

Γιατί τί ἄλλο πιὰ ἀπομένει ἔξω ἀπὸ αὐτό; Μήπως δὲν ἔκανε ὅ,τι 121
ἤθελε στὸν πόλεμο; Δὲν ὑπαγόρευσε αὐτὸς τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης καὶ δὲ ρυθμίζει σήμερα ὅπως θέλει τὴ γενικὴ πολιτικὴ κατάσταση; Δὲν τρέχομε σ' ἐκεῖνον, σὰ νὰ εἶναι ἀφεντικό μας, ὅταν εἶναι νὰ κατηγορήσωμε ἡ μιὰ πόλη τὴν ἄλλη; Δὲν τὸν ἀποκαλοῦμε Μεγάλου Βασιλέα, σὰ νὰ εἴμαστε στὰ χέρια του αἰχμάλωτοι; Καὶ ὅταν μεταξὺ μας ἀλλοπολεμοῦμε, ἐλπίδες σωτηρίας δὲ στηρίζομε σ' ἐκεῖνον, πού μὲ μὲγάλη του χαρὰ ὅλους θὰ μᾶς ἐξόντωνε;

Ὅλα αὐτὰ θὰ πρέπη νὰ τὰ ἀναλογιστοῦμε καί, ἀφοῦ νιώσωμε 122
ἀγανάκτηση γιὰ τὴ σημερινὴ κατάντια μας, νὰ ἐπιζητήσωμε φιλότιμα τὴν ἀνασύσταση τῆς ἡγεμονίας μας. Ἀκόμα νὰ ἀποδῶσωμε

ὅτι τὴν μὲν ἀρχὴν εἰς τὸν πόλεμον κατέστησαν ὡς ἐλευθερώσοντες τοὺς Ἕλληνας, ἐπὶ δὲ τελευτῆς οὕτω πολλοὺς αὐτῶν ἐκδότους [τοῖς βαρβάροις] ἐποίησαν, καὶ τῆς μὲν ἡμετέρας πόλεως τοὺς Ἴωνας ἀπεστήσαν ἐξ ἧς ἀπώκησαν καὶ δι' ἣν πολλάκις ἐσώθησαν, τοῖς δὲ βαρβάροις αὐτοὺς ἐξέδωσαν ὧν ἀκόντων τὴν χώραν ἔχουσι καὶ πρὸς

123 οὗς οὐδὲ πάποτ' ἐπαύσαντο πολεμοῦντες. Καὶ τότε μὲν ἡγανάκτου, ὅθ' ἡμεῖς νομίμως ἐπάρχειν τινῶν ἡξιούμεν· νῦν δ' εἰς τοιαύτην δουλείαν καθεστώτων οὐδὲν φροντίζουσιν αὐτῶν, οἷς οὐκ ἐξαρκεῖ δασμολογεῖσθαι καὶ τὰς ἀκροπόλεις ὄραν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν κατεχομένας, ἀλλὰ πρὸς ταῖς κοιναῖς συμφοραῖς καὶ τοῖς σώμασιν δεινότερα πάσχουσι τῶν παρ' ἡμῖν ἀργυρωνήτων· οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν οὕτως αἰκίζεται τοὺς οἰκέτας ὡς ἐκεῖνοι τοὺς ἐλευθέρους κολάζουσιν.

124 Μέγιστον δὲ τῶν κακῶν, ὅταν ὑπὲρ αὐτῆς τῆς δουλείας ἀναγκάζωνται συστρατεύεσθαι, καὶ πολεμεῖν τοῖς ἐλευθέροις ἀξιοῦσιν εἶναι, καὶ τοιοῦτους κινδύνους ὑπομένειν ἐν οἷς ἡττηθέντες μὲν παρὰ ἡμᾶς διαφθαρήσονται, κατορθώσαντες δὲ μᾶλλον εἰς τὸν λοιπὸν

125 χρόνον δουλεύουσιν. Ὡς τίνες ἄλλους αἰτίους χρὴ νομίζειν ἢ Λακεδαιμονίους, οἱ τοσαύτην ἰσχὺν ἔχοντες περιορῶσι τοὺς μὲν αὐτῶν συμμάχους γενομένους οὕτω δεινὰ πάσχοντας, τὸν δὲ βάρβαρον τῇ τῶν Ἑλλήνων δῶμῃ τὴν ἀρχὴν τὴν αὐτοῦ κατασκευαζόμενον; Καὶ πρότερον μὲν τοὺς <μὲν> τυράννους ἐξέβαλλον, τῷ δὲ πλῆθει τὰς βοηθείας ἐποιούντο, νῦν δὲ [εἰς] τοσοῦτον μεταβεβλήκασιν ὥστε ταῖς

126 μὲν πολιτείαις πολεμοῦσιν, τὰς δὲ μοναρχίας συγκαθιστᾶσιν. Τὴν μὲν γε Μαντινέων πόλιν εἰρήνης ἤδη γεγεννημένης ἀνάστατον ἐποίησαν, καὶ τὴν Θηβαίων Καδμεῖαν κατέλαβον, καὶ νῦν Ὀλυνθίους καὶ Φλειασίους πολιορκοῦσιν, Ἀμύντα δὲ τῷ Μακεδόνων βασιλεῖ καὶ Διο-

μομφή στους Σπαρτιάτες, πού ἄρχισαν τὸν πόλεμο⁷⁰ δῆθεν γιὰ νὰ ἐλευθερώσουν τοὺς Ἑλληνες καί, καταλήγοντας, τόσο πολλοὺς παράδωσαν στὰ χέρια τῶν βαρβάρων· πού ἀπόσπασαν τοὺς Ἴωνες ἀπὸ τῆ δικιά μας πόλη, πού ἦταν ἡ μητρόπολή τους καὶ πού τοὺς ἔσωσε τόσες φορές, γιὰ νὰ τοὺς παραδώσουν τοὺς βαρβάρους⁸⁰, πού κατέχουνε τὴ χώρα τους παρὰ τὴ θέλησή τους καὶ οὔτε στιγμή δὲν ἔπαψαν νὰ πολεμοῦν μαζί τους.

Καὶ τότε βέβαια τοὺς ἔπιανε ἡ ἀγανάκτηση, ὅταν ἐμεῖς εἴχαμε τὴ 123 δίκαια ἀξίωση νὰ διοικοῦμε μερικοὺς ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες μὲ τρόπο νόμιμο καὶ ὀρθό· τώρα ὅμως, πού ἔπεσαν σὲ μιὰ τέτοια σκλαβιά οἱ ἴδιοι αὐτοὶ Ἑλληνες, καθόλου δὲ νοιάζονται πού δὲν τοὺς φτάνει μόνο νὰ ρημάζωνται τοὺς φόρους, νὰ βλέπουν μὲ καημὸ τίς ἀκροπόλεις τους νὰ τίς κατέχουν οἱ ἐχθροί, ἀλλά, ἐξόν ἀπὸ τὴν κοινὴ τους συμφορά, δέχονται καὶ μαρτύρια σωματικά ἀκόμα φοβερώτερα ἀπ' ὅσα οἱ σκλάβοι πού ἀγοράζουμε μὲ χρῆμα⁸¹. Κανένας ἀπὸ μᾶς δὲν τυραννάει τὸ δοῦλο⁸² του μὲ τόση ἀπανθρωπιά, ὅπως ἐκεῖνοι ἐκεῖ πέρα βασανίζουν τοὺς ἐλεύθερους.

Μὰ τὸ πιὸ τραγικὸ μαρτύριο εἶναι γι' αὐτοὺς ὅταν τοὺς ἀναγκά- 124 ζουν νὰ ἐκστρατεύουνε μαζί τους, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἴδια τὴ σκλαβιά τους, νὰ πολεμοῦν μὲ ἐκείνους πού ἔχουν τὴν ἀπαίτηση νὰ μείνουν ἐλεύθεροι καὶ νὰ ἀντιμετωπίζουν τοὺς πιὸ σκληροὺς ἀγῶνες, ὅπου, ἂν νικηθοῦν, τὴν ἴδια τὴ στιγμή θὰ ἀφανιστοῦν, ἂν πάλι κατορθώσουν καὶ νικήσουν, θὰ σιγουρέψουν τὴ σκλαβιά τους ἀκόμα περισσότερο.

Καὶ γιὰ ὅλα αὐτὰ ποιoὺς ἄλλους πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὑπεύ- 125 θυνους, ἂν ὄχι τοὺς Σπαρτιάτες, πού μὲ τέτοια δύναμη στὰ χέρια τους ἀφήνουν τοὺς συμμάχους νὰ ὑποφέρουν βάσανα φριχτά, καὶ τοὺς βαρβάρους νὰ ἀπλώνουν τὴ δύναμη καὶ τὴν κυριαρχία τους μὲ τῶν Ἑλλήνων τὴν παλικάριὰ καὶ τὴ βοήθεια; Αὐτοὶ πού πρῶτα διώχναν τοὺς τυράννους⁸³ καὶ βοηθοῦσαν τὸ λαό, τόσο πολὺ ἄλλαξαν πολιτικῇ, πού πολεμοῦν τὰ πολιτεύματα τὰ δημοκρατικά καὶ ἐγκαθιστοῦν παντοῦ τίς μοναρχίες.

Ἄλλωστε κατὰστρεψαν ἀπὸ τὰ θεμέλια τὴ Μαντίνεια⁸⁴, καὶ μάλι- 126 στα μετὰ τὴ σύναψη εἰρήνης, ὑπόταξαν μὲ βία τὴν ἀκρόπολη Καδμεία⁸⁵ τῶν Θηβαίων, καὶ τώρα δὲ πολιορκοῦν τὴν Ὀλυνθο⁸⁶ καὶ τὸ Φλιούντα⁸⁶. Ἀκόμα βοηθοῦν τὸ βασιλιὰ τῶν Μακεδόνων Ἀμύντα⁸⁷, τὸν τύραννο τῆς

- νουσίῳ τῷ Σικελίας τυράννῳ καὶ τῷ βαρβάρῳ τῷ τῆς Ἀσίας κρατοῦντι
 127 συμπράττουσιν, ὅπως ὡς μεγίστην ἀρχὴν ἔξουσιν. Καίτοι πῶς οὐκ
 ἄτοπον τοὺς προεσιῶτας τῶν Ἑλλήνων ἕνα μὲν ἄνδρα τοσοῦτων
 ἀνθρώπων καθιστάναι δεσπότην ὃν οὐδὲ τὸν ἀριθμὸν ἐξευρεῖν ῥά-
 διόν ἐστιν, τὰς δὲ μεγίστας τῶν πόλεων μὴδ' αὐτὰς αὐτῶν εἶναι
 κυρίας, ἀλλ' ἀναγκάζειν δουλεύειν ἢ ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς περι-
 128 βάλλειν; Ὁ δὲ πάντων δεινότατον, ὅταν τις ἴδῃ τοὺς τὴν ἡγεμο-
 νίαν ἔχειν ἀξιοῦντας ἐπὶ μὲν τοὺς Ἑλλήνας καθ' ἑκάστην ἡμέραν
 στρατευομένους, πρὸς δὲ τοὺς βαρβάρους εἰς ἅπαντα τὸν χρόνον συμ-
 μαχίαν πεποιημένους.
 129 Καὶ μηδεὶς ὑπολάβῃ με δυσκόλως ἔχειν, ὅτι τραχύτερον τού-
 των ἐμνήσθην, προειπὼν ὡς περὶ διαλλαγῶν ποιήσομαι τοὺς λόγους·
 οὐ γὰρ ἵνα πρὸς τοὺς ἄλλους διαβάλω τὴν πόλιν τὴν Λακεδαιμονίαν
 οὕτως εἴρηκα περὶ αὐτῶν, ἀλλ' ἵν' αὐτοὺς ἐκείνους παύσω, καθ' ὅσον
 130 ὁ λόγος δύνатаι, τοιαύτην ἔχοντας τὴν γνώμην. Ἔστιν δ' οὐχ
 οἷόν τ' ἀποτρέπειν τῶν ἀμαρτημάτων, οὐδ' ἐτέρων πράξεων πείθειν
 ἐπιθυμεῖν, ἢ μὴ τις ἐρρωμένως ἐπιτιμῆσθαι τοῖς παροῦσιν· χρηρὴ δὲ
 κατηγορεῖν μὲν ἡγεῖσθαι τοὺς ἐπὶ βλάβῃ τοιαῦτα λέγοντας, νοθε-
 τεῖν δὲ τοὺς ἐπ' ὠφελείᾳ λουδοροῦντας. Τὸν γὰρ αὐτὸν λόγον οὐχ
 131 ὁμοίως ὑπολαμβάνειν δεῖ, μὴ μετὰ τῆς αὐτῆς διανοίας λεγόμενον. Ἐπεὶ
 καὶ τοῦτ' ἔχομεν αὐτοῖς ἐπιτιμᾶν ὅτι τῇ μὲν αὐτῶν πόλει τοὺς ὁμό-
 ρους εἰλωτεύειν ἀναγκάζουσιν, τῷ δὲ κοινῷ τῷ τῶν συμμάχων οὐδὲν
 τοιοῦτον κατασκευάζουσιν, ἐξὸν αὐτοῖς τὰ πρὸς ἡμᾶς διαλυσάμενοις
 ἅπαντας τοὺς βαρβάρους περιόικους ὅλης τῆς Ἑλλάδος καταστήσαι.
 132 Καίτοι χρηρὴ τοὺς φύσει καὶ μὴ διὰ τύχην μέγα φρονούντας τοιού-
 τοις ἔργοις ἐπιχειρεῖν πολὺ μᾶλλον ἢ τοὺς νησιώτας δασμολογεῖν,
 οὓς ἀξιόν ἐστιν ἐλεεῖν, ὁρῶντας τούτους μὲν διὰ σπανιότητα τῆς γῆς

Σικελίας Διονύσιο⁸⁷, ὥς καὶ τὸ βάρβαρο⁸⁷· ποὺ ἐξουσιάζει τὴν Ἀσία, γιὰ
 νὰ ἀποχτήσουνε οἱ ἴδιοι ὅσο γίνεται πιὸ μεγάλη δύναμη καὶ ἐπιβολή.
 Καὶ ὅμως τουλάχιστο παράλογο δὲν εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ προστάτες τῶν 127
 Ἑλλήνων ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριά νὰ ὀρίζουνε κυρίαρχο καὶ ἀφέντη ἓνα μο-
 νάχα πρόσωπο σὲ τόσο πλῆθος ἀπὸ ἀνθρώπους, ποὺ καὶ τὸν ἀριθμὸ
 τοὺς δὲν μπορεῖς νὰ ὑπολογίσῃς, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ μὴν ἀφήνουν
 οὔτε τίς πιὸ μεγάλες πόλεις νὰ κανονίζουν μόνες τὰ ζητήματά τους,
 μὰ ἢ νὰ τίς ἀναγκάζουν νὰ εἶναι σκλάβες ἢ νὰ τίς ρίχνουν σὲ συμφο-
 ρές ἀβάσταχτες; Καὶ τὸ φριχτότερο ἀπὸ ὅλα, νὰ βλέπῃς αὐτοὺς, ποὺ 128
 ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ εἶναι στὴν Ἑλλάδα ἡγεμόνες, νὰ κάνουν κάθε μέρα
 ἐκστρατεῖες ἐνάντια στοὺς Ἕλληνες, μὲ τοὺς βαρβάρους ὅμως νὰ
 ἔχουν πάντοτε φιλία καὶ συμμαχία ἀδιατάραχτη.

Καὶ ἂς μὴ νομίσῃ κανεὶς πὼς νιώθω καμιά λύπη ποὺ ἀνακάλεσα 129
 στὴ μνήμη σας μὲ τόσο σκληρὸ τρόπο τὰ γεγονότα αὐτά, τῇ στιγμῇ
 μάλιστα ποὺ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σᾶς δῆλωσα πὼς θὰ μιλήσω γιὰ διαλλαγές.
 Μίλησα ἔτσι ὄχι βέβαια γιὰ νὰ διαβάλω τὴν πόλιν τῶν Σπαρτιατῶν
 μπροστὰ στοὺς ἄλλους Ἕλληνες, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀναγκάσω αὐτοὺς τοὺς
 ἰδιοὺς νὰ ἀλλάξουν νοοτροπία — μέσα στὰ πλαίσια φυσικὰ τῆς δύνα-
 μης ποὺ ἔχει ἓνας λόγος.

Μὰ οὔτε καὶ εἶναι δυνατό νὰ ἀποτρέψῃς ἀπὸ σφάλματα ἢ νὰ 130
 κἀνῃς κάποιον νὰ ἐπιθυμήσῃ πράξεις διαφορετικές, ἂν δὲ θὰ κατα-
 κρίνῃς μὲ τρόπο ἀποφασιστικὸ τὴν τωρινὴ κακὴ διαγωγὴ του. Κατή-
 γορους πρέπει νὰ θεωροῦμε μονάχα ὅσους μιλοῦν μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο
 μὲ σκοπὸ νὰ βλάψουν κάποιον· ἀντίθετα, αὐτοὺς ποὺ μιλοῦν γιὰ τὸ
 καλὸ θὰ πρέπη νὰ τοὺς ὀνομάζουμε συμβούλους. Καὶ αὐτὸ γιὰ τὸν
 ἴδιο λόγο, ὅταν δὲν ξεκινᾷ καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια πρόθεση, δὲν πρέπει νὰ
 τὸν κρίνωμε καὶ μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα.

Ἄλλωστε ἔχομε νὰ τοὺς κατακρίνωμε καὶ γιὰ ἄλλο λόγο ἀκόμα: 131
 Τοὺς γείτονες τῆς χώρας τοὺς ἀναγκάζουν νὰ εἶναι εἰλωτες⁸⁸ στὴν
 πόλιν τους, ἐνῶ τίποτα τέτοιο δὲ φροντίζουν νὰ πετύχουν γιὰ τὸ κοινὸ
 συμφέρον τῶν συμμάχων, παρόλο ποὺ εἶναι στὸ χέρι τους νὰ διαλύ-
 σουνε τὴν ἔχθρα τους μὲ ἐμᾶς καὶ νὰ ἀναγκάσουν ὅλους τοὺς βαρ-
 βάρους νὰ γίνουν οἱ περίοικοι⁸⁸ ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Καὶ ὅμως αὐτοὶ 132
 ποὺ νιώθουν δίκαια περηφάνια γιὰ τὰ φυσικὰ τους προτερήματα
 καὶ ὄχι γιὰ τὴν τύχη τοὺς τὰ ἔφερε ὅλα βολικά, ἔχουν ὑποχρέω-
 ση νὰ καταπιάνωνται μὲ πράξεις τέτοιες βέβαια, καὶ ὄχι νὰ ὀρίζουν

ΘΕΜΑ Β'.

Ἡ ἀνάγκη τοῦ
 πολέμου κατὰ
 τῶν Περσῶν.

ὄρη γεωργεῖν ἀναγκαζομένους, τοὺς δ' ἡπειρώτας δι' ἀφθονίαν τῆς χώρας τὴν μὲν πλείστην αὐτῆς ἄργον περιορῶντας, ἐξ ἧς δὲ καρποῦνται τοσοῦτον πλοῦτον κεκτημένους.

- 133 Ἦγοῦμαι δ' εἴ τινες ἄλλοθεν ἐπελθόντες θεαταὶ γένοιτο τῶν παρόντων πραγμάτων, πολλὴν ἂν αὐτοὺς καταγνῶναι μανίαν ἀμφοτέρων ἡμῶν, οἵτινες οὕτω περὶ μικρῶν κινδυνεύομεν, ἐξ ὧν ἀδεῶς πολλὰ κεκτῆσθαι, καὶ τὴν ἡμετέραν αὐτῶν χώραν διαφθείρομεν, ἀμε-
 134 λήσαντες τὴν Ἀσίαν καρποῦσθαι. Καὶ τῷ μὲν οὐδὲν προὔργιαίτερόν ἐστιν ἢ σκοπεῖν ἐξ ὧν μηδέποτε πανσόμεθα πρὸς ἀλλήλους πολεμοῦντες· ἡμεῖς δὲ τοσοῦτον δέομεν συγκροεῖν τι τῶν ἐκείνων πραγμάτων ἢ ποιεῖν στασιάζειν ὥστε καὶ τὰς διὰ τύχην αὐτῷ γεγενημένας ταραχὰς συνδιαλύειν ἐπιχειροῦμεν, οἵτινες καὶ τοῖν στρατοπέδοις τοῖν περὶ Κύπρον ἐῷμεν αὐτὸν τῷ μὲν χρῆσθαι, τὸ δὲ πολιορκεῖν, ἀμφοτέροις
 135 αὐτοῖν τῆς Ἑλλάδος ὄντων. Οἱ τε γὰρ ἀφεστῶτες πρὸς ἡμᾶς τ' οἰκείως ἔχουσιν καὶ Λακεδαιμονίοις σφᾶς αὐτοὺς ἐνδιδόασιν, τῶν τε μετὰ Τειριβάζου στρατευομένων καὶ τοῦ πεζοῦ τὸ χρησιμώτατον ἐκ τῶνδε τῶν τόπων ἥθροισται, καὶ τοῦ ναυτικοῦ τὸ πλεῖστον ἀπ' Ἰωνίας συμπέπλευκεν, οἱ πολὺ ἂν ἥδιον κοινῇ τὴν Ἀσίαν ἐπόρθουν ἢ
 136 πρὸς ἀλλήλους ἔνεκα μικρῶν ἐκινδύνενον. Ὡν ἡμεῖς οὐδεμίαν ποιοῦμεθα πρόνοιαν, ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν Κυκλάδων νήσων ἀμφισβητοῦμεν, τοσαύτας δὲ τὸ πλῆθος πόλεις καὶ τηλικαύτας τὸ μέγεθος δυνάμεις οὕτως εἰκῇ τῷ βαρβάρῳ παραδεδώκαμεν. Τοιγαροῦν τὰ μὲν ἔχει, τὰ δὲ μέλλει, τοῖς δ' ἐπιβουλεύει, δικαίως ἀπάντων ἡμῶν καταπε-

τούς δασμούς για τούς κατοίκους τῶν νησιῶν, τούς ἀνθρώπους δηλαδή πού ἀξίζουν μόνο νά τούς λυποῦνται καί νά τούς ἐλεοῦν: Τούς βλέπουν κάθε μέρα πού ἀναγκάζονται νά ὀργώνουν τά βουνά, ἔτσι πού ἡ γῆ τους εἶναι στεῖρα καί ἄγονη, ἐνῶ οἱ στεριανοί, πού ἔχουν στή διάθεσή τους χωράφια ἀφθονα καί γόνιμα, τά πιό πολλὰ τὰ ἀφήνουνε ἀδούλευτα· μὰ καί ἀπό τά λίγα πού δουλεύουν ἀποκομίζουν πλούτη ἀμέτρητα.

Ἐχω τή γνώμη πώς, ἂν κάποιος ξένος ἐρχόταν ἀπό ἄλλοῦ καί 133 ἀντίκριζε τήν τωρινή κατάσταση τῆς χώρας μας, σίγουρα θά μᾶς νόμιζε τρελοῦς καί ἐμᾶς καί τούς Σπαρτιάτες: Σηκώνομε ἀγῶνες καί κινδύνους μεταξύ μας για τιποτένια πράγματα, τή στιγμή πού χωρίς κανένα φόβο μπορούμε νά ἀποκτήσουμε πολλά, ρημάζουμε τή χώρα τή δικιά μας καί δέ μᾶς νοιάζει διόλου νά ἀποχτήσουμε καί νά χαροῦμε τά πλούτη τῆς Ἀσίας.

Καί για τὸ βασιλιά βέβαια τῆς Περσίας τίποτα δέν εἶναι πιό 134 ὠφέλιμο, ἀπό τὸ νά λογαριάζῃ διαρκῶς μὲ ποιόν ἀκριβῶς τρόπο δέ θά πάψουμε στιγμή ἐμεῖς νά πολεμοῦμε μεταξύ μας. Ἐμεῖς ὅμως τόσο μακριά βρισκόμαστε ἀπό τὸ νά προκαλέσωμε συγκρούσεις μέσα στοὺς δικούς του ὑποτελεῖς ἢ νά τοὺς κάνωμε νά ἐπαναστατήσουν, ὥστε ἀκόμα καί τίς ταραχές, πού γίνονται ὁλότελα τυχαῖα, τὸν βοηθοῦμε νά τίς καταπνίξῃ· ἀφοῦ καί ἀπό τά δυο στρατόπεδα πού βρίσκονται στήν Κύπρο⁸⁹, τή στιγμή πού καί τὸ ἓνα καί τὸ ἄλλο εἶναι τὸ ἴδιο ἑλληνικά, τοῦ ἐπιτρέπομε νά χρησιμοποιῇ τὸ ἓνα ἐλεύθερα για τούς σκοποὺς του καί τὸ ἄλλο νά τὸ πολιορκῇ για νά τὸ ἐξοντώσῃ.

Ὡστόσο οἱ ἀποστάτες τὰ ἔχουν καλὰ μαζί μας, ἀλλὰ καί στοὺς 135 Σπαρτιάτες θά ἐμπιστευόνταν τήν τύχη τους. Μὰ καί ἀπό ὅσους ἐξεστράτευσαν μαζί μὲ τὸν Τειρίβαζο⁹⁰ καί ἀπό τὸ πεζικὸ τὸ ἐκλεκτότερο κομμάτι ἀπὸ ἑλληνικοὺς τόπους στρατολογήθηκε, ἀλλὰ καί τὸ ναυτικὸ τὸ περισσότερο ναυτολογήθηκε ἀπὸ τὰ ἰωνικά παράλια. καί αὐτοὶ ἀκόμα ὅλοι μὲ μεγαλύτερη χαρὰ θά ἐκπορθοῦσαν τήν Ἀσία παρὰ νά πολεμοῦνε μεταξύ τους για ἀσήμαντα ζητήματα.

Για ὅλους αὐτοὺς καμιά ἔγνοια δέν ἔχομε παρὰ φιλονικοῦμε 136 μεταξύ μας ποιός θά κατέχῃ τίς Κυκλάδες καί παραδώσαμε στὸ βάρβαρο μὲ τόση ἀπερισκεψία ἀμέτρητες πόλεις καί ἐξαιρετικά ὑπολογίσιμες δυνάμεις. Ἐτσι ἄλλες τίς ἔχει κιόλας μὲς στὰ χέρια του, ἄλλες κοντεύει νά τίς πάρῃ καί για ἄλλες καιροφυλακτεῖ, γιατί — καί μὲ τὸ δίκιο του — νιώθει μιὰ περιφρόνηση για ὅλους μας.

- 137 φρονηκώς. Διαπέπρακται γὰρ ὁ τῶν ἐκείνου προγόνων οὐδείς πώποτε τὴν τε γὰρ Ἀσίαν διωμολόγηται καὶ παρ' ἡμῶν καὶ παρὰ Λακεδαιμονίων βασιλέως εἶναι, τὰς τε πόλεις τὰς Ἑλληνίδας οὕτω κυρίως παρείληφεν ὥστε τὰς μὲν αὐτῶν κατασκάπτειν, ἐν δὲ ταῖς ἀκροπόλεις ἐντειχίζειν. Καὶ ταῦτα πάντα γέγονε διὰ τὴν ἡμετέραν ἄνοιαν, ἀλλ' οὐ διὰ τὴν ἐκείνου δύναμιν.
- 138 Καίτοι τινὲς θαυμάζουσι τὸ μέγεθος τῶν βασιλέως πραγμάτων καὶ φασιν αὐτὸν εἶναι δυσπολέμητον, διεξιόντες ὥς πολλὰς τὰς μεταβολὰς τοῖς Ἕλλησι πεποίηκεν. Ἐγὼ δ' ἡγοῦμαι μὲν τοὺς ταῦτα λέγοντας οὐκ ἀποτρέπειν, ἀλλ' ἐπισπεύδειν τὴν στρατείαν· εἰ γὰρ ἡμῶν ὁμονοησάντων· αὐτὸς ἐν ταραχαῖς ὢν χαλεπὸς ἔσται προσπολεμεῖν, ἢ πον σφόδρα χρὴ δεδιέναι τὸν καιρὸν ἐκείνον ὅταν τὰ μὲν τῶν βαρβάρων καταστῇ καὶ διὰ μιᾶς γένηται γνώμης, ἡμεῖς δὲ πρὸς
- 139 ἀλλήλους ὥσπερ νῦν πολεμικῶς ἔχωμεν. Οὐ μὴν οὐδ' εἰ συναγορεύουσι τοῖς ὑπ' ἐμοῦ λεγομένοις οὐδ' ὥς ὀρθῶς περὶ τῆς ἐκείνου δυνάμεως γινώσκουσιν. Εἰ μὲν γὰρ ἀπέφαινον αὐτὸν ἅμα τοῖν πολέοιν ἀμφοτέροις πρότερόν ποτε περιγεγενημένον, εἰκότως ἂν ἡμᾶς καὶ νῦν ἐκφοβεῖν ἐπεχείρουν· εἰ δὲ τοῦτο μὲν μὴ γέγονεν, ἀντιπάλων δ' ὄντων ἡμῶν καὶ Λακεδαιμονίων προσθέμενος τοῖς ἑτέροις ἐπικυνδέστερα τὰ πράγματα θάτερον ἐποίησεν, οὐδέν ἐστι τοῦτο σημεῖον τῆς ἐκείνου δῶμης. Ἐν γὰρ τοῖς τοιούτοις καιροῖς πολλάκις μικραὶ δυνάμεις μεγάλας τὰς ῥοπὰς ἐποίησαν, ἐπεὶ καὶ περὶ Χίων ἔχοιμ' ἂν τοῦτον τὸν λόγον εἰπεῖν, ὥς ὁποτέρους ἐκείνοι προσθέσθαι βουληθεῖεν,
- 140 οὗτοι κατὰ θάλατταν κρείττους ἦσαν. Ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἐκ τούτων δίκαιόν ἐστι σκοπεῖν τὴν βασιλέως δύναμιν, ἐξ ὧν μεθ' ἑκατέρων γέ-

Κατάφερε δηλαδή ὅ,τι δὲν μπόρεσε κανεὶς ἀπὸ τοὺς προγόνους 137
του ὡς τώρα: Ἀναγνωρίστηκε ἐπίσημα καὶ ἀπὸ μᾶς καὶ ἀπὸ τοὺς
Σπαρτιάτες πὼς ἡ Ἀσία ἀνήκει ἀποκλειστικά στὸν Πέρση βασιλιά⁹¹.
Καὶ τέτοια ἀπόλυτη κυριαρχία ἀσκει πάνω στὶς πόλεις τὶς ἑλληνικές,
ὥστε ἄλλες τὶς καταστρέφει ἀπὸ τὰ θεμέλια καὶ σὲ ἄλλες ὀχυρώνει
ἀκροπόλεις. Καὶ ὅλα αὐτὰ ἔγιναν φυσικά ἀπὸ τὴ δικιά μας κουταμά-
ρα μόνο, καὶ ὄχι ἀπὸ τὶς δικές του τὶς δυνάμεις.

ΤΑ ΚΙΝΗΤΡΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Βέβαια ὑπάρχουν μερικοὶ ποὺ νιώθουν θαυμασμό μπροστὰ στὸ 138
μέγεθος τῆς δυνάμεις τῆς Περσικῆς καὶ ἐπιμένουν πὼς εἶναι ἀκαταμά-
χητη. Πάνω σ' αὐτὸ λένε καὶ ξαναλένε πὼς τάχα ἔχει φέρει ἄνω κάτω
τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἀποψη ὅμως ἡ δική μου εἶναι πὼς ὅσοι λέν αὐτὰ δὲ
μᾶς ἀποτρέπουν ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία ἀντίθετα μᾶς σπρώχνουν ἀκόμα
περισσότερο σ' αὐτή. Ἐννοῶ φυσικά ὅτι, ἂν εἶναι δύσκολο νὰ πολεμή-
σουμε μ' ἐκεῖνον ὅταν ὁμονήσωμε, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἔχῃ νὰ ἀντιμετωπίσῃ
πολλές ταραχές μὲς στὸ δικό του κράτος, θὰ πρέπῃ κυριολεκτικά νὰ
τρέμωμε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ποὺ θὰ ἀποκατασταθῇ τάξη καὶ ἡσυχία
ἀπόλυτη μὲς στὸ βασίλειό του, ἐνῶ ἡμεῖς θὰ ἐξακολουθοῦμε τοὺς
πολέμους μεταξύ μας, ὅπως συμβαίνει τώρα.

Ὡστόσο ὅμως, ἀκόμα καὶ ἂν συντάσσωνται μὲ τὴ δικιά μου γνώ- 139
μη, οὔτε καὶ στὴν περίπτωσιν αὕτη εἶναι σωστὴ ἡ σκέψις τους γιὰ τὴ
δικιά του δύναμη. Ἄν δηλαδὴ ἦταν σὲ θέσιν νὰ ἀποδείξουν ὅτι καὶ
μιά φορὰ στὰ περασμένα νίκησε ἡ δύναμη τοῦ βασιλιά καὶ τὶς δυὸ
πόλεις τὶς δικές μας ἐνωμένες, ἴσως νὰ εἶχαν κάποια βάση ποὺ προ-
σπαθοῦν καὶ τώρα νὰ μᾶς τρομοκρατήσουν. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἔγινε πο-
τέ! Ἄν τώρα, τὴ στιγμὴ ποὺ πολεμούσαμε ἡμεῖς μὲ τοὺς Σπαρτιάτες,
τάχθηκε ἐκεῖνος μὲ τὸ μέρος τοῦ ἐνός καὶ ἡ συμβολὴ του βάρυνε σὲ
βάρος τῆς ἀντίπαλης μερίδας, τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀ-
ποτελέσῃ ἀπόδειξη γιὰ τὴ δικιά του δύναμη. Σὲ τέτοιες περιστάσεις
εἶναι γνωστὸ ὅτι μικρὲς δυνάμεις φέρνουν συχνὰ ἀνυπολόγιστες με-
ταστροφές στὴν ἔκβαση τοῦ ἀγώνα. Σχετικὰ μάλιστα θὰ μπορούσαμε
νὰ ἀναφέρωμε τοὺς Χιῶτες⁹² γιὰ παράδειγμα, ποὺ μὲ ὅποιον τὸ μέ-
ρος συντάχθουν, αὐτοὶ ἐπικρατοῦν πάντα στὴ θάλασσα.

Δὲν εἶναι λοιπὸν σωστὸ νὰ κρίνωμε τὴ δύναμη τοῦ βασιλιά ἀπὸ 140
τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἔφερε ἡ σύμπραξί του μὲ τὸν καθέναν ἀπὸ τοὺς

*Ἡ ἐξασθένει-
ση τοῦ Περσι-
κοῦ κράτους.*

γονεν, ἀλλ' ἐξ ὧν αὐτὸς ὑπὲρ αὐτοῦ πεπολέμηκεν. Καὶ πρῶτον μὲν ἀποστάσης Αἰγύπτου τί διαπέπρακται πρὸς τοὺς ἔχοντας αὐτήν; Οὐκ ἐκεῖνος μὲν ἐπὶ τὸν πόλεμον τοῦτον κατέπεμψεν τοὺς εὐδοκιμωτάτους Περσῶν, Ἀβροκόμαν καὶ Τιθραύστην καὶ Φαρνάβαζον, οὗτοι δὲ τρεῖς ἔτη μείναντες καὶ πλείω κακὰ παθόντες ἢ ποιήσαντες, τελειώσαντες οὕτως ἀπηλλάγησαν ὥστε τοὺς ἀφροσύνας μηκέτι τὴν ἐλευ-
 141 θερίαν ἀγαπᾶν, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν ὁμόρων ζητεῖν ἐπάσχειν; Μετὰ δὲ ταῦτ' ἐπ' Εὐαγόραν στρατεύσας, ὃς ἄρχει μὲν μιᾷ πόλεως [τῶν ἐν Κύπρῳ], ἐν δὲ ταῖς συνθήκαις ἐκδοτός ἐστιν, οἰκῶν δὲ νῆσον κατὰ μὲν θάλατταν προοδεδυστύχηκεν, ὑπὲρ δὲ τῆς χώρας τρισχιλίους ἔχει μόνον πελταστάς, ἀλλ' ὅμως οὕτω ταπεινῆς δυνάμεως οὐ δύναται περιγενέσθαι βασιλεὺς πολεμῶν, ἀλλ' ἤδη μὲν ἕξ ἔτη διατέτριφεν, εἰ δὲ δεῖ τὰ μέλλοντα τοῖς γεγενημένοις τεκμαίρεσθαι, πολὺ πλείων ἐλπίς ἐστιν ἕτερον ἀποστῆναι πρὶν ἐκεῖνον ἐκπολιορκηθῆναι τοιαῦται
 142 βραδυτῆτες ἐν ταῖς πράξεσι ταῖς βασιλέως ἔναισιν. Ἐν δὲ τῷ πολέμῳ τῷ περὶ Ῥόδον ἔχων μὲν τοὺς Λακεδαιμονίων συμμάχους εὖνους διὰ τὴν χαλεπότητα τῶν πολιτειῶν, χρώμενος δὲ ταῖς ὑπερησείαις ταῖς παρ' ἡμῶν, στρατηγοῦντος δ' αὐτῷ Κόνωνος, ὃς ἦν ἐπιμελέστατος μὲν τῶν στρατηγῶν, πιστότατος δὲ τοῖς Ἕλλησιν, ἐμπειρότατος δὲ τῶν πρὸς τὸν πόλεμον κινδύνων, τοιοῦτον λαβὼν συναγωνιστὴν τρία μὲν ἔτη περιεῖδε τὸ ναυτικὸν τὸ προκινδυνεῖον ὑπὲρ τῆς Ἀσίας ὑπὸ τριήρων ἑκατὸν μόνων πολιορκούμενον, πεντεκαίδεκα δὲ μηνῶν τοὺς στρατιώτας τὸν μισθὸν ἀπεστέρησεν, ὥστε τὸ μὲν ἐπ' ἐκείνῳ πολλάκις ἂν διελύθησαν, διὰ δὲ τὸν ἀφροσύνα [κίνδυνον] καὶ τὴν συμμαχίαν τὴν περὶ Κόρινθον συστάσαν μόλις ναυμαχοῦντες

δύο μας, ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὰ πού πέτυχε στίς περιπτώσεις πού πολεμοῦσε μόνος αὐτὸς γιὰ τὸ δικό του τὸ συμφέρο. Καὶ πρῶτα—πρῶτα μὲ ποιὸ τρόπο ἀντιμετώπισε τὴν ἀποστασία τῆς Αἰγύπτου⁹³; Δὲν ἔστειλε γιὰ νὰ τοὺς πολεμήσουν τοὺς πιὸ ἔμπειρους στρατηγούς του, τὸν Ἀβροκόμα, τὸν Τιθραύστη, τὸν Φαρνάβαζο; Καὶ αὐτοὶ στὰ τρία χρόνια πού ἔμειναν ἐκεῖ πέρα πιότερες συμφορὲς δὲν ἔπαθαν ἀπὸ αὐτὲς πού προξένησαν οἱ ἴδιοι στοὺς ἐχθροὺς τοὺς; Καὶ τελικὰ δὲν ἔφυγαν ἀπὸ ἐκεῖ κάτω τόσο ντροπιασμένοι, ὥστε οἱ ἀποστάτες νὰ μὴν ἀρκοῦνται τώρα πιά νὰ ἐξασφαλίσουν μονάχα τὴν ἐλευθερία τοὺς, ἀλλὰ νὰ θέλουν νὰ ἐπιβάλουν τὴ θέλησή τοὺς καὶ στοὺς γείτονες;

Ὅστερα ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτὰ ἔκαμε ἐκστρατεία κατὰ τοῦ Εὐ- 141
αγόρα⁹⁴. Αὐτὸς κυβερνάει μιὰ πόλη μόνο, καί, σύμφωνα μὲ τὴ συνθήκη τῇ γνωστῇ, ὁ ἴδιος ἀνήκει στὴν κυριαρχία τῆς Περσίας· ἀκόμα, μέλο πού κατοικεῖ νησί, νικηθήκε στὴ θάλασσα πολλὲς φορὲς ὡς τώρα, καὶ γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς χώρας του μπορεῖ νὰ διαθέσῃ μονάχα τρεῖς χιλιάδες πελταστῆς. Ὡστόσο, παρόλο πού ἡ δύναμή του εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτη, ὁ βασιλιάς δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ τὴ νικήσῃ πολεμώντας. Καὶ ἔχει κιόλας ξοδέψῃ ἕξι χρόνια ὀλόκληρα γι' αὐτὴ τὴν ἱστορία· καί, ἂν εἶναι δυνατὸ νὰ συμπεράνῃ κανένας τὰ μελλούμενα ἀπὸ ὅσα προηγήθηκαν, εἶναι πιὸ πιθανὸ νὰ ἀποστατήσῃ καὶ ἄλλος κανεὶς μὲς στὸ βασιλείο του προτοῦ νὰ ὑποκύψῃ ὁ Εὐαγόρας. Τόση ἀργοπορία διακρίνει συχνὰ ὅλες τίς πράξεις τοῦ Πέρση βασιλιᾶ.

Στὴ ναυμαχία πάλι πού ἔγινε στὴ Ρόδο⁹⁵ εἶναι γνωστὸ πὼς εἶχε 142
τὴ συμπάθεια ἀπὸ τοὺς συμμάχους τῶν Σπαρτιατῶν, ἀφοῦ εἶχαν ὅλοι δυσареστηθῇ ἀπὸ τὴν κακὴ πολιτειακὴ κατάσταση πού δημιούργησαν σ' αὐτοὺς οἱ δεκαρχεῖς· ἀκόμα ἀπὸ μᾶς ναυτολογοῦσε τὰ πληρώματα τοῦ στόλου του καὶ εἶχε ναύαρχο τὸν Κόνωνα, τὸν πιὸ εὐσυνείδητο ἀπὸ τοὺς στρατηγούς, πού οἱ Ἕλληνες τοῦ εἶχαν μεγάλη ἐμπιστοσύνη, μὰ καὶ τὸν πιὸ ἔμπειρο στοὺς ναυτικούς ἀγῶνες. Παρ' ὅλα αὐτὰ καὶ τὴ στιγμή πού εἶχε τέτοιο συνεργάτη ἐκλεκτὸ γιὰ τὴν περίπτωσιν αὐτῇ, ἄφησε τρία χρόνια⁹⁶ τὸ ναυτικὸ του—πού ὥστόσο ὑπεράσπιζε τὰ ἀσιατικὰ παράλια τοῦ Κράτους του—νὰ τὸ πολιορκοῦν μόνο ἑκατὸ τριήρεις τῶν Σπαρτιατῶν καὶ ἀρνήθηκε ἀδιάντροπα στοὺς στρατιῶτες του μισθὸ γιὰ δέκα πέντε μῆνες. Τόσο πού, ἂν ἦταν μονάχα στὸ χέρι τὸ δικό του, πολλὰς φορὲς σίγουρα θὰ εἶχαν διαλυθῇ μόνο ἡ προσωπικότητά τοῦ Κόνωνα καὶ ἡ δημιουργία τῆς συμμαχίας τῆς Κορίνθου⁹⁷.

- 143 ἐνίκησαν. Καὶ ταῦτ' ἐστὶ τὰ βασιλικώτατα καὶ σεμνότατα τῶν
ἐκείνῳ πεπραγμένων, καὶ περὶ ὧν οὐδέποτε παύονται λέγοντες οἱ
βουλόμενοι τὰ τῶν βαρβάρων μεγάλα ποιεῖν. "Ωστ' οὐδεὶς ἂν ἔχοι
τοῦτ' εἰπεῖν ὡς οὐ δικαίως χρῶμαι τοῖς παραδείγμασιν, οὐδ' ὡς ἐπὶ
- 144 μικροῖς διατρίβω τὰς μεγίστας τῶν πράξεων παραλείπων· φεύ-
γων γὰρ ταύτην τὴν αἰτίαν τὰ κάλλιστα τῶν ἔργων διῆλθον, οὐκ
ἀμνημονῶν οὐδ' ἐκείνων, ὅτι Δερκυλίδας μὲν χιλίους ἔχων ὀπλίτας
τῆς Αἰολίδος ἐπῆρχεν, Δράκων δ' Ἀταρνέα καταλαβὼν καὶ τρισχι-
λίους πελταστὰς συλλέξας τὸ Μύσιον πεδίον ἀνάστατον ἐποίησεν,
Θίβρων δ' ὀλίγῳ πλείους τούτων διαβιβάσας τὴν Λυδίαν ἅπασαν
ἐπόρθησεν, Ἀγησίλαος δὲ τῷ Κυρεῖῳ στρατεύματι χρώμενος μι-
- 145 κροῦ δεῖν τῆς ἐντὸς Ἄλως χώρας ἐκράτησεν. Καὶ μὴν οὐδὲ τὴν
στρατιὰν τὴν μετὰ τοῦ βασιλέως περιπολοῦσαν, οὐδὲ τὴν Περσῶν ἄν-
δρείαν ἄξιον φοβηθῆναι· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι φανερώς ἐπεδείχθησαν ὑπὸ
τῶν Κύρῳ συναναβάντων οὐδὲν βελτίους ὄντες τῶν ἐπὶ θαλάττῃ.
Τὰς μὲν γὰρ ἄλλας μάχας ὅσας ἡττήθησαν ἐῷ, καὶ τίθημι στασιάζειν
αὐτοὺς καὶ μὴ βούλεσθαι προθύμως πρὸς τὸν ἀδελφὸν τὸν βασι-
- 146 λέως διακινδυνεύειν. Ἄλλ' ἐπειδὴ Κύρου τελευτήσαντος συνῆλ-
θον ἅπαντες οἱ τὴν Ἀσίαν κατοικοῦντες, ἐν τούτοις τοῖς καιροῖς οὕ-
τως αἰσχυρῶς ἐπολέμησαν ὥστε μηδένα λόγον ὑπολιπεῖν τοῖς εἰθι-
σμένοις τὴν Περσῶν ἀνδρείαν ἐπαινεῖν. Λαβόντες γὰρ ἑξακισχιλίους
τῶν Ἑλλήνων οὐκ ἀριστίνδην ἐπειλεγμένους, ἀλλ' οἱ διὰ φανλότητ'
ἐν ταῖς αὐτῶν [πόλεσιν] οὐχ οἰοί τ' ἦσαν ζῆν, ἀπείρους μὲν τῆς χώ-
ρας ὄντας, ἐρήμους δὲ συμμάχων γεγεννημένους, προδοδομένους δ'
ὑπὸ τῶν συναναβάντων, ἀπεστερημένους δὲ τοῦ στρατηγοῦ μεθ'
- 147 οὗ συνηκολούθησαν, τοσοῦτον αὐτῶν ἦττους ἦσαν ὥσθ' ὁ βασι-
λεὺς ἀπορήσας τοῖς παροῦσι πράγμασι καὶ καταφρονήσας τῆς περὶ
αὐτὸν δυνάμειος τοὺς ἄρχοντας τοὺς τῶν ἐπικούρων ὑποσπόνδους

τούς υποχρέωσε νὰ ναυμαχήσουν μὲ τὸ ζόρι καὶ νὰ νικήσουν τελικά.

Καὶ αὐτὰ βέβαια εἶναι τὰ πιὸ λαμπρά, τὰ πιὸ βασιλικά του κα- 143
τορθώματα, αὐτὰ ποὺ ὅσοι θέλουν νὰ ἐξάρουν τὶς πράξεις τῶν βαρ-
βάρων ποτὲ δὲν παύουν νὰ τὰ μνημονεύουν. "Ετσι κανεὶς δὲν ἔχει
νὰ μοῦ πῇ ὅτι δὲ χρησιμοποιοῦ τὰ παραδείγματα καλόπιστα καὶ ὅτι
χρονοτριβῶ σὲ λεπτομέρειες ἀσήμαντες παραμελώντας γεγονότα
βαρυσήμαντα. Ἀκριβῶς γιὰ νὰ προλάβω μιὰ τέτοια κατηγορία, ἀνά- 144
φερα τὰ πιὸ λαμπρά τους ἔργα. Ὡστόσο δὲν ξεχνῶ οὔτε καὶ τὰ ἄλλα,
ὅτι δηλ. ὁ Δερκυλίδας⁹⁸ μὲ χίλιους μόνο ἄντρες ἔγινε ἀπόλυτος κυρίαρ-
χος στὴν Αἰολίδα· ὁ Δράκοντας⁹⁹ πῆρε τὸν Ἀταρνέα μὲ τρεῖς χιλιάδες
πελταστὲς ποὺ μάζεψε, ἀλῶνισε κυριολεκτικὰ τὴν πεδιάδα τῆς Μυ-
σίας¹⁰⁰. ὁ Θίβρωνας¹⁰¹ ἔφερε στὴν Ἀσία λίγους μονάχα παραπάνω
ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ὑπόταξε ὅλη τὴ Λυδία· τέλος ὁ Ἀγησίλαος μὲ τὰ ἀ-
πομεινάρια ἀπὸ τὸ στράτευμα τοῦ Κύρου¹⁰² ἔγινε κύριος σχεδὸν σὲ
ὅλη τὴ χώρα δῶθε ἀπὸ τὸν Ἄλυ¹⁰³.

"Ἄλλωστε δὲν ἀξίζει νὰ φοβηθοῦμε βέβαια οὔτε τὸν περσικὸ 145
στρατό, ποὺ διαρκῶς περιπολεῖ γύρω ἀπὸ τὸ βασιλιά του, οὔτε καὶ
τὴν ἀνδρεία τῶν βαρβάρων. Ἀπόδειξαν δὲ ὀλοκάθαρα οἱ Ἕλληνες,
ποὺ πῆραν μέρος τότε στὴν ἐκστρατεία τοῦ Κύρου, ὅτι αὐτοὶ δὲν ἔ-
χουν περισσότερη παλικάρια ἀπὸ ὅσους στρατολογοῦνε στὰ παράλια.
Ἀφῆνω κατὰ μέρος, ἂν θέλετε, ὅλες τὶς μάχες, ὅπου νικήθηκαν,
καὶ δέχομαι τὴν ἀποψη ὅτι ἀντιδρούσαν καὶ στασίαζαν, γιὰτὶ δὲν
ἤθελαν νὰ πολεμήσουν μὲ τὸν ἀδερφὸ τοῦ βασιλιά. Μὰ καὶ ἀπὸ τότε 146
ποὺ σκοτώθηκε ὁ Κύρος καὶ ὅλοι οἱ Ἀσιάτες βρέθηκαν ἐνωμένοι, κά-
τω ἀπὸ τὶς λαμπρὲς αὐτὲς συνθῆκες πολέμησαν μὲ τρόπο τόσο θλι-
βερό, ὥστε δὲν ἄφησαν κανένα ἐπιχείρημα σ' αὐτοὺς ποὺ συνηθίζουν
νὰ ἐπαινοῦν τὴν ἀντρεία τῶν Περσῶν. Εἶναι γνωστὸ πῶς εἶχαν μὲς
στὰ χέρια τους ἑξὶ χιλιάδες¹⁰⁴ Ἕλληνες, ὅχι βέβαια ἐκλεκτοὺς μὲ ἰδιαί-
τερη ποιότητα, ἀλλὰ ἀνθρώπους ποὺ κακίες καὶ ἐλαττώματα δὲν τοὺς
ἄφηναν νὰ ζήσουν στὸν τόπο τους καὶ ποὺ δὲν ἤξεραν τὴ χώρα τῶν
βαρβάρων, καὶ εἶχαν ἐγκαταλειφθῇ ἀπ' τοὺς συμμάχους τους, ποὺ
εἶχαν προδοθῇ ἀπὸ τοὺς συντρόφους τους¹⁰⁵ καὶ εἶχαν χάσει τὸ φυσικὸ
τους ἀρχηγό, αὐτὸν ποὺ καὶ ἀκολούθησαν. Ὅμως τόσο κατώτεροι ἀπὸ 147
αὐτοὺς φάνηκαν τότε οἱ βάρβαροι, ὥστε ὁ βασιλιάς τους τὰ ἔχασε
μπρὸς στὴν κατάσταση αὐτή, καὶ μὴν ἔχοντας καμιὰ ἐμπιστοσύνη στὶς

συλλαβεῖν ἐτόλμησεν, ὥς εἰ τοῦτο παρανομήσειε συνταράξων τὸ στρα-
τόπεδον, καὶ μᾶλλον εἴλετο περὶ τοὺς θεοὺς ἑξαμαρτεῖν ἢ πρὸς ἐκεῖ-
148 νους ἐκ τοῦ φανεροῦ διαγωνίσασθαι. Διαμαρτῶν δὲ τῆς ἐπιβουλῆς
καὶ τῶν στρατιωτῶν συμμεινάντων καὶ καλῶς ἐνεγκόντων τὴν συμ-
φορὰν, ἀπιούσιν αὐτοῖς Τισσαφέρην καὶ τοὺς ἱππέας συνέπεμψεν,
ὕφ' ὧν ἐκεῖνοι παρὰ πᾶσαν ἐπιβουλευόμενοι τὴν ὁδὸν ὁμοίως διεπο-
ρεύθησαν ὥσπερ ἀνὴρ προπεμπόμενος, μάλιστα μὲν φοβούμενος τὴν
ἀοίκητον τῆς χώρας, μέγιστον δὲ τῶν ἀγαθῶν νομίζοντες, εἰ τῶν πο-
149 λεμίων ὥς πλείστοις ἐντόχοιεν. Κεφάλαιον δὲ τῶν εἰρημένων· ἐκεῖ-
νοι γὰρ οὐκ ἐπὶ λείαν ἐλθόντες, οὐδὲ κώμην καταλαβόντες, ἀλλ' ἐπ'
αὐτὸν τὸν βασιλέα στρατεύσαντες, ἀσφαλέστερον κατέβησαν τῶν περὶ
φιλίας ὥς αὐτὸν πρεσβυνόντων. "Ωστε μοι δοκοῦσιν ἐν ἅπασιν τοῖς
τόποις σαφῶς ἐπιδεδεῖχθαι τὴν αὐτῶν μαλακίαν· καὶ γὰρ ἐν τῇ πα-
ραλίᾳ τῆς Ἀσίας πολλὰς μάχας ἤττηνται, καὶ διαβάντες εἰς τὴν Εὐ-
ρώπην δίκην ἔδοσαν, — οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν κακῶς ἀπώλονθ', οἱ δ'
αἰσχυρῶς ἐσώθησαν, — καὶ τελευτῶντες ὑπ' αὐτοῖς τοῖς βασιλεῖσι
καταγέλαστοι γεγόνασιν.

150 Καὶ τούτων οὐδὲν ἀλόγως γέγονεν, ἀλλὰ πάντ' εἰκότως ἀπο-
βέβηκεν· οὐ γὰρ οἷόν τε τοὺς οὕτω τρεφομένους καὶ πολιτενομέ-
νους οὔτε τῆς ἄλλης ἀρετῆς μετέχειν οὔτ' ἐν ταῖς μάχαις τρόπαιον
ἰστάναι τῶν πολεμίων. Πῶς γὰρ ἐν τοῖς ἐκείνων ἐπιτηδεύμασιν ἐγ-
γενέσθαι δύναιτ' ἂν ἢ στρατηγὸς δεινὸς ἢ στρατιώτης ἀγαθός, ὧν
τὸ μὲν πλεῖστόν ἐστιν ὄχλος ἄτακτος καὶ κινδύων ἀπειρος, πρὸς
μὲν τὸν πόλεμον ἐκκλελυμένος, πρὸς δὲ τὴν δουλείαν ἄμεινον τῶν
151 παρ' ἡμῖν οἰκετῶν πεπαιδευμένος; Οἱ δ' ἐν ταῖς μεγίσταις δόξαις

περσικές δυνάμεις πού τὸν ἔζωναν, τόλμησε νὰ συλλάβῃ ἀδιάντροπα ὅλους τοὺς ἀρχηγούς τοῦ μισθοφορικοῦ στρατοῦ τοῦ Κύρου, καὶ αὐτὸ κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῶν σπονδῶν. Εἶχε, βλέπετε, τὴν ἰδέα πὼς μὲ τὴ μιαιρὴ του πράξῃ θὰ ἔφερνε ἄνω κάτω τὸ στρατόπεδο τῶν Ἑλλήνων καὶ προτίμησε νὰ τὰ βάλῃ καλύτερα μὲ τοὺς θεοὺς παρὰ νὰ ἀναμετρηθῇ ἀντίρροια μὲ τοὺς Ἕλληνες.

Καὶ ὅταν τὸ ὑποῦλό του σχέδιο ἀπότυχε, γιατί οἱ στρατιῶτες 148 μας ἔμειναν ἀκλόνητοι στὶς θέσεις τους καὶ ἀντιμετώπισαν τὴ συμφορὰ σὰν ἄντρες, κατὰ τὴν ἐπιστροφή τους στὴν πατρίδα ἔστειλε τὸν Τισσαφέρην μὲ ἵππικὸ νὰ τοὺς συνοδέψῃ. Καὶ παρόλο πού αὐτοὶ τοὺς παρακολουθοῦσαν ἄγρυπνα σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς πορείας, πορεύτηκαν σὰ νὰ εἶχαν συνοδεία τιμητικὴ· καὶ ἐνιωθαν φόβο μόνο σὲ χῶρες ἀκατοίκητες, ἐνῶ, ἂν συναντοῦσαν ὅσο γινόταν περισσότερους ἐχθρούς, τὸ θεωροῦσαν μεγάλη εὐτυχία.

Καί, γιὰ ἀνακεφαλαίωση στὰ ὅσα εἶπα ὡς τῶρα, θέλω νὰ σᾶς τονί- 149 σω τοῦτο ἐδῶ: Ἐκεῖνοι—πού δὲν ἤρθαν βέβαια γιὰ λαφυραγωγία οὔτε καὶ γιὰ νὰ καταχτήσουν καμιὰ πόλη ἀσήμαντη, μὰ εἶχαν ἐκστρατεύσει μὲ ἐχθρική διάθεση γι' αὐτὸν τὸν ἴδιο τὸν Πέρση βασιλιά — γύρισαν πίσω μὲ μεγαλύτερη ἀσφάλεια ἀπὸ ὅση οἱ πρέσβεις πού ἔρχονται στὴ χώρα του, γιὰ νὰ συνάψουν συμμαχία καὶ φιλία¹⁰⁷. Θαρρῶ λοιπὸν πὼς δὲν ὑπάρχει τόπος πού δὲ γνώρισε σὲ ὅλη τὴν ἔκτασή της τὴ δειλία καὶ τὴ νωθρότητα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ: Καὶ στὰ παράλια τῆς Ἀσίας πολλὲς φορὲς νικῆθηκε¹⁰⁸, ἀλλὰ καὶ στὴν Εὐρώπῃ¹⁰⁹, ὅταν διάβηκε, πολὺ ἀκριβὰ τὸ πλήρωσε: Ἄλλοι χάθηκαν κατὰ τρόπο ἄθλιο, ἄλλοι σώθηκαν ντροπιασμένοι καὶ δειλοὶ¹¹⁰ καὶ τελευταῖα μέσα στὰ ἴδια τὰ ἀνάκτορα¹¹¹ τοῦ Πέρση βασιλιά ἔγιναν καταγέλαστοι.

Καὶ τίποτα ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἔγινε στὴν τύχῃ· ὅλα ἦταν φυσικὸ νὰ 150 γίνουν ὅπως ἔγιναν. Δὲν εἶναι δυνατόν οἱ ἄνθρωποι πού ἀνατρέφονται μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο καὶ κάτω ἀπὸ τὴν τρομάρα τοῦ δεσποτικοῦ τους πολιτεύματος νὰ ἔχουν μέσα τους καμιὰ ἀρετὴ, δὲν εἶναι δυνατό νὰ στήνουν τρόπαια στὶς μάχες ἐνάντια στοὺς ἐχθρούς. Πὼς εἶναι δυνατόν ἀλήθεια, μὲ τὰ δικά τους ἦθη, νὰ ἀναδειχθῇ ποτὲ ἀξίος στρατηγὸς ἢ καὶ γενναῖος στρατιώτης, ἀφοῦ ἡ μάζα ἢ μεγάλη εἶναι ἄταχος ὄχλος χωρὶς καμιὰ πείρα στοὺς κινδύνους, διαλυμένοι καὶ ἀνίκανοι γιὰ πόλεμο, γιὰ τὴ σκληριὰ ὅμως καλύτερα ἐκπαιδευμένοι καὶ ἀπὸ τοὺς δούλους μας; Ὅσοι πάλι κατέχουν μεγάλα ἀξιώματα, αὐτοὶ ποτὲ δὲν ἔχ- 151

ὄντες αὐτῶν ὁμαλῶς μὲν οὐδὲ κοινῶς οὐδὲ πολιτικῶς οὐδεπώποτ'
 ἐβίωσαν, ἅπαντα δὲ τὸν χρόνον διάγουσιν εἰς μὲν τοὺς ὑβρίζοντες,
 τοῖς δὲ δουλεύοντες, ὡς ἂν ἄνθρωποι μάλιστα τὰς φύσεις διαφθα-
 ρεῖν, καὶ τὰ μὲν σώματα διὰ τοὺς πλούτους τρυφῶντες, τὰς δὲ
 ψυχὰς διὰ τὰς μοναρχίας ταπεινὰς καὶ περιδεεῖς ἔχοντες, ἐξεταζόμε-
 νοι πρὸς αὐτοῖς τοῖς βασιλείοις καὶ προκαλινδούμενοι καὶ πάντα τρό-
 πον μικρὸν φρονεῖν μελετῶντες, θνητὸν μὲν ἄνδρα προσκυνοῦντες καὶ
 δαίμονα προσαγορεύοντες, τῶν δὲ θεῶν μᾶλλον ἢ τῶν ἀνθρώπων
 152 ὀλιγοροῦντες. Τοιγαροῦν οἱ καταβαίνοντες αὐτῶν ἐπὶ θάλατταν,
 οὓς καλοῦσι σατράπας, οὐ καταισχύνουσι τὴν ἐκεῖ παιδευσιν, ἀλλ'
 ἐν τοῖς ἥθεσι τοῖς αὐτοῖς διαμένουσιν, πρὸς μὲν τοὺς φίλους ἀπίστως,
 πρὸς δὲ τοὺς ἐχθροὺς ἀνάνδρως ἔχοντες, καὶ τὰ μὲν ταπεινῶς, τὰ
 δ' ὑπερηφάνως ζῶντες, τῶν μὲν συμμάχων καταφρονοῦντες, τοὺς
 153 δὲ πολεμίους θεραπεύοντες. Τὴν μὲν γε μετ' Ἀγησιλάου στρα-
 τιὰν ὁκτὼ μῆνας ταῖς αὐτῶν δαπάναις διέθρεψαν, τοὺς δ' ὑπὲρ αὐ-
 τῶν κινδυνεύοντας ἐτέρου τοσούτου χρόνου τὸν μισθὸν ἀπεστέρησαν·
 καὶ τοῖς μὲν Κισθίηνην καταλαβοῦσιν ἑκατὸν τάλαντα διένειμαν, τοὺς
 δὲ μεθ' αὐτῶν εἰς Κύπρον στρατευσαμένους μᾶλλον ἢ τοὺς αἰχμα-
 154 λώτους ὑβρίζον. Ὡς δ' ἀπλῶς εἰπεῖν καὶ μὴ καθ' ἐν ἑκαστον,
 ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, τίς ἦ τῶν πολεμησάντων αὐτοῖς οὐκ εὐδαιμο-
 νήσας ἀπῆλθεν, ἢ τῶν ὑπ' ἐκείνοις γενομένων οὐκ αἰκισθεὶς τὸν βίον
 ἐτελεύτησεν; Οὐ Κόνωνα μὲν δς ὑπὲρ τῆς Ἀσίας στρατηγήσας
 τὴν ἀρχὴν τὴν Λακεδαιμονίων κατέλυσεν, ἐπὶ θανάτῳ συλλαβεῖν
 ἐτόλμησαν, Θεμιστοκλέα δ' δς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος αὐτοὺς κατενανμά-
 155 χησε, τῶν μεγίστων δωρεῶν ἡξίωσαν; Καίτοι πῶς χρὴ τὴν τού-
 των φιλίαν ἀγαπᾶν, οἳ τοὺς μὲν εὐεργέτας τιμωροῦνται, τοὺς δὲ κα-
 κῶς ποιοῦντας οὕτως ἐπιφανῶς κολακεύουσιν; Περὶ τίνας δ' ἡμῶν
 οὐκ ἐξημαρτήκασιν; Ποῖον δὲ χρόνον διαλελοίπασιν ἐπιβουλεύοντες

σαν με κάποια ισορροπία, ποτέ δὲ νοιάστηκαν γιὰ τὸ συμφέρο τὸ κοινό, γιὰ τὸ καλὸ τοῦ Κράτους· ἀντίθετα κάθε στιγμή δείχνουν τὴν περιφρόνηση στοὺς κατώτερους, τὴ δουλοπρέπεια τοὺς στοὺς ἀνώτερους, σὰν τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἡ διαφθορὰ τοὺς ἔχει σημαδέψει. Καὶ γενικὰ τὰ σώματά τους εἶναι μαλθακά, ἀπὸ τὸν πλοῦτο βουτηγμένα στὴν πολυτέλεια καὶ στὴ χλιδῇ, καὶ ἡ ψυχὴ τους πάντα δουλική, ταπεινωμένη καὶ τρομοκρατημένη ἀπὸ τὸ δυνάστη· ἀφήνουν νὰ τοὺς ἐρευνοῦν ἐξευτελιστικὰ στοῦ παλατιοῦ τὶς πόρτες, σέρνονται κατὰ γῆς, μὲ κάθε τρόπο ἀσχοῦνται στὴν ταπείνωση¹¹². λατρεύουν καὶ πρσκυνοῦν ἓνα θνητὸ ποὺ τὸν ἀποκαλοῦν θεό, ἀδιαφοροῦν γιὰ τοὺς θεοὺς καὶ λογαριάζουν τοὺς ἀνθρώπους.

Ἄλλωστε καὶ αὐτοὶ ποὺ διορίζονται σατράπες καὶ κατεβαίνουν 152 στὶς παραθαλάσσιες περιοχές ποτέ δὲ θὰ ντροπιάσουν τὴν ἀγωγὴ ποὺ ἔλαβαν στὴ χώρα τους! Θὰ βαδίσουν ἀκριβῶς πάνω στὰ ἴδια χνάρια, ἅπιστοι γιὰ τοὺς φίλους, ἄναντροι πρὸς τοὺς ἐχθροὺς τους, πότε μὲς στὴν ταπείνωση, πότε μέσα στὴν περηφάνια βουτηγμένοι, μὲ ἔπαρση καὶ κατὰφρόνια στοὺς συμμάχους καὶ στοὺς ἐχθροὺς κόλακες σιχαμένοι. Τὸ στράτευμα τοῦ Ἀγησίλαου τὸ συντήρησαν μὲ ἔξοδα 153 δικά τους ὀχτῶ μῆνες¹¹³. τοὺς στρατιῶτες ὅμως, ποὺ γιὰ λογαριασμό τους ἀντιμετώπισαν κινδύνους, τοὺς κατακράτησαν δυὸ φορές τόσους μῆνες τοὺς μισθοὺς. Καὶ αὐτοὺς ποὺ εἶχαν καταλάβει τὴν Κισθῆνη¹¹⁴ ἑκατὸ τάλαντα τοὺς μοίρασαν, ἐκείνους ὅμως ποὺ πῆραν μαζί τους μέρος στὴν ἐκστρατεία τῆς Κύπρου τοὺς φέρθηκαν πιδὸ βάνανυσα καὶ ἀπὸ τοὺς αἰχμαλώτους. Καὶ γιὰ νὰ σταθοῦμε σὲ γενικὲς γραμμές, χω- 154 ρὶς νὰ πελαγοδρομοῦμε σὲ λεπτομέρειες εἰδικές, ποιὸς ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ τοὺς πολέμησαν δὲν ἔφυγε πανευτυχής; Καὶ ποιὸς ἀπὸ ὅσους ἔπεσαν στὰ χέρια τους δὲν πέθανε φριχτὰ ἀπὸ βασανιστήρια; Δὲν ἔπιασαν τὸν Κόνωνα θρασύτατα γιὰ νὰ τὸν θανατώσουν¹¹⁵, αὐτὸν ποὺ ναύαρχος γιὰ τὸ συμφέρο τῆς Ἀσίας κατόρθωσε νὰ καταλύσῃ τὴν ἐξουσία τῶν Σπαρτιατῶν; Καὶ τὸ Θεμιστοκλῆ¹¹⁶, ποὺ τοὺς κατατρόπωσε στὴ Σαλαμίνα, γιὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν Ἑλλάδα, δὲν τὸν ἔκριναν ἄξιο γιὰ τὰ ἀκριβότερα δῶρα καὶ γιὰ τίς πιδὸ λαμπρὲς τιμές;

Πῶς εἶναι δυνατό λοιπὸν νὰ ἐπιδιώκῃ ἄνθρωπος τὴ φιλία τῶν 155 βαρβάρων, ποὺ τιμωροῦν σκληρὰ τοὺς εὐεργέτες τους καὶ κολακεύουν ἐπιδεικτικὰ ἐκείνους ποὺ τοὺς βλάπτουν; Καὶ ποιὸν τάχα ἀπὸ μᾶς δὲν ἔχουν ἀδικήσει; Καὶ ποιά στιγμή σταμάτησαν νὰ ἐτοιμά-

Τὸ ἀδιάλλακτο μίσος τῶν Ἑλλήνων γιὰ τοὺς Πέρσες.

τοῖς Ἑλλήσιν; Τί δ' οὐκ ἐχθρόν αὐτοῖς ἐστὶν τῶν παρ' ἡμῖν, οἳ καὶ τὰ τῶν θεῶν ἔδη καὶ τοὺς νεῶς συλᾶν ἐν τῷ προτέρῳ πολέμῳ καὶ
 156 κατακάειν ἐτόλμησαν; Διὸ καὶ τοὺς Ἰωνας ἄξιον ἐπαινεῖν ὅτι τῶν ἐμπρησθέντων ἱερῶν ἐπηράσαντ' εἴ τινες κινήσειαν ἢ πάλιν εἰς τὰρ-
 χαῖα καταστῆσαι βουληθεῖεν, οὐκ ἀποροῦντες πόθεν ἐπισκευάσωσιν, ἀλλ' ἢν ὑπόμνημα τοῖς ἐπιγιγνομένοις ἢ τῆς τῶν βαρβάρων ἀσεβείας, καὶ μηδεὶς πιστεύῃ τοῖς τοιαῦτ' εἰς τὰ τῶν θεῶν [ἔδη] ἐξαμαρτεῖν τολμῶσιν, ἀλλὰ καὶ φυλάττωνται καὶ δεδίδωσιν, ὀρῶντες αὐτοὺς οὐ μόνον τοῖς σώμασιν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀναθήμασιν πολεμήσαντας.

157 Ἐγὼ δὲ καὶ περὶ τῶν πολιτῶν τῶν ἡμετέρων τοιαῦτα διελ-
 θεῖν. Καὶ γὰρ οὗτοι πρὸς μὲν τοὺς ἄλλους ὅσοις πεπολεμήκασιν, ἅμα διαλλάττονται καὶ τῆς ἐχθρας τῆς γεγενημένης ἐπιλανθάνονται, τοῖς δ' ἡπειρώταις οὐδ' ὅταν εὖ πάσχωσι χάριν ἴσασιν· οὕτως ἀείμνη-
 στον τὴν ὀργὴν πρὸς αὐτοὺς ἔχουσιν. Καὶ πολλῶν μὲν οἱ πατέρες ἡμῶν μηδισμοῦ θάνατον κατέγνωσαν, ἐν δὲ τοῖς συλλόγοις ἔτι καὶ νῦν ἀρὰς ποιοῦνται, πρὶν ἄλλο τι χρηματίζειν, εἴ τις ἐπικηρυκεύεται Πέρσαις τῶν πολιτῶν· Εὐμολπίδαι δὲ καὶ Κήρυκες ἐν τῇ τελετῇ τῶν μυστηρίων διὰ τὸ τούτων μῖσος καὶ τοῖς ἄλλοις βαρβάροις εἴρ-
 158 γεσθαι τῶν ἱερῶν ὥσπερ τοῖς ἀνδροφόνους προαγορεύουσιν. Οὕτω δὲ φύσει πολεμικῶς πρὸς αὐτοὺς ἔχομεν ὥστε καὶ τῶν μύθων ἡδι-
 στα συνδιατρίβομεν τοῖς Τρωϊκοῖς καὶ Περσικοῖς, [καὶ] δι' ὧν ἔστι πυνθάνεσθαι τὰς ἐκείνων συμφοράς. Εὐροὶ δ' ἂν τις ἐκ μὲν τοῦ πο-
 λέμον τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους ὕμνους πεποιημένους, ἐκ δὲ τοῦ πρὸς τοὺς Ἑλλήνας θρήνους ἡμῖν γεγενημένους, καὶ τοὺς μὲν ἐν ταῖς ἐορ-
 ταῖς ἀδομένους, τοὺς δ' ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς ἡμᾶς μεμνημένους.
 159 Οἶμαι δὲ καὶ τὴν Ὀμήρου ποίησιν μείζω λαβεῖν δόξαν ὅτι καλῶς τοὺς πολεμήσαντας τοῖς βαρβάροις ἐνεκωμίασεν καὶ διὰ τοῦτο βουληθῆναι

ζουν συμφορές για την Ἑλλάδα; Καί ποιά πράγμα ἑλληνικό εἶναι πού δὲ μισοῦν αὐτοί, πού δὲν ἐδίστασαν στὸν προηγούμενο πόλεμο νὰ λεηλατήσουν καὶ νὰ παραδώσουν στὶς φλόγες καὶ τῶν θεῶν ἀκόμα τὰ ἀγάλματα καὶ τοὺς ναοὺς;

Γι' αὐτὸ κιόλας οἱ Ἴωνες ἀξίζουσιν κάθε ἔπαινο, πού ἄφησαν κατὰ- 156
ρα¹¹⁷ σὲ ὅποιον ἀγγίξῃ τοὺς καμένους τοὺς ναοὺς ἢ σὲ ὅποιον διανοηθῇ νὰ τοὺς ἐπαναφέρῃ στὴν παλιά τους κατάστασι. Δὲν ἦταν βέβαια τὰ μέσα πού τοὺς ἔλειπαν νὰ τοὺς ἀναστηλώσουν, ἀλλὰ ἤθελαν νὰ θυμίζουσιν συνεχῶς τὴν ἀσέβεια τῶν βαρβάρων στὶς ἐπερχόμενες γενιές, ἔτσι πού κανένας πιά νὰ μὴν τοὺς ἔχῃ ἐμπιστοσύνη, ἀφοῦ τόλμησαν τέτοιες ντροπές γιὰ τοὺς θεοὺς, παρὰ νὰ τοὺς φοβοῦνται καὶ νὰ φυλάγῃνται ἀπὸ αὐτούς, βλέποντας πῶς τὰ ἔβαλαν ὄχι μόνο μετὰ τὴ δική μας τὴ ζωὴ, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ μετὰ τὰ ἀφιερώματά μας στοὺς θεοὺς.

Ἐχω βέβαια καὶ γιὰ τοὺς συμπολίτες μας νὰ ἀναφέρω παρα- 157
δείγματα ἀνάλογα. Δηλαδή καὶ αὐτοὶ μετ' ὅσους ἔχουν πολεμήσει μέχρι τώρα συμφιλιώνονται εὐκόλῃ καὶ λησμονοῦν τὴν ἔχθρα πού τοὺς χώριζε. Γιὰ τοὺς κατοίκους ὅμως τῆς Ἀσίας, οὔτε καὶ ὅταν εὐεργετοῦνται ἀπὸ ἐκείνους, ποτὲ δὲν τοὺς ἀναγνωρίζουν καμιὰ χάρη· τόσο εἶναι τὸ μίσος πού νιώθουνε γιὰ κείνους. Πολλοὺς ἐξάλλου καταδίκασαν σὲ θάνατο οἱ πρόγονοί μας, γιατί ἔδειξαν συμπάθεια στοὺς Μήδους· καὶ τώρα ἀκόμα στὶς συνελεύσεις τοῦ λαοῦ, πρὶν ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ἡμέρας, διατυπώνουν κατάρες γιὰ κεῖνον πού θὰ πρότεινε ἀποστολὴ πρεσβείας στὴν Περσία. Ὡς καὶ στὰ Ἐλευσίνια μυστήρια οἱ Εὐμολπίδες καὶ οἱ Κήρυκες¹¹⁸, ἀπὸ τὸ φοβερὸ τοῦ μίσους γιὰ τοὺς Πέρσες, διώχνουν ἀπὸ τίς τελετὲς καὶ ὅλους τοὺς βαρβάρους, ὅπως τοὺς δολοφόνους.

Καὶ τόσο ζυμωμένη μετὰ τὴ φύση μας εἶναι ἡ ἔχθρα μας μετ' αὐτούς, 158
ὥστε καὶ ἀπὸ τίς διηγῆσεις τίς παλιὰς περισσότερο χαιρόμαστε ὅσες μιλάνε γιὰ τοὺς Τρῶες καὶ τοὺς Πέρσες, τίς διηγῆσεις δηλ. πού μᾶς πληροφοροῦν γιὰ ὅλες τίς συμφορές τους. Θὰ μπορούσαμε μάλιστα νὰ βροῦμε ὅτι ἀπὸ τὸν πόλεμο μετὰ τοὺς βαρβάρους οἱ ποιητές μας ἔχουν ἐμπνευστῇ τραγούδια θριαμβευτικά, ἐνῶ ἀπὸ τοὺς πολέμους μετὰ ξύ μας μονάχα θρήνους θλιβεροὺς: Τὰ πρῶτα τὰ τραγουδαίμε στὶς γιορτές μας, ἐνῶ τοὺς θρήνους τοὺς θυμόμαστε μόνο στὶς συμφορές μας.

Ἐχω τὴ γνώμη μάλιστα ὅτι καὶ ἡ ποίησις τοῦ Ὀμήρου τιμήθη- 159
κε ξεχωριστὰ κυρίως γιατί ἐπλεξε μετὰ τέχνη θαυμαστὴ τὸν ὕμνο τῶν ἡρώων πού πολέμησαν γενναῖα τότε μετὰ τοὺς βαρβάρους. Γι' αὐτὸ

τοὺς προγόνους ἡμῶν ἔντιμον αὐτοῦ ποιῆσαι τὴν τέχνην ἔν τε τοῖς
 τῆς μουσικῆς ἄθλοις καὶ τῇ παιδεύσει τῶν νεωτέρων, ἵνα πολλάκις
 ἀκούοντες τῶν ἐπῶν ἐκμανθάνωμεν τὴν ἔχθραν τὴν ὑπάρχουσαν πρὸς
 αὐτοὺς καὶ ζηλοῦντες τὰς ἀρετὰς τῶν στρατευσαμένων τῶν αὐτῶν
 160 ἔργων ἐκείνοις ἐπιθυμῶμεν. Ὡστε μοι δοκεῖ πολλὰ λίαν εἶναι
 τὰ παρακελεύόμενα πολεμεῖν αὐτοῖς, μάλιστα δ' ὁ παρὼν καιρὸς,
 οὐ σαφέστερον οὐδέν. Ὅν οὐκ ἀφετέον· καὶ γὰρ αἰσχροὺς παρόντι μὲν
 μὴ χρῆσθαι, παρελθόντος δ' αὐτοῦ μεμνησθαι. Τί γὰρ ἂν καὶ βουλη-
 θεῖμεν ἡμῖν προσγενέσθαι, μέλλοντες βασιλεῖ πολεμεῖν, ἔξω τῶν νῦν
 161 ὑπαρχόντων; Οὐκ Αἴγυπτος μὲν αὐτοῦ καὶ Κύπρος ἀφέστηκεν,
 Φοινίκη δὲ καὶ Συρία διὰ τὸν πόλεμον ἀνάστατοι γερόνασιν, Τύρος
 δ' ἐφ' ἣ μέγ' ἐφρόνησεν, ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῶν ἐκείνου κατελίσσεται;
 Τῶν δ' ἐν Κιλικίᾳ πόλεων τὰς μὲν πλείστας οἱ μεθ' ἡμῶν ὄντες ἔχου-
 σιν, τὰς δ' οὐ χαλεπὸν ἐστὶν κτήσασθαι. Λυκίας δ' οὐδ' εἰς πώποτε
 162 Περσῶν ἐκράτησεν. Ἐκατόμνως δ' ὁ Καρίας ἐπίσταθμος τῇ μὲν
 ἀληθείᾳ πολλὴν ἤδη χρόνον ἀφέστηκεν, ὁμολογήσει δ' ὅταν ἡμεῖς βου-
 ληθῶμεν. Ἀπὸ δὲ Κνίδου μέχρι Σινώπης Ἕλληνες τὴν Ἀσίαν παρ-
 οικοῦσιν, οὓς οὐ δεῖ πείθειν, ἀλλὰ μὴ κωλύειν πολεμεῖν. Καίτοι τοι-
 ούτων ὀρμητηρίων ὑπαρξάντων καὶ τοσούτου πολέμου τὴν Ἀσίαν
 περιστάντος τί δεῖ τὰ συμβησόμενα λίαν ἀκριβῶς ἐξετάζειν; Ὅπου
 γὰρ μικρῶν μερῶν ἦττους εἰσίν, οὐκ ἄδηλον, ὥς ἂν διατεθεῖεν εἰ πᾶσιν

ἀκριβῶς καὶ οἱ πρόγονοί μας θέλησαν νὰ τῆς δώσουν μιὰ τέτοια θέση τιμητικὴ καὶ στοὺς ποιητικούς ἀγῶνες καὶ στὴν ἐκπαίδευση τῶν νέων¹¹⁹: Γιὰ νὰ κρατοῦμε στὴν ψυχὴ μας ἄσβηστο τὸ μίσος τὸ παλὶὸ γιὰ τοὺς βαρβάρους ἀκούγοντας ἀδιάκοπα τὰ ἔπη τοῦ Ὅμηρου, καί, ἔχοντας γιὰ ὑπόδειγμα τὴν ἀρετὴ ἐκείνων ποὺ πῆραν μέρος σ' αὐτὴν τὴν ἐκστρατεία, νὰ μᾶς γεννιέται ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐπιτελέσουμε καὶ ἐμεῖς παρόμοια κατορθώματα.

ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΠΟΥ ΕΠΙΒΑΛΛΟΥΝ ΑΜΕΣΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

Κατὰ τὴν γνώμη μου λοιπὸν πολλοὶ εἶναι οἱ λόγοι, ποὺ μᾶς πιέ- 160
ζουν νὰ πολεμήσουμε μὲ αὐτοὺς, κυρίως ὅμως ἡ σημερινὴ περίστα-
ση, ποὺ εἶναι ὁ πιὸ ἰσχυρὸς παράγοντας. Αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀφή-
σουμε νὰ πάη χαμένη. Εἶναι χωρὶς ἄλλο ντροπὴ νὰ τὴν ἀφήνωμε ἀνεκ-
μετάλλευτη, τώρα ποὺ εἶναι μέσα στὰ χέρια μας, γιὰ νὰ τὴ θυμη-
θοῦμε ὅταν θὰ γίνη παρελθόν. Τί ἄλλο λοιπὸν θὰ θέλαμε νὰ συμβῇ
ἀκόμα παραπάνω ἀπὸ τίς προϋποθέσεις ποὺ ὑπάρχουν τώρα, προ-
κειμένου νὰ ἀποφασίσουμε ἐπιτέλους τὸν πόλεμο κατὰ τοῦ βασιλιᾶ;

Δὲν ἔχει μήπως ἀποστατήση ἀπὸ αὐτὸν ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Κύ- 161
προς; Δὲν ἔχει γίνει ἄνω κάτω ἀπὸ τὸν πόλεμο ἡ Φοινίκη καὶ ἡ Συ-
ρία; Τὴν Τύρο¹²⁰, ποὺ τόσο κόμπαζε γι' αὐτὴ, δὲν τοῦ τὴν πῆραν μή-
πως οἱ ἐχθροὶ του; Μὰ καὶ οἱ πιὸ πολλὲς πόλεις τῆς Κιλικίας βρί-
σκονται πιά στὰ χέρια τῶν συμμάχων μας καὶ ὅσες ἀπομένουν δὲν εἶ-
ναι δύσκολο νὰ τίς κατακτήσουν. Ὅσο γιὰ τὴ Λυκία κανέναν ποτὲ
Πέρσης δὲν τῆς ἐπιβλήθηκε.

Καὶ ὁ Ἑκατόμνως¹²¹ ὅμως, ὁ σατράπης τῆς Καρίας, πάει καιρὸς 162
πιά τώρα ποὺ στὴν πραγματικότητα ἔγινε ἀνεξάρτητος· καὶ θὰ τὸ ἐκ-
δηλώσῃ καὶ ἐπίσημα ὅταν ἐμεῖς θελήσωμε. Καὶ ἀπὸ τὴν Κνίδο ὡς
τὴ Σινώπη Ἕλληνες κατοικοῦνε τὴν Ἀσία, καὶ αὐτοὺς δὲ χρειάζεται
βέβαια νὰ τοὺς πείσωμε ἐμεῖς παρὰ νὰ μὴν τοὺς ἐμποδίσωμε νὰ πο-
λεμήσουν τοὺς βαρβάρους. Ὑστερα ἀπὸ ὅλα αὐτά, ὅταν τέτοια ὁρμη-
τήρια ὑπάρχουν καὶ ὁ πόλεμος ἀπὸ παντοῦ σχεδὸν κυκλώνῃ τὴν Ἀσία,
γιὰ πιὸ λόγο τάχα νὰ λεπτολογοῦμε τόσο σχολαστικὰ τὸ κάθετι ποὺ
θὰ προκύψῃ ἀπὸ αὐτόν; Ἀφοῦ οἱ βάρβαροι νικιοῦνται ἀπὸ ἀσήμαντες
δυνάμεις, εἶναι ὀλοφάνερο τί ἔχουν νὰ τραβήξουν, ὅταν θὰ ἀναγκα-
στοῦν νὰ πολεμήσουν μὲ ὅλους μαζὶ τοὺς Ἕλληνες.

*Ἡ κατάληξη
στιγμῆς.*

- 163 ἡμῶν πολεμεῖν ἀναγκασθεῖεν. Ἔχει δ' οὕτως. Ἄν μὲν ὁ βάρβαρος ἐρωμενεστέως κατάσχη τὰς πόλεις τὰς ἐπὶ θαλάττῃ, φρουρὰς μείζους ἐν αὐταῖς ἢ νῦν ἐγκαταστήσας, τάχ' ἂν καὶ τῶν νήσων αἱ περὶ τὴν ἡπειρον, οἷον Ῥόδος καὶ Σάμος καὶ Χίος, ἐπὶ τὰς ἐκείνου τύχας ἀποκλίνειαν· ἢν δ' ἡμεῖς αὐτὰς πρότεροι καταλάβωμεν, εἰκὸς τοὺς τὴν Λυδίαν καὶ Φρυγίαν καὶ τὴν ἄλλην τὴν ὑπερκειμένην χώραν οἰκοῦντας
- 164 ἐπὶ τοῖς ἐντεῦθεν ὀρμωμένοις εἶναι. Διὸ δεῖ σπεύδειν καὶ μηδεμίαν ποιεῖσθαι διατριβήν, ἵνα μὴ πάθωμεν ὅπερ οἱ πατέρες ἡμῶν. Ἐκεῖνοι γὰρ ὑστερίσαντες τῶν βαρβάρων καὶ προέμενοι τινας τῶν συμμάχων ἠναγκάσθησαν ὀλίγοι πρὸς πολλοὺς κινδυνεύειν, ἐξὸν αὐτοῖς πρότεροις διαβᾶσιν εἰς τὴν ἡπειρον μετὰ πάσης τῆς τῶν Ἑλλήνων δύ-
- 165 νάμεως ἐν μέρει τῶν ἐθνῶν ἕκαστον χειροῦσθαι. Δέδεικται γάρ, ὅταν τις πολεμῇ πρὸς ἀνθρώπους ἐκ πολλῶν τόπων συλλεγομένους ὅτι δεῖ μὴ περιμένειν ἕως ἂν ἐπιστῶσι, ἀλλ' ἔτι διεσπαρμένοις αὐτοῖς ἐπιχειρεῖν. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν προεξαμαρτόντες ἅπαντα ταῦτ' ἐπνηρωθῶσαντο καταστάντες εἰς τοὺς μεγίστους ἀγῶνας· ἡμεῖς δ' ἂν σωφρονῶμεν, ἐξ ἀρχῆς φυλαξόμεθα καὶ πειρασόμεθα φθῆναι περὶ
- 166 τὴν Λυδίαν καὶ τὴν Ἰωνίαν στρατόπεδον ἐγκαταστήσαντες εἰδότες ὅτι καὶ βασιλεὺς οὐχ ἐκόντων ἄρχει τῶν ἡπειρωτῶν, ἀλλὰ μείζω δύναμιν περὶ αὐτὸν ἐκάστων αὐτῶν ποιησάμενος· ἥς ἡμεῖς ὅταν κρείττω διαβιβάσωμεν, ὁ βουλευθέντες ῥαδίως ἂν ποιήσαιμεν, ἀσφαλῶς ἅπασαν τὴν Ἀσίαν καρπωσόμεθα. Πολὺν δὲ κάλλιον ἐκείνῳ περὶ τῆς βασιλείας πολεμεῖν ἢ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς περὶ τῆς ἡγεμονίας ἀμφισβητεῖν.
- 167 Ἄξιον δ' ἐπὶ τῆς νῦν ἡλικίας ποιήσασθαι τὴν στρατείαν, ἵν' οἱ τῶν συμφορῶν κοινωνήσαντες οὗτοι καὶ τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύσωσι καὶ μὴ πάντα τὸν χρόνον δυστυχοῦντες διαγάγωσιν. Ἰκανὸς

Καὶ νὰ τί θὰ συμβῇ ἀκριβῶς· ἂν ὁ βάρβαρος ἐνισχύσῃ τὴν κατο- 163
χὴ του στὶς πόλεις τὶς παραθαλάσσιες τοποθετώντας ἀκόμα ἰσχυρό-
τερες φρουρὰς ἀπὸ ὅσες τώρα, ἴσως καὶ τὰ νησιὰ κοντὰ στὶς ἀσιατικὲς
ἀκτὲς, ὅπως ἡ Ρόδος, ἡ Σάμος καὶ ἡ Χίος, νὰ κλίνουν μὲ τὸ μέρος του·
ἂν ὅμως τὸν προλάβωμε ἐμεῖς καὶ καταλάβωμε τὴν περιοχὴ αὐ-
τῇ, εἶναι φυσικὸ καὶ αὐτοὶ ποὺ κατοικοῦνε τὴ Λυδία, τὴ Φρυγία, ὡς
καὶ τὴ χώρα ποὺ ἀπλώνεται ἀκόμα παραμέσα, νὰ προσχωρήσουνε
σ' ἐμᾶς, ποὺ θὰ ἔχουμε πιά γιὰ ὀρμητήριον τὴν περιοχὴ αὐτῇ.

Γι' αὐτὸ καὶ πρέπει νὰ βιαστοῦμε, νὰ μὴν καθυστερήσωμε σι- 164
γμῇ, γιὰ νὰ μὴν πάθουμε ὅ,τι καὶ οἱ πατέρες μας. Ἐκεῖνοι κινητο-
ποιήθηκαν ὕστερα ἀπὸ τοὺς βαρβάρους, ἄφησαν μερικοὺς ἀπὸ τοὺς
συμμάχους τοὺς¹²² στὴν τύχη, καὶ ὕστερα ἀναγκάστηκαν λίγοι αὐτοὶ
νὰ πολεμοῦνε μὲ πολλοὺς· καὶ ὅμως ἦταν στὸ χέρι τοὺς νὰ διαβοῦν
πρῶτοι στὴν Ἀσία καὶ μὲ ὅλες τὶς ἐλληνικὰς δυνάμεις ἐνωμένες νὰ ὑπο-
τάξουν μὲ εὐκολία ἓνα πρὸς ἓνα τὰ ἔθνη τῆς Ἀσίας.

Γιατί, ὅταν κανένας πολεμᾷ μὲ ἀνθρώπους ποὺ συναθροίζονται 165
ἀπὸ διαφόρους τόπους, ἔχει ἀποδειχτὴ ὅτι δὲν πρέπει νὰ περιμένῃ
ὥσπου νὰ μαζευτοῦνε ὅλοι, ἀλλὰ νὰ ἐπιτεθῇ ἀμέσως, ὅταν ἀκόμα θὰ
εἶναι σκορπισμένοι. Καὶ οἱ πρόγονοί μας βέβαια, ποὺ ἔπесαν στὰ
σφάλματα αὐτά, τὰ ἐπανόρθωσαν ἀργότερα, ἀλλὰ ἀντιμετώπισαν κιν-
δύνους φοβεροὺς. Ἐμεῖς ὅμως, ἂν ἔχουμε μυαλό, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ θὰ
πάρομε τὰ μέτρα μας· Ἐγκαιρα θὰ ἐπιδιώξωμε νὰ ἐγκταστήσωμε
στρατὸ στὴν Ἰωνία καὶ τὴ Λυδία, ἀφοῦ ξέρομε ὅτι ὁ Πέρσης βασι- 166
λιάς ἐξουσιάζει τοὺς κατοίκους τῆς Ἀσίας ὅχι βέβαια μὲ τὴ δική τους
θέληση, παρὰ ἀσφαλισμένος πάντα μὲ στρατιωτικὰς δυνάμεις πρὸ ἰσχυ-
ρὲς ἀπὸ ὅσες μπορεῖ νὰ διαθέσῃ κάθε πόλη. Ἄν τώρα ἐμεῖς μεταφέ-
ρουμε δυνάμεις ἀκόμα ἰσχυρότερες ἐκεῖ — πράγμα εὐκολώτατον γιὰ
μᾶς, ἀρκεῖ νὰ τὸ θελήσωμε — σίγουρα καὶ ἀκίνδυνα θὰ καρπωθοῦμε
ὅλη τὴν Ἀσία. Καὶ ἀσφαλῶς εἶναι καλύτερον νὰ πολεμοῦμε ἐμεῖς
μ' ἐκεῖνον, γιὰ νὰ τοῦ καταλύσωμε τὴ βασιλείαν, παρὰ νὰ ἀλληλο-
τραγώμαστε συνέχεια γιὰ τὸ ποιὸς θὰ πετύχῃ τὴν ἡγεμονίαν στὴν
Ἑλλάδα.

Εἶναι μάλιστα ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἡ ἐκστρατεία στὶς μέρες τοῦτες 167
τῆς γενιᾶς μας, γιὰ νὰ ἀπολαύσουν ἐπιτέλους καὶ τὰ ἀγαθὰ αὐτοὶ ποὺ
ὡς τώρα γεύτηκαν μόνο τὶς συμφορὰς καὶ νὰ μὴν περάσουν τὴ ζωὴ
τοὺς ὅλη μέσα στὴ δυστυχία. Φτάνει τὸ παρελθόν — τότε ποὺ καὶ

¹²² Ἡ ἀνάγκη νὰ
ἀποκαταστα-
θοῦν τὸ γυν-
γορώτερον οἱ
Ἕλληνες.

- γὰρ ὁ παρεληλυθώς, ἐν ᾧ τί τῶν δεινῶν οὐ γέγονεν; Πολλῶν γὰρ κα-
κῶν τῇ φύσει τῇ τῶν ἀνθρώπων ὑπαρχόντων αὐτοὶ πλείω τῶν ἀνα-
168 καίων προσεξευρήκαμεν, πολέμους καὶ στάσεις ἡμῖν αὐτοῖς ἐμ-
ποιήσαντες, ὥστε τοὺς μὲν ἐν ταῖς αὐτῶν ἀνόμως ἀπόλλυσθαι, τοὺς
δ' ἐπὶ ξένης μετὰ παίδων καὶ γυναικῶν ἀλᾶσθαι, πολλοὺς δὲ δι' ἐν-
δειαν τῶν καθ' ἡμέραν ἐπικουρεῖν ἀναγκαζομένους ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν
τοῖς φίλοις μαχομένους ἀποθνήσκειν. Ὑπὲρ ὧν οὐδεὶς πώποτ' ἡγα-
νάκτησεν, ἀλλ' ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς ταῖς ὑπὸ τῶν ποιητῶν συγκειμέ-
ναις δακρύνειν ἀξιοῦσιν, ἀληθινὰ δὲ πάθη πολλὰ καὶ δεινὰ γιγνόμενα
διὰ τὸν πόλεμον ἐφορῶντες τοσοῦτου δέουσιν ἔλεειν ὥστε καὶ μᾶλλον
χαίρουσιν ἐπὶ τοῖς ἀλλήλων κακοῖς ἢ τοῖς αὐτῶν ἰδίους ἀγαθοῖς.
- 169 Ἴσως δ' ἂν καὶ τῆς ἐμῆς εὐθθείας πολλοὶ καταγελάσειαν, εἰ δυστυ-
χίας ἀνδρῶν ὀδυροίμην ἐν τοῖς τοιούτοις καιροῖς, ἐν οἷς Ἰταλία μὲν
ἀνάστατος γέγονεν, Σικελία δὲ καταδεδοῦλωται, τσαῦται δὲ πό-
λεις τοῖς βαρβάροις ἐκδέδονται, τὰ δὲ λοιπὰ μέρη τῶν Ἑλλήνων
ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις ἐστίν.
- 170 Θαυμάζω δὲ τῶν δυναστευόντων ἐν ταῖς πόλεσιν, εἰ προσή-
κειν αὐτοῖς ἡγοῦνται μέγα φρονεῖν, μηδὲν πώποθ' ὑπὲρ τηλικούτων
πραγμάτων μῆτ' εἰπεῖν μῆτ' ἐνθυμηθῆναι δυννηθέντες. Ἐχρῆν γὰρ
αὐτούς, εἴπερ ἦσαν ἄξιοι τῆς παρούσης δόξης, ἀπάντων ἀφεμένους
τῶν ἄλλων περὶ τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους εἰσηγεῖσθαι
171 καὶ συμβουλεύειν. Τυχὸν μὲν γὰρ ἂν τι συνεπέραναν· εἰ δὲ καὶ
προαπεῖπον, ἀλλ' οὐκ οὐκ τοὺς γε λόγους ὥσπερ χρησμούς εἰς τὸν ἐπιόντα
χρόνον ἂν κατέλιπον. Νῦν δ' οἱ μὲν ἐν ταῖς μεγίσταις δόξαις ὄντες ἐπὶ
μικροῖς σπονδάζουσιν, ἡμῖν δὲ τοῖς τῶν πολιτῶν ἐξεστηκόσιν περὶ
τηλικούτων πραγμάτων συμβουλεύειν παραλελοίπασιν.

ποιο κακὸ δὲν ἔπεσε ἀπάνω τους! Εἶναι ποὺ εἶναι πάντα πολλές οἱ συμφορὲς στὸ φυσικὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἐπινοήσαμε καὶ ἐμεῖς ἀκόμα περὶ 168
 ρισσότερες ἀπὸ τὶς ἀναπόφευκτες: Δημιουργήσαμε στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ
 μας ἐμφύλιους πολέμους καὶ ἐπαναστάσεις ἐσωτερικὲς, ὥστε ἄλλοι νὰ
 χάνωνται παράνομα μέσα στὴν ἴδια τους τὴ χώρα, ἄλλοι σὲ ξένους
 τόπους νὰ περιφέρονται ἄθλιοι μαζί μὲ τὰ παιδιὰ καὶ τὶς γυναῖκες
 τους, τέλος πολλοὶ ἀπὸ τὴ φτώχεια καὶ τὴ στέρηση νὰ ὑποχρεώνων-
 ται νὰ ὑπηρετοῦνε τὸν ἐχθρὸ καὶ νὰ πεθαίνουν πολεμώντας μὲ τοὺς
 φίλους. Γιὰ τὴν κατάσταση αὐτὴ καί: ποτὲ δὲν ἀγανάχτησε! Γιὰ
 τὰ φανταστικὰ βέβαια δράματα, ποὺ συνθέτουν καὶ παρουσιάζουν οἱ
 τραγικοὶ ποιητὲς, ὅλοι νιώθουν τὴν ὑποχρέωση νὰ συγκινοῦνται καὶ νὰ
 κλαῖν· ὅταν ὅμως βλέπουν μπροστὰ στὰ μάτια τους νὰ διαδραματί-
 ζονται τραγωδίες ἀληθινές, φριχτὲς καὶ ἀναρίθμητες, αὐτὲς ποὺ φέρ-
 νει τοῦ πολέμου ἡ κατάρρα, τόσο μακριὰ βρίσκονται ἀπὸ τὸ νὰ νιώσουν
 λύπη, ὥστε πιότερο χαίρονται γιὰ τὸ κακὸ ποὺ προξενεῖ ὁ ἓνας στὸν
 ἄλλο παρὰ γιὰ τὴν προσωπικὴ τους εὐτυχία.

Δὲν ἀποκλείεται ὥστόσο καὶ νὰ γελάσουν μερικοὶ μὲ τὴν ἀφέλειά 169
 μου, ποὺ κάθονται ἐδῶ πέρα καὶ ὀδύρομαι γιὰ τὴ δυστυχία ἀτομικῶν
 περιπτώσεων σὲ τέτοιες περιστάσεις, ὅπου ἡ Ἰταλία ὅλη ἔχει γίνει
 ἄνω κάτω¹²³, ἡ Σικελία ὑποδουλώθηκε¹²⁴, τόσες πόλεις ἔχουν παρα-
 δοθῇ στὸ βάρβαρο¹²⁵ καὶ ὅλη ἡ ὑπόλοιπη Ἑλλάδα βρίσκεται πιά μπρο-
 στὰ σὲ ἔσχατους κινδύνους.

Ἀπορῶ μάλιστα καὶ μὲ τὴ στάση ποὺ κρατοῦν οἱ διάφοροι ἡγέ- 170
 τες στὶς πόλεις τὶς ἐλληνικὲς. Νομίζουν πὼς ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ
 νιώθουν περηφάνια, τὴ στιγμή ποὺ ποτὲ δὲν μπόρεσαν οὔτε νὰ ποῦν,
 μὰ οὔτε καὶ νὰ στοχαστοῦν τίποτα γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ποὺ ἔχει τόση
 σημασία. Ἐπρεπε δηλαδὴ αὐτοί, ἂν ἄξιζαν πραγματικὰ τὴ φήμη ποὺ
 ἔχουν τώρα, νὰ ἀφήσουν κατὰ μέρος κάθε ἄλλο ζήτημα καὶ νὰ κατα-
 πιαστοῦν νὰ δώσουν γνώμη μονάχα γιὰ τὸν πόλεμο μὲ τοὺς βαρβάρους.

Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔφερναν κάποιο θετικὸ ἀποτέλεσμα· καὶ στὴν 171
 περίπτωση ὅμως ποὺ θὰ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀπογοητευθοῦν, θὰ
 ἄφηναν τὰ λόγια τους χρησμούς γιὰ τὶς μελλούμενες γενιές. Τώρα
 ὅμως αὐτοὶ ποὺ ἔχουν τὴ δόξα τὴ μεγάλη πιάνουνε περισπούδαστα τὰ
 ἀσήμαντα ζητήματα καὶ ἀφήνουνε σ' ἐμᾶς, ποὺ δὲν ἔχομε σχέση μὲ
 τὴν πολιτικὴ, τὴ φροντίδα νὰ δίνουμε συμβουλὲς γιὰ θέματα μὲ τόση
 σπουδαιότητα.

- 172 Οὐ μὴν ἀλλ' ὅσῳ μικροφυχότεροι τυγχάνουσιν ὄντες οἱ προ-
 εστῶτες ἡμῶν, τοσούτῳ τοὺς ἄλλους ἐρρωμενεστέρως δεῖ σκο-
 πεῖν, ὅπως ἀπαλλαγθόμεθα τῆς παρουσίας ἔχθρας. Νῦν μὲν γὰρ
 μάτην ποιούμεθα τὰς περὶ τῆς εἰρήνης συνθήκας· οὐ γὰρ διαλυόμεθα
 τοὺς πολέμους, ἀλλ' ἀναβαλλόμεθα καὶ περιμένομεν τοὺς καιροὺς ἐν
- 173 οἷς ἀνήκεστόν τι κακὸν ἀλλήλους ἐργάσασθαι δυνησόμεθα. Δεῖ δὲ
 ταύτας τὰς ἐπιβουλὰς ἐκποδῶν ποιησαμένους ἐκείνοις τοῖς ἔργοις
 ἐπιχειρεῖν ἐξ ὧν τὰς τε πόλεις ἀσφαλέστερον οἰκήσομεν καὶ πιστότε-
 ρον διακεισόμεθα πρὸς ἡμᾶς αὐτούς. Ἔστι δ' ἀπλοῦς καὶ ῥᾷδιος ὁ λό-
 γος ὁ περὶ τούτων· οὔτε γὰρ εἰρήνην οἷόν τε βεβαίαν ἀγαγεῖν ἦν
 μὴ κοινῇ τοῖς βαρβάροις πολεμήσωμεν, οὔθ' ὁμονοῆσαι τοὺς Ἕλληνας
 πρὶν ἂν καὶ τὰς ὠφελείας ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ τοὺς κινδύνους πρὸς τοὺς
- 174 αὐτοὺς ποιησώμεθα. Τούτων δὲ γενομένων καὶ τῆς ἀπορίας τῆς
 περὶ τὸν βίον ἡμῶν ἀφαιρεθείσης, ἥ καὶ τὰς ἐταιρίας διαλύει καὶ τὰς
 συγγενείας εἰς ἔχθραν προάγει καὶ πάντας ἀνθρώπους εἰς πολέμους
 καὶ στάσεις καθίστησιν, οὐκ ἔστιν ὅπως οὐχ ὁμονοήσομεν καὶ τὰς
 εὐνοίας ἀληθινὰς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἔξομεν. Ὡν ἔνεκα περὶ παντὸς
 ποιητέον ὅπως ὡς τάχιστα τὸν ἐνθὲνδε πόλεμον εἰς τὴν ἡπειρον διο-
 ριοῦμεν, ὡς μόνον ἂν τοῦτ' ἀγαθὸν ἀπολαύσαιμεν τῶν κινδύνων τῶν
 πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, εἰ ταῖς ἐμπειρίαις ταῖς ἐκ τούτων γεγενημέναις
 πρὸς τὸν βάρβαρον καταχρήσασθαι δόξειεν ἡμῖν.
- 175 Ἀλλὰ γὰρ ἴσως διὰ τὰς συνθήκας ἄξιον ἐπισχεῖν, ἀλλ' οὐκ
 ἐπιχειρῆναι καὶ θᾶπτον ποιήσασθαι τὴν στρατείαν. Δι' αἷς αἱ μὲν ἡλευ-
 θερωμένοι τῶν πόλεων βασιλεῖ χάριν ἴσασιν, ὡς δι' ἐκεῖνον τυχοῦ-
 σαι τῆς αὐτονομίας ταύτης, αἱ δ' ἐκδεδομένοι τοῖς βαρβάροις μάλιστα
 μὲν Λακεδαιμονίοις ἐπικαλοῦσιν, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς με-
 τασχοῦσι τῆς εἰρήνης, ὡς ὑπὸ τούτων δουλεύειν ἠναγκασμένοι. Καί-

Ἄλλὰ ὅσο πὺδ μικρόψυχοι εἶναι οἱ ἀρχηγοὶ μας, τόσο πὺδ σο- 172
βαρὰ καὶ πὺδ ἀποφασιστικὰ πρέπει νὰ ἐξετάζουσι οἱ ἄλλοι τὸν τρόπο
ποῦ θὰ ἀπαλλαγούμε ἀπὸ τὶς ἐχθρες ποῦ μᾶς βασανίζουν τώρα. Γιατὶ
τώρα βέβαια μάταια κάνομε συνθήκες γιὰ εἰρήνη! Στὴν πραγματι-
κότητα δὲ ματαιώνομε ὀριστικὰ τὸν πόλεμο· μόνο τὸν ἀναβάλλομε, καὶ
περιμένομε τὴν εὐκαιρία τὴν καλὴ, ποῦ θὰ ἔχουμε τὴ δύναμη νὰ κα-
ταφέρομε ὁ ἓνας στὸν ἄλλο κάποιο χτύπημα ἀνεπανόρθωτο!...

Ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὴ μέση τὰ σχέδια τὰ 173
ὑπουλά καὶ νὰ καταπιαστοῦμε ἐπιτέλους μονάχα μὲ τὰ ἔργα ποῦ θὰ
μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ ζοῦμε μὲς στὶς πόλεις μας μὲ ἀσφάλεια μεγαλύ-
τερη καὶ νὰ ἔχουμε ἀνάμεσά μας ἐμπιστοσύνη περισσύτερη. Βέβαια
νὰ ἀναπτυχθῇ τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι ἀπλὸ καὶ εὐκόλο: Δηλαδή εἶναι
ἀδύνατο νὰ ἐξασφαλίσουμε μιὰ σίγουρη εἰρήνη, ἅμα δὲν πολεμήσου-
με ὅλοι μαζί ὁμόφωνα τοὺς Πέρσες· ἀδύνατο νὰ ὁμονήσουν οἱ Ἑλ-
ληνες, προτοῦ πειθοῦν καὶ τὶς ὠφέλειες ὅλοι μαζί καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο
ἐχθρὸ νὰ ἐπιζητοῦνε καὶ τοὺς πολέμους πάλι ὅλοι μαζί καὶ μὲ τὸν
ἴδιο ἀντίπαλο νὰ κάνουν.

Καὶ ὅταν θὰ γίνουν ὅλα αὐτὰ καὶ λείψῃ ἀπὸ τὴ μέση ἡ φτώχεια 174
ἡ φοβερή, ποῦ καταστρέφει τὶς φιλίες καὶ ὀδηγεῖ τοὺς συγγενεῖς σὲ
ἀμάχες, ἀναστατώνει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ φέρνει τοὺς πολέ-
μους, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μὴν ὁμονήσουμε καὶ νὰ μὴ νιώθουμε ἀγάπη
ἀληθινὴ ὁ ἓνας γιὰ τὸν ἄλλο. Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους πρέπει
νὰ κάνουμε τὸ πᾶν, γιὰ νὰ μεταφερθῇ τὸ γρηγορώτερο ἀπὸ δῶ ὁ πό-
λεμος στὸ χῶρο τῆς Ἀσίας. Εἶναι τὸ μόνο ἀγαθὸ ποῦ θὰ ᾔταν δυνατὸ
ἴσως νὰ βγάλουμε ἀπὸ τοὺς ἀνόσιους πολέμους μεταξὺ μας, ἂν θὰ
τὸ ἀποφασίζαμε ἐπιτέλους νὰ ἐκμεταλλευτοῦμε ἐνάντια στοὺς βαρ-
βάρους γιὰ τὸ δικό μας τὸ καλὸ τὴν πικρὴ πείρα ποῦ μᾶς ἐξασφά-
λισαν ἐδῶ.

Ἄλλὰ, θὰ πῆτε, θὰ πρέπει ἴσως ἐξαιτίας τῆς συνθήκης¹³⁸ νὰ συγ- 175
κρατηθοῦμε, νὰ μὴ βιαστοῦμε καὶ νὰ μὴν κάνουμε τὴν ἐκστρατεία νω-
ρίτερα ἀπὸ τὴν ὥρα τῆς. Ἀλλωστε οἱ πόλεις ποῦ ἀπόκτησαν αὐτονο-
μία μὲ τὴ συνθήκη αὐτὴ νιώθουν εὐγνωμοσύνη γιὰ τὸ βασιλιά, γιατί
σ' αὐτὸν χρωστοῦν αὐτὴ τὴν αὐτονομία· καὶ ὅσες πάλιν ἔχουν παρα-
δοθῇ στὰ χέρια τῶν βαρβάρων δὲν τὰ βάζουν παρὰ μὲ τοὺς Σπαρτιάτες
πρῶτα καὶ ὕστερα μὲ τοὺς ἄλλους ποῦ ὑπόγραψαν μαζί τους τοὺς ὅρους
τῆς εἰρήνης, γιατί πιστεύουν πῶς αὐτοὶ εἶναι ἡ αἰτία ποῦ τοὺς ἀνάγκα-

*Τὸ χρεὸς νὰ
καταλυθῇ ἡ
Εἰρήνη τοῦ
Ἀνταλκίδα.*

176 τοι πῶς οὐ χρή διαλύειν ταύτας τὰς ὁμολογίας, ἐξ ὧν τοιαύτη δόξα
 γέγονεν, ὥς ὁ μὲν βάρβαρος κήδεται τῆς Ἑλλάδος καὶ φύλαξ τῆς εἰ-
 ρήνης ἐστίν, ἡμῶν δὲ τινές εἰσιν οἱ λυμαινόμενοι καὶ κακῶς ποιοῦν-
 176 τες αὐτήν; Ὁ δὲ πάντων καταγελαστότατον, ὅτι τῶν γεγραμ-
 μένων ἐν ταῖς ὁμολογίαις τὰ χεῖριστα τυγχάνομεν διαφυλάττοντες.
 Ἄ μὲν γὰρ αὐτονόμους ἀφήσι τὰς τε νήσους καὶ τὰς πόλεις τὰς ἐπὶ
 τῆς Εὐρώπης, πάλαι λέλυται καὶ μάτην ἐν ταῖς στήλαις ἐστίν· ἃ δ'
 αἰσχύνῃν ἡμῖν φέρει καὶ πολλοὺς τῶν συμμάχων ἐκδέδωκεν, ταῦτα
 δὲ κατὰ χώραν μένει καὶ πάντες αὐτὰ κύρια ποιοῦμεν, ἃ χρὴν ἀναι-
 ρεῖν καὶ μηδὲ μίαν ἑᾶν ἡμέραν, νομίζοντας προστάγματα καὶ μὴ συν-
 θήκας εἶναι. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὅτι συνθῆκαι μὲν εἰσιν, αἵτινες ἂν
 ἴσως καὶ κοινῶς ἀμφοτέροις ἔχωσιν, προστάγματα δὲ τὰ τοὺς ἐτέ-
 177 ρους ἐλαττοῦντα παρὰ τὸ δίκαιον; Διὸ καὶ τῶν πρεσβευσάντων
 ταύτην τὴν εἰρήνην δικαίως ἂν κατηγοροῦμεν, ὅτι πεμφθέντες ὑπὸ
 τῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τῶν βαρβάρων ἐποιήσαντο τὰς συνθήκας. Ἐχρὴν
 γὰρ αὐτοὺς, εἴτ' ἐδόκει τὴν αὐτῶν ἔχειν ἐκάστους, εἴτε καὶ τῶν δο-
 ριαλῶτων ἐπάρχειν, εἴτε τούτων κρατεῖν ὧν ὑπὸ τὴν εἰρήνην ἐτυγχά-
 νομεν ἔχοντες, ἐν τι τούτων ὀρισαμένους καὶ κοινὸν τὸ δίκαιον ποιη-
 178 σαμένους, οὕτω συγγράφεσθαι περὶ αὐτῶν. Νῦν δὲ τῇ μὲν ἡμετέρᾳ
 πόλει καὶ τῇ Λακεδαιμονίᾳ οὐδεμίαν τιμὴν ἀπένειμαν, τὸν δὲ βάρβα-
 ρον ἀπάσης τῆς Ἀσίας δεσπότην κατέστησαν, ὥσπερ ὑπὲρ ἐκείνου
 πολεμησάντων ἡμῶν ἢ τῆς μὲν Περσῶν ἀρχῆς πάλαι καθεστηκυίας,
 ἡμῶν δ' ἄρτι τὰς πόλεις κατοικούντων, ἀλλ' οὐκ ἐκείνων μὲν νεωστὶ
 ταύτην τὴν τιμὴν ἐχόντων, ἡμῶν δὲ τὸν ἅπαντα χρόνον ἐν τοῖς Ἑλ-
 179 λησι δυναστευόντων. Οἶμαι δ' ἐκείνως εἰπὼν μᾶλλον δηλώσειν τὴν
 τε περὶ ἡμᾶς ἀτιμίαν γεγενημένην καὶ τὴν τοῦ βασιλέως πλεονεξίαν.

σε νὰ γίνουν οἱ σκλάβοι τῶν βαρβάρων. Μὰ ἕνας ἀκόμα λόγος παραπάνω νὰ διαλύσουμε ἀμέσως τὴ συμφωνία αὐτή, ποὺ δημιούργησε μιὰ τέτοια γνώμη ἀπαράδεκτη: "Ὅτι δῆθεν ὁ βάρβαρος νοιάζεται τὴν Ἑλλάδα καὶ προστατεύει τὴν εἰρήνην"¹²⁷, ἐνῶ "Ἕλληνες εἶναι ἀπὸ μᾶς ὅσοι λυμαίνονται καὶ καταστρέφουν τὴν πατρίδα μας.

Καὶ τὸ πιὸ κωμικὸ ἀπὸ ὅλα, ἀπὸ τὰ ἄρθρα τῆς συνθήκης περισ- 176
σότερο σεβόμαστε ἐκεῖνα ποὺ εἶναι τὰ χειρότερα γιὰ μᾶς: Αὐτὰ ποὺ δίνουν στὰ νησιά μας καὶ στὶς πόλεις τῆς Εὐρώπης τὴν αὐτονομία ἀπὸ πολὺν καιρὸ τώρα καταπατήθηκαν¹²⁸ καὶ ἄδικα ἀναφέρονται μέσα στὶς στήλες¹²⁹ τῆς συνθήκης· ἐκεῖνα ὅμως ποὺ εἶναι ἡ ντροπὴ μας καὶ ποὺ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς συμμάχους μας ἔχουν ρίξει στὴ σκλαβιά, μένουν στὴ θέση τους ἀκλόνητα καὶ τὰ σεβόμαστε ἀπόλυτα· καὶ ὅμως θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ καταστρέψουμε ἀμέσως, νὰ μὴν τὰ ἀφήσουμε οὔτε μιὰ μέρα, νομίζοντάς τα διαταγὲς τοῦ βασιλιᾶ καὶ ὄχι ἄρθρα ἰσότητις συνθήκης. Ποιὸς τάχα δὲν τὸ ξέρει ὅτι συνθήκη ἔχομε, ὅταν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἰσότης¹³⁰ καὶ ἀμεροληψία καὶ γιὰ τίς δυὸ μερίδες ποὺ συμβάλλονται, καὶ διαταγή, ὅταν τὸ ἓνα μέρος ἀπὸ τὰ δυὸ ἄδικα μεινε-
κτῇ γιὰ ὄφελος τοῦ ἄλλου;

Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἀκριβῶς ἔχομε ὅλο τὸ δικαίωμα νὰ καταγγεί- 177
λουμε τοὺς πρέσβεις ποὺ διαπραγματεύτηκαν αὐτὴ τὴν εἰρήνη, ἐπειδὴ, ἐνῶ τοὺς ἔστειλαν οἱ "Ἕλληνες, ὑπόγραψαν συνθήκη ποὺ μόνο τοὺς βαρβάρους εὐνοεῖ. Ὡστόσο, εἴτε πίστευαν πῶς ὁ καθένας ἔπρεπε νὰ διαφεντεύῃ μόνο τὴ δικιά του πόλη εἴτε νὰ ἐξουσιάζῃ καὶ τίς χῶρες ποὺ καταχτήθηκαν στὸν πόλεμο ἢ καὶ νὰ ἀρκεστῇ στὶς κτήσεις ποὺ εἶχε στὰ χρόνια τῆς εἰρήνης, αὐτοὶ εἶχανε χρέος νὰ ὀρίσουν μιὰ ἀπὸ τίς τρεῖς αὐτὲς λύσεις καὶ νὰ υπογράψουν τὴ συνθήκη μὲ πνεῦμα ἀπό-
λυτης ἰσοτιμίας καὶ δικαιοσύνης.

Τώρα ὅμως τόσο στὴν πόλη τὴ δικιά μας ὅσο καὶ στῶν Σπαρ- 178
τιατῶν δὲν ἀναγνώρισαν καμιά τιμὴ· ἀντίθετα ὅρισαν τὸ βάρβαρο δεσπότη ὅλης τῆς Ἀσίας, σὰ νὰ εἶχαμε πολεμῆσει ἐμεῖς γιὰ λογαριασμό του ἢ σὰ νὰ ἤτανε πολὺ παλιὰ ἡ ἐξουσία τῶν Περσῶν καὶ ἐμεῖς μόλις ποὺ κατοικήσαμε στὶς πόλεις μας· σὰ νὰ μὴν πῆραν τὴν τιμὴ αὐτὴ τώρα στὰ τελευταῖα καὶ σὰ νὰ μὴν εἶχαμε ἐμεῖς ἀπὸ τὰ πανάρ-
χαια χρόνια τὴν ἐξουσία στὴν Ἑλλάδα.

"Ἐχω μάλιστα τὴ γνώμη ὅτι μὲ αὐτὰ ποὺ τώρα θὰ σᾶς πῶ θὰ 179
ἀποδείξω καθαρά τόσο τὴν προσβολὴ ποὺ ἔγινε σ' ἐμᾶς ὅσο καὶ τὰ

Τῆς γὰρ γῆς ἀπάσης τῆς ὑπὸ τῷ κόσμῳ κειμένης δίχα τετμημένης
καὶ τῆς μὲν Ἀσίας, τῆς δ' Εὐρώπης καλουμένης, τὴν ἡμίσειαν ἐκ τῶν
συνθηκῶν εἴληφεν, ὥσπερ πρὸς τὸν Δία τὴν χώραν νεμόμενος, ἀλλ'
180 οὐ πρὸς ἀνθρώπους τὰς συνθήκας ποιούμενος. Καὶ ταύτας ἡμᾶς
ἠνάγκασεν ἐν στήλαις λιθίναις ἀναγράψαντας ἐν τοῖς κοινοῖς τῶν ἱε-
ρῶν καταθεῖναι, πολὺ κάλλιον τρόπαιον τῶν ἐν ταῖς μάχαις γιγνο-
μένων· τὰ μὲν γὰρ ὑπὲρ μικρῶν ἔργων καὶ μιᾶς τύχης ἐστίν, αὐταὶ
δ' ὑπὲρ ἅπαντος τοῦ πολέμου καὶ καθ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος ἐστή-
κασιν.

181 Ὑπὲρ ὧν ἄξιον ὀργίζεσθαι καὶ σκοπεῖν ὅπως τῶν τε γεγε-
νημένων δίκην ληφόμεθα καὶ τὰ μέλλοντα διορθώμεθα. Καὶ γὰρ
αἰσχρὸν ἰδίᾳ μὲν τοῖς βαρβάροις οἰκέταις ἀξιοῦν χρῆσθαι, δημοσίᾳ
δὲ τοσούτους τῶν συμμάχων περιορᾶν αὐτοῖς δουλεύοντας, καὶ τοὺς
μὲν περὶ τὰ Τρωϊκὰ γενομένους μιᾶς γυναικὸς ἀρπασθείσης οὕτως
ἅπαντας συνοργισθῆναι τοῖς ἀδικηθεῖσιν ὥστε μὴ πρότερον παύσα-
σθαι πολεμοῦντας, πρὶν τὴν πόλιν ἀνάστατον ἐποίησαν τοῦ τολμήσαν-
182 τος ἐξαμαρτεῖν, ἡμᾶς δ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος ὑβριζομένης μηδεμίαν
ποιήσασθαι κοινὴν τιμωρίαν, ἐξὸν ἡμῖν εὐχῆς ἄξια διαπράξασθαι.
Μόνος γὰρ οὗτος ὁ πόλεμος εἰρήνης κρείττων ἐστίν, θεωρεῖα μὲν μᾶλ-
λον ἢ στρατεία προσεοικώς, ἀμφοτέροις δὲ συμφέρων καὶ τοῖς ἡσυ-
χίαν ἄγειν καὶ τοῖς πολεμεῖν ἐπιθυμοῦσιν. Ἐξείη γὰρ ἂν τοῖς μὲν ἀδεῶς
τὰ σφέτερόν αὐτῶν καρποῦσθαι, τοῖς δ' ἐκ τῶν ἀλλοτρίων μεγάλους
πλούτους κατακτήσασθαι.

183 Πολλαχῇ δ' ἂν τις λογιζόμενος εὖροι ταύτας τὰς πράξεις μά-

πλεονεκτήματα πού ἀποκόμισε ὁ Πέρσης βασιλιάς. Δηλαδή εἶναι γνωστὸ πὼς ὅλη ἡ γῆ πού σκέπει ὁ οὐρανὸς εἶναι μοιρασμένη σὲ δυὸ μεγάλα τμήματα¹³¹ — τὸ ἓνα τὸ λέν Ἀσία, τὸ ἄλλο Εὐρώπη. Ὁ βασιλιάς μὲ τὴ γνωστὴ συνθήκη πῆρε στὴν ἐξουσία του τὸ μισὸ μέρος ὁλόκληρης τῆς γῆς, σὰ νὰ ἔκαμνε τὴ μοιρασιά τοῦ κόσμου μὲ τὸ Δία¹³² καὶ ὄχι ἰσότιμη συνθήκη μὲ ἀνθρώπους. Καὶ ὕστερα αὐτὴ τὴ θλιβερὴ συνθήκη μᾶς ὑποχρέωσε νὰ τὴ χαράξουμε σὲ στῆλες λίθινες καὶ νὰ τὴν καταθέσουμε στὰ πανελλήνια ἱερά, σὰν τρόπαιο πολὺ λαμπρότερο γι' αὐτὸν ἀπὸ ὅσα στήνονται στίς μάχες. Καὶ πράγματι, αὐτὰ τὰ τελευταῖα εἶναι γιὰ κατορθώματα περιορισμένης σημασίας καὶ ἀποτελέσματα μιᾶς ἴσως τυχερῆς στιγμῆς· οἱ στῆλες ὅμως προβάλλουν τὸ ἀποτελεσμα ἐνὸς πολέμου μακροχρόνιου σὲ βάρος ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Γιὰ ὅλα αὐτὰ θὰ πρέπη νὰ μᾶς πιάσῃ ἡ ἀγανάκτηση καὶ νὰ κοι- 181
τάξουμε νὰ βροῦμε τρόπο νὰ πάρουμε ἐκδίκηση γιὰ ὅσα πάθαμε στὸ παρελθόν καὶ νὰ ταχτοποιήσουμε τὰ πράγματα στὸ μέλλον. Στὸ κάτω κάτω εἶναι ντροπὴ σὰν ἰδιώτης ὁ καθένας νὰ ἔχουμε στὰ σπίτια μας γιὰ δούλους τοὺς βαρβάρους, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπίσημα σὰν κράτος νὰ ἀφήνουμε τόσους ἀπὸ τοὺς συμμάχους μας νὰ εἶναι δοῦλοι ἐκείνων· εἶναι ντροπὴ αὐτοὶ πού ζήσανε στὰ χρόνια τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, γιὰ τὸ χατῆρι μιᾶς γυναίκας πού τοὺς κλέψανε, νὰ νιώσουν τόσο ὅλοι μαζί τὴν προσβολὴ πού ἔγινε, ὥστε νὰ μὴν τὸν σταματήσουνε τὸν πόλεμο, παρὰ μονάχα ἀφοῦ κατάστρεψαν ἀπ' τὰ θεμέλια τὴν πόλη αὐτοῦ πού τόλμησε νὰ τοὺς προσβάλλῃ, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐμεῖς σήμερα, 182
τὴ στιγμὴ πού καταξυτελεῖται ὁλόκληρη ἡ Ἑλλάδα, νὰ μὴν τοὺς ἐπιβάλλουμε ὅλοι μαζί μιὰ τιμωρία — ἐνῶ εἶναι στὸ χέρι μας νὰ πραγματοποιήσουμε ἀκόμα καὶ τὴν τολμηρότερη εὐχή μας. Ἐξάλλου μόνον ἓνας τέτοιος πόλεμος εἶναι ἀπὸ τὴν εἰρήνῃ προτιμότερος: Μοιάζει μὲ θεωρία¹³³ παρὰ μὲ ἐκστρατεία καὶ εἶναι ὠφέλιμος καὶ γιὰ ὅσους θέλουν τὴν ἡσυχία τους καὶ γιὰ κείνους πού ἐπιθυμοῦν τὸν πόλεμο. Ἐξασφαλίζει, βλέπετε, τὴ δυνατότητα στοὺς πρῶτους νὰ ἀπολαμβάνουν χωρὶς φόβο τὰ ἀγαθὰ τους, στοὺς ἄλλους πάλι νὰ ἀποχτήσουν πλοῦτη πολλὰ ἀπὸ τίς ξένες χῶρες.

Μὰ καὶ ἀπὸ κάθε ἀποψη ἂν τὸ συλλογιστῇ κανεὶς στὰ σοβαρά, 183

*Ὑλικά καὶ ἡ-
θικά ὀφέλη ἀ-
πὸ τὴν ἐκ-
στρατεία.*

λιστα λυσιτελούσας ἡμῖν. Φέρε γάρ, πρὸς τίνας χρὴ πολεμεῖν τοὺς
 μηδεμιᾶς πλεονεξίας ἐπιθυμοῦντας, ἀλλ' αὐτὸ τὸ δίκαιον σκοποῦντας ;
 Οὐδ' πρὸς τοὺς καὶ πρότερον κακῶς τὴν Ἑλλάδα ποιήσαντας καὶ νῦν
 ἐπιβουλεύοντας καὶ πάντα τὸν χρόνον οὕτω πρὸς ἡμᾶς διακειμένους ;
 184 Τίσιν δὲ φθονεῖν εἰκὸς ἐστὶν τοὺς μὴ παντάπασιν ἀνάνδρως δια-
 κειμένους, ἀλλὰ μετρίως τούτῳ τῷ πράγματι χρωμένους ; Οὐ τοῖς
 μείζους μὲν τὰς δυναστείας ἢ κατ' ἀνθρώπους περιβεβλημένοις, ἐλάτ-
 τονος δ' ἀξίοις τῶν παρ' ἡμῖν δυστυχούντων ; Ἐπὶ τίνας δὲ στρατεύειν
 [μᾶλλον] προσήκει τοὺς ἅμα μὲν εὐσεβεῖν βουλομένους, ἅμα δὲ τοῦ
 συμφέροντος ἐνθυμουμένους ; Οὐκ ἐπὶ τοὺς καὶ φύσει πολεμίους καὶ
 πατρικὸν ἐχθρὸν, καὶ πλεῖστα μὲν ἀγαθὰ κεκτημένους, ἥκιστα δ'
 181 ὑπὲρ αὐτῶν ἀμύνεσθαι δυναμένους ; Οὐκοῦν ἐκεῖνοι πᾶσι τούτοις ἔνο-
 185 νοι τυγχάνουσιν ὄντες. Καὶ μὴν οὐδὲ τὰς πόλεις λυπήσομεν στρα-
 τιώτας ἐξ αὐτῶν καταλέγοντες, ὃ νῦν ἐν τῷ πολέμῳ τῷ πρὸς ἀλλή-
 λους ὀχληρότατόν ἐστιν αὐταῖς· πολὺ γὰρ οἶμαι σπανιωτέρους ἔσε-
 σθαι τοὺς μένειν ἐθελήσαντας τῶν συνακολουθεῖν ἐπιθυμησόντων.
 Τίς γὰρ οὕτως ἢ νέος ἢ παλαιὸς ῥαθυμὸς ἐστίν, ὅστις οὐ μετασχεῖν
 βουλῆσεται ταύτης τῆς στρατιᾶς τῆς ὑπ' Ἀθηναίων μὲν καὶ Λακε-
 δαιμονίων στρατηγουμένης, ὑπὲρ δὲ τῆς τῶν συμμάχων ἐλευθερίας
 ἀθροισομένης, ὑπὸ δὲ τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης ἐκπεμπομένης, ἐπὶ δὲ
 186 τὴν τῶν βαρβάρων τιμωρίαν πορευομένης ; Φήμην δὲ καὶ μνήμην
 καὶ δόξαν πόσῃν τινὰ χρὴ νομίζειν ἢ ζῶντας ἐξελὼν ἢ τελευτήσαντας
 καταλείψειν τοὺς ἐν τοῖς τοιούτοις ἔργοις ἀριστεύσαντας ; Ὅπου γὰρ
 οἱ πρὸς Ἀλέξανδρον πολεμήσαντες καὶ μίαν πόλιν ἐλόντες τοιούτων
 ἐπαίνων ἡξιώθησαν, ποίων τινῶν χρὴ προσδοκᾶν ἐγκωμίων τεύξε-
 σθαι τοὺς ὅλης τῆς Ἀσίας κρατήσαντας ; Τίς γὰρ ἢ τῶν ποιεῖν δυ-
 188 ναμένων ἢ τῶν λέγειν ἐπισταμένων οὐ πονήσει καὶ φιλοσοφήσει βου-

θὰ βρῇ πὼς τέτοιες πράξεις μᾶς ὠφελοῦν πάρα πολύ. Καὶ πράγματι, μὲ ποιούς πρέπει νὰ πολεμοῦν οἱ ἄνθρωποι ποὺ δὲν κατέχονται ἀπὸ καμιὰ διάθεση πλεονεξίας, ἀλλὰ κοιτοῦν μόνο τὸ δίκαιο; Δὲν πρέπει νὰ τὰ βάζουν μὲ αὐτοὺς ποὺ καὶ παλιότερα ἐβλάψαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τώρα πάλι τὴν ἔχουνε στὸ μάτι καὶ ὅλο τὸν καιρὸ τρέφουν ἐναντίον μας αἰσθήματα μονάχα μίσους; Ποιούς εἶναι φυσικὸ νὰ φθοноοῦν ὅσοι 184 δὲν ἔχουν χάσει ἀκόμα τὸ φιλότιμό τους ἐντελῶς, ἀλλὰ διατηροῦν μιὰ στάλα ἀξιοπρέπειας; Δὲν πρέπει νὰ μισοῦν ἐκείνους ποὺ ἔχουν φορτωθῇ ἐξουσία μεγαλύτερη ἀπὸ ὅση γίνεται νὰ σηκώσῃ ἡ φύση ἢ ἀνθρώπινη, μόλο ποὺ ἡ ἀξία τους δὲ φτάνει οὔτε τοὺς πιὸ ἄθλιους δικούς μας; Καὶ ἐναντίον τίνων ἔχουνε χρέος νὰ ἐκστρατεύουν αὐτοὶ ποὺ θέλουνε νὰ δείχνουν εὐσέβεια, μὰ δὲν ξεχνοῦν οὔτε στιγμή καὶ τὸ συμφέρο τους; Ὅχι ἐναντίον ἐκείνων ποὺ εἶναι φυσικοὶ καὶ προαιώνιοι ἐχθροί, ποὺ ἔχουν ἀποχτήσῃ ἀμέτρητα ἀγαθὰ, μὰ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ τὰ ὑπερασπίσουν; Ἐλοιπόν, ὅλους αὐτοὺς τοὺς ὅρους τοὺς συγκεντρώνουν ἀπάνω τους οἱ Πέρσες.

Ἄλλωστε οὔτε καὶ τίς πόλεις μας πρόκειται νὰ λυπήσουμε στρα- 185
τολογώντας στρατιῶτες ἀπὸ αὐτές, πράγμα ποὺ τώρα, στὸν πόλεμο ποὺ κάνουν μεταξύ τους, ἀναμφισβήτητα τοὺς εἶναι ὀχληρότατο. Εἶμαι μάλιστα βέβαιος ὅτι πολὺ λιγότεροι θὰ θέλουνε νὰ μείνουν ἀπὸ ὅσους θὰ ἔχουν τὴ λαχτάρα νὰ πάρουν μέρος στὴν ἐκστρατεία αὐτή. Ποιὸς τάχα νέος ἢ καὶ ἡλικιωμένος θὰ εἶναι τόσο ἀδιάφορος, ὥστε νὰ μὴ δεχτῇ νὰ ἀρῇ μέρος σὲ μιὰ ἐκστρατεία ποὺ θὰ τὴ διευθύνουνε μαζὶ Σπαρτιάτες καὶ Ἀθηναῖοι, ποὺ ὁργανώνεται γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν συμμάχων, ποὺ ξεκινᾷ μὲ τίς εὐχὲς ὅλης ἀνεξαιρέτως τῆς Ἑλλάδας, ποὺ ἔχει σκοπὸ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς βαρβάρους; Ἀλλὰ καὶ πόση φή- 186
μη, τί θύμηση θαυμάσια, πόση δόξα πρέπει νὰ φανταστοῦμε ὅτι θὰ ἀποκτήσουν ὅσο θὰ εἶναι ζωντανοί, ἢ θὰ ἀφήσουν πίσω τους, ἂν θὰ πεθάνουν, ὅσοι θὰ ξεχωρίσουν σὲ ἓναν ἀγῶνα τόσο ἱερό; Καὶ ἀφοῦ ἐκεῖνοι ποὺ πολέμησαν μονάχα τὸν Ἀλέξανδρο¹³⁴ καὶ δὲν κυρίευσαν παρὰ μιὰ πόλη μόνο ἀξιώθηκαν τέτοιους λαμπροὺς ἐπαίνους, ποιά ἀνείπωτα ἐγκώμια πρέπει νὰ περιμένουμε πὼς θὰ δεχτοῦν αὐτοὶ ποὺ θὰ κυριαρχήσουν σὲ ὅλη τὴν Ἀσία; Ποιὸς ἀπὸ τοὺς ποιητὲς ἢ ἀπὸ τοὺς ρήτορες δὲ θὰ μοιγήσῃ καὶ δὲ θὰ ἐξαντλήσῃ ὅλες του τίς δυνάμεις καὶ τίς γνώσεις του μὲ τὴ φιλοδοξία νὰ ἀφήσῃ ἀθάνατο μνημεῖο στοὺς αἰ-

λόμενος ἅμα τῆς θ' αὐτοῦ διανοίας καὶ τῆς ἐκείνων ἀρετῆς μνημεῖον εἰς ἅπαντα τὸν χρόνον καταλιπεῖν ;

- 187 Οὐ τὴν αὐτὴν δὲ τυγχάνω γνώμην ἔχων ἔν τε τῷ παρόντι καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ λόγου. Τότε μὲν γὰρ ᾧμην ἀξίως δυνήσεσθαι τῶν πραγμάτων εἰπεῖν· νῦν δ' οὐκ ἐφικνοῦμαι τοῦ μεγέθους αὐτῶν, ἀλλὰ πολλὰ με διαπέφευγεν ὧν διενόηθην. Αὐτοὺς οὖν χρή συνδιορᾶν, ὅσης ἂν εὐδαιμονίας τύχοιμεν εἰ τὸν μὲν πόλεμον τὸν νῦν ὄντα περὶ ἡμᾶς πρὸς τοὺς ἡπειρώτας ποιησαίμεθα, τὴν δ' εὐδαιμονίαν τὴν ἐκ τῆς
- 188 Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην διακομίσαιμεν, καὶ μὴ μόνον ἀκροατὰς γενομένους ἀπελθεῖν, ἀλλὰ τοὺς μὲν πράττειν δυναμένους παρακαλοῦντας ἀλλήλους πειρᾶσθαι διαλλάττειν τὴν τε πόλιν τὴν ἡμετέραν καὶ τὴν Λακεδαιμονίων, τοὺς δὲ τῶν λόγων ἀμφισβητοῦντας πρὸς μὲν τὴν παρακαταθήκην καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὧν νῦν φλυαροῦσι παύεσθαι γράφοντας, πρὸς δὲ τοῦτον τὸν λόγον ποιεῖσθαι τὴν ἄμιλλαν καὶ σκοπεῖν ὅπως ἄμεινον ἑμοῦ περὶ τῶν αὐτῶν πραγμάτων ἐροῦσιν,
- 189 ἐνθυμονέμενους ὅτι τοῖς μεγάλ' ὑπισχνουμένοις οὐ πρέπει περὶ μικρὰ διατρίβειν, οὐδὲ τοιαῦτα λέγειν ἐξ ὧν ὁ βίος μὴδὲν ἐπιδώσει τῶν πεισθέντων, ἀλλ' ὧν ἐπιτελεσθέντων αὐτοὶ τ' ἀπαλλαγῇσονται τῆς παροῦσης ἀπορίας καὶ τοῖς ἄλλοις μεγάλων ἀγαθῶν αἵτιοι δόξουσιν εἶναι.

ὄνες τόσο γιὰ τὴ δικιά του ικανότητα, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν ἀντρεία ἐκείνων;

Τώρα πιά, ποὺ βρίσκομαι στοῦ λόγου μου τὸ τέρμα, δὲν ἔχω τὴν 187 τὴν ἴδια γνώμη ποὺ εἶχα ὅταν τὸν ἄρχιζα. Τότε πίστευα πὼς θὰ μπορέσω νὰ μιλήσω μὲ τρόπο ἀντάξιο γιὰ ἓνα τέτοιο θέμα· τώρα ὁμως ξέρω καλὰ πὼς δὲν τὰ ἔχω καταφέρει νὰ φτάσω τὴ σπουδαιότητά του καὶ πὼς πολλὰ ποὺ εἶχα στὸ νοῦ μου νὰ σᾶς πῶ μοῦ ἔχουν διαφύγει¹⁸⁵. Δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ προσπαθῆστε μόνοι σας νὰ συλλάβετε τὴν εὐημερία ποὺ θὰ ἀποχτήσουμε, ἐάν θὰ στρέψουμε πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς ἡπείρου τὸν πόλεμο ποὺ τώρα κάνουμε μεταξύ μας, ἐάν θὰ μεταφέρουμε τὰ πλούτη τῆς Ἀσίας στὸ χῶρο τῆς Εὐρώπης.

Καὶ νὰ μὴ μείνουν αὐτὰ ποὺ τώρα ἀκούσατε λόγια μονάχα ἄδεια, 188 ἀλλὰ, ὅσοι μποροῦν νὰ τὰ μεταβάλουνε σὲ πράξη θετική, νὰ ξεσηκώσουνε μὲ ζῆλο ὁ ἓνας τὸν ἄλλο καὶ νὰ προσπαθῆσουν μὲ κάθε μέσο νὰ ἐπιτύχουν τὴ συμφιλίωση τῆς πόλης μας καὶ τῶν Σπαρτιατῶν· ὅσοι πάλι διεκδικοῦν μιὰ θέση ξέχωρη στὸ χῶρο τῶν ρητόρων, νὰ πάψουν πιά νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ λόγο μου γιὰ τὴ γνωστὴ Παρακαταθήκη¹⁸⁶ καὶ νὰ ἀραδιάζουν καὶ τίς ἄλλες τοὺς γνωστὲς μικρολογίες· εἶναι καιρὸς νὰ βάλουνε τὰ δυνατὰ τους νὰ μὲ ἀνταγωνιστοῦν σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸ λόγο καὶ νὰ σκεφτοῦν πὼς θὰ μιλήσουν μὲ τρόπο ικανότερο γι' αὐτὸ τὸ ἴδιο θέμα, ἔχοντας στὸ μυαλό τους ὅτι αὐτοὶ ποὺ δί- 189 νουνε μεγάλες ὑποσχέσεις δὲν πρέπει νὰ ἐξαντλοῦνται στὰ μικροζητήματα, δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ εἰσηγοῦνται μέτρα ποὺ δὲ θὰ ἐξασφαλίσουν καμιά προκοπὴ σ' αὐτοὺς ποὺ θὰ πεισθοῦν, ἀλλὰ νὰ δίνουν συμβουλὲς πού, ἂν εἰσακουστοῦν, καὶ οἱ ἴδιοι θὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴ δυσπραγία ποὺ ἔχουν¹⁸⁷, μὰ καὶ στοὺς ἄλλους θὰ φανοῦν πὼς πρόσφεραν λαμπρὲς ὑπηρεσίες.

Ἀνακεφαλαίωση.
Πρόσκληση τῶν ρητόρων γιὰ συνεργασία πάνω στὸ γνωστὸ θέμα τῆς ἐκστρατείας

Εν τούτοις, η ανάλυση των δεδομένων δείχνει ότι η επίδραση της εκπαίδευσης είναι σημαντική, αλλά η επίδραση της ηλικίας είναι μικρότερη.

Το πρώτο βήμα στην ανάλυση των δεδομένων είναι η περιγραφή των δεδομένων. Η περιγραφή των δεδομένων γίνεται με τη βοήθεια των στατιστικών μέτρων. Τα στατιστικά μέτρα περιγράφουν την κατανομή των δεδομένων, την κεντρική τάση, την διασπορά, την συσχέτιση, κ.λπ. Η περιγραφή των δεδομένων είναι απαραίτητη για να μπορούμε να κατανοήσουμε τα αποτελέσματα της ανάλυσης.

Κατά τη διάρκεια της ανάλυσης, είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη μας ότι τα αποτελέσματα της ανάλυσης μπορεί να επηρεαστούν από διάφορους παράγοντες. Για παράδειγμα, η ποιότητα των δεδομένων, η μέθοδος της ανάλυσης, η επιλογή των μεταβλητών, κ.λπ. Επομένως, είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη μας όλους αυτούς τους παράγοντες όταν ερμηνεύουμε τα αποτελέσματα της ανάλυσης.

Εν συντομία, η ανάλυση των δεδομένων είναι μια διαδικασία που απαιτεί προσοχή και προσεκτική ανάλυση. Η ανάλυση των δεδομένων μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε καλύτερα τα αποτελέσματα της έρευνάς μας, αλλά πρέπει να έχουμε υπόψη μας όλους τους παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν τα αποτελέσματα της ανάλυσης.

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ

τοῦ ΙΣΟΚΡΑΤΗ

1. Οἱ ἐπισημότερες πανελλήνιες γιορτὲς ἦταν: Τὰ Ὀλύμπια, ποὺ γίνονταν στὴν Ὀλυμπία κάθε τέσσερα χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, τὰ Πύθια, στοὺς Δελφούς, κάθε πέντε χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνα, τὰ Ἴσθμια, στὸν Ἴσθμό, κάθε τρία χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνα, καὶ τὰ Νέμεα, στὴ Νεμέα, κάθε δυὸ χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Διός. Στὶς γιορτὲς αὐτές, ἐκτὸς ἀπὸ τίς θυσίες καὶ τίς ἄλλες λατρευτικὲς ἐκδηλώσεις, γίνονταν καὶ κάθε λογῆς ἀγῶνες, πνευματικοί, καλλιτεχνικοί καὶ ἰδίως ἀθλητικοί. Οἱ νικητὲς ἀποχτοῦσαν τιμὴ καὶ δόξα πανελλήνια. Σὲ τέτοιες ἐορταστικὲς συγκεντρώσεις, πανηγύρεις, ὅπως τίς ἔλεγαν (ἀπὸ τὸ πᾶν καὶ ἄγυρις = συνάθροιση) ἀπαγγέλλονταν συνήθως καὶ οἱ Πανηγυριοὶ λόγοι, ποὺ εἶχαν γιὰ θέμα ἢ τὴν κοινὴ γιορτὴ, ποὺ γιόρταζε τὸ συγκεντρωμένο πλῆθος, ἢ τὸ λαὸ ποὺ ἄκουε, τοὺς προγόνους καὶ τὰ κατορθώματά τους.

2. Ἡ λέξις σοφιστής σταῖς ἔργα τοῦ Ἰσοκράτη καὶ γενικότερα στὴν ἐποχὴ του δὲν ἔχει φυσικὰ τὴ σημερινή της σημασία — τοῦ ἀνθρώπου δηλ. ποὺ χρησιμοποιεῖ λογικοφανῆ ἐπιχειρήματα, γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ μιὰ παράλογη θέση. Σημαίνει εὐρύτατα τὸν ἄνθρωπο μὲ τίς πνευματικὲς ἀνησυχίες, αὐτὸν ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἀπαντήσῃ σὲ προβλήματα φιλοσοφικά, ἠθικά, πνευματικά, θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ ποῦμε τὸν φιλόσοφο, μὲ πρακτικὴ ὁμῶς κατεύθυνση. Οἱ γνωστοὶ σοφιστὲς — Πρωταγόρας, Γοργίας, Πρόδικος, Ἰππίας καὶ ἄλλοι — δὲν εἶναι γιὰ τὴν ἐποχὴ τους, παρὰ δάσκαλοι ἐκλεκτοὶ τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ρητορικῆς, πνευματικοὶ ἄνθρωποι καὶ ἔξοχοι στοχαστές.

3. Ὑπαινιγμὸς στοὺς Ὀλυμπιακοὺς λόγους τοῦ Γοργία καὶ τοῦ Λυσία (ἀπὸ αὐτοὺς σώθηκαν μόνο ἐλάχιστα ἀποσπάσματα). Ὁ πρῶτος ἀπάγγειλε τὸ 392 π.Χ. στοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες τὸν «Ὀλυμπιακὸ» τοῦ λόγου, ὅπου καλοῦσε τοὺς Ἕλληνες σὲ ὁμόνοια καὶ ὕστερα σὲ πόλεμο κατὰ τῶν βαρβάρων μὲ σκοπὸ τὴν κατάληψιν τῆς χώρας τους καὶ τὴν ἀποικιακὴ ἐπέκτασιν τῶν Ἑλλήνων. Στὴν ἐπομένη Ὀλυμπιάδα, τοῦ 388 π.Χ., ὁ Λυσίας φαίνεται πὼς ἀπάγγειλε ἐπίσης λόγο καὶ καλοῦσε

τούς Έλληνες νά ένωθοῦν σέ πόλεμο κοινό κατά τοῦ Διονυσίου τῶν Συρακουσῶν. Οἱ δυό αὐτοί λόγοι ὅπωςδῆποτε εἶχαν ἐπίδραση πάνω στὸν Πανηγυρικό τοῦ Ἰσοκράτη, πού πραγματεύεται τὸ ἴδιο θέμα καὶ κυκλοφόρησε τὸ 380 π.Χ., μὲ τὴν εὐκαιρία πάλι μιᾶς Ὀλυμπιάδας.

4. Μὲ τὴν ἔκφραση *δικαστικὰ ἔγγραφα* — καὶ ὄχι μὲ τὴ γνωστότερη *δικανικὸς λόγους* — νομίζομε πῶς ἀποδίδεται ὀρθότερα τὸ «*τοὺς περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων*» τοῦ κειμένου, διότι ἔτσι ἡ ἰδέα τοῦ Ἰσοκράτη προβάλλεται σαφέστερα καὶ γίνεται πιὸ κατανοητή. Ἄλλωστε πολλοὶ ἀπὸ τοὺς δικανικοὺς λόγους εἶναι δουλεμένοι μὲ τέτοια τέχνη καὶ ἐπιμέλεια ὥστε τίποτε δὲν ἔχουν νά ζηλέψουν καὶ ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἐπιδεικτικούς.

5. Οἱ *ἐκλεκτοὶ* εἶναι ὁ κύκλος τῶν μαθητῶν του. Σ' αὐτοὺς ἀπευθύνεται ὁ λόγος του καὶ ἔχει σκοπὸ νά τοὺς μορφώσῃ πολιτικά, μὰ καὶ νά τοὺς μὴσῃ στὰ μυστικά τῆς Ρητορικῆς τέχνης. Εἶναι ἀνάγκη λοιπὸν νά προσέχῃ πολὺ τόσο στὴ φραστικὴ διατύπωση, ὅσο καὶ σὲ ὅλη τὴν ἀρχιτεκτονικὴ δομὴ τοῦ λόγου του.

6. Τυπικὸ μοτίβο στὰ προοίμια τῶν πιὸ πολλῶν ρητορικῶν λόγων. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰσοκράτης δὲν πρωτοτυπεῖ ὄχι μονάχα στὸ προοίμιο, ἀλλὰ καὶ στὴ γενικὴ ἐκτέλεση τοῦ θέματος. Οἱ ἰδέες — τὸ εἶπαμε — ἀποτελοῦν ἐπανάληψη ἀνάλογων ἰδεῶν καὶ προτάσεων τοῦ Γοργία, πού ὥστόσο προηγήθηκε ἀπὸ τὸν Ἰσοκράτη δώδεκα ὀλόκληρα χρόνια, σημασία ὅμως ἔχει ὁ ἰδιαιτερός τρόπος πού τίς προβάλλει.

7. Εἶναι βέβαιο πῶς ὁ Πανηγυρικός ἀπασχόλησε τὸν Ἰσοκράτη περὶ τὰ δέκα χρόνια. Τὸν δούλεψε συνέχεια ἀπὸ τὸ 390 ὡς τὸ 380 π.Χ., καὶ μάλιστα στὰ πιὸ δημιουργικά του χρόνια, ἀπὸ 46 μέχρι 56 χρονῶν.

8. Αὐτὸ τὸ ἀναφέρει καὶ στὸν Φίλιππο (§ 84). Ἐκεῖ ὅμως ντρέπεται γιὰ τὴν ἔπαρση αὐτὴ καὶ παραδέχεται σχεδὸν πῶς ἓνας τέτοιος λόγος εἶναι τολμηρὸς καὶ ὅπωςδῆποτε ἀποτελεσματὶ μιᾶς κάποιας ἀπειρίας.

9. Γιατὶ τὸ ναυτικὸ τῶν Ἀθηναίων πρόσφερε ὑπηρεσίες ὕψιστες στὴν κοινὴ ὑπόθεση τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ Μηδικά. Ὅστερα ἡ διαγωγὴ τῶν Σπαρτιατῶν μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο προκαλέσε τὴ δυσἀρέσκεια ὅλων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ὅλα αὐτὰ προετοιμάζουν τὴ δημιουργίαν τῆς δευτέρας Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας καὶ ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη τὴ διευκόλυνε ὅπωςδῆποτε.

10. Ὁ Ἰσοκράτης θέλει νά ἀποδείξῃ πῶς ἡ Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία εἶναι «*πάτριος*» ἀλλὰ καὶ «*βελτίστη*» πολιτεία μαζί.

11. Δηλαδή τούς Σπαρτιάτες.

12. Ὁ ὑπαινιγμός στρέφεται κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων, πού κατέβηκαν τελευταῖοι ἀπὸ τούς Ἕλληνες καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν περιοχὴ τῆς Λακωνίας, ἀφοῦ ἔδωξαν πρῶτα τούς παλιούς κατοίκους τῆς.

13. Ὁ μῦθος περὶ αὐτοχθονίας εἶναι κοινός στὰ ἐγκώμια τῶν Ἀθηνῶν. Τὸν βρίσκομε λ.χ. στὸ Θουκυδίδη (II, 36), στὸν Πλάτωνα (Μενέξενος, 237) κ.λ.π. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἰσοκράτης τὸν χρησιμοποιοῦ καὶ ἄλλοῦ (Παναθηναϊκός, § 124—125).

14. Τὸ σιτάρι.

15. Ὁ μῦθος λέει ὅτι ἡ Δήμητρα, ὅταν ὁ Πλούτωνας τῆς ἔκλεψε τὴν κόρη τῆς τὴν Περσεφόνη, ἔτρεχε σὰν τρελὴ ἀναζητώντας την. Κάποτε ἔφτασε καὶ στὴν Ἀττική, στὴν Ἐλευσίνα μάλιστα, καὶ ὁ βασιλιάς τῆς Κελεὸς τὴ φιλοξένησε στὸ παλάτι του. Γιὰ νὰ δείξῃ τὴν εὐγνωμοσύνη τῆς γιὰ τὴ φιλοξενία, δίδαξε τὴ γεωργία στὸ γιὸ τοῦ βασιλιᾶ Τριπτόλεμο. Τὸν ἔστειλε μάλιστα μὲ ἓνα ἄρμα, πού τὸ σέρνανε δράκοντες φτερωτοί, νὰ διαδώσῃ τούς χρυσοὺς σπόρους σὲ ὅλη τὴν οἰκουμένη καὶ νὰ διδάξῃ τὴ γεωργία στοὺς ἀνθρώπους.

16. Ἐλευσίνια ἦταν γιορτὴ πού γίνονταν στὴν Ἐλευσίνα πρὸς τιμὴ τῆς Δήμητρας ἀπὸ πολὺ παλιὰ κάθε τρία ἢ κάθε πέντε χρόνια. Στὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ κάθε πέντε χρόνια γίνονταν τὰ μεγάλα Ἐλευσίνια καὶ ἴσως κάθε χρόνο τὰ μικρά. Οἱ γιορτὲς αὐτὲς δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται μὲ τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια. Γι' αὐτὰ δὲν ξέρομε παρὰ ἐλάχιστα πράγματα — τόσο μυστήριο σκέπαζε τὴν ὑπόθεση αὐτὴ, γνωστὴ μόνο στοὺς μυημένους, πού ποτὲ δὲν ἐβγαζαν λέξη. Εἶναι ὥστόσο βέβαιο πὼς αὐτοί, σὲ κατάσταση ἔκστασης μυστικιστικῆς, ἓνα εἶδος καταληψίας, δέχονταν — ἢ φαντάζονταν πὼς δέχονταν — πληροφορίες γιὰ τὸ μέγα πρόβλημα πού συγκλόνιζε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ στιγμή πού πρωτοφάνηκε στὴ γῆ: Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς μετὰ θάνατο. Ἡ Δήμητρα, ἡ Κόρη, ὁ Διόνυσος, πού λατρεύονταν στὰ Μυστήρια αὐτά, ἦταν, λέει, σὲ θέση νὰ ἀπαντήσουν στὰ ἐναγώνια ἐρωτήματα τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ καὶ οἱ τρεῖς εἶχαν ἰδιαίτερες σχέσεις καὶ μὲ τὴ ζωὴ καὶ μὲ τὸν Ἄδη, μὲ τὸ θάνατο.

17. Πρόκειται γιὰ τὰ μικρά Ἐλευσίνια.

18. Ἀπαρχὲς εἶναι ἡ προσφορά στοὺς θεοὺς ἀπὸ τούς πρώτους — πρώτους καρποὺς τῆς χρονιάς. Τὸ ἔθιμο εἶναι πολὺ παλιὸ καὶ συναντιέται τόσο στὴν ἐλληνικὴ ὥσο καὶ στὴν ἰουδαϊκὴ θρησκεία. (Ἐπιζεῖ

καί στίς μέρες μας ἐνσωματωμένο στὰ χριστιανικά λατρευτικά ἔθιμα).

19. Πρόκειται γιά τὸν πρῶτο ἑλληνικὸ ἀποικισμό, ποὺ ἔγινε μετὰ τὴν ἀθόδο τῶν Δωριέων καὶ ἔφερε τοὺς Ἑλλήνες σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς βαρβάρους τῆς Ἀσίας. Ἡ λύση τοῦ οἰκονομικοῦ — κοινωνικοῦ προβλήματος μὲ τὸν ἀποικισμό ἀποτελεῖ πίστη βαθιά γιὰ τὸν Ἰσοκράτη, ποὺ τὴν προβάλλει κάθε τόσο μὲ ἐπιμονὴ καὶ πειστικὴ ἐπιχειρηματολογία.

20. Ἐννοεῖ τὸ πολίτευμα ποὺ καθιέρωσε ὁ Θησεύς. Αὐτὸς ἔκαμε καὶ τὸν πρῶτο συνοικισμό τῆς Ἀττικῆς, ποὺ ἀποτέλεσε τὴν Ἀθήνα.

21. Στὴν Ὀμηρικὴ ἐποχὴ, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα, στὰ φονικά ἐγκλήματα ἐφαρμόζονταν ὁ νόμος τῆς αὐτοδικίας, δηλαδὴ καθένas εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλῃ σ' αὐτὸν ποὺ τὸν ἀδίκησε τὴν τιμωρία ποὺ ὁ ἴδιος ἔκρινε δίκαια.

22. Μὲ τὴν ἀναπτυγμένη ὕλικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ, μὲ τὰ ἀφθονα μέσα ψυχαγωγίας ποὺ διέθετε — μουσικοὺς καὶ δραματικοὺς ἀγῶνες, πανηγύρεις, θρησκευτικὰ τελετὰς, ἀνετα καὶ εὐχάριστα σπίτια κ.λ.π. — μὲ τὰ θαυμάσια ἔργα τέχνης ποὺ τὴ στόλιζαν ἡ Ἀθήνα ἦταν πάντα ἡ λαμπρὴ πολιτεία, ποὺ ἐξασφάλιζε ἀνεση, εὐδαιμονία καὶ περηφάνια στοὺς κατοίκους της.

23. Ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας ἔρχονταν καθημερινὰ ἄνθρωποι στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ βροῦν δουλειὰ καὶ νὰ ζήσουν ζωὴ ἀνθρωπινή. Ἡ τάξῃ τῶν μετοίκων ἀποτελεῖ μάρτυρα ἀδιάψευστο γι' αὐτό.

24. Πρὶν ἀπὸ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες γινόταν πάντα σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα ἡ γνωστὴ Ὀλυμπιακὴ ἐκεχειρία: Σταματοῦσε δηλ. κάθε ἐχθροπραξία, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ πάρουν μέρος στίς γιορτὲς ὅλοι οἱ Ἑλλήνες. Ἡ ἀνακωχὴ αὐτὴ κρατοῦσε ἓνα μῆνα, γι' αὐτὸ λεγόταν καὶ ἱερομηνία.

25. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀθλητὰς ποὺ ἀγωνίζονταν στίς πανελλήνιες γιορτὲς, καὶ προπαντὸς στὴν Ὀλυμπία, συχνὰ παρουσίαζαν τὰ ἔργα τους καὶ γνωστοὶ πνευματικοὶ ἄνδρες ἀπὸ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Ἡρόδοτος λ.χ. διάβασε στὴν Ὀλυμπία μέρος τῆς Ἱστορίας του, ἐνῶ ὁ Γοργίας, ὁ Λυσίας, ὁ Ἰππίας καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἀγόρευσαν στὸν ἱερὸ χώρο.

26. Τὰ θέατρα, τὰ διάφορα ἔργα τέχνης — ἀρχιτεκτονικῆς, γλυπτικῆς, ζωγραφικῆς — κ.λ.π.

27. Ἐκτὸς ἀπὸ τίς δημόσιες πνευματικὲς καὶ καλλιτεχνικὲς ἐκδηλώσεις, βοηθοῦσε πολὺ καὶ ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία νὰ δίνη ἡ Ἀθήνα τὴν εἰκόνα κέντρου πνευματικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ μὲ τρόπο μοναδικό: Τὰ διάφορα συμπόσια, ἔπου γίνονταν θαυμάσιες φιλοσοφικὲς καὶ φιλολογι-

κὲς συζητήσεις, τὰ ὀργάνωναν στὰ σπίτια τοὺς ἰδιῶτες. Λένε πὼς τὸ σπίτι τοῦ Περικλῆ ἀποτελοῦσε διαρκῶς ἐστία τέτοιας πνευματικῆς τροφῆς.

28. Εἶπαμε πὼς τὰ Νέμεα γίνονταν κάθε δυὸ χρόνια, τὰ Ἴσθμια κάθε τρία χρόνια, τὰ Ὀλύμπια κάθε τέσσερα χρόνια καὶ τὰ Πύθια κάθε πέντε χρόνια.

29. Ὁ ὅρος Φιλοσοφία, ποὺ χρησιμοποιεῖ ἐδῶ ὁ Ἰσοκράτης, δὲν ἔχει τὴν ἰδιαίτερη σημασία ποὺ πῆρε στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Ἀριστοτέλη. Εἶναι ταυτόσημος μὲ τὴ λέξη παιδεία καὶ περιέχει τὴν καλλιέργεια τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος γιὰ σκοποὺς πρακτικoύς, ἀνθρωπιστικούς, ὅπως ἴσως θὰ λέγαμε σήμερα.

30. Τὸ ἐγκώμιο τῆς πνευματικῆς Ἀθήνας εἶναι ἀγαπημένος στόχος γιὰ τὸν Ἰσοκράτη καὶ χωρὶς ἀμφιβολία τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ λόγου τοῦ ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τίς κορυφές του. Μᾶς ἔρχεται στὸ νοῦ ὁ περίφημος ὕμνος τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ Θουκυδίδη, ὁ Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλῆ, ὅπου καὶ ἐκεῖ ἡ βάση τοῦ ἀθηναϊκοῦ μεγαλείου βρίσκεται στὴν πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἀνάπτυξη τῆς λαμπρῆς πόλης. Ἡ ιδέα πάλι πὼς οἱ λέξεις Ἑλλάδα καὶ Ἑλληνες ταυτίζονται σχεδὸν μὲ τὴν καλλιέργεια τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς εἶναι κοινὸς τόπος στὴν ἀρχαία γραμματεία.

31. Κατὰ τὴν ἀττικὴ παράδοση γιὰ τὸν Ἡρακλῆ, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἥρωα τὰ παιδιὰ του, καταδιωγμένα ἀπὸ τὸ βασιλεῖα τῶν Μυκηνῶν Εὐρυσθέα, ζήτησαν πρῶτα τὴ βοήθεια τοῦ βασιλεῖα τῆς Τραχίνας καὶ ὕστερα τοῦ Θησέα τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ τελευταῖος ἀνάλαβε εὐχαρίστως πόλεμο κατὰ τοῦ Εὐρυσθέα, τὸν ἔπιασε αἰχμάλωτο, ἀφοῦ τὸν νίκησε, καὶ τὸν παράδωσε στὰ παιδιὰ τοῦ Ἡρακλῆ, ποὺ τὸν σκότωσαν. Μὲ τὴν ἐπέμβαση λοιπὸν τῶν Ἀθηναίων τὰ παιδιὰ τοῦ Ἡρακλῆ ἐξασφάλισαν τὴν κυριαρχία τους στὴν Πελοπόννησο. Στὸ μῦθο αὐτὸν οἱ τραγικοὶ ποιητὲς τῶν Ἀθηνῶν στήριξαν τίς τραγωδίες τους γιὰ τοὺς Ἡρακλεῖδες.

32. Πρόκειται γιὰ τὸν πόλεμο τῶν «Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας», ποὺ ὑποκίνησε ὁ Πολυνείκης, γιὸς τοῦ Οἰδίποδα, κατὰ τοῦ ἀδερφοῦ του Ἐτεοκλῆ. Ὁ Ἄδραστος, ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἄργους, ἔδωσε τὴν κόρη του στὸν Πολυνείκη καὶ βοήθησε τὸ γαμπρό του στὴν ἐκστρατεία. Ὁ μῦθος αὐτὸς στὰ ἐγκώμια τῶν Ἀθηνῶν ἀναφέρεται συχνὰ καὶ σχεδὸν πάντα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μῦθο τῶν Ἡρακλείδων.

33. Σύμφωνα μὲ τὴ Μυθολογία ὁ Ἡρακλῆς ἦταν γιὸς τοῦ Δία καὶ τῆς Ἀλκμήνης.

34. Ὁ ὑπαινιγμός γιὰ τὴν ὑποδούλωση τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ Λύσανδρο μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (404 π.Χ.).

35. Ξενοφερμένοι εἶναι οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἱ Δωριεῖς, ποὺ κατέβηκαν τελευταῖοι ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες (1100 π.Χ.) καὶ κατάρχησαν χώρα ξένη.

36. Οἱ Ἀθηναῖοι, σύμφωνα μὲ τὴν ἀθηναϊκὴ παράδοση ποὺ ἐπαναλαμβάνεται συνέχεια στὰ ἐγκώμια τῆς πόλης, εἶναι αὐτόχθονες, γηγενεῖς, γέννημα — θρέμμα τῆς Ἀττικῆς γῆς. (Φυσικὰ ἢ ἱστορικὴ πραγματικότητα διαψεύδει τὴν παράδοση).

37. Σκύθες γιὰ τοὺς Ἑλλήνες εἶναι ὁ λαὸς ποὺ κατοικοῦσε πέρα ἀπὸ τὸ Δούναβη ὡς τὸ Β. Ὠκεανό. Μ' αὐτοὺς πολέμησαν καὶ οἱ Ἑλλήνες καὶ οἱ Πέρσες. Οἱ Ἀθηναῖοι μάλιστα χρησιμοποιοῦσαν συχνὰ Σκύθες γιὰ ἀστυνομικούς, γιὰ κλητῆρες, γιὰ ὑπηρέτες κ.λ.π.

38. Ὁ Ἰσοκράτης, ὅπως καὶ ὁ Εὐριπίδης στὸν «Ἐρεχθέα», θεωρεῖ τὸν Εὐμόλοπο Θράκα βασιλιά, ποὺ ἤρθε νὰ κατακτήσῃ τὴν Ἀττικὴ μὲ ἀφορμὴ νὰ βοηθήσῃ τοὺς Ἑλευσινίους κατὰ τῶν Ἀθηναίων. Ὅμως σκοτώθηκε στὸν ἀγὼνα αὐτὸν, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀθηναίων Ἐρεχθεὺς, καὶ οἱ Ἑλευσίνιοι ὑποτάχτηκαν στοὺς Ἀθηναίους.

Ἄλλη παράδοση θέλει τὸν Εὐμόλοπο ἰδρυτὴ τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων, καὶ ἀπὸ αὐτὸν κατάρχονται οἱ Εὐμολπίδες, τὸ περίφημο ἱερὰ τικὸ γένος τῆς Ἑλευσίνας.

39. Πολεμόχαρες γυναῖκες ποὺ τίς τοποθετοῦν στὴ Θράκη. — Διάφορες παραδόσεις γι' αὐτὲς προβάλλουν καὶ διάφορες ἐκδοχές — Ἐκαμαν, λέει, πολλοὺς πολέμους καὶ πολεμοῦσαν συνήθως ἔφιππες μὲ τόξα, ἀσπίδες στρογγυλές καὶ κυρίως μὲ πελέκια ἀμφίστομα. Ὁ Ἡρακλῆς κάποτε ἔκαμε ἐκστρατεία ἐναντίον τους καὶ τὸν συνόδεψε μάλιστα καὶ ὁ Θησεύς. Κατὰ τὸν Ἰσοκράτη (Παναθηναϊκός) ἡ βασιλισσά τους Ἴππολύτη ἀγάπησε τὸ Θησεὺς καὶ ἐκεῖνος τὴν πῆρε μαζί του. Λίγα χρόνια μετὰ οἱ Ἀμαζόνες, γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν γιὰ τὴν προσβολή καὶ νὰ τιμωρήσουν τὴ βασιλισσά τους ποὺ τίς πρόδωσε, ἔκαμαν ἐκστρατεία κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἔπαθαν ὅμως πραγματικὴ πανωλεθρία.

40. Οἱ Σπαρτιάτες δηλαδή.

41. Ἐννοεῖ βασικὰ τὸν Ἐπιτάφιο τοῦ Λυσία, ποὺ τὸν μιμεῖται σὲ πολλὰ ὁ Ἰσοκράτης.

42. Ἡ ἔκφραση «οἱ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος προκινδυνεύσαντες» χρησιμοποιεῖται κυρίως γιὰ τοὺς Μααθωνομάχους.

43. Τὸ θέμα ἐπανέρχεται καὶ σὲ ἄλλους λόγους τοῦ Ἰσοκράτη (Ἀρεοπαγίτικος, Περὶ Εἰρήνης).

44. Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ὁ Ἰσοκράτης δηλώνει ὅτι ἡ δόξα ἀποτελεῖ τὴν ἄξια ἀνταμοιβή τῶν νεκρῶν ἡρώων καὶ μάλιστα ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς «ἡ μετὰ θάνατον εὐλογία» ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος ἀθανασίας, ἂν δὲν εἶναι ἡ πραγματικὴ ἀθανασία. (Φίλιππος § 135, Εὐαγόρας § 3, Ἀρχίδαμος § 109, Εἰρήνη § 94).

45. Ὁ ὑπαινιγμὸς γιὰ τοὺς Σπαρτιάτες, ποὺ στὰ χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου κολάκευαν τοὺς Πέρσες, γιὰ νὰ πετύχουν τὴν οἰκονομικὴ βοήθειά τους ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων. Γιὰ τὴν κατάστασιν αὐτὴ μάλιστα εἶχαν ἀγανακτήσει καὶ ἐπιφανεῖς Σπαρτιάτες μὲ πανελλήνια αἰσθήματα, ὅπως ὁ ναύαρχος Καλλικρατίδας (Ξεν. Ἑλλην. I, IV).

46. Ἐννοεῖ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Δάτη καὶ τοῦ Ἀρταφέρνη (490 π. Χ.).

47. Ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα, τὸ γεγονὸς δηλ. πὼς οἱ Ἀθηναῖοι ἀμφιταλαντεύτηκαν ἑννέα μέρες, πρὶν νὰ συνάψουν μάχην, καὶ πὼς οἱ Σπαρτιάτες περίμεναν τὸ καινούριο φεγγάρι, γιὰ νὰ ξεκινήσουν, δὲν ἐξυπηρετεῖ ἐδῶ τοὺς σκοποὺς τοῦ ρήτορα, ποὺ θέλει νὰ ἐξάρη τὸ ἐθνικὸ φιλότιμο τῶν Ἑλλήνων γενικά. Ἐξἄλλου οἱ λεπτομέρειες αὐτὲς δὲν ἀλλοιώνουν τὴν πραγματικότητα, ποὺ ὅπωςδήποτε δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὴν εἰκὼνα ποὺ προβάλλει ἐδῶ ὁ Ἰσοκράτης.

48. Τ ὁ ρ ὁ π α ι ο ἦταν πρόχειρο μνημεῖο ποὺ ἔστηναν οἱ νικητὲς στὸ πεδίο τῆς μάχης. Ἦταν συνήθως κορμὸς δέντρου στημένος κατακόρυφα σὲ ὕψωμα καὶ πάνω του κάρφωναν ὀριζόντια ἄλλους κορμούς, ἀπὸ ὅπου κρεμοῦσαν ἀσπίδες, κράνη, θώρακες καὶ ἄλλα πολεμικὰ λάφυρα.

49. Τὸ στάδιο ἰσοδυναμοῦσε μὲ 185 περίπου σημερινὰ μέτρα.

50. Τὸ 480 π.Χ.

51. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει πὼς στὶς Θερμοπύλες οἱ Σπαρτιάτες ἦταν μόνο 300.

52. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτο 700 Θεσπιεῖς, κατὰ τὸν Διόδωρο 3.000. Προφανῶς στὴν ἀρχὴ οἱ μαχητὲς ἦταν συνολικὰ περίπου 4.000, ἀλλὰ τὴν τελευταία μέρα δὲν ἔμειναν παρὰ 300 Σπαρτιάτες καὶ 700 Θεσπιεῖς. — Ὅλους τοὺς ἄλλους τοὺς ἀπόλυσε ὁ ἴδιος ὁ Λεωνίδας.

53. Ὁ Ἰσοκράτης βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Ἡρόδοτο (VIII, 2), ποὺ μιλάει γιὰ 281 ἑλληνικὰ καράβια, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ 127 ἦταν ἀθηναϊκά.

54. Ὁ Ἡρόδοτος παραδίδει 1207 καράβια καὶ ὁ Ἰσοκράτης στὸν Παναθηναϊκὸ (§ 49) τὰ ἀνεβάζει πάνω ἀπὸ τὰ 1300.

55. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει σχετικὰ τὸν ὑπερβολικὸ ἀριθμὸ τῶν 1.700.000 ἀνδρῶν, ποὺ φυσικὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ κινητοποιηθῇ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη.

56. Τὶς ὑποσχέσεις αὐτὲς δὲν τις εἶχε δώσει ὁ ἴδιος ὁ Ξέρξης, ἀλλὰ ὁ γαμπρὸς του ὁ Μαρδόνιος, καὶ μάλιστα μετὰ τὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμῖνας.

57. Γιατὶ ἐνδιαφέρονταν μόνο γιὰ τὴ δικιά τους σωτηρία καὶ ἀποσύρονταν στὴν Πελοπόννησο.

58. Οἱ κάτοικοι τῆς Μήλου, τοῦ γνωστοῦ νησιοῦ τῶν Κυκλάδων, ποὺ ἦταν ἄποικοι τῶν Λακεδαιμονίων, ἀρνήθηκαν νὰ ὑπακούσουν στὶς ἐντολὲς τῶν Ἀθηναίων, πράγμα ποὺ θεωρήθηκε ὡς ἀποστασία ἀπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία. Τότε, τὸ 416 π.Χ., οἱ Ἀθηναῖοι κατέλαβαν μὲ τὴ βία τὸ νησί, ἐσφάζαν ὅλο τὸν ἀρσενικὸ πληθυσμὸ ἀπὸ τὴν ἐφηβικὴ ἡλικία καὶ πάνω, καὶ ὑποδούλωσαν τοὺς ἄλλους. Ἡ πράξη αὕτη εἶναι ἀπὸ τὶς φρικτότερες τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ χαρακτηρίζει τὴν ἠθικὴ διάλυση ποὺ ἔφερε ὁ πόλεμος.

59. Ἡ Σκίωνα ἦταν σπουδαία πόλη στὴ σημερινὴ Κασσάνδρα τῆς Χαλκιδικῆς. Ἦταν μέλος τῆς Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας, ἀλλὰ ἀποστάτησε καὶ αὕτη στὰ χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, καὶ τὸ 422 π.Χ. εἶχε τὴν τύχη τῆς Μήλου ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, σὰν τὴν ξανακατέλαβαν.

60. Ἡ πρώτη Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία κράτησε γύρω στὰ 65 χρόνια, ἀπὸ τὸ 477 δηλ. π.Χ. μέχρι τὴν ἐκστρατεία στὴ Σικελία (413 π.Χ.). Ὁ Ἰσοκράτης μιλάει καθαρὰ γι' αὐτὸ στὸν Παναθηναϊκὸ (§ 56)· στὸν Πανηγυρικὸ ὅμως (§ 106) θὰ δώσει χονδρικὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν 70 χρόνων.

61. Ὁ ὑπαινιγμὸς φυσικὰ κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς πολιτικῆς, ποὺ παντοῦ ἐγκαθιστοῦσε ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα, τὶς δεκαρχίες.

62. Οἱ μέτοικοι ἦταν ξένοι ποὺ κατοικοῦσαν μόνιμα στὴν Ἀθήνα γιὰ λόγους ἐπαγγελματικούς. Στρατεύονταν ὑποχρεωτικὰ καὶ πληρώναν εἰδικὸ φόρο, τὸ μετοίκιο. Δὲν εἶχαν πολιτικὰ δικαιώματα καὶ ἀπαγορεύονταν νὰ πατρεύονται Ἀθηναῖες ἢ νὰ ἀποχτοῦν περυσία ἀκίνητη. Κάθε μέτοικος ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ἔχη γιὰ προστατὴ κάποιον Ἀθηναῖο πολίτη, ποὺ τὸν ἐκπροσωποῦσε στὶς σχέσεις του μὲ τὸ δημόσιο καὶ μὲ τοὺς ἰδιώτες. Μὲ τὴ λέξη μέτοικοι ἐδῶ ὁ Ἰσοκράτης ἐννοεῖ τὴν ἄχαρη ζωὴ στὸ περιθώριο τῆς δημόσιας ζωῆς.

63. Οἱ Ἀθηναῖοι σὰ μέρη ποὺ καταχτοῦσαν ἔφερναν Ἀθηναίους πολῖτες ἄπορος καὶ τοὺς μοίραζαν μὲ κλῆρο τὰ ἐδάφη. Αὐτοὶ λέγονταν κ λ η ρ ο ὕ χ ο ι καὶ διατηροῦσαν ὅλα τὰ δικαιώματα τοῦ Ἀθηναίου πολίτη.

64. Μετὰ τὴν ἄλωση τῶν Πλαταιῶν ἀπὸ τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ 427 π.Χ. καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Θηβαίους, ὅσους Πλαταιεῖς ἀπόμειναν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς ἐγκατέστησαν στὴ Σκιῶν.

65. Ἐδῶ ἐννοεῖ τοὺς λακωνίζοντες Ἀθηναίους. Οἱ ἰ δ ε κ α ρ χ ί ε ς ἦταν ὀλιγαρχικὲς κυβερνήσεις ἀπὸ δέκα ἄνδρες, ποὺ ἐγκατέστησε ὁ Λύσανδρος μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου στὶς συμμαχικὲς πόλεις τῶν Ἀθηναίων, κυρίως στὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, γιὰ νὰ τὶς κυβερνοῦν μὲ τὴ βοήθεια πάντα ἐνὸς Σπαρτιάτη ἀρμοστή. (Ξεν. Ἑλλην. III, 5, 13 — Φίλιππος § 95 — Παναθηναϊκὸς § 54 καὶ 68).

66. Μὲ πραγματικὰ διπλωματικὴ λεπτότητα ὁ Ἰσοκράτης ἀποφύγει νὰ θίξη τοὺς Σπαρτιάτες, ἀφοῦ κηρύττει τὴν ἀνάγκη νὰ ὁμονοήσουν οἱ ἑλληνικὲς πόλεις. Πολὺ εὐστοχα ἀποδίδει κάθε συμφορὰ, ποὺ ἔγινε στὴν Ἀθῆνα τὴν ἐποχὴ τῶν Τριάντα Τυράννων, μόνο στοὺς λακωνίζοντες συμπολίτες του.

67. Ἐννοεῖ τὸ Λύσανδρο, ποὺ ἐγκατέστησε τὶς δεκαρχίες. Ἦταν γιὸς τοῦ Ἀριστοκλείτου, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ μάνα του δὲν ἦταν γνήσιος Σπαρτιάτης, γι' αὐτὸ λεγόταν «μόθαξ» ἢ «μόθων». Οἱ μόθακες ἦταν βέβαια ἐλεύθεροι, μὰ ὄχι γνήσιοι Σπαρτιάτες. Ἐδῶ τὸ εἰλωτες ἀποτελεῖ φυσικὰ ρητορικὴ ὑπερβολή.

68. Οἱ Ἀθηναῖοι φημίζονταν σὰ φιλόδικοι.

69. Ὁ Ξενοφώντας ἀναφέρει σχετικὰ ὅτι οἱ Τριάντα Τύραννοι, μέσα σὲ ὀκτὼ μῆνες ποὺ κράτησε ἡ ἐξουσία τους, σκότωσαν πρὸ πολλοὺς πολῖτες ἀπὸ ὅσους οἱ ἐχθροὶ τῶν Ἀθηνῶν σὲ διάστημα δέκα χρόνων.

70. Τὸ κατηγορητήριον τοῦ Ἰσοκράτη κατὰ τῶν δεκαρχιῶν καὶ γενικότερα κατὰ τῆς ὀλιγαρχίας εἶναι ἰδιαιτέρα ἐντονο καὶ κρύβει ξεχωριστὸ πάθος. Γι' αὐτὸ ἴσως ὁ Πανηγυρικὸς θεωρήθηκε ἀριστούργημα πολιτικῆς κριτικῆς.

71. Ὁ Ἰσοκράτης προσπαθεῖ νὰ ὑποβάλλῃ τὴν ἰδέα ἐνὸς διατάγματος, σὰν αὐτὸ ποὺ ψηφίστηκε τὸ 377 π.Χ. καὶ ποὺ ἀπαγόρευσε τοὺς δασμοὺς στὶς συμμαχικὲς πόλεις, καθὼς καὶ τὶς φρουρὰς, τὶς κληρουχίες καὶ γενικὰ τὴν ἀθηναϊκὴ ἰδιοκτησία σὲ συμμαχικὸ ἔδαφος. Τὸ διάταγμα αὐτὸ θὰ θεμελιώσῃ τὸ δεύτερο ἀθηναϊκὸ συνασπισμὸ.

72. Ἡ Ἀνταλκίδειος Εἰρήνη, πού ἔγινε τὸ 387 π.Χ. Ἔγινε μὲ τις προσπάθειες τοῦ Σπαρτιάτη ναύαρχου Ἀνταλκίδα καὶ ἀποτελεῖ συμφωνία πρωτάκουστη! Μὲ αὐτὴν ὁ Πέρσης βασιλιάς Ἀρταξέρξης κρατοῦσε τὶς Μικρασιατικὲς πόλεις, τὴν Κύπρο καὶ τὶς Κλαζομενές. Οἱ Ἑλληνικὲς πόλεις θὰ ἔμεναν ἐλεύθερες καὶ ἀνεξάρτητες, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ νησιὰ Ἀἴμνο, Ἰμβρο καὶ Σκύρο, πού θὰ ἀνῆκαν, ὅπως καὶ πρὶν, στοὺς Ἀθηναίους, καὶ ἀπὸ τὴ Μεσσηνία, πού θὰ τὴν κρατοῦσε ἡ Σπάρτη. Ἀπειλοῦσε ἀκόμα ὁ Πέρσης βασιλιάς ὅτι θὰ ἐπιβάλλῃ τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης μὲ τὴ βία στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνάθετε τὴν ἐφαρμογὴ τῆς στοὺς Σπαρτιάτες, πού, ἀπὸ τὸ μίσος τοὺς γιὰ τὴν Ἀθήνα, ἔγιναν ἡ αἰτία νὰ ὑπογραφῇ αὐτὴ ἡ ἄθλια συνθήκη. Εὐτυχῶς ὅμως γιὰ τὴν Ἑλλάδα, δὲν κράτησε πολὺ.

73. Στρατεύματα μισθοφορικά, πού ὄργωναν τὶς πόλεις λόγω τῶν πολιτικῶν ταραχῶν, λυμαίνονταν τὰ πάντα καὶ δημιουργοῦσαν παντοῦ βαριά ἀτμόσφαιρα στρατοκρατίας.

74. Ἡ Φάσηλις ἦταν πόλη παραλιακὴ στὰ σύνορα μεταξὺ Λυκίας καὶ Παμφυλίας. Ἕνας ἀπὸ τοὺς ὅρους τῆς λεγομένης «Κιμωνείου Εἰρήνης» (449 π.Χ.) — πού μᾶλλον ἦταν μιὰ ἀπλὴ συμφωνία — ἦταν ἡ ὑποχρέωση τῶν Περσῶν νὰ μὴν πλέουν πέρα ἀπὸ τὴ Φασήλιδα, δηλ. στὴν ἀνοιχτὴ θάλασσα. Ἔτσι ἡ κυριαρχία τοῦ Αἰγαίου, βαθύτερη αἰτία τῶν Μηδικῶν πολέμων, περνοῦσε πιά ἀδιαφιλονίκητη στὸν ἀθηναϊκὸ στόλο.

75. Ἐνωεῖ τὴν καταστροφὴ τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου στοὺς Αἰγὸς Ποταμοὺς τὸ 405 π.Χ.

76. Τὴ ναυμαχία τῆς Κνίδου (394 π.Χ.), ὅπου ὁ περσικὸς στόλος, μὲ ναύαρχους τὸ Φαρνάβαζο καὶ τὸν Ἀθηναῖο Κόνωνα, νίκησε τὸ στόλο τῶν Σπαρτιατῶν.

77. Σύγκριση ἀνάμεσα στὴν Κιμώνειο καὶ τὴν Ἀνταλκίδειο Εἰρήνη.

78. Τὸ κείμενο ἔχει τὴ λέξη «ἐπίσταθμος», πού μᾶλλον ἀποτελεῖ μετάφραση στὰ ἑλληνικὰ τῆς περσικῆς λέξεως σατράπης. Σατράπες ἦταν οἱ διοικητὲς τῶν εἰκοσι μεγάλων διοικητικῶν περιφερειῶν, τῶν σατραπειῶν, τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἡ αὐταρχικότητα καὶ ἡ αὐθαίρεσία πού συχνὰ τοὺς χαρακτήριζε ὀδήγησε στὴ σημασιολογικὴ ἀλλοίωση τῆς λέξεως, ὅπως τὴν ξέρομε σήμερα ἐμεῖς.

79. Τὸν Πελοποννησιακὸ (431—404 π.Χ.).

80. Μὲ τὴν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα τοῦ 387 π.Χ.

81. Οἱ ἀγοραστοὶ δοῦλοι, οἱ «ἀργυρώνητοι», ἦταν πάντα σὲ χειρό-

τερη μοίρα από εκείνους που γεννιόνταν μες στο σπίτι του αφέντη τους, τους «οικότριβες».

82. Ἡ κατάσταση τῶν δούλων στὴν Ἀθήνα ἦταν ὁπωσδήποτε πιὸ ἀνθρωπινή· τὸ ἀφεντικὸ δὲν εἶχε δικαίωμα ζωῆς ἢ θανάτου ἀπάνω τους καὶ ὁπωσδήποτε ἀπόφευγαν νὰ τοὺς κακοποιήσουν. Τοὺς ὀνόμαζαν μά-
λιστα παῖδες ἢ οἰκέτας. Ὁ δούλος εἶχε τὸ δικαίωμα, στὴν περίπτωση πού ὁ κύριός του τοῦ φερόταν παράνομα ἢ βάρβαρα, νὰ κατα-
φύγη στὸ νὰ τοῦ Θησέα ἢ σὲ ἄλλο ἄσυλο ἀπαραβίαστο καὶ νὰ ζητήσει νὰ
πουληθῇ σὲ ἄλλον αφέντη.

83. Ὑπαινιγμὸς πιθανὸν γιὰ τὸ ρόλο πού ἔπαιξε ἡ Σπάρτη στὸ διώξιμο
τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Ὁ Πλούταρχος ἄλλωστε ἀναφέρει
πὼς καμιὰ πολιτεία δὲν ἦταν τόσο «μισοτύραννος», σὰν τὴν πολιτεία τῶν
Λακεδαιμονίων, πού ἔδωξε τοὺς Κυψελίδες ἀπὸ τὴν Κόρινθο, τὸ Λύγδα-
μιν ἀπὸ τὴ Νάξο, τοὺς Πεισιστρατίδες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὸν Αἰσχίνη
ἀπὸ τὴ Σικυώνα.

84. Ἡ Μαντίνεια, πόλη τῆς ἀνατολικῆς Ἀρκαδίας, καταστράφηκε
ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες τὸ 385 π.Χ. καὶ οἱ κάτοικοί της διασκορπίστηκαν
στὰ χωριά.

85. Τὴν Καδμεΐα, τὴν ἀκρόπολη τῶν Θηβῶν, τὴν κατέλαβε ὁ Φοι-
βίδας, Λακεδαιμόνιος στρατηγός, τὸ 382 π.Χ.

86. Ἡ πολιορκία τῆς Ὀλύνθου κράτησε ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 382
ὡς τὸ καλοκαίρι τοῦ 379 π.Χ. καὶ τοῦ Φλιούντα ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ
381 ὡς τὴν ἀνοιξή τοῦ 379 π.Χ. Ἐπομένως τὴ χρονιά πού κυκλοφόρησε
ὁ Πανηγυρικός ἡ πολιορκία συνεχίζεται. Ἡ Ὀλύνθος εἶναι ἡ γνω-
στὴ πόλη στὴ Χαλκιδική, πού κατὰστρεψε ὁ Φίλιππος τὸ 348 π.Χ., καὶ
ὁ Φλιούντας βρισκόταν στὰ Β.Δ. τῆς Νεμέας.

87. Ὁ Ἀμύντας, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας καὶ πατέρας τοῦ
Φιλίππου τοῦ Β', βοήθησε τοὺς Σπαρτιάτες στὸν πόλεμο κατὰ τῶν
Ὀλυνθίων. Ὁ Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος ἀπὸ τὴν πόλιν ἦταν σύμμαχος τῆς
Σπάρτης σὲ ὅλη σχεδὸν τὴ διάρκεια τῆς ἐξουσίας του. Ἡ Σπάρτη τέλος
ἀπὸ τὸ 392 π.Χ. καὶ κυρίως μετὰ τὴν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα (387
π.Χ.) διατηροῦσε πάντα καλὲς σχέσεις μὲ τοὺς Πέρσες, γιὰ τὴν ὑπολό-
γιζε στὴ βοήθειά τους γιὰ τὴν ἐπιβολή της στὴν Ἑλλάδα.

88. Ἐπίτηδες ἐδῶ ὁ Ἰσοκράτης μεταχειρίζεται τὶς λέξεις εἰλω-
τες καὶ περίοικοι, γιὰ νὰ δώσῃ ἔμφαση στὸ λόγο του. Εἶναι
γνωστὸ πὼς εἰλωτες εἶναι οἱ παλιοὶ κάτοικοι τῆς Σπάρτης, πού ἀντι-

στάθηκαν στους Δωριείς και τελικά έγιναν δοῦλοι τους, χωρίς νὰ ἔχουν κανένα ἀπολύτως δικαίωμα· περίοικοι πάλι εἶναι αὐτοὶ ποὺ ὑποτάχθηκαν χωρίς ἀντίσταση καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὴ Σπάρτη διατηρώντας μερικὰ προνόμια.

89. Ἡ Ἀνταλκίδειος Εἰρήνη παράδινε, ὅπως εἴπαμε, τὴν Κύπρο στὸν Πέρση βασιλιά, γι' αὐτὸ ὁ Εὐαγόρας, ὁ βασιλιάς τῆς Σαλαμίνας τῆς Κύπρου, κήρυξε τὴν ἀνεξαρτησίαν του καὶ ἀγωνίστηκε σκληρὸ καὶ μακροχρόνιο ἀγώνα — βάσταξε πεντέξι χρόνια — κατὰ τῶν Περσῶν. Τέλος μὲ τὴ βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν ποὺ πέτυχε μπόρεσε νὰ δημιουργήσῃ εὐνοϊκὲς συνθήκες, ποὺ τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ υπογράψῃ μιὰ ἐντιμὴ εἰρήνη. Τὴ στάση τοῦ Εὐαγόρα ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν τὴν ἀντιμετώπισε, ὅπως μᾶς λέει ὁ Ἰσοκράτης, μὲ μισθοφορικὸ στρατὸ Ἑλλήνων ἀπὸ τὰ ἰωνικὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας.

90. Ὁ Πέρσης σατράπης ποὺ διεύθυνε τὶς ἐπιχειρήσεις κατὰ τοῦ Εὐαγόρα.

91. Μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα, ποὺ ἀναγνώριζε στὸν Πέρση βασιλιά τὴν κυριαρχία στὴ Μ. Ἀσία, στίς Κλαζομενὲς καὶ στὴν Κύπρο (Ξεν. Ἑλλην. V, 1, 31), ὅπως ἀναφέραμε στὸ σχολ. 72.

92. Ἡ Χίος ἦταν σύμμαχος πιστὴ τῶν Ἀθηναίων ὡς τὸ 412 π.Χ. Τότε, μετὰ τὴν καταστροφὴ στὴ Σικελία, ἀποστάτησε καὶ προσχώρησε στὴ συμμαχία τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλὰ μετὰ τὴ νίκη τοῦ Κόνωνα στὴν Κνίδο (394 π.Χ.) ξαναγύρισε στὴν Ἀθηναϊκὴ συμμαχία καὶ ἔθεσε τὸ στόλο τῆς στὴ διάθεση τοῦ νικητῆ.

93. Ἐγινε ἐπὶ τοῦ βασιλιᾶ τῆς Περσίας Ἀρταξέρξης τοῦ Μνημόνα (405—359 π.Χ.). Τὸ ἴδιο θέμα ἀναφέρεται καὶ στὸν «Φίλιππο» (§ 101): Ὁ βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου Ἀχόρις κατάφερε τὸ 382 π.Χ. νὰ ἐξαναγκάσῃ τοὺς Πέρσες νὰ ὑποχωρήσουν. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὸ οἱ Αἰγύπτιοι πῆραν θάρρος καὶ ἄρχισαν ἐπιδρομὲς καὶ κατὰ τῶν γειτονικῶν λαῶν. Ἀναφέρεται σχετικὰ πὼς ἀπόσπασαν πολλὰς πόλεις τῆς Συρίας.

94. Ἡ ὑπόθεση τοῦ Εὐαγόρα εἶχε τελειώσει μᾶλλον ἀπὸ τὸ 381 π.Χ. Ἡ δὲν ἔχει λοιπὸν πληροφωρηθῇ τὸ γεγονός ὁ Ἰσοκράτης ἢ τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ γράφτηκε νωρίτερα καὶ δὲ διορθώθηκε τὸ 380 π.Χ., ὅταν κυκλοφόρησε ὁ Πανηγυρικός.

95. Πρόκειται πάλι γιὰ τὴ γνωστὴ ναυμαχία τῆς Κνίδου, τὸ 394 π.Χ., ὅπου οἱ Πέρσες, μὲ νάαρχο τὸν Κόνωνα, νίκησαν τοὺς Σπαρτιάτες, καὶ ἀπὸ τότε ἡ Ἀθῆνα ἀπόχτησε ξανά τὴν ἡγεμονία στὴ θάλασσα. Τὸ

γεγονός αυτό το είχε αναφέρει και στην § 119, τώρα όμως το φωτίζει διαφορετικά, γιατί άλλος είναι ο στόχος του.

96. Ὁ περσικός στόλος δὲν τολμοῦσε νὰ ἀνοιχτῇ στὸ πέλαγος, γιατί φοβόταν τὰ 120 πλοῖα τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Κόνωνας πάλι μὲ τὰ 40 πλοῖα τοῦ ὁπωσδήποτε ἔμεινε παγιδευμένος, ἂν ὅχι τρία, δυὸ τοῦλάχιστο χρόνια.

97. Ἡ Κορινθιακὴ συμμαχία, ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ Ἀθηναίους, Βοιωτοὺς, Κορίνθιους καὶ Ἀργεῖους, ἔγινε μὲ σκοπὸ νὰ δημιουργηθῇ κοινὸ μέτωπο κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν. Ἀκολούθησε — τὸ 395 π.Χ. — ὁ Κορινθιακὸς πόλεμος, ποὺ ἀνάγκασε τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ ἀνακαλέσουν τὸν Ἀγησίλαο ἀπὸ τῇ Μ. Ἀσία. Μόνο τότε πῆραν θάρρος οἱ Πέρσες καὶ ἀποτόλμησαν τὴ ναυμαχία τῆς Κνίδου.

98. Ἰκανότατος Σπαρτιάτης ναύαρχος ποὺ ἀντικατέστησε τὸ Θίβρωνα, ὅταν ἐκεῖνον τὸν ἀνακάλεσαν στὴ Σπάρτη ὕστερα ἀπὸ τὶς κατηγορίες τῶν συμμαχικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας ὅτι ἄφηνε τὰ στρατεύματά του νὰ τὶς λεηλατοῦν (βλ. σχολ. 101), καὶ πολέμησε στὴ Μ. Ἀσία ἀπὸ τὸ 399 ὡς τὸ 397 π.Χ.

99. Ὁ Δράκοντας ὁ Πελληνέας ἦταν κάτω ἀπὸ τὶς διαταγὲς τοῦ Δερκυλίδου καὶ ἔγινε κυβερνήτης τοῦ Ἀταρνέα — εὐφορὸς περιοχῆς στὰ αἰολικὰ παράλια ἀπέναντι στὴ Λέσβο — μετὰ τὴν ἄλωσή του ἀπὸ τὸ Δερκυλίδου (Ξεν. Ἑλλην. III, 2, 11).

100. Χώρα τῆς Β.Δ. Μ. Ἀσίας κοντὰ στὴ Βιθυνία καὶ στὴν Τρωάδα.

101. Σπαρτιάτης στρατηγός, ποὺ εἶχε σταλῇ πρῶτος τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 399 π.Χ. στὴ Μ. Ἀσία, μὲ 5000 πεζοὺς καὶ 300 Ἀθηναίους ἱππεῖς, γιὰ νὰ ἐλευθερώσῃ τὶς ἐλληνικὲς πόλεις ἀπὸ τὸν περσικὸ ζυγὸ. Ὅμως τὸν κατηγόρησαν οἱ Ἕλληνες ὅτι ἄφηνε τὸ στράτευμά του νὰ λεηλατῇ τὶς πόλεις τους, καὶ οἱ Σπαρτιάτες τὸν ἀνακάλεσαν καὶ τὸν καταδίκασαν σὲ ἐξορία, ἀφοῦ στὸ μεταξύ τὸν ἀντικατέστησαν μὲ τὸ Δερκυλίδου.

102. Τὸ στράτευμα τοῦ Κύρου, οἱ Κύριοι, ὅπως τοὺς λέγανε, ἦταν 13 χιλ. Ἕλληνες μισθοφόροι, ποὺ εἶχαν πάρει μέρος στὴν ἐκστρατεία τοῦ Κύρου τοῦ νεώτερου κατὰ τοῦ ἀδερφοῦ του Ἀρταξέρξη. Τοὺς ὀνόμαζαν καὶ Μυρίοι μὲ τὸ γενικὸ ἀριθμὸ τῶν 10 χιλ. Ἀπὸ αὐτοὺς, ὕστερα ἀπὸ πολλὰ δεινὰ καὶ ταλαιπωρίες τρομερές, μόνο 5—6 χιλ. περίπου ἔφτασαν στὸν Εὐξείνιο Πόντο, μὲ ἀρχηγό τους τὸν Ξενοφῶντα, καὶ μετὰ στὴν Προποντίδα, ὅπου ἔσμιζαν μὲ τὸ στράτευμα τοῦ Θίβρωνος.

να. (Ἡ ὑπόθεση εἶναι γνωστή ἀπὸ τὴν «Κύρου Ἀνάβασιν» τοῦ Ξενοφῶντος, ὅπου μὲ ἐξαιρετικὴ παραστατικότητα γίνεται ἡ ἀφήγηση τῆς ἄτυχης ἐκστρατείας τοῦ Κύρου κατὰ τοῦ ἀδερφοῦ του Ἀρταξέρξη, ὁ θάνατός του καὶ κυρίως τὰ βάσανα καὶ οἱ ταλαιπωρίες ποὺ ἀντιμετώπισαν οἱ Ἕλληνες, γιὰ νὰ γυρίσουν πίσω ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀσίας στὰ Μικρασιατικὰ παράλια).

103. Μεγάλος ποταμὸς τῆς Μ. Ἀσίας, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν Ἀντίταυρο καὶ χύνεται στὸν Εὐξείνιο. Χρησίμευε γιὰ σύνορο ἀνάμεσα στὴ χώρα τῆς Λυδίας καὶ τῆς Περσίας.

104. Ὁ Ξενοφώντας λέει πὼς οἱ Ἕλληνες ποὺ πῆραν μέρος στὴ μάχη κοντὰ στὰ Κούναξα, ὅπου σκοτώθηκε ὁ Κύρος, ἦταν 12.900 ἄνδρες (Ξεν. Κύρ. Ἀνάβ. I, 7, 10). 6000 ἦταν αὐτοὶ ποὺ ἀπόμειναν τελικὰ καὶ γύρισαν ξανά στὴν Προποντίδα (Ξεν. Κύρ. Ἀνάβ. VII, 7, 33).

105. Ἐννοεῖ τὸν Ἀριαῖο, τὸν ὑπαρχηγὸ τοῦ Κύρου, καὶ τοὺς ἄλλους Πέρσες, ποὺ ἐγκατέλειψαν τοὺς Ἕλληνες μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κύρου καὶ πῆγαν μὲ τὸ μέρος τοῦ Ἀρταξέρξη.

106. Ὁ Τισσαφέρνης, μὲ δόλο καὶ παρὰ τὴ συνθήκη ποὺ ὑπῆρχε, ἐπίασε ὅλους τοὺς στρατηγοὺς τῶν Ἑλλήνων καὶ τοὺς σκότωσε. «Ὅλα τὰ γεγονότα αὐτὰ τὰ περιγράφει μὲ κάθε λεπτομέρεια ὁ Ξενοφώντας — ποὺ εἶχε πάρει καὶ ὁ ἴδιος μέρος στὴν ἐκστρατεία τοῦ Κύρου — στὴν «Ἀνάβασιν» του, ὥπως ἀναφέραμε στὸ σχόλιο 102.

107. Ὑπαινιγμὸς γιὰ διάφορα συμβάντα ἀπροσδόκητα, ὅπως ἡ σύλληψη τοῦ Κόνωνα τὸ 392 π.Χ. κατὰ διαταγὴ τοῦ σατράπη Τειριβάζου.

108. Στὴ Μυκάλη τὸ 479 π.Χ., ἀπὸ τὸν Κίμωνα στὸν Εὐρυμέδοντα κλπ.

109. Στὸ Μαραθῶνα τὸ 490 π.Χ., στὴ Σαλαμίνα τὸ 480 π.Χ. καὶ στὴς Πλαταιὲς τὸ 479 π.Χ.

110. Ὁ Ξέρξης, μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ στόλου του στὴ Σαλαμίνα, γύρισε πανικόβλητος σὲ ἄθλια κατάσταση στὴ χώρα του.

111. Ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες μισθοφόρους τοῦ Κύρου, τοὺς Μυρίους, ποὺ στὰ Κούναξα τὸ 401 π.Χ. νίκησαν τοὺς βαρβάρους ποὺ ἦταν ἀπέναντί τους καὶ τοὺς κατατρόπωσαν. Ἀλλὰ καὶ ὕστερα, παρὰ τὴν ἄθλια κατάσταση ποὺ βρέθηκαν οἱ Ἕλληνες, οἱ Πέρσες δὲν τόλμησαν νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσουν ἀνοιχτά.

112. Μὲ ἀληθινὸ πάθος ὁ Ἰσοκράτης προβάλλει τίς ιδέες του γιὰ τὴν ἠθικὴ ἀνύψωση τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν πολιτειῶν. Ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀνθρώπινη

ἀξιοπρέπεια, ὁ αὐτοσεβασμός, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ ἀποτελοῦν ἀξίες ἀπαράβατες, ποὺ χαρακτηρίζουν τὶς πολιτισμένες κοινωνίες. Ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στὴν ἀξεστη καὶ ἀνελεύθερη περσικὴ κοινωνία καὶ στὴν πολιτισμένη, τὴν ἐλεύθερη, τὴ θρεμμένη μὲ τὰ μεγάλα ἀνθρωπιστικά ἰδεώδη ἐλληνικὴ πολιτεία εἶναι φανερὴ καὶ τὰ συμπεράσματα ἀπὸ αὐτὴ χαρακτηριστικά καὶ πολὺ πειστικά.

113. Ἐνας ἀπὸ τοὺς σατράπες τῆς Περσίας, ὁ Τιθραύστης, τὸ 395 π.Χ. ἔδωσε στὸν Ἀγησίλαο 30 τάλαντα, γιὰ τὰ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴ σατραπεία του. Τὸ τάλαντο ἦταν μονάδα νομισματικῆ, ποὺ ἰσοδυναμοῦσε μὲ 6000 ἀττικὲς δραχμές.

114. Μικρὴ πόλη τῆς Μυσίας ἀπέναντι στὴ Λέσβο.

115. Πρόκειται γιὰ ὑπερβολή. Στὴν πραγματικότητα ὁ Κόνωνας πιάστηκε τὸ 392 π.Χ. ἀπὸ τὸ σατράπῃ Τειρίβαζο καὶ φυλακίστηκε, γιὰτὶ ἐνεργοῦσε ἀντιδρώντας στὰ σχέδια τῶν Περσῶν. Μπόρεσε ὅμως νὰ δραπέτευσῃ καὶ βρῆκε καταφύγιο στὴν Κύπρο, ὅπου καὶ πέθανε, κοντὰ στὸν Εὐαγόρα.

116. Ὁ Θεμιστοκλῆς, καταδιωγμένος ἀπὸ τὴν πατρίδα του μὲ διαβολὲς τῶν Σπαρτιατῶν, πὼς δῆθεν βρισκόταν σὲ μυστικὴ συνεννόηση μὲ τὸν Πausanias, γιὰ νὰ παραδώσουν τὴν Ἑλλάδα στοὺς Πέρσες, πῆγε στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀρταξέρξη, γιοῦ τοῦ Ξέρξη. Τοῦ θύμιζε τὶς δῆθεν ὑπηρεσίες ποὺ πρόσφερε στὸν πατέρα του κατὰ τὰ Μηδικὰ καὶ ἐκεῖνος τὸν δέχτηκε πρόθυμα, τὸν φόρτωσε δῶρα πολὺτιμα καὶ τοῦ χάρισε μάλιστα τρεῖς πόλεις: τὴ Μαγνησίαν, τὴ Λάμψακον καὶ τὴ Μυοῦνταν, καὶ ζοῦσε ἀπὸ τὰ εἰσοδήματά τους πλουσιοπάροχα ὡς τὸ θάνατό του.

117. Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης καὶ ὁ Λυκούργος (στὸ λόγο του κατὰ τοῦ Λεωκράτους) παραδίδουν πὼς ὅλοι γενικὰ οἱ Ἕλληνες ὀρκίστηκαν μετὰ τὴ μάχη τῶν Πλαταιῶν νὰ μὴν ἀνοικοδομήσουν ποτὲ τὰ ἱερά, ποὺ κἀηκαν ἢ γκρεμίστηκαν κατὰ τὰ Μηδικὰ, νὰ τὰ ἀφήσουν ὅπως εἶναι, γιὰ νὰ θυμίζουν στὶς μελλούμενες γενιὲς τὴν ὠμότητα καὶ τὴν ἀσέβεια τῶν βαρβάρων. Ἡ ἀποψη τοῦ Ἰσοκράτη ὅμως φαίνεται ἀκριβέστερη, γιὰτὶ εἶναι γνωστὸ πὼς στὴν Ἀθῆνα ἀνοικοδομήθηκαν ὅλα τὰ ἱερά.

118. Οἱ Εὐμολπίδες καὶ οἱ Κήρυκες εἶναι παλιὲς ἱερατικὲς οἰκογένειες ἀπὸ τὴν Ἀθῆνα, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐβγαίνουν οἱ ἱερεῖς τῆς Δήμητρας στὴν Ἐλευσίνα. Συνδέονται κατὰ κανόνα, ὅταν γίνεται λόγος γιὰ μυστήρια καὶ εἶχαν χωρὶς ἄλλο πολὺ μεγάλη δύναμη, ποὺ ἐπεκτείνονταν πανίσχυρη ἀκόμα καὶ σὲ θέματα πολιτικά.

119. Είναι βέβαιο πώς τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου, ποὺ ἔχουν ἀφθονο ἡθικοπλαστικὸ καὶ παιδαγωγικὸ ὕλικό, διδάσκονταν συστηματικὰ στὰ παιδιά τῆς Ἀθήνας. Γνωστὴ εἶναι ἡ λατρεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου γιὰ τὴν Ἰλιάδα, ποὺ τὴν κουβαλοῦσε πάντοτε μαζί του.

120. Πολὺ πλούσια πόλη τῆς Φοινίκης, ἐμπορικὸ κέντρο ὅλου τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Φαίνεται ὅτι πρὸς στιγμὴν ὁ Εὐαγόρας τῆς Κύπρου ἔγινε κύριος τῆς Τύρου.

121. Φαίνεται πὼς ὁ Ἐκατόμωως ὑποστήριξε κρυφὰ μὲ χρήματα τὴν προσπάθεια τοῦ Εὐαγόρα νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸν περσικὸ ζυγὸ — ἢ τοῦλάχιστο κράτησε μιὰ εὐνοϊκὴ γιὰ τὸν Εὐαγόρα οὐδετερότητα. "Ενας ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους του ἀργότερα, ὁ Ἰδριέας, (Φίλιππος, § 103), ἦταν πρόθυμος, κατὰ τὸν Ἰσοκράτη, νὰ βοηθήσῃ τὸν ἐλληνικὸ ἀγώνα ἐνάντια στοὺς βαρβάρους.

122. Ἐννοεῖ τοὺς Ἴωνες, ποὺ τοὺς ἐγκατάλειψαν οὐσιαστικὰ οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν Ἴωνικὴ Ἐπανάσταση: Οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Ἐρετριεῖς τοὺς πρόσφεραν βοήθεια ὑποτονικῇ, ἐνῶ οἱ Σπαρτιάτες ἀρνήθηκαν καθαρὰ νὰ τοὺς ἐνισχύσουν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ ὑποκύβουν οἱ Ἴωνες καὶ νὰ ὑποταχθοῦν στοὺς Πέρσες.

123. Ἀπὸ τὸ Διονύσιο, τὸν τύραννο τῶν Συρακουσῶν, ποὺ τὸν βοηθοῦσαν καὶ οἱ Σπαρτιάτες (§ 126).

124. Στὸ Διονύσιο καὶ στοὺς Καρχηδόνιους.

125. Μὲ τὴν εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα (387 π.Χ.). Ὁ Ἰσοκράτης δὲν κουράζεται νὰ κάνῃ διαρκῶς δριμύτατη κριτικὴ γιὰ τὴν «εἰρήνη τῆς ντροπῆς», ἀφοῦ ὁ σκοπὸς του εἶναι νὰ παρουσιάσῃ τοὺς Σπαρτιάτες σὰν ὑπομεινέτες τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἀξιοπρέπειας τῶν Ἑλλήνων.

126. Τῆς συνθήκης τοῦ Ἀνταλκίδα τοῦ 387 π.Χ.

127. Ὁ βασιλιάς τῆς Περσίας ὡς ἐπιτηρητὴς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ παρακολουθῇ καὶ νὰ ἐλέγχῃ μήπως παραβιαστῇ κανένα ἀπὸ τὰ ἄρθρα τῆς συνθήκης.

128. Μὲ τὴν τακτικὴ τῶν Σπαρτιατῶν, ποὺ κατέλαβαν τὴν ἀκρόπολη τῶν Θηβαίων καὶ ἀνοῖξαν πόλεμο στὴν Ὀλυνθο μὲ κάποιο πρόσχημα: Οἱ Ὀλύνθιοι πιέζαν τὴν Ἀκανθο καὶ τὴν Ἀπολλωνία νὰ πολεμήσουν μαζί τους κατὰ τοῦ βασιλιᾶ Ἀμύντα τῆς Μακεδονίας. Οἱ δύο πόλεις, γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὶς πιέσεις, ζήτησαν τὴ βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν, ποὺ βρῆκαν ἀφορμὴ νὰ κηρύξουν τὸν πόλεμο στὴν Ὀλυνθο.

129. Οἱ συνθήκες, γιὰ νὰ ἔχουν πιὸ πλατιά δημοσιότητα, χάρασσ-

σονταν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους πάνω σὲ στῆλες λίθινες καὶ τοποθετοῦνταν στὰ πανελλήνια ἱερὰ καὶ σὲ ἄλλα ἐπίσημα καὶ πολυσύχναστα μέρη.

130. Ἡ ἔννοια αὐτὴ τῆς «ἀπόλυτης ἰσοτιμίας» θὰ θεωρηθῇ βασικὴ ἀρχὴ γιὰ τὴ δημιουργία τῆς δεύτερης ἀθηναϊκῆς συμμαχίας τὸ 377 π.Χ.

131. Οἱ γεωγραφικὲς γνώσεις τῶν ἀρχαίων εἶναι περιορισμένες. Τὴν Ἀφρική λ.χ. δὲν τὴ θεωροῦσαν ξεχωριστὴ ἥπειρο, ἀλλὰ ἓνα τμῆμα πότε τῆς Ἀσίας καὶ πότε τῆς Εὐρώπης.

132. Ὑπαινιγμὸς γιὰ τὴ διανομὴ τοῦ κόσμου ἀνάμεσα στὸ Δία, τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὸν Πλούτωνα: Ὁ Δίας πῆρε, λέει, τὸν οὐρανὸν, ὁ Ποσειδῶνας τὴ γῆ καὶ ὁ Πλούτωνας τὸν Ἄδη.

133. Γιατί ὁ σκοπὸς τοῦ εἶναι ἱερός. Εἶναι ἔμμοχη ἰδέα τοῦ Ἰσοκράτη, πίστη βαθιὰ καὶ ἰδανικὴ, ἡ ἀνάγκη νὰ ἐκστρατεύσουν ὅλοι μαζί οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν Περσῶν, ἰδέα ποὺ τὸν φώτιζε πάνω ἀπὸ 40 χρόνια ὡς τὸ θάνατό του καὶ σημάδευε ὅλα τὰ βήματά του. Τὸ 346 π.Χ., ποὺ γράφτηκε ὁ «Φίλιππος», ὁ ἴδιος πόθος φλογίζει τὴν ψυχὴ του καὶ τὸ ἴδιο θέμα θὰ ἀναπτύξῃ διεξοδικὰ προσαρμόζοντας μόνο τίς λεπτομέρειες στὶς νέες συνθήκες.

134. Ἄλλο ὄνομα τοῦ Πάρη. Τὸ Ἀλέξανδρος ἦταν, φαίνεται, πολεμικὸ ὄνομα καὶ τὸ Πάρις βουκολικόν.

135. Πάρα πολὺ ἀνθρώπινο: Οἱ προθέσεις καὶ οἱ ἐπιθυμίες μας ξεπερνοῦν πάντοτε τίς δυνατότητές μας. Ἐξάλλου τὸ θέμα τοῦ Πανηγυριοῦ — ἡ σύνθεση μιᾶς ταραγμένης ἐποχῆς, ὅπως τὴν εἶχε συλλάβει ἡ φαντασία τοῦ ρήτορα, ἡ ἀνατομία, ἡ ἀξιολόγηση καὶ προπαντὸς ἡ ἀντιμετώπιση τῶν πολλῶν καὶ σοβαρῶν προβλημάτων ποὺ παρουσίαζε — ὅπωςδὴποτε δὲν ἦταν εὐκόλο ἐγχείρημα. Πέρα ὅμως ἀπὸ αὐτὰ ὁ χειρισμὸς τοῦ θέματος, τόσο στὴν ἀρχὴ ὅσο καὶ στὸ τέλος, εἶναι σωστός καὶ ἐξυπνός ἀπὸ ρητορικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἀποψη: Στὴν ἀρχὴ ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλιστῇ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν ἢ τῶν ἀναγλωστῶν — καὶ ἦταν ἓνας θαυμάσιος τρόπος — στὸ τέλος πάλι ἔπρεπε νὰ ἀποκατασταθοῦν τὰ πράγματα στὰ πλαίσια τοῦ μέτρου καὶ νὰ ἐπιτευχθῇ ἔτσι ἡ συμπάθεια καὶ ἡ εὐνοία τοῦ ἀκροατηρίου.

136. Ὑπαινιγμὸς κατὰ τοῦ ρήτορα Ἀντισθένη. Αὐτὸς εἶχε γράψει κατὰ τοῦ «Πρὸς Εὐθύνοον ἁμαρτύρου» λόγου τοῦ Ἰσοκράτη, γιὰ κάποιον «Εὐθύνοον», ποὺ εἶχε καταχραστῇ χρήματα ποὺ τοῦ δόθηκαν νὰ τὰ φυλάξῃ (πρὸς παρακαταθήκην).

137. Χλευάζει τὴ φτώχεια καὶ τὴ μιζέρια ὀρισμένων σοφιστῶν ἰδίως.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΦΙΛΙΠΠΟ

Ο «Φίλιππος» γράφτηκε τὴν ἀνοιξη τοῦ 346 π.Χ., μετὰ τὴν ἐπικύρωση τῆς εἰρήνης τοῦ Φίλοκράτη καὶ πρὶν νὰ καταλάβῃ ὁ Φίλιππος τὴ Φωκίδα.

Τὰ γεγονότα πὺν προηγῆθηκαν εἶναι γνωστά : Ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, μὲ τὴν ἐξαιρετικὴ δραστηριότητα καὶ τὴν ἀποφασιστικότητα πὺν τὸν χαρακτήριζε, μέσα σὲ λίγο χρονικὸ διάστημα δημιούργησε μιὰ δύναμη τεράστια καὶ κατόρθωσε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχία του μὲ τρόπο ἐπικίνδυνο γιὰ τὶς ἄλλες ἑλληνικὲς πόλεις, πὺν βρίσκονται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ σὲ θλιβερὴ παρακμὴ — ἰδιαίτερα ὅμως γιὰ τὴν Ἀθήνα, πὺν ἀναγκάστηκε τρεῖς μόλις χρόνια μετὰ τὴν ἀνοδο τοῦ Φιλίππου στὴν ἐξουσία, νὰ ἔρθῃ σὲ σύγκρουση μαζί του ἀπὸ ἀφορμὴ τὸ θέμα τῆς Ἀμφίπολης.

Ἡ Ἀμφίπολη χτίστηκε ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, λίγο μετὰ τὰ Μηδικά, στὶς ἐκβολὲς τοῦ Στρυμόνα. (Βλ. Σχόλια στὸν Φίλιππο, 1). Ἦταν σπουδαῖο ἐμπορικὸ κέντρο καὶ βάση στρατηγική. Ἀπὸ κεῖ περνοῦσαν τὰ ἀθηναϊκά προϊόντα γιὰ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη καὶ ἀπὸ κεῖ ἐπαιρναν οἱ Ἀθηναῖοι πρῶτες ὕλες (ξύλεια, χρυσάφι τοῦ Παγγαίου κ.λ.π.)

Εἶχε λοιπὸν μεγάλη οἰκονομικὴ καὶ στρατηγικὴ σημασία γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλὰ γιὰ τοὺς Μακεδόνες ἦταν ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου, ἀφοῦ ἦταν ἀνάγκη νὰ εξασφαλίσουν τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας ἀπὸ κάθε ξένη ἐπιρροή καὶ νὰ ἀσκοῦν ἀπόλυτὴ καὶ ἀποκλειστικὴ κυριαρχία σὲ ὅλη τὴν ἑκτασὴ τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους, πὺν ἀπλωνόταν κάθε μέρα καὶ μὲ γοργότερο ρυθμὸ.

Ἡ σύγκρουση λοιπὸν ἦταν ἀναπόφευκτη καὶ ταλαιπώρησε πολὺ τοὺς δύο ἀντιπάλους σχεδὸν δέκα ὁλόκληρα χρόνια. Ὑστερα ἀπὸ τὴ φυσικὴ αὐτὴ ἐξάντληση ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, πὺν ἔπρεπε μὲ πολλὰς θυσίες ν' ἀντιμετωπίζον τὴν κατάστασιν ἀπὸ τόσο μακριά — καὶ ἐπειδὴ καὶ ὁ Φίλιππος ἔπρεπε νὰ ἡσυχάσῃ μὲ τὴν ὑπόθεσιν αὐτή, γιὰ νὰ ἀσχοληθῇ ἀπερίσπαστος μὲ τὰ νέα προβλήματα, πὺν δημιούργησε στὸ μεταξὺ ἢ ἀκαταπύνητὴν δραστηριότητά του — ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 347 π.Χ. οἱ συνθηκὲς φαίνονται ὥριμασμένες γιὰ τὴ σύναψιν μιᾶς εἰρήνης, πὺν ὅπωςδήποτε θὰ ἔφερνε κάποια ἡρεμία.

Ἡ εἰρήνη αὐτή, γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα «Φιλοκράτειος εἰρήνη», ὑπογράφεται ὕστερα ἀπὸ σειρὰ διπλωματικῶν ἐνεργειῶν τὸ 346 π.Χ., σὲ βάρος ὅμως τῶν Ἀθηναίων — πὺν δὲν ἔχουν τὴ δύναμη νὰ ἀντιδράσουν — ἀφοῦ θὰ παραδώσῃ κυριολεκτικὰ στὰ χέρια τοῦ Φιλίππου τὸν ἐπίμαχο χώρο τῆς Ἀμφίπολης.

Ὡστόσο ἡ στιγμή εἶναι κατάλληλη, γιὰ νὰ μιλήσῃ ὁ Ἰσοκράτης, πὺν παρακολουθοῦσε μὲ ἀγωνία ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων καὶ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ σωπαίῃ καὶ νὰ περιμένῃ.

Τὸ πολιτικὸν του πρόγραμμα, πὺν μὲ τόση σαφήνεια εἶχε διατυπώσει στὸν Πανηγυρικὸν του λόγο πρὶν ἀπὸ 34 χρόνια, οὔτε στιγμή δὲν ἔπαυε ἀπὸ τότε νὰ εἶναι τῆς ζωῆς του ὁ σκοπός. Ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν πραγματοποίηση του ὅλο καὶ γινόταν πῶς ἐπιτακτικὴ, καθὼς τὰ γεγονότα δημιουργοῦσαν ὁλοένα πῶς σκοτεινὴ ἀτμόσφαιρα στὴν Ἑλλάδα καὶ δὲν ἄφηναν καμιὰ ἄλλη διέξοδο. Καὶ εἶναι γνωστὸ πὺς ἀπευθύνθηκε κατὰ καιροὺς σὲ ὅλους τοὺς Ἕλληνες, ἡγέτες, πὺν ἔβλεπε πὺς εἶχαν κάποια δύναμη, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτιμποροῦσε νὰ τοὺς πείσῃ νὰ πραγματοποιήσουν τὸ ἰδανικὸ του. Μὰ οὔτε ὁ Νικοκλῆς τῆς Κύπρου οὔτε ὁ Ἰάσωνας τῶν Φερρῶν οὔτε ὁ Διονύσιος τῶν Συρακουσῶν οὔτε καὶ ὁ Ἀρχίδαμος τῆς Σπάρτης ἦταν οἱ κατάλληλοι ἄνθρωποι, πὺν θὰμποροῦσαν νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς ἀπαιτήσεις ἐνὸς τέτοιου ρόλου.

Μόνον ὁ Φίλιππος, μὲ τὰ ἐξαιρετικὰ προσωπικὰ προσόντα καὶ μὲ τὴν τεράστια πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ δύναμη, πὺν διέθετε αὐτὴ τὴν κρίσιμη ὥρα, εἶναι αὐτὸς πὺν τοῦ χρειάζεται. Καὶ πρέπει νὰ βιαστῇ, προτοῦ νὰ εἶναι αὔριο πολὺ ἀργά, μὲ τὴ φόρα μάλιστα πὺν ἔχει πάρει ὁ ριψοκίνδυνος ἡγέτης τῆς Μακεδονίας. Τώρα, πὺν ὅλα φαίνονται κάπως ἥρεμα καὶ κάποια ἐμπιστοσύνη διαφαίνεται στὸν ὁρίζοντα τῆς Ἀθήνας γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Φιλίππου μετὰ τὴ σύναψη τῆς εἰρήνης—τῆς εἰρήνης πὺν εἶναι τιμητικὴ καὶ ἀξία στὶς παραδόσεις τῶν δυὸ μεγάλων κρατῶν, καὶ ἂς τὴ χαρακτηρίξῃ ὁ Δημοσθένης «αἰσχρὴ καὶ ἀνάξια τῆς πόλης» — τώρα καὶ μόνον τώρα εἶναι ἡ κατάλληλη στιγμή.

Ἀπευθύνει λοιπὸν στὸ Φίλιππο λόγον «συμβουλευτικόν» — πὺν στὴν οὐσία εἶναι πολιτικός, ὁ τελευταῖος πολιτικὸς λόγος πὺν γράφτηκε ἀπὸ τὸν Ἰσοκράτη — ὅπου τοῦ ἐπαναλαμβάνει τὸ πολιτικὸν του πρόγραμμα, ὅπως τὸ εἶχε ἐκθέσει στὸν Πανηγυρικὸν του λόγο, καὶ τὸν καλεῖ νὰ γίνῃ ὁ εἰρηρευτὴς καὶ ὁ ἀξίος ἡγέτης τῶν Ἑλλήνων, πὺν θὰ τοὺς ὀδηγήσῃ μονοιασμένους στὸ δρόμον τῆς κοινῆς τους σωτηρίας, στὸ δρόμον τοῦ χρέ-

ους, τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξας: Στὴν ἐκστρατεία κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας. Τοῦ ὑπενθυμίζει ἀκόμα πὺς εἶναι ἀπόγονος τοῦ Ἡρακλῆ καὶ πρέπει νὰ μιμηθῇ τὸ ὑψηλὸ φρόνημα καὶ τὶς λαμπρὲς πράξεις ἐκεῖνον, καὶ γενικὰ δὲν παραλείπει τίποτα, πὺν θὰ μπορούσε νὰ κεντρίσῃ τὸ φιλότιμο τοῦ Φιλίππου καὶ τὴν ἐπιθυμία του νὰ ἐξαρθῇ στὸ ὕψος μιᾶς τέτοιας ἱερῆς ἀποστολῆς.

Ὁ «Φίλιππος» λοιπὸν σκοπὸ ἔχει νὰ πείσῃ τὸ Μακεδόνα βασιλιὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἐθνικοῦ αὐτοῦ προγράμματος, μὰ καὶ νὰ προετοιμάσῃ τὴν ἐλληνικὴ κοινὴ γνώμη νὰ δεχτῇ μιὰ τέτοια πολιτικὴ.

Τὸ σχέδιον τοῦ λόγου διαμορφώνεται καθαρὸ ἀπὸ τὸ διπλὸ σκοπὸ πὺν ἐπιδιώκει: Συμφιλίωσιν καὶ πολιτικὴ ἔνωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ ἀπὸ τῇ μιᾷ καὶ κοινῇ ἐκστρατεία τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας ἀπὸ τὴν ἄλλῃ, γιὰ νὰ λυθῇ τὸ δημογραφικὸ πρόβλημα τῆς Ἑλλάδας μὲ αὐτὴ τὴν ἐπεκτατικὴν πολιτικὴν. Καὶ ἐδῶ τὰ μέρη πευθαρχοῦν μὲ συνέπειαν στὸ κέντρο, πὺν τὸ προβάλλουν καὶ τὸ ἀναδεύουν μὲ κάθε λεπτομέρεια. Μόλο πὺν ὁ Ἰσοκράτης ἔγραψε τὸ λόγο του σὲ ἡλικία 90 χρόνων — ὁ ἴδιος ἰσχυρίζεται πὺς τὰ γηρατειὰ καὶ ἡ βιασύνη τὸν ἐμπόδισαν νὰ ἐπιμεληθῇ τὴ μορφὴν του ὅσο θὰ ἤθελε — ὡστόσο σὲ γενικὲς γραμμὰς ὁ «Φίλιππος» ἔχει ὅλες τὶς ἀρετὲς τῆς τέχνης τοῦ Ἰσοκράτη, ὅπως τὴν ξέρομε ἀπὸ ἄλλους λόγους του.

Μπορεῖ βέβαια νὰ μὴν ἔχη τὴ μεγαλοπρέπειαν τοῦ Πανηγυρικοῦ, μπορεῖ νὰ μὴ φτάνῃ τὴ ζωηρότητα τῶν εἰκόνων του καὶ τὸν πλοῦτον τῶν ρητορικῶν σχημάτων του, ὅμως ἡ δύναμιν τῶν συλλογισμῶν, τὸ βάθος τῶν σκέψεων, ἡ ἐπιχειρηματολογία ἡ ἰσχυρὴ, ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ σαφήνεια στὴ διατύπωση τῶν ιδεῶν, ἡ μοναδικὰ δουλεμένη περίοδος, προβάλλουν ὁλοκάθαρα καὶ ἐδῶ καὶ παρουσιάζουν ἀνάγλυφον τὸ ὕψος τοῦ Ἰσοκράτη.

Καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα σημασία ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἰσοκράτης σ' αὐτὴ τὴν ἡλικίαν δὲ διστάζει νὰ ξαναπιάσῃ ἓνα θέμα, πὺν εἶχε δουλέψῃ μὲ τόση ἐπιτυχίαν στὸν Πανηγυρικὸν του λόγο πρὶν ἀπὸ τόσα χρόνια. Τὸ προσαρμόζει ἔτσι στὶς νέες συνθήκες, ὥστε ἡ ἐπανάληψιν τοῦ θέματος δὲν ἀδικεῖ τὸν λόγο του οὔτε καὶ χάνει τὴν ἐπικαιρότητα του.

Ποιά ὅμως ἀπήχησιν εἶχε τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Ἰσοκράτη στὴν πολιτικὴν τοῦ Μακεδόνα ἡγέτη; Ὅπως ὅποτε ὁ Φίλιππος θὰ ἄκουσε μὲ πολλὴν ἱκανοποίησιν τὸ φιλικὸν αὐτὸ μῆνυμα ἀπὸ τὴν Ἀθήναν, τὴν ὥραν πὺν τότε καὶ τόσοι μαίνονταν ἐναντίον του, ἓνα περισσότερον πὺν δὲν προέρ-

χοιταν από άνθρωπο τυχαίο, αλλά από τὸν Ἰσοκράτη, πὺν ἡ φήμη καὶ τὸ κύρος του χωρὶς ἄλλο ἦταν ἀπλωμένα σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα.

Αὐτὸ ὅμως πὺν γύρευε ὁ Ἰσοκράτης δὲν ἦταν βέβαια ἐκεῖνο πὺν ἔκαμνε ὁ Φίλιππος. Ὁ Ἰσοκράτης ἤθελε μόνον τὴν ἠθικὴ ἔνωση τῶν Ἑλλήνων, κάτω ἀπὸ ἓνα πνεῦμα ἀπόλυτης ἰσοτιμίας καὶ ἀλληλοσεβασμοῦ, πὺν θὰ τὴν ἐξασφάλιζε ἡ συνείδηση τῆς ἐθνικῆς τους ἐνότητας καὶ τῆς κοινῆς τους μοίρας. Ὁ Φίλιππος σὲ μιὰ τέτοια ἔνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ θὰ εἶχε τὴν ἐποπτεία μόνον καὶ μόνον γιὰ τὰ προσωπικὰ του χαρίσματα καὶ ὄχι γιὰ τὴ στρατιωτικὴ ἢ τὴν πολιτικὴ του ὑπεροχή. Ἀντὶ γι' αὐτὸ ἐκεῖνος ἐπέβαλε μὲ τὴ βία τὴν κυριαρχία του στοὺς Ἕλληνες καὶ ἡ «ἔνωση» ἔγινε τυπικὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τῶν ὅπλων, πράγμα πὺν προκάλεσε γενικὴ πικρία στὸ Πανελλήνιο, πικρία πὺν θὰ ξεχαστῇ μονάχα ὅταν ὁ πόλεμος ἐναντίον τῆς Περσίας θὰ ἔχη γίνει πιά πραγματικότητα μὲ τὰ λαμπρὰ ἐκείνα κατορθώματα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Μόνον πὺν ὁ Ἰσοκράτης δὲ θὰ ἔχη τὴν τύχη νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἱκανοποίησιν αὐτή...

ΦΙΛΙΠΠΟΣ

- 1 Μὴ θαυμάσης, ὦ Φίλιππε, διότι τοῦ λόγου ποιήσομαι τὴν ἀρχὴν οὐ τοῦ πρὸς σέ ῥηθησομένον καὶ νῦν δειχθήσεσθαι μέλλοντος, ἀλλὰ τοῦ περὶ Ἀμφιπόλεως γραφέντος. Περὶ οὗ μικρὰ βούλομαι προειπεῖν, ἵνα δηλώσω καὶ σοὶ καὶ τοῖς ἄλλοις ὡς οὐ δι' ἄγνοιαν οὐδὲ διαφυσθεῖς τῆς ἀρρωστίας τῆς νῦν μοι παρούσης ἐπεθέμην γράφειν τὸν πρὸς σέ λόγον, ἀλλ' εἰκότως καὶ κατὰ μικρὸν ὑπαχθεῖς.
- 2 Ὅρῳν γὰρ τὸν πόλεμον τὸν ἐνσtάντα σοὶ καὶ τῇ πόλει περὶ Ἀμφιπόλεως πολλῶν κακῶν αἴτιον γιγνόμενον, ἐπεχείρησα λέγειν περὶ τε τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῆς χώρας οὐδὲν τῶν αὐτῶν οὔτε τοῖς ὑπὸ τῶν σῶν ἐταίρων λεγομένοις οὔτε τοῖς ὑπὸ τῶν ῥητόρων τῶν παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ὡς οἶόν τε πλεῖστον ἀφεστῶτα τῆς τούτων διανοίας.
- 3 Οὔτοι μὲν γὰρ παρώξυνον ἐπὶ τὸν πόλεμον, συναγορεύοντες ταῖς ἐπιθυμίαις ὑμῶν· ἐγὼ δὲ περὶ μὲν τῶν ἀμφισβητουμένων οὐδὲν ἀπεφαινόμην, ὃν δ' ὑπελάμβανον τῶν λόγων εἰρηνικώτατον εἶναι, περὶ τοῦτον διέτριβον, λέγων ὡς ἀμφοτέρωι διαμαρτάνετε τῶν πραγμάτων καὶ σὺ μὲν πολεμεῖς ὑπὲρ τῶν ἡμῖν συμφερόντων, ἡ δὲ πόλις ὑπὲρ τῆς σῆς δυναστείας· λυσιτελεῖν γὰρ σοὶ μὲν ἡμᾶς ἔχειν τὴν χώραν ταύτην,
- 4 τῇ δὲ πόλει μὴδ' ἐξ ἐνός τρόπου λαβεῖν αὐτήν. Καὶ περὶ τούτων οὕτως ἐδόκουν διεξέναι τοῖς ἀκούουσιν ὥστε μὴδὲνα τὸν λόγον αὐτῶν μὴδὲ τὴν λέξιν ἐπαινεῖν ὡς ἀκριβῶς καὶ καθαρῶς ἔχουσιν, ὅπερ εἰώθασί τινες ποιεῖν, ἀλλὰ τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων θαυμάζειν

ΦΙΛΙΠΠΟΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Μὴν ἀπορήσης, Φίλιππε, πὺ θὰ ἀρχίσω τὸ λόγο μου ὄχι μὲ αὐ- 1
τὰ πὺ πρόκειται νὰ πῶ προσωπικὰ σ' ἐσένα καὶ νὰ ἐκθέσω αὐτὴ τὴ
στιγμὴ, ἀλλὰ μὲ αὐτὰ πὺ ἤδη ἔχω γράψει σχετικὰ μὲ τὴν Ἀμφίπο-
λη. Γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα ἀκριβῶς θέλω νὰ διατυπώσω στὴν ἀρχὴ σύν-
τομα τίς σκέψεις μου, γιὰ νὰ δηλώσω καὶ σ' ἐσένα καὶ στοὺς ἄλλους
πὺς δὲν εἶναι ἀπὸ ἄγνοια οὔτε πὺ μὲ παράσυρε ἡ τωρινὴ μου ἀδυ-
ναμία³ καὶ ἀποφάσισα νὰ γράψω αὐτὸν ἐδῶ τὸ λόγο μου σ' ἐσένα· ἡ
ἀπόφασί μου ἔχει τὸ λόγο τῆς καὶ ὠρίμασε σιγὰ — σιγὰ μὲς στὸ
μυαλό μου.

Ἐβλεπα δηλαδὴ ὅτι ὁ πόλεμος πὺ ξεσηκώθηκε ἀνάμεσα σ' 2
ἐσένα καὶ στὴν πόλη μας γιὰ τὴν Ἀμφίπολη γινόταν πρόξενος μεγάλων
συμφορῶν, γι' αὐτὸ καὶ ἀποφάσισα νὰ σοῦ ἐκθέσω τίς ἀπόψεις
μου γι' αὐτὴ τὴν πόλη καὶ γιὰ ὅλη τὴν περιοχὴ τῆς γενικότερα, ὄχι
ὅμως μὲ τὸν τρόπο καὶ τὰ ἐπιχειρήματα πὺ χρησιμοποιοῦσαν κάθε
μέρα οἱ σύντροφοι καὶ οἱ φίλοι σου, οὔτε πάλι μὲ τὴν ἐπιχειρηματο-
λογία τῶν δικῶν μας τῶν ρητόρων³, ἀλλὰ ὅσο γινόταν διαφορετικὰ
ἀπὸ τὸ πνεῦμα αὐτῶν· γιὰτὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι αὐτοὶ προσπαθοῦσαν 3
νὰ σᾶς παρασύρουν στὸν πόλεμο, διερμηνεύοντας καὶ κολακεύοντας
τίς δικές σας τίς ἐπιθυμίες, ἐνῶ ἐγὼ γιὰ τὰ ἀμφισβητούμενα σημεία
καμιὰ θέση δὲν ἐπαιρνα καὶ ἔριχνα ὅλο τὸ βάρος τῆς φροντίδας μου
στὸ λόγο πὺ ἔκρινα πὺς ἐξυπηρετοῦσε περισσότερο τὸ θέμα τῆς εἰ-
ρήνης. Ἐλεγα δηλαδὴ πὺς καὶ οἱ δύο σας πέφτετε ἔξω στὴν ὀρθὴ ἐκτί-
μηση τῆς κατάστασης καὶ ὅτι ἐσὺ πολεμᾷς γιὰ τὸ δικό μας τὸ συμ-
φέρο, ἐνῶ ἡ πόλη μας γιὰ τὴ δική σου ἐξουσία. Γιὰτὶ δικό σου ὄφελος
εἶναι νὰ κρατοῦμε ἐμεῖς αὐτὴ τὴ χώρα, στὴν πόλη ὅμως τὴ δική⁴ μας
μὲ κανέναν τρόπο δὲ συμφέρει νὰ τὴν καταλάβῃ.

Καὶ ὅσοι μὲ ἀκούγαν πὺ μίλαγα γι' αὐτὰ τέτοια γνώμη σχημά- 4
τιζαν, ὥστε κανένας τους δὲν ἐπαινοῦσε οὔτε τὴ ρητορικὴ ἀξία τοῦ
λόγου μου οὔτε τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴ σαφήνεια στὴν ἔκφραση, πράγμα
πὺ συνηθίζουν νὰ κάνουν μερικοί, ἀλλὰ θαύμαζαν μόνον τὴν ὀρθότη-

Τὸ θέμα τῆς
Ἀμφίπολης

- καὶ νομίζειν οὐδαμῶς ἂν ἄλλως παύσασθαι τῆς φιλονικίας ὑμᾶς,
- 5 πλὴν εἰ σὺ μὲν πεισθείης πλείονος ἀξίαν ἔσσεσθαι σοὶ τὴν τῆς πόλεως
 φιλίαν ἢ τὰς προσόδους τὰς ἐξ Ἀμφιπόλεως γιγνομένας, ἡ δὲ πόλις
 δυνηθείη καταμαθεῖν ὥς χρὴ τὰς μὲν τοιαύτας φεύγειν ἀποικίας, αἷ-
 τινες τετράκις ἢ πεντάκις ἀπολωλέκασιν τοὺς ἐμπολιτευθέντας, ζη-
 τεῖν δ' ἐκείνους τοὺς τόπους τοὺς πόρρω μὲν κειμένους τῶν ἄρχων
 δυναμένων, ἐγγὺς δὲ τῶν δουλεύειν ἐθισμένων, εἰς οἷόν περ Λακεδαι-
 6 μόνιοι Κυρηναίους ἀπώκισαν· πρὸς δὲ τούτοις, εἰ σὺ μὲν γνοίης
 ὅτι λόγῳ παραδόνς τὴν χώραν ἡμῖν ταύτην αὐτὸς ἔργῳ κρατήσεις
 αὐτῆς καὶ προσέτι τὴν εὐνοίαν τὴν ἡμετέραν κτήσει· τοσοῦτους γὰρ
 ὁμήρους λήψει παρ' ἡμῶν τῆς φιλίας, ὅσους περ ἂν ἐποίκους εἰς τὴν
 σὴν δυναστείαν ἀποστείλωμεν, τὸ δὲ πλῆθος ἡμῶν εἴ τις διδάξειεν ὥς,
 ἂν λάβωμεν Ἀμφίπολιν, ἀναγκασθσόμεθα τὴν αὐτὴν εὐνοίαν ἔχειν
 τοῖς σοῖς πράγμασι διὰ τοὺς ἐνταῦθα κατοικοῦντας οἷαν περ εἴχομεν
- 7 Ἀμαδόκῳ τῷ παλαιῷ διὰ τοὺς ἐν Χερρονησῷ γεωργοῦντας. Τοι-
 οῦτων δὲ πολλῶν λεγομένων ἤλπισαν, ὅσοι περ ἤκουσαν, διαδοθέντος
 τοῦ λόγον διαλύσεσθαι τὸν πόλεμον ὑμᾶς καὶ γνωσιμαχήσαντας βου-
 λεύσεσθαι τι κοινὸν ἀγαθὸν περὶ ὑμῶν αὐτῶν. Εἰ μὲν οὖν ἀφρόνως ἢ
 καὶ νοῦν ἐχόντως ταῦτ' ἐδόξαζον, δικαίως ἂν ἐκείνοι τὴν αἰτίαν ἔχοιεν·
 ὄντος δ' οὖν ἐμοῦ περὶ τὴν πραγματείαν ταύτην ἐφθητε ποιησάμενοι
 τὴν εἰρήνην πρὶν ἐξεργασθῆναι τὸν λόγον, σωφρονοῦντες· ὅπως γὰρ
 οὖν πεπεῤῥχθαι κρεῖττον ἦν αὐτὴν ἢ συνέχεσθαι τοῖς κακοῖς τοῖς
- 8 διὰ τὸν πόλεμον γιγνομένοις. Συνησθεῖς δὲ τοῖς περὶ τῆς εἰρήνης ψη-
 φισθεῖσι καὶ νομίσας οὐ μόνον ἡμῖν ἀλλὰ καὶ σοὶ καὶ τοῖς ἄλλοις
 Ἑλλήσιν ἅπασιν σνοιῶσαι, ἀποστῆσαι μὲν τὴν ἐμαντοῦ διάνοιαν τῶν
 ἐχομένων οὐχ οἷός τ' ἦν, ἀλλ' οὕτω διεκείμενη ὥστ' εὐθὺς σκοπεῖσθαι

τα τῶν συλλογισμῶν μου καὶ ἔκριναν πὼς δὲν ὑπῆρχε παρὰ μόνο ἓνας 5
 τρόπος νὰ σταματήσουν οἱ μεταξύ σας διενέξεις: Ἐσὺ νὰ πεισθῇς
 πὼς μεγαλύτερη ἀξία ἔχει γιὰ σένα ἢ φιλία τῆς πόλης τῆς δικιᾶς μας
 ἀπὸ τὰ ἔσοδα ποὺ σοῦ παρέχει ἡ Ἀμφίπολη, ἢ πόλη πάλι ἢ δικιὰ
 μας νὰ τὸ ἀντιληφθῇ καλὰ πὼς πρέπει νὰ τίς ἀποφεύγῃ τέτοιες ἀποι-
 κίες, ποὺ τέσσερες ἢ πέντε φορὲς ἔφεραν τὴν καταστροφὴν σὲ ὅσους ἐ-
 γκαταστάθηκαν ἐκεῖ, καὶ νὰ ψάχνῃ γιὰ περιοχὲς ποὺ βρίσκονται μα-
 κριὰ ἀπὸ δυνάμεις ποὺ μποροῦν νὰ ἀσκήσουν ἐπιρροὴ ἀπάνω τους
 καὶ εἶναι κοντὰ σ' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν συνηθίσει νὰ εἶναι δοῦλοι — ἀκρι-
 βῶς σὰν τὴν περιοχὴ ποὺ οἱ Σπαρτιάτες πέτυχαν γιὰ τὴν ἀποικία
 τῶν Κυρηναίων⁵.

Τέλος ἐσὺ νὰ καταλάβῃς ὅτι, παραχωρώντας τυπικὰ τὴ χώρα 6
 αὕτῃ σ' ἐμᾶς, στὴν πραγματικότητά θὰ τὴν κρατᾷς ὁ ἴδιος καὶ ἀπὸ
 πάνω θὰ ἐξασφαλίσῃς καὶ τὴ δικιὰ μας εὖνοια· γιατί θὰ ἔχῃς στὰ χέ-
 ρια σου τόσους ὁμήρους ἀπὸ μᾶς, ἐγγύτη φιλίας, ὅσους ἀποίκους
 θὰ ἐποστείλουμε στὴν ἐπικράτεια τῆ δικιᾶ σου· καὶ κάποιος ὅπως δῆ-
 ποτε νὰ πείσῃ τὸ λαὸ μας πὼς, ἂν κάνουμε δικιὰ μας τὴν Ἀμφίπολη,
 γιὰ τὸ χατήρι ὅσων θὰ βρίσκωνται ἐκεῖ, θὰ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι
 ἀπέναντί σου νὰ κρατοῦμε τὴν ἴδια φιλικὴ στάση ποὺ δεῖξαμε καὶ στὸν
 παλιὸ Ἀμάδοκο⁶ γιὰ χάρη τῶν γεωργῶν ποὺ ζοῦσαν στὴν Χερσονή- 7
 σο'. Κι ἀφοῦ τέτοια ἐπιχειρήματα πολλὰ κυκλοφοροῦσαν, εἶχαν τὴν
 ἐλπίδα, ὅσοι τὰ ἀκούσανε, πὼς, ἅμα δημοσιεύονταν ὁ λόγος μου καὶ
 γινόταν γνωστός, θὰ σταματοῦσατε ὅπως δῆποτε τὸν πόλεμο, θὰ
 ἀλλάζατε μυαλὸ καὶ θὰ κοιτούσατε νὰ βρῆτε λύση, ποὺ θὰ ἐξυπηρε-
 τοῦσε τὸ κοινὸ συμφέρο καὶ τῶν δύο σας. Ἄν τώρα σχημάτισαν τὴ
 γνώμη αὕτῃ ἀπὸ ἐπιπολαιότητα ἢ καὶ ἀπὸ φρονιμάδα, σωστὸ θὰ
 ἦταν σ' αὐτοὺς μονάχα νὰ ἀποδοθῇ ἡ εὐθύνη. Τὸν καιρὸ ὅμως ποὺ ἐγὼ
 ἤμουν ἀπασχολημένος μὲ τὴ μελέτη αὕτῃ μὲ προλάβατε ἐσεῖς καὶ κλεί-
 σατε εἰρήνη⁸ πρὶν νὰ τελειώσῃ ὁ λόγος μου. Καὶ πράξατε πολὺ ὀρθά.
 Ἦταν καλύτερα νὰ γίνῃ ἡ εἰρήνη κάτω ἀπὸ ὅποιες δῆποτε συνθήκες,
 παρὰ νὰ ὑπομένετε ἀδρανώνοντας τίς συμφορὲς ποὺ φέρνει ὁ πόλεμος.

Χάρηκα βέβαια πολὺ μὲ ὅσα ἀποφασίστηκαν γιὰ τὴν εἰρή- 8
 νη καὶ πίστεψα πὼς ὄχι μόνο γιὰ μᾶς, μὰ καὶ γιὰ σὲ καὶ γιὰ
 ὅλους μαζὶ τοὺς Ἕλληνας θὰ ἦταν πολὺ ὠφέλιμα αὐτά· ὅμως δὲν
 ἦταν δυνατό νὰ ἀποτραβήξω τὸ μυαλὸ μου ἀπὸ τὰ ἐπακόλου-
 θα. Ἀντίθετα: Ἐνίωσα τὴν ἀνάγκη ἀμέσως νὰ ἐξετάσω μὲ ποιὸν

- πῶς ἂν τὰ πεπραγμένα παραμείνειεν ἡμῖν καὶ μὴ χρόνον ὀλίγον ἢ
 9 πόλιν ἡμῶν διαλυποῦσα πάλιν ἐτέρων πολέμων ἐπιθυμήσειεν· διε-
 ξιών δὲ περὶ τούτων πρὸς ἑμαυτὸν εὗρισκον οὐδαμῶς ἂν ἄλλως αὐτὴν
 ἡσυχίαν ἄγουσαν, πλὴν εἰ δόξειε ταῖς πόλεσι ταῖς μεγίσταις διαλυ-
 σαμέναις τὰ πρὸς σφᾶς αὐτάς εἰς τὴν Ἀσίαν τὸν πόλεμον ἐξενεγκεῖν
 καὶ τὰς πλεονεξίας, ἃς νῦν παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀξιοῦσιν αὐταῖς γί-
 γνεσθαι, ταύτας εἰ παρὰ τῶν βαρβάρων ποιήσασθαι βουληθεῖεν· ἅπερ
 ἐν τῷ πανηγυρικῷ λόγῳ τυγχάνω συμβεβουλευκώς.
- 10 Ταῦτα δὲ διανοηθεῖς καὶ νομίσας οὐδέποτε ἂν εὐρεθῆναι καλ-
 λῶ ταύτης ὑπόθεσιν οὐδὲ κοινοτέραν οὐδὲ μᾶλλον ἅπασιν ἡμῖν συμ-
 φέρουσαν, ἐπλήσθη πάλιν γράφαι περὶ αὐτῆς, οὐκ ἀγνοῶν οὐδὲν τῶν
 περὶ ἑμαυτόν, ἀλλ' εἰδὼς μὲν τὸν λόγον τοῦτον οὐ τῆς ἡλικίας τῆς ἐμῆς
 δεόμενον ἀλλ' ἀνδρὸς ἀνθοῦσαν τὴν ἀκμὴν ἔχοντος καὶ τὴν φύσιν πο-
- 11 λὺ τῶν ἄλλων διαφέροντος, ὁρῶν δ' ὅτι χαλεπὸν ἔστιν περὶ τὴν αὐ-
 τὴν ὑπόθεσιν δύο λόγους ἀνεκτῶς εἰπεῖν, ἄλλως τε κἂν ὁ πρότερον
 ἐκδοθεῖς οὕτως ἢ γεγραμμένος ὥστε καὶ τοὺς βασκαίνοντας ἡμᾶς μι-
 μεῖσθαι καὶ θανμάζειν αὐτὸν μᾶλλον τῶν καθ' ὑπερβολὴν ἐπαινούντων.
- 12 Ἀλλ' ὅμως ἀπάσας ἐγὼ ταύτας τὰς δυσχερείας ὑπεριδὼν οὕτως ἐπὶ
 γήρῳς γέγονα φιλότιμος ὥστ' ἡβουλήθην ἅμα τοῖς πρὸς σέ λεγομέ-
 νοις καὶ τοῖς μετ' ἐμοῦ διατρίψασιν ὑποδείξαι καὶ ποιῆσαι φανερόν
 ὅτι τὸ μὲν ταῖς πανηγύρεσιν ἐνοχλεῖν καὶ πρὸς ἅπαντας λέγειν τοὺς
 συντρέχοντας ἐν αὐταῖς πρὸς οὐδένα λέγειν ἔστιν, ἀλλ' ὁμοίως οἱ τοι-
 οῦτοι τῶν λόγων ἄκυροι τυγχάνουσιν ὄντες τοῖς νόμοις καὶ ταῖς πο-
- 13 λιτείαις ταῖς ὑπὸ τῶν σοφιστῶν γεγραμμέναις, δεῖ δὲ τοὺς βουλο-
 μένους μὴ μάτην φλυαρεῖν, ἀλλὰ προὔργον τι ποιεῖν καὶ τοὺς οἰο-
 μένους ἀγαθὸν τι κοινὸν εὖρηκέναι τοὺς μὲν ἄλλους ἔαν πανηγυρίζειν,
 αὐτοὺς δ' ὣν εἰσηγοῦνται ποιήσασθαι τινα προστάτην τῶν καὶ λέγειν
 καὶ πράττειν δυναμένων καὶ δόξαν μεγάλην ἔχόντων, εἴτερ μέλλουσί

τρόπο θά ἦταν δυνατό νά παραμείνη αὐτὸ ποὺ εἶχε γίνει πιά πραγματικότητα καὶ πῶς ἡ πόλη μας δὲ θά ριχνόταν πάλι σὲ νέες περιπέτειες πολεμικῆς ὕστερα ἀπὸ λίγο διάστημα.

Συζητώντας λοιπὸν τὸ θέμα ἐξαντλητικὰ μὲ τὸν ἑαυτὸ μου ἔφτασα στὸ συμπέρασμα πὼς ἓνας καὶ μόνος τρόπος ἦταν νὰ ἡσυχάσῃ γιὰ καλὰ ἡ πόλη μας: Νὰ ἀποφασίσουν οἱ πιὸ μεγάλες πόλεις νὰ διαλύσουν πιά τὰ μίση μεταξύ τους, γιὰ νὰ μεταφέρουν ἐπιτέλους τὸν πόλεμο ὅλες μαζί πρὸς τὴν Ἀσία, καὶ τὰ πλεονεκτήματα, ποὺ ἀξιῶνουν τώρα νὰ πετύχουν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, νὰ τὰ κυνηγήσουν μὲ ἐπιμονὴ μονάχα ἀπὸ τοὺς βαρβάρους. Εἶναι ἀκριβῶς ἡ θέση ποὺ εἶχα πάρει καὶ στὸν Πανηγυρικό μου λόγο.

Μετά ἀπὸ αὐτὲς τίς σκέψεις καὶ ἐπειδὴ ἀκριβῶς πίστεψα ὅτι ποτὲ δὲ θά βρεθῇ ὑπόθεση μὲ σπουδαιότητα μεγαλύτερη οὔτε καὶ μὲ ἐνδιαφέρον περισσότερο οὔτε καὶ πιὸ ὠφέλιμη γιὰ ὅλους μας, ξεσηκώθηκα πάλι τώρα νὰ γράψω γιὰ τὸ ἴδιο θέμα. Δὲν εἶναι βέβαια ποὺ δὲν ξέρω ὅλη μου τὴν κατάσταση. Γνωρίζω καὶ πολὺ καλὰ μάλιστα πὼς ἓνας τέτοιος λόγος δὲ γράφεται σ' αὐτὴ τὴν ἡλικία: Ἐχει ἀνάγκη ἀπὸ ἄνθρωπο μὲ ἀκμαῖες ὅλες τίς δυνάμεις, μὲ ἱκανότητες ἐντελῶς ξεχωριστές. Βλέπω ἀκόμα πὼς εἶναι δύσκολο νὰ πραγματοποιηθῇ ἱκανοποιητικὰ τὸ ἴδιο θέμα σὲ δυὸ λόγους, τῇ στιγμῇ μάλιστα ποὺ ὁ πρῶτος ἦταν ἔτσι γραμμένος, ὥστε καὶ αὐτοὶ ποὺ μὲ φθοноῦν νὰ τὸν μιμοῦνται καὶ νὰ τὸν θαυμάζουν ἀκόμα περισσότερο καὶ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τοῦ ψάλλουν τὸ ἐγκώμιο. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως ἐγὼ ὅλες αὐτὲς τίς δυσκολίες τίς παράβλεψα καὶ μ' ἐπίασε τέτοια φιλοδοξία τώρα στὰ γεράματα, ὥστε, μαζί μὲ αὐτὰ ποὺ θά ἔλεγα σ' ἐσένα, θέλησα νὰ ἐπισημάνω καὶ νὰ ἀποδείξω στοὺς μαθητὲς μου, ὅτι τὸ νὰ γίνεσαι ἐνοχλητικὸς στὶς πανηγυρικὲς συγκεντρώσεις καὶ τὸ νὰ ἀπευθύνεσαι σὲ ὅλο αὐτὸ τὸ πλῆθος ποὺ συνωστίζεται σ' αὐτὲς, εἶναι σὰ νὰ μιᾶς στὸ κενό. Τέτοιοι λόγοι δὲν ἔχουν κανένα κύρος, ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὰ πολιτεύματα καὶ οἱ νόμοι¹⁰ ποὺ γράφουν οἱ σοφιστὲς¹¹. Ὅσοι ὅμως δὲ θέλουν νὰ ματαιοπονοῦν φλυαρώντας, ἀλλὰ ἐπιθυμοῦν νὰ φέρῃ ἡ προσπάθειά τους ἀποτέλεσμα, καὶ ὅσοι νομίζουν ὅτι σκέφτηκαν κάτι γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ, εἶναι ἀνάγκη πιά νὰ ἀφήσουν τοὺς ἄλλους νὰ ἀπασχολοῦνται μὲ συγκεντρώσεις πανηγυρικὲς καὶ οἱ ἴδιοι νὰ καταπιαστοῦν μὲ ζῆλο, γιὰ νὰ βροῦν ἄνθρωπο μὲ δύναμη στὸ λόγο καὶ μὲ δραστηριότητα καὶ μὲ μεγάλη ὑπόληψη, ποὺ θά ἀναλάβῃ νὰ πραγματοποιήσῃ τίς δικές τους συμβουλές —

Τὸ ἰδανικὸ τοῦ συγγραφέα — Ὁ Φίλιππος ὁ μόνος ἱκανὸς νὰ τὸ πραγματοποιήσῃ.

- 14 **τινες προσέξουν αὐτοῖς τὸν νοῦν.** Ἄπερ ἐγὼ γνούς διαλεχθῆναι σοὶ προειλόμην, οὐ πρὸς χάριν ἐκλεξάμενος, καίτοι πρὸ πολλοῦ ποιησαίμην ἂν σοι κεχαρισμένως εἰπεῖν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τούτῳ τὴν διάνοιαν ἔσχον. Ἀλλὰ τοὺς μὲν ἄλλους ἐώρων τοὺς ἐνδόξους τῶν ἀνδρῶν ὑπὸ πόλεσι καὶ νόμοις οἰκοῦντας, καὶ οὐδὲν ἔξόν αὐτοῖς ἄλλο πράττειν πλὴν τὸ προστατιτόμενον, ἔτι δὲ πολὺ καταδεεστεροὺς ὄντας τῶν ῥη-
- 15 **θησομένων πραγμάτων,** σοὶ δὲ μόνῳ πολλὴν ἐξουσίαν ὑπὸ τῆς τύχης δεδομένην καὶ πρέσβεις πέμπειν πρὸς οὐστινας ἂν βουληθῆς καὶ δέχεσθαι παρ' ὧν ἂν σοι δοκῇ καὶ λέγειν ὅτι ἂν ἡγῇ συμφέρειν, πρὸς δὲ τούτοις καὶ πλοῦτον καὶ δύναμιν κεκτημένον ὅσῃ οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων, ἃ μόνῃ τῶν ὄντων καὶ πείθειν καὶ βιάζεσθαι πέφυκεν ὧν οἶμαι
- 16 **καὶ τὰ ῥηθήσόμενα προσδεήσεσθαι.** Μέλλω γάρ σοι συμβουλεύειν προστιῆναι τῆς τε τῶν Ἑλλήνων ὁμονοίας καὶ τῆς ἐπὶ τοὺς βαρβάρους στρατείας· ἔστι δὲ τὸ μὲν πείθειν πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμφέρον, τὸ δὲ βιάζεσθαι πρὸς τοὺς βαρβάρους χρήσιμον. Ἡ μὲν οὖν περιβολὴ παντὸς τοῦ λόγου τοιαύτη τίς ἐστιν.
- 17 **Οὐκ ὀκνήσω δὲ πρὸς σὲ κατεῖπεῖν, ἐφ' οἷς ἐλύπησάν τινές με τῶν πλησιασάντων·** οἶμαι γὰρ ἔσεσθαι τι προὔργον. Δηλώσαντος γάρ μου πρὸς αὐτοὺς ὅτι μέλλω σοὶ λόγον πέμπειν οὐκ ἐπίδειξιν ποιησόμενον οὐδ' ἐγκωμιασόμενον τοὺς πολέμους τοὺς διὰ σοῦ γεγενημένους, ἕτεροι γὰρ τοῦτο ποιήσουσιν, ἀλλὰ πειρασόμενόν σε προτρέπειν ἐπὶ πράξεις οἰκιοτέρας καὶ καλλίους καὶ μᾶλλον συμφερούσας
- 18 **ὧν νῦν τυγχάνεις προηρημένος,** οὕτως ἐξεπλάγησαν μὴ διὰ τὸ γῆρας ἐξεστηκὸς ὧ τοῦ φρονεῖν ὥστ' ἐτόλμησαν ἐπιπληξάι μοι πρότερον οὐκ εἰωθότες τοῦτο ποιεῖν, λέγοντες ὡς ἀτόποις καὶ λίαν ἀνοήτοις ἐπιχειρῶ πράγμασιν· «ὅστις Φιλίππῳ συμβουλεύσοντα λόγον μέλλεις πέμπειν, ὃς εἰ καὶ πρότερον ἐνόμιζεν αὐτὸν εἶναι τινος πρὸς τὸ φρονεῖν καταδεέστερον, νῦν διὰ τὸ μέγεθος τῶν συμβεβηκότων οὐκ ἔστιν
- 19 **ὅπως οὐκ οἶεται βέλτιον δύνασθαι βουλεύεσθαι τῶν ἄλλων.** Ἐπει-

στήν περίπτωση φυσικά πού θέλουν νά τοὺς προσέξουν καὶ νά τοὺς λογαριάσουν μερικοί.

Αὐτὲς λοιπὸν οἱ σκέψεις μὲ ὁδήγησαν στήν ἀπόφαση νά σοῦ μιλή- 14
σω ἀπευθείας, χωρὶς τὴν πρόθεση φυσικά νά σοῦ φανῶ εὐχάριστος — ἂν
καὶ πολὺ θὰ τὸ ἤθελα νά σέ εὐχαριστήσουν ὅσα ἔχω νά σοῦ πῶ — ὡ-
στόσο ὅμως δὲν ἦταν αὐτὸς καὶ ὁ σκοπός μου. Ἐγὼ ἔβλεπα τοὺς ἄλ-
λους φημισμένους ἄντρες νά ἐξαρτοῦν τὴ δράση τοὺς ἀπὸ τοὺς νόμους
καὶ τὰ πολιτεύματά τους καὶ τίποτα νά μὴν μποροῦν νά κάμουν ἔξω
ἀπὸ αὐτὸ πού ἡ πολιτεία τοὺς ὀριζε, καὶ ἀκόμα νά εἶναι πολὺ κατώ-
τεροι ἀπὸ τὴν ὑπόθεση πού εἶναι νά ἐκθέσω. Μόνο σέ σένα ἡ τύχη χά- 15
ρισε δύναμη ἀπεριόριστη νά στέλνης πρέσβεις σέ ὅποιον θέλεις, νά δέ-
χσαι ἀπὸ ὅποιον ἐσὺ κρίνεις, νά λὲς ὅ,τι νομίζεις ὅτι σοῦ συμφέρει·
ἀκόμα ἔχεις ἀποκτήσει μέγα πλοῦτο καὶ δύναμη ὅση κανέννας ἄλλος
Ἕλληνας, καὶ μόνο αὐτὰ ἔχουν τὴ δύναμη νά πείθουν ἢ καὶ νά ἐπι-
βάλλουν μὲ τὴ βία. Τὰ μέσα αὐτά, πειθὼ καὶ βία, τὰ θεωρῶ ἀναγκαῖα
καὶ γιὰ τὰ σχέδια πού πρόκειται νά ἐκθέσω. Γιατὶ ἔχω σκοπὸ νά σέ 16
συμβουλευσω νά ἀναλάβης τὴν πρωτοβουλία καὶ γιὰ τὴν ὁμόνοια ἀνά-
μεσα στοὺς Ἕλληνες καὶ γιὰ τὸν πόλεμο μὲ τοὺς βαρβάρους· καὶ ἡ
πειθὼ συμφέρει γιὰ τοὺς Ἕλληνες, ἐνῶ ἡ βία εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ
τοὺς βαρβάρους. Τὸ γενικὸ λοιπὸν διάγραμμα τοῦ λόγου μου αὐτὸ
περίπου εἶναι¹².

Δὲ θὰ διστάσω νά σοῦ ἀποκαλύψω καὶ γιὰ τοιοῦ ζήτημα μὲ λύ- 17
πησαν μερικοὶ ἄνθρωποι τοῦ κύκλου μου· νομίζω μάλιστα πὼς κάτι
θετικὸ θὰ βγῇ ἀπὸ αὐτό. Τοὺς ἐμπιστεύθηκα πὼς πρόκειται νά σοῦ
στεῖλω ἓνα λόγο, ὅχι γιὰ νά σοῦ κάνω ἐπίδειξη οὔτε καὶ γιὰ νά ἐγκω-
μιάσω τοὺς πολέμους πού ἔχεις κάνει — ὑπάρχουν ἄλλοι γιὰ τὴ δου-
λειὰ αὐτὴ — ἀλλὰ νά σέ παρακινήσω σὲ κατορθώματα πού σοῦ ται-
ριάζουν περισσότερο, πού εἶναι πιὸ λαμπρά καὶ πιὸ συμφέροντα ἀπὸ
ὅσα τώρα προτιμᾷς. Καὶ αὐτοὶ τόσο τρόμαξαν μήπως τὰ ἔχω χαμένα 18
ἀπὸ τὰ γηρατειά, ὥστε τόλμησαν νά μὲ ἐπιπλήξουν, πράγμα πού πο-
τὲ πρῶτα δὲν τὸ συνήθιζαν, λέγοντας πὼς καταπιάνομαι μὲ πράγματα
παράλογα καὶ ἀκατανόητα. «Θὰ στείλῃς», μοῦ ἔλεγαν, «λόγο μὲ συμ-
βουλὲς στὸ Φίλιππο, πού, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι πρωτύτερα παραδεχόταν
τὸν ἑαυτὸ του κατώτερο ἀπὸ ἄλλον στὸ μυαλό, τώρα, κάτω ἀπὸ τὸν
ὄγκο τῶν κατορθωμάτων του, δὲν εἶναι δυνατό νά μὴ νομίζῃ πὼς σκέ-
φεται ὀρθότερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἐπειτα ἔχει γύρω του ἄριστους 19

*Ἡ δύναμη
καὶ τὰ προτε-
ρήματα τοῦ
Φιλίππου.*

τα καὶ Μακεδόνων ἔχει περὶ αὐτὸν τοὺς σπουδαιωτάτους, οὓς εἰκός,
εἰ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀπείρως ἔχουσιν, τό γε συμφέρον ἐκείνῳ μάλ-
λον ἢ σὲ γιγνώσκειν. Ἔτι καὶ τῶν Ἑλλήνων πολλοὺς ἂν ἰδοὺς ἐκεῖ
κατοικοῦντας, οὐκ ἀδόξους ἄνδρας οὐδ' ἀνοήτους, ἀλλ' οἷς ἐκεῖνος
ἀνακοινοῦμενος οὐκ ἐλάττω τὴν βασιλείαν πεποίηκεν, ἀλλ' εὐχρῆς ἄξια
20 διαπέπρακται. Τί γὰρ ἐλλέλοιπεν ; Οὐ Θετταλὸς μὲν τοὺς πρότερον
ἐπάρχοντας Μακεδονίας οὕτως οἰκείως πρὸς αὐτὸν διακεισθαι πεποί-
ηκεν ὥσθ' ἐκάστους αὐτῶν μᾶλλον ἐκείνῳ πιστεύειν ἢ τοῖς συμπολι-
τενομένοις ; Τῶν δὲ πόλεων τῶν περὶ τὸν τόπον ἐκείνον τὰς μὲν ταῖς
εὐεργεσίαις πρὸς τὴν αὐτοῦ συμμαχίαν προσῆκται, τὰς δὲ σφόδρα λυ-
21 πούσας αὐτὸν ἀναστάτους πεποίηκεν ; Μάγνητας δὲ καὶ Περγαι-
βοὺς καὶ Παίονας κατέστραπται καὶ πάντα ὑπηκόους αὐτοὺς εἵληφεν ;
Τοῦ δ' Ἰλλυριῶν πλήθους πλὴν τῶν παρὰ τὸν Ἀδρίαν οἰκούντων
ἐγκρατὴς καὶ κύριος γέγονεν ; Ἀπάσης δὲ τῆς Θράκης οὓς ἡβουλήθη
δεσπότης κατέστησεν ; Τὸν δὴ τὸσαῦτα καὶ τηλικαῦτα διαπεπραγμέ-
νον οὐκ οἶε πολλὴν μωρίαν καταγνώσεσθαι τοῦ πέμψαντος τὸ βιβλίον
καὶ πολὺ διεφεῦσθαι νομεῖν τῆς τε τῶν λόγων δυνάμεως καὶ τῆς αὐ-
22 τοῦ διανοίας ;». Ταῦτ' ἀκούσας ὥς μὲν τὸ πρῶτον ἐξεπλάγην καὶ
πάλιν ὥς ἀναλαβὼν ἑμαυτὸν ἀντεῖπον πρὸς ἕκαστον τῶν ρηθέντων,
παραλείψω, μὴ καὶ δόξω τισὶν λίαν ἀγαπᾶν εἰ χαριέντως αὐτοὺς ἡμυ-
νάμην· λυπήσας δ' οὖν μετρίως, ὥς ἑμαυτὸν ἔπειθον, τοὺς ἐπιπληξαί-
μοι τολμήσαντας, τελευτῶν ὑπεσχόμενι μόνοις αὐτοῖς τὸν λόγον τῶν
ἐν τῇ πόλει δεῖξειν καὶ ποιῆσειν οὐδὲν ἄλλο περὶ αὐτοῦ πλὴν ὅτι ἂν
23 ἐκείνοις δόξη. Τούτων ἀκούσαντες ἀπῆλθον, οὐκ οἶδ' ὅπως τὴν
διάνοιαν ἔχοντες. Πλὴν οὐ πολλαῖς ἡμέραις ὕστερον ἐπιτελεσθέντος
τοῦ λόγου καὶ δειχθέντος αὐτοῖς τοσοῦτον μετέπεσον ὥστ' ἡσχύνοντο
μὲν ἐφ' οἷς ἔθρασύναντο, μετέμελε δ' αὐτοῖς ἀπάντων τῶν εἰρημένων,
ὡμολόγον δὲ μηδενὸς πώποτε τοσοῦτον πράγματος διαμαρτεῖν

Μακεδόνες, πού, καὶ ἂν δὲν ἔχουν πείρα γιὰ ζητήματα ἄλλα, εἶναι φθ-
 σικὸν νὰ ξέρουν τὸ συμφέρο του τοῦλάχιστον καλύτερα ἀπὸ σένα. Ἄ-
 κόμα καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες πολλοὺς θὰ δῆς νὰ κατοικοῦν ἐκεῖ
 πέρα¹³, καὶ δὲν τοὺς λείπει οὔτε ἡ πείρα οὔτε ἡ φρόνηση. Μὲ τίς δικές
 τους ὑποδείξεις ἄλλωστε ὄχι μονάχα δὲν ἐλάττωσε τὴ δύναμή του
 διόλου, ἀλλὰ κατόρθωσε νὰ ἐπιτελέσῃ καὶ ἔργα λαμπρά, πού μόνο νὰ
 τὰ εὐχηθῇ θὰ μπορούσε. Καὶ τί ἄφησε καὶ δὲν τὸ ἔκανε; Τοὺς Θεσσα- 20
 λούς, πού πρῶτα ἐξουσίαζαν τὴ Μακεδονία, δὲν τοὺς κατάφερε νὰ πά-
 ρουν τέτοια φιλικὴ στάση ἀπέναντί του, ὥστε καθένas τους νὰ ἔχη
 σ' αὐτὸν πιότερη ἐμπιστοσύνη παρὰ στοὺς συμπολίτες του; Καὶ ἀπὸ
 τίς πόλεις τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἄλλες δὲν τίς ὀδήγησε στὴ συμμαχία τῇ
 δικιά του καὶ ἄλλες — ὅσες τὸν ἐνοχλοῦσαν περισσότερο — δὲν τίς κα-
 τάστρεψε ἀπὸ τὰ θεμέλια; Τοὺς Μάγνητες μετὰ, τοὺς Περραιβοὺς, 21
 τοὺς Παίονες¹⁴ δὲν τοὺς ἐξουθένωσε ἐντελῶς, δὲν τοὺς ἀνάγκασε νὰ
 γίνουν ὑπήκοοι σ' αὐτόν; Καὶ τοὺς Ἰλλυριοὺς, ἐξόν αὐτοὺς πού κατοι-
 κοῦν πλάι στὴν Ἀδριατικὴ, μήπως δὲν τοὺς κατάχτησε, δὲν ἔγινε
 κυρίαρχος καὶ ἀφέντης τους; Σὲ ὅλη τὴ Θράκη μήπως δὲν ἔχει ἐπι-
 βάλει αὐτοὺς πού ᾔθελε γιὰ ἄρχοντες; Αὐτὸς λοιπόν, πού τόσο πολλὰ
 καὶ τέτοιας σπουδαιότητος ἔργα κατόρθωσε, δὲ βρίσκεις ὅτι θὰ θεωρή-
 σῃ τοῦλάχιστο πολὺ ἀνόητο τὸν ἄνθρωπο πού θὰ τοῦ στείλῃ αὐτὸν τὸν
 λόγο καὶ δὲ θὰ τὸν νομίσῃ πολὺ — πολὺ γελασμένο καὶ γιὰ τὴ δύναμη
 τῶν λόγων του καὶ γιὰ τίς πνευματικὲς του ἱκανότητες πρὸ γενικά;

Ὅταν τὰ ἄκουσα αὐτά, στὴν ἀρχὴ βέβαια ξαφνιάστηκα, μὰ μό- 22
 λης συνῆλθα, ἀντιμετώπισα ἓνα πρὸς ἓνα τὰ ἐπιχειρήματά τους. Ὡ-
 στόσο αὐτὰ θὰ σοῦ τὰ παραλείψω ἀπὸ τὸ φόβο μήπως φανῶ σὲ μερι-
 κοὺς πὼς ναρκισσεύομαι ἀνόητα, πού πρόβαλα στοὺς ἐπικριτὲς μου
 ἐπιδέξια ἄμυνα... Ὅπως δὴποτε ὅμως, ἀφοῦ ἔφερα σὲ κάπως δύσκο-
 λη θέση — τοῦλάχιστο ἔτσι πίστευα ὁ ἴδιος — αὐτοὺς πού πήρανε τὸ
 θάρρος νὰ μὲ ἐπικρίνουν, καταλήγοντας τοὺς ὑποσχέθηκα ὅτι θὰ δεί-
 ξω μόνο σ' ἐκείνους ἀπὸ ὅλους τοὺς πολίτες τὸ λόγο μου αὐτὸ καὶ
 πὼς θὰ κάμω μόνο ὅ,τι φανῇ σωστὸ σ' ἐκείνους.

Τὰ ἄκουσαν αὐτὰ καὶ ἔφυγαν — δὲν ξέρω βέβαια μὲ ποιὲς δια- 23
 θέσεις. Ἀλλὰ λίγες μέρες ἀργότερα, σὰν τέλειωσα τὸ λόγο μου καὶ
 τοὺς τὸν ἔδειξα, ἀμέσως ἄλλαξαν γνώμη, τόσο πού ἐνιωθαν ντροπὴ
 γιὰ τὸ προηγούμενο θράσος τους καὶ μετάνιωσαν γιὰ ὅλα ὅσα εἴ-
 παν· ὁμολογοῦσαν μάλιστα ὅτι ποτὲ ἄλλοτε καὶ σὲ κανένα ζήτημα δὲν

ἔσπευδον δὲ μᾶλλον ἢ ὧν πεμφθῆναί σοι τὸν λόγον τοῦτον, ἔλεγον δ' ὥς ἐλπίζουσιν οὐ μόνον σὲ καὶ τὴν πόλιν ἔξειν μοι χάριν ὑπὲρ τῶν εἰρημένων ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας.

- 24 Τούτου δ' ἕνεκά σοι ταῦτα διήλθον, ἵν' ἂν τί σοι φανῇ τῶν ἐν ἀρχῇ λεγομένων ἢ μὴ πιστὸν ἢ μὴ δυνατὸν ἢ μὴ πρότερον σοι πράττειν, μὴ δυσχεράνας ἀποστῆς τῶν λοιπῶν μηδὲ πάθῃς ταῦτ' οἷς ἐπιτηδείους τοῖς ἐμοῖς, ἀλλ' ἐπιμείνης ἡσυχάζουσιν ἔχων τὴν διάνοιαν, ἕως ἂν διὰ τέλους ἀκούσῃς ἀπάντων τῶν λεγομένων. Οἶμαι γὰρ εἶρεν τι
- 25 τῶν δεόντων καὶ τῶν σοι συμφερόντων. Καίτοι μ' οὐ λέληθεν, ὅσον διαφέρουσι τῶν λόγων εἰς τὸ πείθειν οἱ λεγόμενοι τῶν ἀναγινωσκομένων, οὐδ' ὅτι πάντες ὑπειλήφασιν τοὺς μὲν περὶ σπουδαίων πραγμάτων καὶ κατεπειγόντων ῥητορεύεσθαι, τοὺς δὲ πρὸς ἐπίδειξιν καὶ πρὸς
- 26 ἐργολαβίαν γεγράφθαι. Καὶ ταῦτ' οὐκ ἀλόγως ἐγνώκασιν· ἐπειδὴ γὰρ ὁ λόγος ἀποστειρηθῇ τῆς τε δόξης τῆς τοῦ λέγοντος καὶ τῆς φωνῆς καὶ τῶν μεταβολῶν τῶν ἐν ταῖς ῥητορείαις γιγνομένων, ἔτι δὲ τῶν καιρῶν καὶ τῆς σπουδῆς τῆς περὶ τὴν πράξιν, καὶ μηδὲν ἢ τὸ συναγωνιζόμενον καὶ συμπεῖθον, ἀλλὰ τῶν μὲν προειρημένων ἀπάντων ἔρημος γένηται καὶ γυμνός, ἀναγινώσκη δέ τις αὐτὸν ἀπιθάνως καὶ μηδὲν
- 27 ἦθος ἐνσημαινόμενος ἀλλ' ὥσπερ ἀπαριθμῶν, εἰκότως, οἶμαι, φαῦλος εἶναι δοκεῖ τοῖς ἀκούουσιν. Ἄπερ καὶ τὸν νῦν ἐπιδεικνύμενον μάλιστ' ἂν βλάβει καὶ φανλότερον φαίνεσθαι ποιήσειεν· οὐδὲ γὰρ ταῖς περὶ τὴν λέξιν εὐρυθυμίαις καὶ ποικιλίαις κεκοσμήκαμεν αὐτόν, αἷς αὐτός τε νεώτερος ὢν ἐχρώμην καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπέδειξα, δι' ὧν
- 28 τοὺς λόγους ἡδIOUS ἂν ἅμα καὶ πιστοτέρους ποιοῖεν. Ὡν οὐδὲν ἔτι δύναιμι διὰ τὴν ἡλικίαν, ἀλλ' ἀπόχρη μοι τοσοῦτον, ἢν αὐτὰς τὰς πράξεις ἀπλῶς δυνήθω διελθεῖν. Ἡγοῦμαι δὲ καὶ σοὶ προσήκειν ἀπάντων τῶν ἄλλων ἀμελήσαντι ταύταις μόναίς προσέχειν τὸν νοῦν. Οὕτω δ' ἂν ἀκριβέστατα καὶ κάλλιστα θεωρήσειας εἴ τι τυγχάνομεν
- 29 λέγοντες, ἢν τὰς μὲν δυσχερείας τὰς περὶ τοὺς σοφιστὰς καὶ τοὺς

εἶχαν πέσει τόσο ἔξω, βιάζονταν περισσότερο ἀπὸ μένα νὰ σοῦ στείλω αὐτὸν τὸ λόγο καὶ ἔλεγαν πὼς ὄχι μόνο ἐσὺ καὶ ἡ πόλη ἡ δικιά μας, ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες μαζί θὰ μοῦ χρωστοῦν εὐγνωμοσύνη γιὰ ὅσα θὰ ἔχω πεῖ.

Σοῦ τὰ ἀναφέρω ὅλα αὐτά, γιὰ νὰ μὴ σοῦ κακοφανῇ, ἂν κάτι 24 ἀπ' ὅσα θὰ ἀναπτύξω στὴν ἀρχὴ σοῦ μοιάσῃ ἀπίστευτο ἢ ἀδύνατο ἢ καὶ ἀταίριαστο γιὰ σένα, καὶ ἀποφύγῃς νὰ προσέξῃς τὴ συνέχεια· μὴτε νὰ πάθῃς ὅ,τι ἔπαθαν οἱ φίλοι μου, ἀλλὰ νὰ περιμένης ψυχραίμα ὥσπου νὰ ἀκούσῃς ὡς τὸ τέλος αὐτὰ πού ἔχω νὰ σοῦ πῶ. Ἐχῶ τὴ γνώμη πὼς πρόκειται νὰ πῶ αὐτὸ πού πρέπει καὶ πού συμφέρει καὶ σ' ἐσένα.

Βέβαια καθόλου δὲ μοῦ διαφεύγει πόσο πιὸ πειστικοὶ εἶναι οἱ 25 λόγοι πού ἀπαγγέλλονται σὲ σύγκριση μὲ αὐτοὺς πού τοὺς διαβάξεις μόνον· οὔτε καὶ πὼς ὅλοι πιστεύουνε ὅτι γιὰ τὶς σπουδαῖες ὑποθέσεις πού ἐπείγουν οἱ λόγοι ἀπαγγέλλονται — γράφονται μόνο ὅσοι εἶναι γιὰ ἐπίδειξη ἢ γιὰ κερδοσκοπία. Καὶ φυσικὰ δὲν ἔχουν ἄδικο· ὅταν ὁ λό- 26 γος στερηθῇ τὴν προσωπικὴ γοητεία τοῦ ρήτορα, τὸ χρῶμα τῆς φωνῆς του καὶ τὶς μεταπτώσεις τῆς, πού ἀναδείχνουν πάντα τὴν ἀπαγγελία, καὶ ὅταν ἀκόμα τὸ θέμα του χάσῃ τὴν ἐπικαιρότητα καὶ τὸ ζεστὸ ἐνδιαφέρον του, ὅταν δὲν ἔχῃ τίποτα πού νὰ τὸν ἐνισχύῃ καὶ νὰ τοῦ ἐξασφαλίσῃ δύναμη πειστικὴ, ἀλλὰ μένῃ γυμνὸς καὶ ἔρημος ἀπὸ ὅλα τὰ παραπάνω, καὶ τὸν διαβάξουν καὶ ἄτονα, χωρὶς κανένα χρῶμα καὶ 27 κανένα αἶσθημα, σὰ νὰ ἀραδιάζουν ἀριθμούς, εἶμαι βέβαιος ὅτι πολὺ δικαιολογημένα θὰ φανῇ ἐντελῶς ἀσήμαντος σ' αὐτοὺς πού τὸν ἀκοῦνε. Τὸ μειονέκτημα αὐτὸ ἀκριβῶς θὰ ζημιώσῃ πάρα πολὺ καὶ τὴν ἐντύπωση τοῦ λόγου μου πού σοῦ παρουσιάζω καὶ θὰ τὸν κάνῃ νὰ φανῇ κατώτερης ἀξίας· γιατί δὲν τὸν ἔχω στολίσει οὔτε μὲ τὸ ρυθμὸ οὔτε καὶ μὲ τὴν ποικιλίαν στὴ μορφή, πράγματα πού καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος πιὸ νέος τὰ συνήθιζα πολὺ¹⁵, μὰ καὶ στοὺς ἄλλους ἔκαμνα ὑποδείξεις μὲ ποιὰ μέσαμποροῦσαν νὰ παρουσιάσουν τοὺς λόγους τοὺς πιὸ εὐχάριστους καὶ μαζί πιὸ πειστικούς.

Ἀπὸ τὰ μέσα αὐτὰ τίποτα πιά δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ μεταχειρι- 28 στῶ λόγω τῆς ἡλικίας· καὶ ἔτσι μοῦ φτάνει μόνο νὰ μπορέσω νὰ ἐκθέσω τὰ γεγονότα αὐτὰ καθεαυτὰ μὲ τρόπο ἀπλὸ καὶ ἀπέριττο. Νομίζω μάλιστα ὅτι καὶ ἐσὺ πρέπει νὰ ἀφήσῃς κατὰ μέρος ὅλα τὰ ἄλλα καὶ νὰ στρέψῃς τὴν προσοχὴ σου ἀποκλειστικὰ σ' αὐτά. Καὶ ὁ μόνος τρόπος 29

Τί πρέπει νὰ προσέξῃ ὁ Φίλιππος: Τὴ σπουδαιότητα τοῦ περιεχομένου καὶ ὄχι τὶς φυσικὲς ἀδυναμίες τῆς μορφῆς τοῦ λόγου αὐτοῦ.

ἀναγινωσκομένους τῶν λόγων ἀφέλῃς, ἀναλαμβάνων δ' ἕκαστον αὐτῶν εἰς τὴν διάνοιαν ἐξετάζῃς, μὴ πάρεργον ποιούμενος μηδὲ μετὰ ραθυμίας ἀλλὰ μετὰ λογισμοῦ καὶ φιλοσοφίας, ἧς καὶ σὲ μετεσχηκέναι φασίν. Μετὰ γὰρ τούτων σκοπούμενος μᾶλλον ἢ μετὰ τῆς τῶν πολλῶν δόξης ἄμεινον ἂν βουλευέσαιο περὶ αὐτῶν. Ἄ μὲν οὖν ἐβουλόμην σοι προειρῆσθαι, ταῦτ' ἐστίν.

- 30 Περὶ δ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἤδη ποιήσομαι τοὺς λόγους. Φημὶ γὰρ χρῆναί σε τῶν μὲν ἰδίων μηδενὸς ἀμελῆσαι, πειραθῆναι δὲ διαλλάξαι τὴν τε πόλιν τὴν Ἀργείων καὶ τὴν Λακεδαιμονίων καὶ τὴν Θηβαίων καὶ τὴν ἡμετέραν. Ἦν γὰρ ταύτας συστήσαι δυναθῆς, οὐ χαλεπῶς καὶ τὰς ἄλλας ὁμονοεῖν ποιήσεις. Ἀπασαι γάρ
- 31 εἰσιν ὑπὸ ταῖς εἰρημέναις καὶ καταφεύγουσιν, ὅταν φοβηθῶσιν, ἐφ' ἣν ἂν τύχωσι τούτων, καὶ τὰς βοηθείας ἐντεῦθεν λαμβάνουσιν. Ὡστ', ἂν τέτταρας μόνον πόλεις εὖ φρονεῖν πείσης, καὶ τὰς ἄλλας πολλῶν κακῶν ἀπαλλάξεις.

- 32 Γνοίῃς δ' ἂν ὡς οὐδεμιᾶς σοι προσήκει τούτων ὀλιγορεῖν, ἣν ἀνενέγκῃς αὐτῶν τὰς πράξεις ἐπὶ τοὺς σπαντοῦ προγόνους· εὐρήσεις γὰρ ἐκάστη πολλὴν φιλίαν πρὸς ὑμᾶς καὶ μεγάλας εὐεργεσίας ὑπαρχούσας· Ἄργος μὲν γὰρ ἐστὶ σοι πατρίς, ἧς δίκαιον τοσαύτην σε ποιεῖσθαι πρόνοιαν ὅσην περ τῶν γονέων τῶν σπαντοῦ· Θηβαῖοι δὲ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ γένους ὑμῶν τιμῶσι καὶ ταῖς προσδόοις καὶ ταῖς θυσίαις μάλ-
- 33 λον ἢ τοὺς θεοὺς τοὺς ἄλλους· Λακεδαιμόνιοι δὲ τοῖς ἀπ' ἐκείνου γεγονόσι καὶ τὴν βασιλείαν καὶ τὴν ἡγεμονίαν εἰς ἅπαντα τὸν χρόνον δώकाσιν· τὴν δὲ πόλιν τὴν ἡμετέραν φασίν, οἷσπερ περὶ τῶν παλαιῶν πιστεύομεν, Ἡρακλεῖ μὲν συναιτίαν γενέσθαι τῆς ἀθανασίας — ὃν δὲ τρόπον, σοὶ μὲν αὐθις πυθέσθαι ράδιον, ἐμοὶ δὲ νῦν εἰπεῖν οὐ και-

ἐξετάσης πιὸ ὀρθά, μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια, ἂν λέμε κάτι σοβαρό, εἶναι νὰ παραμερίσης τὶς δυσκολίες ποὺ δημιουργοῦν τὰ σοφιστικὰ εὐρήματα καὶ ἡ τυπικὴ ἀνάγνωση τῶν λόγων καὶ νὰ μελετήσης σὲ βάθος τὸν καθένα ἀπὸ αὐτοὺς, ὅχι ἐπιπόλαια καὶ ἀνέμελα, ἀλλὰ μὲ λογικὴ καὶ μὲ περίσκεψη, μὲ πνεῦμα κριτικὸ — ποὺ λὲν πὼς δὲ σοῦ λείπει. Μόνο μὲ τὰ κριτήρια αὐτά, ὅχι μὲ τὴ νοστορπία τῶν πολλῶν, ἂν τὰ ἐξετάσης, θὰ πάρης τὴ σωστότερη ἀπόφασή γιὰ τὰ ζητήματα αὐτά. "Ὅ,τι λοιπὸν ἤθελα νὰ εἰπωθῇ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ εἶναι αὐτὰ ποὺ εἶπα.

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΑΝΑΓΚΗ ΝΑ ΣΥΜΦΙΛΙΩΘΟΥΝ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Τώρα ἦρθε ἡ ὥρα νὰ ἀναπτύξω καὶ τὸ ἴδιο μου τὸ θέμα. Λοι- 30
πόν, ἡ γνώμη μου εἶναι πὼς πρέπει, χωρὶς νὰ παραμελήσης κανένα ἀπὸ τὰ δικά σου τὰ συμφέροντα, νὰ προσπαθήσης νὰ συμβιβάσης με-
ταξύ τους τὴν πόλιν τῶν Ἀργείων, τὴν πόλιν τῶν Σπαρτιατῶν, τὴν
πόλιν τῶν Θηβαίων καὶ τὴν πόλιν τὴ δική μας. Γιατί, ἂν αὐτὲς μπο- 31
ρέσης καὶ συμφιλιώσης, εὐκολα ὕστερα θὰ κάνης καὶ τίς ἄλλες νὰ ὁμο-
νοήσουν· γιατί ὅλες εἶναι κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία αὐτῶν τῶν πόλεων
καὶ σὲ κάθε τους κίνδυνον σὲ μιὰ ἀπὸ τίς τέσσαρές τους καταφεύγουν —
σ' ὅποια τοὺς ἔρθῃ βολικά — καὶ ἀπὸ αὐτὴν παίρνουν βοήθεια. "Ὡστε,
ἂν τέσσερες μονάχα πόλεις πείσης νὰ λογικευτοῦν, ὅλες τίς ἄλλες θὰ
τίς ἀπαλλάξῃς ἀπὸ ἓνα πλῆθος συμφορές.

Πολὺ καλὰ θὰ καταλάβῃς ὅτι δὲν ἔχεις τὸ δικαίωμα νὰ ἀδια- 32
φορήσης γιὰ καμιὰ ἀπὸ τίς πόλεις ποὺ σοῦ εἶπα, ἂν ἀναλογιστῇς τί
ἐκαναν ἄλλοτε αὐτὲς γιὰ τοὺς προγόνους σου. Τότε θὰ βρῇς πὼς κά-
θε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς ἔδειξε αἰσθήματα ἀγνῆς φιλίας καὶ σὰς πρόσφερε
σοβαρὲς ὑπηρεσίες. Τὸ "Ἀργος" πρῶτα — πρῶτα εἶναι ἡ πατρίδα σου,
καὶ ἔχεις ὑποχρέωση νὰ ἐνδιαφερθῇς γι' αὐτὸ τουλάχιστον ὅσο γιὰ
τοὺς γονεῖς σου. 'Η Θῆβα ὕστερα τιμáει τὸ γενάρχη σας¹ καὶ μὲ θρη-
σκευτικὰς γιορτὲς καὶ μὲ θυσίας περισσότερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους τοὺς
θεοὺς.

Οἱ Σπαρτιάτες πάλι στοὺς ἀπογόνους ἐκείνου ἔδωσαν μιὰ γιὰ 33
πάντα τὴ βασιλεία καὶ ὅλη τὴν ἐξουσία. Τέλος ἡ πόλις ἡ δικιά μας,
καθὼς μᾶς βεβαιώνουν οἱ παλιὲς μας παραδόσεις, ἔγινε ἀφορμὴ τόσο
γιὰ τὴν ἀθανασία τοῦ 'Ηρακλῆ — τὸ πῶς, εὐκολο εἶναι νὰ τὸ μάθης
καμιὰ ἄλλη φορὰ· τώρα δὲν εἶναι ὥρα νὰ στὸ πῶ — ὅσο καὶ γιὰ τὴ

ΘΕΜΑ Α'.

Χρόος καὶ
συμφέρον τοῦ
Φιλίππου νὰ
συμφιλιώσῃ
τίς ἐλληνικὰς
πόλεις.

- 34 ρὸς — τοῖς δὲ παισὶ τοῖς ἐκείνου τῆς σωτηρίας. Μόνη γὰρ ὑποστᾶσα τοὺς μεγίστους κινδύνους πρὸς τὴν Εὐρουσθέως δύναμιν ἐκείνόν τε τῆς μεγίστης ὕβρεως ἔπασσε καὶ τοὺς παῖδας τῶν φόβων τῶν αἰὲ παραγιγνομένων αὐτοῖς ἀπήλλαξεν. Ὑπὲρ ὧν οὐ μόνον τοὺς τότε σωθέντας δίκαιον ἦν ἡμῖν χάριν ἔχειν, ἀλλὰ καὶ τοὺς νῦν ὄντας· διὰ γὰρ ἡμᾶς καὶ ζῶσι καὶ τῶν ὑπαρχόντων ἀγαθῶν ἀπολαύουσι· μὴ γὰρ σωθέντων ἐκείνων οὐδὲ γενέσθαι τὸ παρὰ ταν ὑπῆρχεν αὐτοῖς.
- 35 Τοιοῦτον οὖν ἀπασῶν τῶν πόλεων γεγενημένων ἔδει μὲν μηδέποτε σοι μηδὲ πρὸς μίαν αὐτῶν γενέσθαι διαφοράν. Ἀλλὰ γὰρ ἅπαντες πλείω πεφύκαμεν ἐξαμαρτάνειν ἢ κατορθοῦν. Ὡστε τὰ μὲν πρότερον γεγενημένα κοινὰ θεῖναι δίκαιόν ἐστιν, εἰς δὲ τὸν ἐπίλοιπον χρόνον φυλακτέον ὅπως μηδὲν συμβήσεται σοι τοιοῦτον, καὶ σκεπτέον τί ἂν ἀγαθὸν αὐτὰς ἐργασάμενος φανείης ἄξια καὶ σαντοῦ καὶ τῶν
- 36 ἐκείναις πεπραγμένων πεποιηκώς. Ἐχεις δὲ καιρόν· ἀποδιδόντα γὰρ σε χάριν ὧν ὀφείλεις, ὑπολήφονται διὰ τὸ πλῆθος τοῦ χρόνου τοῦ μεταξὺ προϋπάρχειν τῶν εὐεργεσιῶν. Καλὸν δ' ἐστὶν δοκεῖν μὲν τὰς μεγίστας τῶν πόλεων εὖ ποιεῖν, μηδὲν δ' ἤττον ἑαυτὸν ἢ ῥέκινας ὀφείλειν. Χωρὶς δὲ τούτων εἰ πρὸς τινὰς αὐτῶν ἀηδὲς τί σοι συμβέβηκεν, ἅπαντα ταῦτα διαλύσεις· αἱ γὰρ ἐν τοῖς παρούσι καιροῖς εὐεργεσίαι λήθην ἐμποιοῦσι τῶν πρότερον [ὑμῖν] εἰς ἀλλήλους πεπλημμελημένων. Ἀλλὰ μὴν κἀκεῖνο φανερόν, ὅτι πάντες ἄνθρωποι τούτων πλείστην μνείαν ἔχουσιν ὅφ' ὧν ἂν ταῖς συμφοραῖς εὖ πάθωσιν.
- 38 Ὅρᾳς δ' ὡς τεταλαιπώρηται διὰ τὸν πόλεμον καὶ ὡς παραπλησίως ἔχουσι τοῖς ἰδίᾳ μαχομένοις. Καὶ γὰρ ἐκείνους αὐξανομένης τῆς ὀργῆς οὐδεὶς ἂν διαλλάξειεν· ἐπὴν δὲ κακῶς ἀλλήλους διαθῶσιν, οὐδενὸς διαλύοντος αὐτοὶ διέστησαν. Ὅπερ οἶμαι καὶ ταύτας ποιήσειν, ἢν μὴσὺν πρότερον αὐτῶν ἐπιμεληθῆς.

σωτηρία τῶν παιδιῶν του· Μόνη ἀντιμετώπισε τεράστιους κινδύνους 34 ἐνάντια στὴ δύναμη τοῦ Εὐρυσθέα, καὶ σταμάτησε τὴν ἀλαζονεία καὶ τὴν ἔπαρση ἐκείνου γλιτώνοντας σύγκαιρα καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Ἡρακλῆ ἀπὸ τοὺς φόβους ποὺ τὰ κυνηγοῦσαν ἀσταμάτητα¹⁸. Καὶ γιὰ τὶς πράξεις μας αὐτὲς τὸ σωστὸ εἶναι νὰ μᾶς χρωστοῦν εὐγνωμοσύνη ὄχι μονάχα αὐτοὶ ποὺ τότε σώθηκαν, ἀλλὰ καὶ οἱ τωρινοὶ ἀπόγονοί τους, γιατί σ' ἐμᾶς χρωστᾶνε τὴ ζωὴ τους, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ ποὺ ἀπολαμβάνουν τώρα: "Ἀν τότε ἐκεῖνοι δὲν εἶχαν σωθῇ, ἐτοῦτοι ἐδῶ δὲ θὰ μπορούσαν οὔτε νὰ ὑπάρξουν.

Ἀφοῦ λοιπὸν τόσο εὐεργετικὴ στάθηκε ἡ παρουσία ὅλων αὐτῶν 35 τῶν πόλεων, δὲν ἔπρεπε ποτὲ οὔτε μὲ μιὰ ἀπὸ αὐτὲς νὰ ῥθῃς σὲ προστριβή. "Ὅμως ὅλοι ἀπὸ τὸ φυσικὸ μας πιότερο πέφτομε σὲ σφάλματα παρὰ κάνομε τὸ σωστό. Γι' αὐτὸ λοιπὸν τὰ περασμένα γεγονότα σὲ ὅλους μας εἶναι σωστὸ νὰ καταλογιστοῦν. Στὸ μέλλον ὅμως νὰ προσέξῃς τίποτα τέτοιο νὰ μὴν ξανασυμβῇ καὶ νὰ σκεφτῇς στὰ σοβαρὰ τί καλὸ θὰ μπορούσες νὰ τοὺς προσφέρῃς, ποὺ θὰ εἶναι ἀντάξιο καὶ στὴ δικιά σου φήμη καὶ στὰ εὐεργετήματα ποὺ ἔκαμαν ἐκεῖνες. Καὶ εἶναι 36 γιὰ σένα πραγματικὴ εὐκαιρία: Τὴ στιγμή ποὺ ἐσύ θὰ ἀνταποδίδῃς χάρη ποὺ χρωστοῦσες στὶς πόλεις, ἀκριβῶς ἐπειδὴ πολὺς καιρὸς μεσολάβησε ἀπὸ τότε ποὺ αὐτὲς σὲ εὐεργέτησαν, θὰ σχηματίζουνε τὴ γνώμη ὅτι πρῶτος ἐσύ ἀρχίζεις τὶς εὐεργεσίες. Καὶ εἶναι θαυμάσιο νὰ δίνῃς τὴν ἐντύπωση πὼς εὐεργέτησες τὶς πιὸ μεγάλες πόλεις τὴν ὥρα ποὺ τὸν ἑαυτὸ σου περισσότερο παρὰ ἐκεῖνες ὠφελεῖς. Πέρα ὅμως 37 ἀπὸ αὐτά, ἐάν μὲ κάποια ἀπὸ αὐτὲς ἔχῃς ἔρθει στὸ παρελθὸν σὲ δυσάρεστες σχέσεις, τώρα θὰ διαλύσῃς κάθε συννεφιά: Οἱ εὐεργεσίες τοῦ παρόντος¹⁹ φέρνουν τὴ λησμονιά στὶς ἀμοιβαῖες ἀδικίες ποὺ ἀνήκουν πιά στὸ παρελθόν. "Ἀλλωστε εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι θυμοῦνται περισσότερο τὰ εὐεργετήματα ποὺ δέχονται πάνω στὶς συμφορές τους. Βλέπεις δὲ καὶ πόσο ἔχουν ταλαιπωρηθῇ ἀπὸ τὸν 38 πόλεμο καὶ πόσο μοιάζουν μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ πολεμοῦν μεταξὺ τους: Καὶ ἐκεῖνους, ὅσο φουντώνει ὁ θυμὸς καὶ ἡ ὀργή, κανεὶς δὲ θὰ μπορούσε νὰ τοὺς συμφιλίωσῃ· ὅταν ὅμως θὰ ἔχουν κάμει τὸ κακὸ ὁ ἓνας στὸν ἄλλο, τότε πιά καὶ θὰ χωριστοῦν ὀριστικὰ χωρὶς κανέναν νὰ μεσολαβήσῃ. Εἶμαι λοιπὸν βέβαιος ὅτι τὸ ἴδιο θὰ συμβῇ καὶ μὲ τὶς πόλεις, ἂν δὲ βιαστῇς ἐσύ νὰ τὶς φροντίσῃς.

- 39 Τάχ' οὖν ἄν τις ἐνστήναι τοῖς εἰρημένοις τολμήσειεν, λέγων
ὥς ἐπιχειρῶ σε πείθειν ἀδυνάτοις ἐπιτίθεσθαι πράγμασιν· οὔτε γὰρ
Ἀργεῖους φίλους ἄν ποτε γενέσθαι Λακεδαιμονίους οὔτε Λακεδαι-
μονίους Θηβαίους οὐθ' ὅλως τοὺς εἰθισμένους ἅπαντα τὸν χρόνον πλε-
40 ονεκτεῖν οὐδέποτε ἄν ἰσομοιρῆσαι πρὸς ἀλλήλους. Ἐγὼ δ' ὅτε μὲν
ἡ πόλις ἡμῶν ἐν τοῖς Ἑλλησιν ἐδυνάστευεν καὶ πάλιν ἡ Λακεδαι-
μονίων, οὐδὲν ἄν ἡγοῦμαι περὶ αὐτῶν· ἑαδίως γὰρ ἄν ἐκατέ-
ραν ἐμποδῶν γενέσθαι τοῖς πραττομένοις· νῦν δ' οὐχ ὁμοίως ἔγνωκα
περὶ αὐτῶν. Οἶδα γὰρ ἀπάσας ὠμαλισμένας ὑπὸ τῶν συμφορῶν, ὥσθ'
ἡγοῦμαι πολὺ μᾶλλον αὐτὰς αἰρήσεσθαι τὰς ἐκ τῆς ὁμοιοῦσας ὡφε-
41 λείας ἢ τὰς ἐκ τῶν τότε πραττομένων πλεονεξίας. Ἐπειτα τῶν
μὲν ἄλλων ὁμολογῶ μηδὲν ἄν δυνηθῆναι διαλλάξαι τὰς πόλεις ταύ-
τας, σοὶ δ' οὐδὲν τῶν τοιούτων ἐστὶν χαλεπόν. Ὅρῳ γάρ σε τῶν τοῖς
ἄλλοις ἀνελπίστων δοκούντων εἶναι καὶ παραδόξων πολλὰ διαπεπρα-
γμένον, ὥστ' οὐδὲν ἄτοπον εἰ καὶ ταῦτα μόνος συστήσῃς δυνηθείης.
Χρὴ δὲ τοὺς μέγα φρονοῦντας καὶ τοὺς διαφέροντας μὴ τοῖς τοιού-
τοις ἐπιχειρεῖν ἂ καὶ τῶν τυχόντων ἄν τις καταπράξειεν, ἀλλ' ἐκεί-
νοις οἷς μηδεὶς ἄν ἄλλος ἐπιχειρήσειε πλὴν τῶν ὁμοίων σοὶ καὶ τὴν
φύσιν καὶ τὴν δύναμιν ἐχόντων.
- 42 Θανμάζω δὲ τῶν ἡγουμένων ἀδύνατον εἶναι πραχθῆναι τι τού-
των, εἰ μήτ' αὐτοὶ τυγχάνουσιν εἰδότες μήθ' ἐτέρων ἀκηκόασιν ὅτι
πολλοὶ δὴ πόλεμοι καὶ δεινοὶ γεγόνασιν, οὗς οἱ διαλυσάμενοι μεγάλων
ἀγαθῶν ἀλλήλοις αἰτιοὶ κατέστησαν. Τίς γὰρ ἄν ὑπερβολὴ γένοιτο
τῆς ἔχθρας τῆς πρὸς Ξέρξην τοῖς Ἑλλήσι γενομένης; Οὐ τὴν φιλίαν
ἅπαντες ἴσασιν ἡμᾶς τε καὶ Λακεδαιμονίους μᾶλλον ἀγαπήσαντας ἢ
43 τῶν συγκατασκευασάντων ἐκατέροις ἡμῶν τὴν ἀρχήν. Καὶ τί δεῖ
λέγειν τὰ παλαιὰ καὶ τὰ πρὸς τοὺς βαρβάρους; Ἀλλ' εἰ τις ἀθρήσειε

Η ΚΑΤΑΛΛΗΛΗ ΣΤΙΓΜΗ

Ἴσως κανεῖς νὰ εἶχε τὴν τόλμη νὰ φέρῃ ἀντίρρηση σὲ ὅσα σοῦ 39 ἀνάφερα, λέγοντας ὅτι προσπαθῶ νὰ σὲ παρασύρω σὲ πράξεις ἀκατόρθωτες· γιατί οὔτε οἱ Ἀργεῖοι θὰ ἦταν δυνατό ποτὲ νὰ γίνουν φίλοι μὲ τοὺς Λακεδαιμονίους οὔτε καὶ αὐτοὶ μὲ τοὺς Θηβαίους· καὶ γενικὰ αὐτοὶ ποὺ εἶχαν συνηθίσει νὰ κρατοῦν πάντα γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους τὰ πρωτεῖα ποτὲ δὲ θὰ δέχονταν πραγματικὴ ἰσοτιμία μὲ τοὺς ἄλλους.

Ἐγὼ βέβαια εἶμαι σίγουρος πῶς, τὸν καιρὸ ποὺ ἡ πόλη μας καὶ 40 ἀργότερα ἡ Σπάρτη ἀσκοῦσε κυριαρχία πάνω σ' ὅλους τοὺς Ἕλληνες, τίποτα ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἦταν δυνατό νὰ ῥθῃ σὲ πέρας· τόσο ἡ μιὰ ὅσο καὶ ἡ ἄλλη πόλη πολὺ εὐκολα θὰ ἔφερναν ἐμπόδια σὲ μιὰ τέτοια προσπάθεια. Τώρα ὅμως δὲν ἔχω πιά τὴν ἴδια γνώμη. Ξέρω ὅτι οἱ συμφορὲς ἔχουν φέρει ὅλες τίς πόλεις σὲ ἴση μοίρα καὶ πιστεύω ὅτι θὰ προτιμήσουν τὰ καλὰ ποὺ φέρνει ἡ ὁμόνοια ἀπὸ τὰ πλεονεχτήματα ποὺ ἴσως νὰ εἶχανε σ' ἐκείνη τὴν κατάσταση.

Ἐπειτα εἶμαι βέβαιος ὅτι κανένας ἄλλος δὲ θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ 41 συμβιβάσῃ αὐτὲς τίς πόλεις, ἐνῶ γιὰ σένα τίποτα ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι δύσκολο. Παρατηρῶ ὅτι κατόρθωσες πολλά, ποὺ γιὰ τοὺς ἄλλους φαίνονται ἀνέλπιστα καὶ ἐντελῶς ἀπίστευτα· γι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπίθανο μόνο ἐσὺ νὰ δυνήθῃς νὰ φέρῃς τὴν ὁμόνοια καὶ σ' αὐτές. Καὶ εἶναι ἀνάγκη οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν φρόνημα ὑψηλὸ καὶ ξεχωρίζουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους νὰ μὴν καταπιάνωνται μὲ ἔργα ποὺ ὁ καθένας μπορεῖ νὰ τὰ πετύχῃ, ἀλλὰ μὲ κατορθώματα ποὺ δὲ θὰ τὰ ἐπιχειροῦσε ἄλλος κανεῖς, ἔξω ἀπὸ τοὺς αὐτοὺς ποὺ ἔχουν τὴ δικιά σου ἀξία καὶ τὴ δικιά σου δύναμη.

Ἀπορῶ μάλιστα καὶ μὲ ὅσους θεωροῦν ἀδύνατη τὴν πραγματο- 42 ποίησι αὐτῶν, ἀφοῦ μῆτε οἱ ἴδιοι τυχαίνει νὰ γνωρίζουν μῆτε καὶ ἀπὸ ἄλλους ἔχουν ἀκουστά, ὅτι ἔγιναν βέβαια πολλοὶ πόλεμοι καὶ φοβεροί, ὅμως οἱ ἄνθρωποι ποὺ τοὺς διάλυσαν ἔγιναν πρόξενοι μεγάλων ἀγαθῶν. Ποιὸ μίσος τάχα θὰ μπορούσε νὰ υπάρξῃ πιὸ φοβερὸ ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ἐνιωθαν οἱ Ἕλληνες γιὰ τὸν Ξέρξη²⁰; Καὶ ὅμως τὴ φιλία τοῦ Ξέρξη ὅλοι τὸ ξέρουν πῶς τὴν ἐπιζητήσαμε καὶ ἐμεῖς καὶ οἱ Σπαρτιάτες μὲ ἐπιμονὴ μεγαλύτερη ἀπὸ ὅ,τι τὴ φιλία ἐκείνων ποὺ στήριξαν τὴν ἐξουσία καὶ στοὺς δύο μας. Καὶ τί νὰ λέμε τώρα τὰ παλιὰ καὶ ὅσα ἔχουν 43 σχέση μὲ τοὺς βαρβάρους; Ἄν κάποιος μάζευε καὶ λογάριαζε ὅλα

*Ἡ περίπτω-
ση τοῦ Φι-
λίππου. Ἡ
γενικὴ κατά-
σταση τῶν
ἐλληνικῶν
πόλεων.*

- καὶ σκέφαιτο τὰς τῶν Ἑλλήνων συμφορὰς, οὐδὲν ἂν μέρος οὔσαι φανείεν τῶν διὰ Θηβαίους καὶ Λακεδαιμονίους ἡμῖν γεγενημένων. Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον Λακεδαιμονίων τε στρατευσάντων ἐπὶ Θηβαίους καὶ βουλομένων λυμήνασθαι τὴν Βοιωτίαν καὶ διοικίσαι τὰς πόλεις βοηθή-
- 44 σαντες ἡμεῖς ἐμποδῶν ἐγενόμεθα ταῖς ἐκείνων ἐπιθυμίαις· καὶ πάλιν μεταπεσοῦσης τῆς τύχης καὶ Θηβαίων καὶ Πελοποννησίων ἀπάντων ἐπιχειρησάντων ἀνάστατον ποιῆσαι τὴν Σπάρτην, ἡμεῖς καὶ πρὸς ἐκείνους μόνοι τῶν Ἑλλήνων ποιησάμενοι συμμαχίαν συν-
- 45 αἵτιοι τῆς σωτηρίας αὐτοῖς κατέστημεν. Πολλῆς οὖν ἀνοίας ἂν εἴη μεστός, εἴ τις ὁρῶν τηλικαύτας μεταβολὰς γιγνομένας καὶ τὰς πόλεις μὴτ' ἔχθρας μὴτ' ὄρκων μὴτ' ἄλλον μηδενὸς φροντιζούσας πλὴν ὅ,τι ἂν ὑπολάβωσιν ὠφέλιμον αὐταῖς εἶναι, τοῦτο δὲ στεργούσας μόνον καὶ πᾶσαν τὴν σπουδὴν περὶ τούτου ποιοιμένας, μὴ καὶ νῦν νομίζοι τὴν αὐτὴν γνώμην ἔξαι αὐτάς, ἄλλως τε καὶ σοῦ μὲν ἐπιστατοῦντος ταῖς διαλλαγαῖς, τοῦ δὲ συμφέροντος πείθοντος, τῶν δὲ παρόντων κακῶν ἀναγκαζόντων. Ἐγὼ μὲν γὰρ οἶμαι τούτων σοι συναγωνιζομένων ἅπαντα γενήσεσθαι κατὰ τρόπον.
- 46 Ἐγούμαι δ' οὕτως ἂν σε μάλιστα καταμαθεῖν εἴτ' εἰρηνικῶς εἴτε πολεμικῶς αἱ πόλεις αὐταὶ πρὸς ἀλλήλας ἔχουσιν, εἰ διεξέλθοιμεν μῆτε παντάπασιν ἀπλῶς μῆτε λίαν ἀκριβῶς τὰ μέγιστα τῶν παρόντων αὐταῖς, καὶ πρῶτον μὲν σκεψάμεθα τὰ Λακεδαιμονίων.
- 47 Οὗτοι γὰρ ἄρχοντες τῶν Ἑλλήνων, οὐ πολλὸς χρόνος ἐξ οὗ, καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν, εἰς τοσαύτην μεταβολὴν ἤλθον, ἐπειδὴ τὴν μάχην ἡττήθησαν τὴν ἐν Λεύκτροις, ὥστ' ἀπεστερηθήσαν μὲν τῆς ἐν τοῖς Ἑλλησι δυναστείας, τοιούτους δ' ἄνδρας ἀπώλεσαν σφῶν αὐτῶν, οἳ προηροῦντο τεθνάναι μᾶλλον ἢ ζῆν ἡττηθέντες ὧν πρότερον
- 48 ἐδέσποζον. Πρὸς δὲ τούτοις ἐπεῖδον Πελοποννησίους ἅπαντας τοὺς πρότερον μεθ' αὐτῶν ἐπὶ τοὺς ἄλλους ἀκολουθοῦντας, τούτους μετὰ Θηβαίων εἰς τὴν αὐτῶν εἰσβαλόντας, πρὸς οὓς ἡναγκάσθησαν διακινδυνεύειν οὐκ ἐν τῇ χώρᾳ περὶ τῶν καρπῶν, ἀλλ' ἐν μέσῃ τῇ πόλει πρὸς αὐτοῖς τοῖς ἀρχείοις περὶ παίδων καὶ γυναικῶν τοιοῦτον κίνδυνον,
- 49 ὃν μὴ κατορθώσαντες μὲν εὐθὺς ἀπώλλυντο, νικήσαντες δ' οὐδὲν μᾶλλον ἀπηλλαγμένοι τῶν κακῶν εἰσιν, ἀλλὰ πολεμοῦνται μὲν

τὰ βάσανα τῶν Ἑλλήνων, θὰ τὰ ἔβρισκε ἓνα τίποτε μπροστὰ στίς συμφορὰς ποὺ ἔφεραν σ' ἐμᾶς οἱ Σπαρτιάτες καὶ οἱ Θηβαῖοι. Ἐντούτοις, ὅταν οἱ Σπαρτιάτες ἔκαμαν πόλεμο μὲ τοὺς Θηβαίους, θέλοντας νὰ ἐρημώσουν τὴ Βοιωτία καὶ νὰ διαλύσουν τὸ συνασπισμὸ τῶν πόλεων τῆς²¹, ἐμεῖς τρέξαμε σὲ βοήθεια καὶ τοὺς ἐμποδίσσαμε νὰ πραγματοποιήσουν τὸ σκοπὸ τους. Καὶ ὅταν πάλι ἡ τύχη ἄλλαξε καὶ οἱ Θηβαῖοι⁴⁴ μὲ ὅλους τοὺς Πελοποννησίους ἐπιχείρησαν νὰ καταστρέψουν τὴ Σπάρτη²², ἐμεῖς μόνο ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες συμμαχήσαμε μὲ τοὺς Σπαρτιάτες καὶ τοὺς βοηθήσαμε ἀποφασιστικὰ στὴ σωτηρία τους. Θὰ ἦταν⁴⁵ λοιπὸν πολὺ ἀνόητος ὁ ἄνθρωπος ποὺ θὰ ἔβλεπε νὰ γίνωνται τόσο σημαντικὲς μεταβολές, θὰ ἔβλεπε τίς πόλεις νὰ μὴ νοιάζονται οὔτε γιὰ ἔχθρες οὔτε γιὰ ὄρκους οὔτε γιὰ τίποτε ἄλλο, παρὰ μονάχα γιὰ ὅ,τι θεωροῦν ὠφέλιμο γι' αὐτές, νὰ προσηλῶνωνται σ' αὐτὸ καὶ νὰ τὸ περιβάλλουν μὲ ὅλο τους τὸ ζῆλο, θὰ τὰ ἔβλεπε, λέω, αὐτὰ καὶ ὥστόσο δὲ θὰ παραδεχόταν ὅτι καὶ αὐτὴ τὴ στιγμή θὰ ἔχουν τὴν ἴδια γνώμη, ἀκόμα περισσότερο ποὺ ἐσὺ θὰ ἀναλάβης τὴν εὐθύνη γιὰ τὴ δικιὰ τους συμφιλίωση καὶ τὸ συμφέρο τους συνηγορεῖ καὶ τοὺς ἐξαναγκάζουν καὶ οἱ παροῦσες συμφορὰς! Ἐγὼ ἀδίσταχτα πιστεύω ὅτι μὲ τίς λαμπρὲς αὐτὲς προϋποθέσεις ὅλα θὰ πᾶνε μιὰ χαρά.

Ἐχω τὴ γνώμη πὺς θὰ μποροῦσες νὰ διαπιστώσης πὺς καλὰ τίς⁴⁶ φιλικὲς ἢ ἐχθρικὲς σχέσεις ποὺ ἔχουν αὐτὲς οἱ πόλεις μεταξύ τους, ἂν μελετήσουμε προσεκτικὰ — ὄχι σὲ γενικὲς γραμμὲς οὔτε μὲ λεπτομέρειες — τὰ σπουδαιότερα ζητήματα ποὺ τίς ἀπασχολοῦν. Καὶ πρῶτα — πρῶτα ἂς ἐξετάσουμε τὴν κατάστασιν τῶν Λακεδαιμονίων.

Ἡ κατάστασις τῶν Λακεδαιμονίων.

Αὐτοὶ λοιπὸν, ποὺ ἦταν οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδας — δὲν πᾶει⁴⁷ πολὺς καιρὸς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ — καὶ στὴ στεριά, μὰ καὶ στὴ θάλασσα, ἀπὸ τὴ μέρα ποὺ νικῆθηκαν στὰ Λεῦκτρα²³ ἔπесαν τόσο χαμηλά, ὥστε στερήθηκαν τὴν ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων καὶ ἔχασαν τέτοια παλικάρια, ποὺ προτιμοῦσαν νὰ πεθάνουν παρὰ νὰ ζοῦνε νικημένοι ἀπὸ τοὺς παλιούς τους ὑπήκοους. Ἀκόμα εἶδαν ὅλους τοὺς Πελο-⁴⁸ποννησίους — ποὺ πρῶτα αὐτοὺς ἀκολουθοῦσαν ἐνάντια σὲ ἄλλους — τῶρα μαζί μὲ τοὺς Θηβαίους νὰ εἰσβάλουνε στὴ χώρα τους, καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ πολεμήσουν ὄχι μὲς στὰ χωράφια, γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὴ σοδειά, ἀλλὰ κατὰμεσα στὴν πόλη, πλάι στὰ κτήρια τῶν ἀρχῶν, γιὰ νὰ γλιτώσουν τὰ παιδιὰ καὶ τίς γυναῖκες τους· καὶ νὰ ἀντιμετω-⁴⁹πίσουν τέτοιο κίνδυνο, ποὺ σὲ περίπτωσιν ἀποτυχίας τὴν ἴδια ὥρα θὰ

ὑπὸ τῶν τὴν χώραν αὐτῶν περιοικούντων, ἀπιστοῦνται δ' ὑφ' ἀπάντων Πελοποννησίων, μισοῦνται δ' ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν Ἑλλήνων, ἄγονται δὲ καὶ φέρονται καὶ τῆς νυκτὸς καὶ τῆς ἡμέρας ὑπὸ τῶν οἰκετῶν τῶν σφετέρων αὐτῶν, οὐδεμίαν δ' ἡμέραν διαλείπουσιν ἢ στρατεύοντες ἐπὶ τινας ἢ μαχόμενοι πρὸς τινας ἢ βοηθοῦντες τοῖς ἀπολλυμένοις αὐτῶν. Τὸ δὲ μέγιστον τῶν κακῶν· δεδιότες γὰρ διατελοῦσι μὴ Θηβαῖοι διαλυσάμενοι τὰ πρὸς Φωκέας πάλιν ἐπανελθόντες μείζουσιν αὐτοὺς συμφοραῖς περιβάλλωσιν τῶν πρότερον γεγενημένων. Καίτοι πῶς οὐ χρή νομίζειν τοὺς οὕτω διακειμένους ἀσμένους ἂν ἰδεῖν ἐπιστατοῦντα τῆς εἰρήνης ἀξιοχρεῶν ἄνδρα καὶ δυνάμενον διαλῦσαι τοὺς ἐνεστῶτας πολέμους αὐτοῖς;

51 Ἀργεῖους τοίνυν ἴδοις ἂν τὰ μὲν παραπλησίως τοῖς εἰρημέροις πράττοντας, τὰ δὲ χεῖρον τούτων ἔχοντας· πολέμοῦσι μὲν γάρ, ἐξ οὗπερ τὴν πόλιν οἰκοῦσιν, πρὸς τοὺς ὁμόρους, ὥσπερ Λακεδαιμόνιοι, τοσοῦτον δὲ διαφέρουσιν ὅσον ἐκείνοι μὲν πρὸς ἥττους αὐτῶν, οὗτοι δὲ πρὸς κρείττους· ὁ πάντες ἂν ὁμολογήσειαν μέγιστον εἶναι τῶν κακῶν. Οὕτω δὲ τὰ περὶ τὸν πόλεμον ἀντοχοῦσιν, ὥστ' ὀλίγου δεῖν καθ' ἕκαστον τὸν ἐνιαυτὸν τεμνομένην καὶ πορθουμένην τὴν αὐτῶν χώραν περιορῶσιν. Ὁ δὲ πάντων δεινότατον· ὅταν γὰρ οἱ πολέμιοι διαλίπωσι κακῶς αὐτοὺς ποιοῦντες, αὐτοὶ τοὺς ἐνδοξοτάτους καὶ πλουσιωτάτους τῶν πολιτῶν ἀπολλύουσιν, καὶ ταῦτα δρῶντες οὕτω χαίρουσιν ὥς οὐδένας ἄλλοι τοὺς πολέμιους ἀποκτείνοντες. Αἴτιον δ' ἐστὶ τοῦ ταραχωδῶς αὐτοὺς ζῆν οὕτως οὐδὲν ἄλλο πλὴν ὁ πόλεμος· ὃν ἦν διαλύσης, οὐ μόνον αὐτοὺς τούτων ἀπαλλάξεις, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἄμεινον βουλευέσθαι ποιήσεις.

53 Ἀλλὰ μὴν τὰ περὶ Θηβαίωνς οὐδὲ σὲ λέληθεν. Καλλίστην γὰρ μάχην νικήσαντες καὶ δόξαν ἐξ αὐτῆς μεγίστην λαβόντες, διὰ τὸ μὴ καλῶς χρῆσθαι ταῖς εὐτυχίαις οὐδὲν βέλτιον πράττουσι τῶν ἥττηθέντων καὶ δυστυχησάντων. Οὐ γὰρ ἔφθασαν τῶν ἐχθρῶν κρατήσαν-

χάνονταν, μὰ καὶ ποὺ νίκησαν ἀκόμα, δὲ γλίτωσαν καθόλου ἀπὸ τὴς συμφορῆς, ἀφοῦ τοὺς πολεμοῦν οἱ γείτονες τῆς χώρας τους²⁴, τοὺς βλέπουν δὺςπιστα ὅλοι οἱ Πελοποννήσιοι²⁵ καὶ δὲν τοὺς ἔχουν καμιά ἐμπιστοσύνη, τοὺς μισοῦν οἱ περισσότεροι "Ἕλληνες²⁶, μέρα καὶ νύχτα οἱ δοῦλοι τοὺς τοὺς κάνουν ὅ,τι θέλουν²⁷, καὶ οὔτε στιγμή δὲ σταματοῦν νὰ κάμνουν ἐκστρατεῖες, νὰ πολεμοῦν συνέχεια ἢ καὶ νὰ στέλνουν βοήθεια σὲ ὅσους δικούς τους κινδυνεύουν νὰ χαθοῦν. Καὶ ἡ πιὸ μεγάλη 50 συμφορά, ζοῦν πάντα μὲ τὸ φόβο μήπως οἱ Θηβαῖοι συμβιβάστούν μὲ τοὺς Φωκεῖς²⁸ καὶ ξαναέρθουν πάλι νὰ τοὺς δημιουργήσουν ἀκόμα πιὸ φριχτὰ δεινὰ ἀπὸ τὰ προηγούμενα. Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ νομίσης ὅτι ἄνθρωποι ποὺ βρίσκονται σὲ μιὰ τέτοια κατάσταση θὰ δοῦν μὲ ἀφάνταστη χαρὰ νὰ πρωτοστατῇ γιὰ τὴν εἰρήνη ἓνας ἄντρας ἀξιοπίστος καὶ ἱκανὸς νὰ βάλῃ τέρμα στοὺς ὀλέθριους πολέμους, ποὺ τοὺς βασανίζουν τώρα ;

Γιὰ τοὺς Ἀργεῖους τώρα σὲ ἄλλα ζητήματα θὰ δῆς νὰ βρίσκονται 51 στὴν ἴδια κατάσταση μὲ τοὺς Σπαρτιάτες, σὲ ἄλλα πάλι σὲ χειρότερη ἀπὸ αὐτοὺς: Ἀπὸ τότε δηλαδὴ ποὺ ἱδρυσαν τὴν πόλιν τοὺς βρίσκονται μὲ τοὺς γείτονες σὲ πόλεμο ἀδιάκοπο²⁹, ἀκριβῶς σὰν τοὺς Σπαρτιάτες, μὲ τὴ διαφορά μονάχα ὅτι ἐκεῖνοι πολεμοῦν μὲ ἀσθενέστερους, ἐνῶ αὐτοὶ μάχονται πάντα μὲ ἰσχυρότερους· καὶ αὐτὸ ὅλοι θὰ τὸ παραδεχτοῦν πῶς εἶναι φοβερὸ κακό! Καὶ τέτοια ἀτυχία τοὺς βαραίνει στοὺς πολέμους τοὺς, ὥστε κάθε χρόνα σχεδὸν ὑποχρεώνονται νὰ δοῦν τὴ χώρα τους νὰ ἐρημώνεται, νὰ καταστρέφεται μπροστὰ στὰ μάτια τους. Καὶ τὸ χειρότερο ἀπὸ ὅλα: Ὅταν οἱ ἐχθροὶ πάψουν γιὰ λίγο νὰ τοὺς κα- 52 κοποιοῦν, οἱ ἴδιοι ἐξοντώνουν τοὺς πιὸ ἐνδοξοὺς καὶ τοὺς πιὸ πλούσιους ἀπὸ τοὺς συμπολίτες τοὺς³⁰, καὶ ἀντλοῦν ἀπὸ τὴν πράξη τοὺς αὐτὴ μιὰ τέτοια ἱκανοποίηση, ὅση κανένας ἄλλος σκοτώνοντας καὶ ἐχθρὸ δὲ θὰ μπορούσε νὰ τὴ νιώσῃ. Καὶ ἡ αἰτία ποὺ τοὺς ἔριξε σὲ τόσο ἀνώμαλη ζωὴ εἶναι ἀσφαλῶς ὁ πόλεμος· αὐτὸν ἂν καταλύσης, ὅχι μονάχα αὐτοὺς τοὺς ἴδιους θὰ ἀπαλλάξεις ἀπὸ ὅλα αὐτά, ἀλλὰ θὰ τοὺς βοηθήσης κιόλας νὰ ἀντιμετωπίσουν μὲ τρόπο πιὸ ὀρθὸ καὶ τὰ ἄλλα τοὺς προβλήματα.

Οὔτε καὶ τὴν κατάστασι ποὺ ἀντιμετωπίζουν οἱ Θηβαῖοι πιστεύω 53 νὰ ἀγνοῆς: Κέρδισαν μιὰ σπουδαία μάχη καὶ ἐξασφάλισαν μεγάλη δόξα ἀπὸ αὐτὴ³⁰, ὅμως μὲ τὸ νὰ μὴν κάνουν σωστὴ χρῆσι τῆς τύχης τῆς καλῆς, βρίσκονται τώρα στὴν ἴδια μοῖρα μὲ αὐτοὺς ποὺ εἶχαν τὴν ἀτυχία νὰ νικηθοῦν. Δὲν πρόλαβαν, θέλω νὰ πῶ, καλὰ — καλὰ νὰ ἐπιβληθοῦν στοὺς ἐχθροὺς τοὺς καί, ἀδιαφορώντας μὲ ἐπιπολαιότη-

Ἡ κατάστασι τῶν Ἀργείων.

Ἡ κατάστασι τῶν Θηβαίων.

- τες, καὶ πάντων ἀμελήσαντες ἠνώχλουν μὲν ταῖς πόλεσι ταῖς ἐν Πελοποννήσῳ, Θετταλίαν δ' ἐτόλμων καταδουλοῦσθαι, Μεγαρεῦσι δ' ὁμόροις οὖσιν ἠπείλουν, τὴν δ' ἡμετέραν πόλιν μέρος τι τῆς χώρας ἀπεστέρον, Εὐβοίαν δ' ἐπόρθουν, εἰς Βυζάντιον δὲ τριήρεις ἐξέ-
- 54 πεμπον, ὡς καὶ γῆς καὶ θαλάττης ἄρξοντες. Τελευτῶντες δὲ πρὸς Φωκέας πόλεμον ἐξήνεγκαν ὡς τῶν τε πόλεων ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ κρατήσαντες, τὸν τε τόπον ἅπαντα τὸν περιέχοντα κατασχέσαντες, τῶν τε χρημάτων τῶν ἐν Δελφοῖς περιγενησόμενοι ταῖς ἐκ τῶν ἰδίων δαπάναις. Ὡν οὐδὲν αὐτοῖς ἀποβέβηκεν, ἀλλ' ἀντὶ μὲν τοῦ λαβεῖν τὰς Φωκέων πόλεις τὰς αὐτῶν ἀπολωλέκασιν, εἰσβάλλοντες δ' εἰς τὴν τῶν πολεμίων ἐλάττω κακὰ ποιοῦσιν ἐκείνους ἢ πάσχουσιν ἀπιόντες
- 55 εἰς τὴν αὐτῶν· ἐν μὲν γὰρ τῇ Φωκίδι τῶν μισθοφόρων τινὰς ἀποκτείνουσιν, οἷς λυσিতেλεῖ τεθνάναι μᾶλλον ἢ ζῆν, ἀναχωροῦντες δὲ τοὺς ἐνδοξοτάτους αὐτῶν καὶ μάλιστα τολμῶντας ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀποθνήσκειν ἀπολλύουσιν. Εἰς τοῦτο δ' αὐτῶν τὰ πράγματα περιέστηκεν, ὥστ' ἐλπίσαντες ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας ὅφ' αὐτοῖς ἔσσεσθαι νῦν ἐν σοὶ τὰς ἐλπίδας ἔχουσι τῆς αὐτῶν σωτηρίας. Ὡστ' οἶμαι καὶ τούτους ταχέως ποιήσῃν ὅ τι ἂν σὺ κελεύης καὶ συμβουλεύῃς.
- 56 Λοιπὸν δ' ἂν ᾖ ἡμῖν ἔτι περὶ τῆς πόλεως διαλεχθῆναι τῆς ἡμετέρας, εἰ μὴ προτέρα τῶν ἄλλων εὖ φρονήσασα τὴν εἰρήνην ἐπεποίητο. Νῦν δ' αὐτὴν οἶμαι καὶ συναγωνιεῖσθαι τοῖς ὑπὸ σοῦ πραττομένοις, ἄλλως τε καὶ δυνηθῇ συνιδεῖν ὅτι ταῦτα διοικεῖς πρὸ τῆς ἐπὶ τὸν βάρβαρον στρατείας.
- 57 Ὡς μὲν οὖν οὐκ ἀδύνατόν ἐστί σοι συστήσαι τὰς πόλεις ταύτας, ἐκ τῶν εἰρημένων ἡγοῦμαί σοι γεγενῆσθαι φανερόν· ἔτι τοίνυν ὡς καὶ ὁράδιως ταῦτα πράξεις, ἐκ πολλῶν παραδειγμάτων οἶμαι σε γινῶναι ποιήσῃν. Ἦν γὰρ φανῶσιν ἕτεροὶ τινες τῶν προγεγενημένων μὴ καλλίωσι μὲν μῆδ' ὀσιωτέροις ὢν ἡμεῖς συμβεβουλεύκαμεν ἐπιχειρήσαντες, μείζω δὲ καὶ δυσκολώτερα τούτων ἐπιτελέσαντες, τί λοι-

τα για όλα, ἐνοχλοῦσαν τὶς πόλεις τῆς Πελοποννήσου⁵¹, προσπαθοῦσαν παράτολμα νὰ ὑποτάξουν τὴ Θεσσαλία⁵², τοὺς Μεγαρεῖς πάλι, τοὺς γείτονές τους, τοὺς ἀπειλοῦσαν, ἀπὸ τὴν πόλιν τὴ δική μας πῆραν ἓνα τιμῆμα⁵³, λεηλατοῦσαν τὴν Εὐβοία, ἔστελναν πολεμικὰ καράβια στὸ Βυζάντιο, ἀποβλέποντας στὸ νὰ ἐπιβάλουν κυριαρχία στὴ θάλασσα καὶ στὴ στεριά. Στὸ τέλος κήρυξαν καὶ τὸν πόλεμο πρὸς τοὺς Φω- 54
κεῖς⁵⁴, μὲ τὸ σκοπὸ μέσα σὲ λίγο χρόνον νὰ νικήσουν τὶς πόλεις τους, νὰ ἐπικρατήσουν ἔπειτα σὲ ὅλη τους τὴν περιοχὴ καὶ νὰ βάλουν στὸ χέρι τοὺς θησαυροὺς ἀπὸ τὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν, γιὰ τὶς δικές τους τὶς δαπάνες βέβαια. Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τίποτα ἀπολύτως δὲν πέτυχαν· ἀντίθετα, ἀντὶ νὰ κατακτήσουν τὶς πόλεις τῶν Φωκέων, ἔχσαν τὶς δικές του· καὶ ὅταν εἰσβάλλουν στὴ χώρα τῶν ἐχθρῶν, λιγότερα κακὰ φέρνουν σ' ἐκείνους ἀπὸ ὅσα παθαίνουν οἱ ἴδιοι γυρνώντας στὴν πα- 55
τρίδα τους. Στὴ Φωκίδα λ.χ. σκοτώνουν μερικοὺς ἀπὸ τοὺς μισθοφό-
ρους, ποὺ τοὺς συμφέρει περισσότερο ὁ θάνατος παρὰ νὰ ζοῦν⁵⁵. ὕπο-
χωρώντας ὅμως, ἀναγκάζονται νὰ χάσουν τοὺς πιὸ λαμπροὺς πολί-
τες, αὐτοὺς ποὺ ἔχουν τὸ θάρρος νὰ πεθαίνουν γιὰ τὴν πατρίδα τους. Καὶ τὰ πράγματα ἔχουν φτάσει σὲ τέτοιο ἀδιέξοδο γι' αὐτοὺς, ὥστε αὐτοὶ ποὺ φιλοδόξησαν νὰ ὑποτάξουν ὅλους τοὺς Ἕλληνες, τώρα στη-
ρίζουν τὶς ἐλπίδες γιὰ τὴ δικιά τους σωτηρία μόνο σ' ἐσένα. Γι' αὐ-
τὸ ἀκριβῶς τὸ λόγο πιστεύω ὅτι καὶ αὐτοὶ ἀμέσως θὰ ἐκτελέσουν ὅ,τι
τοὺς πῆς καὶ ὅ,τι τοὺς συμβουλεύσης.

Θὰ εἶχαμε βέβαια τώρα νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴ δικιά μας πόλιν, ἂν 56
φυσικὰ ἢ ἴδια δὲν εἶχε τὴ φρόνησιν πρὶν ἀπὸ τὶς ἄλλες πόλεις νὰ κἀν
τὴν εἰρήνην⁵⁶. Τώρα ὅμως νομίζω πὼς καὶ ἐκείνη θὰ βοηθήσῃ ἀποτελε-
σματικὰ τὶς προσπάθειές σου, προπαντὸς ἂν θὰ μπορέσῃ ἔγκαιρα νὰ
ἀντιληφθῇ ὅτι παίρνεις αὐτὰ τὰ μέτρα ἀκριβῶς γιὰ νὰ ὀργανώσης
καλύτερα τὴν ἐκστράτειά ἐναντίον τῶν βαρβάρων.

Ὅτι λοιπὸν δὲν εἶναι ἀδύνατο νὰ ὀδηγήσης στὴ συμφιλίωσιν τὶς 57
παραπάνω πόλεις, νομίζω πὼς ἔγινε πιά ὀλοφάνερο μὲ ὅσα σοῦ ἀνά-
φερα. Ὅτι ὅμως θὰ τὸ πετύχῃς καὶ εὐκολα, νομίζω πὼς θὰ σὲ κά-
νῃ νὰ τὸ παραδεχτῇς μὲ ἄφθονα παραδείγματα. Ἄν δηλαδὴ ἀποδει-
χθῇ ὅτι ὑπάρχουν ἄνθρωποι ἀπὸ τοὺς προγόνους μας ποὺ ἐπιχειρή-
σαν ἔργα, ὅχι βέβαια λαμπρότερα ἢ ἱερώτερα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ συμβου-
λεύω τώρα ἐγώ, ὅπως ὅποτε ὅμως σοβαρότερα καὶ πολὺ δυσκολώ-
τερα, τί ἐπιχείρημα θὰ ἀπομείνῃ σ' αὐτοὺς ποὺ φέρνουν ἀντιρροήσεις

Ἡ κατάστα-
ση τῶν Ἀθη-
νῶν.

Τὰ προηγου-
μενα κατορ-
θώματα
(Ἀλκιβιάδης
— Κόνωνα —
Διονυσίου —
Κύρον).

πὸν ἔσται τοῖς ἀντιλέγουσιν ὥς οὐ θάπτον σὺ τὰ ῥᾶω πράξεις ἢ 'κεῖ-
νοι τὰ χαλεπώτερα;

- 58 Σκέψαι δὲ πρῶτον τὰ περὶ 'Αλκιβιάδην. 'Εκεῖνος γὰρ φυ-
γὼν παρ' ἡμῶν καὶ τοὺς ἄλλους ὁρῶν τοὺς πρὸ αὐτοῦ ταύτῃ τῇ συμ-
φορᾷ κεχρημένους ἐπτηχότας διὰ τὸ μέγεθος τὸ τῆς πόλεως, οὐ τὴν
αὐτὴν γνώμην ἔσχεν ἐκείνοις, ἀλλ' οἴηθεις πειρατέον εἶναι βίᾳ κα-
59 τελθεῖν προείλετο πολεμεῖν πρὸς αὐτήν. Καθ' ἕκαστον μὲν οὖν
τῶν τότε γενομένων εἴ τις λέγειν ἐπιχειρήσειεν, οὗτ' ἂν διελθεῖν ἀκρι-
βῶς δύναιτο, πρὸς τε τὸ παρὸν ἴσως ἂν ἐνοχλήσειεν· εἰς τοσαύτην δὲ
ταραχὴν κατέστησεν οὐ μόνον τὴν πόλιν, ἀλλὰ καὶ Λακεδαιμονίους
καὶ τοὺς ἄλλους "Ελλήνας, ὥσθ' ἡμᾶς μὲν παθεῖν ἃ πάντες ἴσασι,
60 τοὺς δ' ἄλλους τηλικούτοις κακοῖς περιπεσεῖν ὥστε μηδέπω νῦν
ἐξιτήλους εἶναι τὰς συμφορὰς τὰς δι' ἐκεῖνον τὸν πόλεμον ἐν ταῖς πό-
λεσιν ἐγγεγενημένας, Λακεδαιμονίους δὲ τοὺς τότε δόξαντας εὐτυ-
χεῖν εἰς τὰς νῦν ἀτυχίας δι' 'Αλκιβιάδην καθεστάναι· πεισθέντες γὰρ
ἐπ' αὐτοῦ τῆς κατὰ θάλατταν δυνάμεως ἐπιθυμῆσαι, καὶ τὴν κατὰ γῆν
61 ἡγεμονίαν ἀπώλεσαν, ὥστ' εἴ τις φαίη τότε τὴν ἀρχὴν αὐτοῖς γί-
γνεσθαι τῶν παρόντων κακῶν ὅτε τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης ἐλάμβαν-
ον, οὐκ ἂν ἐξελεγχθεῖη ψευδόμενος. 'Εκεῖνος μὲν οὖν τηλικούτων κα-
κῶν αἴτιος γενόμενος κατήλθεν εἰς τὴν πόλιν, μεγάλης μὲν δόξης τυ-
χὼν, οὐ μὴν ἐπαινούμενος ὑφ' ἀπάντων. Κόνων δ' οὐ πολλοῖς ἔτεσιν
62 ὕστερον ἀντίστροφα τούτων ἔπραξεν. 'Ατυχήσας γὰρ ἐν τῇ ναυ-
μαχίᾳ τῇ περὶ 'Ελλάσποντον οὐ δι' αὐτὸν ἀλλὰ διὰ τοὺς συνάρχοντας
οἴκαδε μὲν ἀφικέσθαι κατησχύνθη, πλεύσας δ' εἰς Κύπρον χρόνον μὲν
τινα περὶ τὴν τῶν ἰδίων ἐπιμέλειαν διέτριβεν, αἰσθόμενος δ' 'Αγη-
σίλαον μετὰ πολλῆς δυνάμεως εἰς τὴν 'Ασίαν διαβεβηκότα καὶ πορ-
63 θοῦντα τὴν χώραν οὕτω μέγ' ἐφρόνησεν, ὥστ' ἀφορμὴν σὸδεμίαν
ἄλλην ἔχων πλὴν τὸ σῶμα καὶ τὴν διάνοιαν ἥλπισεν Λακεδαιμονίους
καταπολεμήσειν ἀρχοντας τῶν 'Ελλήνων καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θά-
λατταν, καὶ ταῦτα πέμπων ὥς τοὺς βασιλέως στρατηγούς ὑπισχνεῖτο

καὶ ἐπιμένουν ὅτι ἐσὺ τὰ πιὸ εὐκόλα ἔργα δὲ θὰ τὰ κάνης γρηγορώτερα ἀπὸ ὅ,τι ἐκεῖνοι τὰ πιὸ δύσκολα;

Πρῶτα — πρῶτα σκέψου τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀλκιβιάδῃ⁵⁸: Τὸν εἶχαμε ἐξορίσει ἡμεῖς⁵⁹, καὶ ἔβλεπε καὶ τοὺς ἄλλους, ποὺ εἶχαν πέσει πρὶν στὴν ἴδια συμφορὰ, ὅτι εἶχαν ζαρώσει τρέμοντας τὴ δύναμιν τῆς πόλεως μας· παρ' ὅλα αὐτὰ δὲ σκέφτηκε ὅπως αὐτοὶ, ἀλλὰ, πιστεύοντας πὼς πρέπει νὰ προσπαθῇ νὰ ἐπανεέλθῃ μετὰ τὴν βία, προτίμησε τὸν πόλεμον μαζί της. Ἄν βέβαια κανένας ἐπιχειροῦσε νὰ ἀνα- 59 φέρῃ τὸ καθεστῆς ποὺ ἔγινε τότε λεπτομερειακά, δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἐκθέσῃ τὰ γεγονότα μετὰ ἀκρίβεια καί, τοῦλάχιστο πρὸς τὸ παρόν, ἴσως θὰ ἐνοχλοῦσε. Ὅπως δὲ ὅμως τέτοια ἀναστάτωση προκαλεῖται ὅχι μονάχα στὴ δικιά μας πόλιν, ἀλλὰ καὶ στοὺς Σπαρτιάτες καὶ σὲ ὅλους τοὺς Ἕλληνας, ὥστε ἡμεῖς βέβαια πάθαμε αὐτὰ ποὺ ξέρουν ὅλοι, οἱ 60 ἄλλοι πάλι ἔπασαν σὲ τέτοιες συμφορές, ποὺ καὶ τώρα ἀκόμα δὲν ἔχουν ἐξαφανιστῇ οἱ ὀλέθριες συνέπειες ποὺ ἔφερε ὁ ἀνόσιος ἐκεῖνος πόλεμος στὴς πόλεις. Ἀλλὰ καὶ οἱ Σπαρτιάτες, ποὺ τότε φάνηκαν πὼς ἦσαν τυχεροί, ἔφτασαν στὴν τωρινὴ κατάντια τοὺς ἀπὸ τὸν Ἀλκιβιάδην. Γιατὶ αὐτὸς τοὺς ἔπεισε νὰ ἐπιδιώξουν τὴν κυριαρχίαν στὴ θάλασσαν, καὶ ἔτσι ἔχασαν καὶ τὴν ἡγεμονίαν στὴ στεριά. Ὡστε μπορεῖ 61 κανεὶς μετὰ σιγουριά νὰ ὑποστηρίξῃ, χωρὶς τὸν κίνδυνον νὰ ποῦν ὅτι γελάστηκε, πὼς ἀκριβῶς τότε ποὺ σκέφτηκαν νὰ ἐπιδιώξουν τὴν ἐξουσίαν στὴ θάλασσαν, ἄρχισε καὶ ἡ σημερινή τους ἐξαθλίωσις. Ὅπως δὲ ὅμως, ἐκεῖνος, ποὺ ἔγινε ἡ αἰτία γιὰ τέτοιες συμφορές, ζαναγύρισε στὴν πόλιν καὶ βρῆκε μεγάλες δόξας καὶ τιμὰς, καὶ ἄς μὴν τὸν ἐπαινοῦσαν ὅλοι.

Ὁ Κόνων⁶²· πάλι, λίγα χρόνια ἀργότερα, ἔκαμε ἀκριβῶς τὰ ἀντί- 62 θετα ἀπὸ αὐτά: Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ στὴν ναυμαχίαν τοῦ Ἑλλησπόντου⁶³, ἂν καὶ δὲν ἔφταιγε αὐτός, μὰ οἱ συνάρχοντές του, ντράπηκε νὰ γυρίσῃ στὴν πατρίδα του· πῆγε λοιπὸν τότε στὴν Κύπρον καὶ γιὰ ἓνα διάστημα ἀσχολήθηκε μετὰ τὴν προσωπικὴν του ὑποθέσει. Ὅταν ὅμως ἔμαθε ὅτι ὁ Ἀγησίλαος μετὰ ἀξιόλογον στρατὸν πέ- 63 ρασε στὴν Ἀσίαν καὶ πολεμοῦσε ἐκεῖ μετὰ ἐπιτυχίαν, ἔνωσε μέσα του τέτοια ὁρμή, ὥστε χωρὶς κανένα ἐφόδιον, ἂν ἐξαιρέσῃς τὸ σῶμα καὶ τὸ μυαλὸν του, πίστεψε πὼς θὰ νικήσῃ πολεμώντας τοὺς Σπαρτιάτες, ἄρχοντες τότε τῶν Ἑλλήνων στὴ θάλασσαν καὶ στὴ στεριά· ἔστειλε μάλιστα καὶ πρὸς τοὺς στρατηγοὺς τοῦ βασιλεῖς ὑπόσχεσιν πὼς θὰ τὸ

ποιήσῃν. Καὶ τί δεῖ τὰ πλείω λέγειν; Συστάντος γὰρ αὐτῷ ναυτι-
 64 κοῦ περὶ Ῥόδον καὶ νικήσας τῇ ναυμαχίᾳ Λακεδαιμονίους μὲν ἐξέ-
 βάλεν ἐκ τῆς ἀρχῆς, τοὺς δ' Ἕλληνας ἡλευθέρωσεν, οὐ μόνον δὲ
 τὰ τεῖχη τῆς πατρίδος ἀνώρθωσεν, ἀλλὰ καὶ τὴν πόλιν εἰς τὴν αὐτὴν
 δόξαν προήγαγεν ἐξ ἧσπερ ἐξέπεσεν. Καίτοι τίς ἂν προσεδόκησεν
 ὑπ' ἀνδρὸς οὕτω ταπεινῶς πράξαντος ἀναστραφῆσεσθαι τὰ τῆς Ἑλ-
 λάδος πράγματα καὶ τὰς μὲν ἀτιμωθήσεσθαι, τὰς δ' ἐπιπολάσειν τῶν
 Ἑλληνίδων πόλεων;

65 Διονύσιος τοίνυν — βούλομαι γὰρ ἐκ πολλῶν σε πεισθῆναι
 ὀφθίαν εἶναι τὴν πράξιν ἐφ' ἣν σε τυγχάνω παρακαλῶν — πολλοστός
 ὢν Συρακοσίων καὶ τῷ γένει καὶ τῇ δόξῃ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν,
 ἐπιθυμήσας μοναρχίας ἀλόγως καὶ μανικῶς καὶ τολμήσας ἅπαντα
 πράττειν τὰ φέροντα πρὸς τὴν δύναμιν ταύτην, κατέσχε μὲν Συρακού-
 σας, ἀπάσας δὲ τὰς ἐν Σικελίᾳ πόλεις, ὅσαι περ ἦσαν Ἑλληνίδες, κα-
 τεστρέφατο, τηλικαύτην δὲ δύναμιν περιεβάλετο καὶ πεῖλῃ καὶ ναυ-
 66 τικῇ ὄσῃν οὐδεὶς ἀνὴρ τῶν πρὸ ἐκείνου γενομένων. Ἔτι τοίνυν
 Κῦρος, ἵνα μνησθῶμεν καὶ περὶ τῶν βαρβάρων, ἐκτεθεὶς μὲν ὑπὸ τῆς
 μητρὸς εἰς τὴν ὁδόν, ἀναιρεθεὶς δ' ὑπὸ Περσίδος γυναικός, εἰς τοσαύ-
 την ἦλθε μεταβολὴν ὥσθ' ἀπάσης τῆς Ἀσίας γενέσθαι δεσπότης.

67 Ὅπου δ' Ἀλκιβιάδης μὲν φηγὰς ὦν, Κόνων δὲ δεδυστυχη-
 κώς, Διονύσιος δ' οὐκ ἔνδοξος ὢν, Κῦρος δ' οὕτως οἰκτρὰς αὐτῷ τῆς
 ἐξ ἀρχῆς γενέσεως ὑπαρξάσης, εἰς τοσοῦτον προῆλθον καὶ τηλικαῦτα
 διεπράξαντο, πῶς οὐ σέ γε χρὴ προσδοκᾶν, τὸν ἐκ τοιούτων μὲν γε-
 γονότα, Μακεδονίας δὲ βασιλεύοντα, τοσοῦτων δὲ κύριον ὄντα, ὁα-
 δίως τὰ προειρημένα συστήσειν;

68 Σκέψαι δ' ὥς ἄξιόν ἐστι τοῖς τοιούτοις τῶν ἔργων μάλιστ'
 ἐπιχειρεῖν, ἐν οἷς κατορθώσας μὲν ἐνάμιλλον τὴν σαντοῦ δόξαν κα-
 ταστήσεις τοῖς πρωτεύουσιν, διαμαρτῶν δὲ τῆς προσδοκίας ἀλλ' οὐδὲν
 τὴν γ' εὐνοίαν κτήσῃ τὴν παρὰ τῶν Ἑλλήνων, ἣν πολὺ κάλλιον ἐστι
 λαβεῖν ἢ πολλὰς πόλεις τῶν Ἑλληνίδων κατὰ κράτος ἐλεῖν· τὰ μὲν
 γὰρ τοιαῦτα τῶν ἔργων φθόνον ἔχει καὶ δυσμένειαν καὶ πολλὰς βλα-
 σφημίας, οἷς δ' ἡμεῖς συμβεβουλεύκαμεν οὐδὲν πρόσεστι τούτων. Ἄλλ'
 εἴ τις θεῶν αἰρεσίῃ σοι δοίῃ, μετὰ ποίας ἂν ἐπιμελείας καὶ διατρι-

κατορθώση. Καί τί νά τά πολυλογῶ; Ἀφοῦ τοῦ συγκεντρώθηκε στή Ρόδο ναυτικό³⁰, νίκησε στή ναυμαχία, ἀφαίρεσε τήν ἐξουσία ἀπό τοὺς Σπαρτιάτες καί ἐλευθέρωσε τοὺς Ἕλληνες· καί ὄχι μονάχα τῆς πα- 64 τρίδας του τὰ τεῖχη ἀνοικοδόμησε, ἀλλά καί τήν πόλη τήν ἀνέβασε ξανά στοῦ ἐπίπεδο ἀπό ὅπου εἶχε πέσει. Καί ὅμως ποιός θά τὸ περίμενε ποτέ ἀπό ἄνθρωπο πού εἶχε πέσει τόσο χαμηλά νά ἀνατρέψῃ τήν κατάσταση τῆς Ἑλλάδας, σέ σημεῖο ὥστε ἄλλες πόλεις νά ταπεινωθοῦν καί ἄλλες πάλι νά ἀνεβοῦν ἀπὸ τὸ βυθό;

Μὰ καί ὁ Διονύσιος³¹ — θέλω μὲ παραδείγματα πολλὰ νά τὸ πι- 65 στέψῃς πῶς εἶναι εὐκολὴ ἡ ἐπιχείρηση αὐτὴ πού συμβουλεύω — πού ἦταν τελειῶς ἄσημος μὲς στοὺς Συρακοσίους καί στή γενιά³² καί στήν ὑπόληψη καί σέ ὅλα τὰ ἄλλα θέματα, εἶχε μιὰ παράλογη καί μανιακὴ ἐπιθυμία νά γίνῃ ὁ μονάρχης καί τόλμησε τὸ κάθε τι πού θά μπορούσε νά τὸν ὀδηγήσῃ στοῦ σκοποῦ του· ἔτσι κατάρχησε τίς Συρακοῦσες, ὑπόταξε ὅλες τίς ἐλληνικὲς πόλεις τῆς Σικελίας καί ἀπόχτησε δύναμη πεζικὴ καί ναυτικὴ³³ ὅση κανέναν ἄνθρωπος πρὶν ἀπὸ αὐτὸν δὲν εἶχε ἀποχτήσει.

Καί τελικὰ ὁ Κύρος — γιὰ νά ἀναφέρουμε περιπτώσεις καί ἀπὸ 66 τοὺς βαρβάρους — πού ἡ μάνα του τὸν πέταξε στοῦ δρόμο³⁴ καί τὸν περυσιμαζέψε κάποια Περσίδα, ἀνέβηκε τόσο ψηλὰ πού ἔγινε κυρίαρχος σέ ὅλη τὴν Ἀσία.

Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ Ἀλκιβιάδης ὁ ἐξόριστος, ὁ νικημένος Κόνων, 67 ὁ Διονύσιος ὁ ἄσημος καί ὁ Κύρος, πού ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς του στάθηκε τόσο ἄθλια, ἀνέβηκαν τόσο ψηλὰ καί κατάφεραν τέτοια μεγάλα ἔργα, πῶς δὲ θά πρέπη ἐσὺ νά περιμένῃς νά πραγματοποιήσῃς εὐκολὰ αὐτὰ πού σοῦ ἔχω πεῖ, ἐσὺ πού ἔχεις μιὰ λαμπρὴ καταγωγὴ, πού κυβερνᾷς τοὺς Μακεδόνες, πού ἐξουσιάζεις τόσους ὑπηκόους;

Καί σκέψου τί ἀξία ἔχει νά καταπιάνεσαι μὲ ἔργα πού, ἂν θά 68 τὰ ἐπιτύχῃς, ἡ δόξα σου θά φτάσῃ τοὺς διασημότερους ἄντρες τῆς οἰκουμένης, καί ἂν διαψευθοῦν οἱ προσδοκίες σου, θά ἀποχτήσῃς τοῦλάχιστο τὴν εὐνοία τῶν Ἑλλήνων — καί εἶναι πολὺ καλύτερη αὐτὴ παρὰ νά κατάρχησῃς μὲ τὴ βία πολλὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδας. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο προκαλεῖ τὴν ἐχθρα καί τὸ φθόνο καί ἕνα σωρὸ κατάρ- 69 ρες, ἐνῶ οἱ πράξεις πού σέ συμβουλεύω ἐγὼ δὲν ἔχουν τίποτα ἀπὸ αὐτὰ νά φοβηθοῦν. Ἄν μάλιστα κανεὶς θεὸς σοῦ ἔδινε τὴν εὐκαιρίαν νά διαλέξῃς σέ ποιά φροντίδα, σέ ποῖο ἔργο θά εὐχόσουν νά ἀφιερῶς τῇ

Τὸ ἠθικὸ κέρ-
δος τοῦ Φιλί-
που: Τίμῃ καὶ
δόξῃ αἰῶνα.

- βῆς εὖξαιο τὸν βίον διαγαγεῖν, οὐδεμίαν ἔλοι' ἂν, εἴπερ ἐμοὶ συμβού-
 69 λω χρεῖο, μᾶλλον ἢ ταύτην. Οὐ γὰρ μόνον ὑπὸ τῶν ἄλλων ἔσει ζηλω-
 τός, ἀλλὰ καὶ σαντὸν μακαριεῖς. Τίς γὰρ ἂν ὑπερβολὴ γένοιτο τῆς τοι-
 αύτης εὐδαιμονίας, ὅταν πρέσβεις μὲν ἦκωσιν ἐκ τῶν μεγίστων πόλεων
 οἱ μάλιστα' εὐδοκιμοῦντες εἰς τὴν σὴν δυναστείαν, μετὰ δὲ τούτων βου-
 λεύῃ περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, περὶ ἧς οὐδεὶς ἄλλος φανήσεται τοι-
 70 αὐτὴν πρόνοιαν πεπονημένος, αἰσθάνῃ δὲ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ὀρθὴν
 οὖσαν ἐφ' οἷς σὺ τυγχάνεις εἰσηγούμενος, μηδεὶς δ' ὀλιγώρως ἔχη
 τῶν παρὰ σοὶ βραβευομένων, ἀλλ' οἱ μὲν πυνθάνωνται περὶ αὐτῶν ἐν
 οἷς ἐστίν, οἱ δ' εὐχωνταί σε μὴ διαμαρτεῖν ὣν ἐπεθύμησας, οἱ δὲ δε-
 δώσωσι μὴ πρότερόν τι πάθης πρὶν τέλος ἐπιθεῖναι τοῖς πραττομένοις;
 71 Ὡν γιγνομένων πῶς οὐκ ἂν εἰκότως μέγα φρονοίης; πῶς δ' οὐκ
 ἂν περιχαρὴς ὦν τὸν βίον διατελοίης, τηλικούτων εἰδὼς σαντὸν πρα-
 γμάτων ἐπιστάτην γεγεννημένον; Τίς δ' οὐκ ἂν τῶν καὶ μετρίως λο-
 γιζομένων ταύτας ἂν σοὶ παραινέσειε μάλιστα προαιρεῖσθαι τῶν πρᾶ-
 ξεων τὰς ἀμφοτέρα φέρειν ἅμα δυναμένας ὥσπερ καρπούς, ἡδονὰς θ'
 ὑπερβαλλούσας καὶ τιμὰς ἀνεξαλείπτους.
- 72 Ἀπέχρη δ' ἂν μοι τὰ προειρημένα περὶ τούτων, εἰ μὴ παρα-
 λελοιπῶς ἦν τινα λόγον οὐκ ἀμνημονήσας ἀλλ' ὀκνήσας εἰπεῖν, ὅν
 ἤδη μοι δοκῶ δηλώσειν· οἶμαι γὰρ σοὶ τε συμφέρειν ἀκοῦσαι περὶ αὐ-
 τῶν ἐμοὶ τε προσήκειν μετὰ παρησίας, ὥσπερ εἴθισμαι, ποιεῖσθαι
 τοὺς λόγους.
- 73 Αἰσθάνομαι γάρ σε διαβαλλόμενον ὑπὸ τῶν σοὶ μὲν φθογού-
 των, τὰς δὲ πόλεις τὰς αὐτῶν εἰθισμένων εἰς ταραχὰς καθιστάναι, καὶ
 τὴν εἰρήνην τὴν τοῖς ἄλλοις κοινὴν πόλεμον τοῖς αὐτῶν ἰδίοις εἶναι
 νομιζόντων, οἱ πάντων τῶν ἄλλων ἀμελήσαντες περὶ τῆς σῆς δυνά-
 μεως λέγουσιν ὡς οὐχ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀλλ' ἐπὶ ταύτην αὐξάνεται,
 74 καὶ σὺ πολλὸν χρόνον ἤδη πᾶσιν ἡμῖν ἐπιβουλεύεις, καὶ λόγῳ μὲν
 μέλλεις Μεσσηνίοις βοηθεῖν, ἐὰν τὰ περὶ Φωκέας διοικήσης, ἔργῳ

ζωή σου, σίγουρα μόνο αυτό θα διάλεγες, ἂν εἶχες σύμβουλο ἐμένα.

Καὶ ὄχι μονάχα θὰ σέ ζηλεύη ὁ κόσμος ὅλος, ἀλλὰ καὶ ἐσύ ὁ 69
ἴδιος θὰ μακαρίζης τὸν ἑαυτό σου. Καὶ πράγματι, ποιά εὐτυχία θὰ
μποροῦσε νὰ υπάρξῃ ἀνώτερη ἀπὸ αὐτή; Νὰ καταφθάνουν δηλαδὴ
πόλεων καὶ νὰ συζητᾷς μαζί τους θέματα σπουδαιότατα γιὰ τὴν κοι-
νὴ μας σωτηρία καὶ ἄλλος κανεὶς νὰ μὴν ἀποδειχτῇ πὼς ἔχει δεῖξει
γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ φροντίδα μεγαλύτερη ἀπὸ σένα· νὰ νιώθης πὼς 70
ἡ Ἑλλάδα εἶναι πρόθυμη καὶ πανέτοιμη γιὰ ὅ,τι ἐσύ προτείνεις καὶ
κανένas νὰ μὴν ἀδιαφορῇ γιὰ ὅσα ἐσύ ἐγκρίνεις, καὶ ἄλλοι νὰ ζητοῦν
γι' αὐτὰ πληροφορίες, σέ ποῖο σημεῖο βρίσκονται τὰ πράγματα, ἄλλοι
ἀπὸ τὴν καρδιὰ τους νὰ εὐχωνται νὰ ἐπιτύχῃς τοὺς σκοποὺς σου καὶ
ἄλλοι νὰ τρέμουν μήπως πάθῃς τίποτε πρὶν τελειώσης τὸ ἔργο σου.
Καὶ ὅταν θὰ γίνουν ὅλα αὐτά, πὼς νὰ μὴ νιώθης περηφάνια μὲ ὅλο 71
σου τὸ δίκιο; Καὶ πὼς νὰ μὴν περάσης τὴ ζωὴ σου ὅλος ἱκανοποίηση,
ἀφοῦ θὰ ξέρῃς πὼς ἐσύ εἶσαι ἡ αἰτία γι' αὐτὰ τὰ λαμπρὰ ἔργα; Καὶ
ποῖός ἀπὸ ὅσους διαθέτουν καὶ τὴν παραμικρὴ ἐξυπνάδα δὲ θὰ σοῦ τὸ
συμβούλευε νὰ προτιμήσης χωρὶς δισταγμὸ τίς πράξεις πού ἔχουν τὴ
δυνατότητα νὰ φέρνουν διπλοὺς καρπούς, καὶ ὑπερβολικὴ χαρὰ καὶ
ἄφθονες δόξες πού δὲν τίς σβῆναι ὁ χρόνος;

Θὰ ἦταν ἀρκετὰ πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα τὰ ὅσα σοῦ ἀνάφερα, ἂν 72
δὲ σοῦ εἶχα παραλείψει ἓνα σημεῖο, πού δὲν τὸ ξέχασα, ἀλλὰ δίστα-
σα νὰ σοῦ τὸ πῶ· τώρα ὅμως νιώθω πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ σοῦ τὸ φα-
νερώσω· γιατί νομίζω ὅτι καὶ ἐσύ ἔχεις συμφέρο νὰ τὸ ἀκούσης, ἀλλὰ
καὶ ἐγὼ ἔχω ὑποχρέωση νὰ συζητῶ μαζί σου μὲ ἀπόλυτη εἰλικρί-
νεια, χωρὶς κανένα φόβο, ὅπως ἄλλωστε εἶμαι συνηθισμένος.

Καταλαβαίνω καλὰ, θέλω νὰ πῶ, ὅτι σέ διαβάλλουν οἱ ἄν- 73
θρωποι πού σέ φθοноῦν⁴⁴, αὐτοὶ πού συνηθίζουν νὰ φέρνουν ταραχὰς
μέσα στὶς πόλεις τους καὶ πού νομίζουν πὼς ἡ εἰρήνη, πού εἶναι κοι-
νὸ ἀγαθὸ γιὰ ὅλο τὸν ἄλλο κόσμον, εἶναι ἓνας πόλεμος ὀλέθριος γιὰ
τὸ συμφέρο τὸ δικό τους. Αὐτοὶ ἄφησαν κατὰ μέρος κάθε ἄλλη φροντί-
δα καὶ ἀσχολοῦνται μόνο μὲ τὴ δικιά σου δύναμη. Λένε λοιπὸν πὼς ἡ
ἰσχὺς σου ὅλο ἀπλώνεται καὶ αὐξάνει, ὄχι γιὰ τὸ συμφέρο τῆς Ἑλ-
λάδας, ἀλλὰ γιὰ τὸ κακὸ τῆς· καὶ ἀκόμα πὼς ἐσύ πάει καιρὸς τώρα πού
ἐτοιμάζεις σχέδια ἐχθρὶκὰ ἐνάντια σέ ὅλους μας· πὼς μόνο μὲ τὰ λό- 74
για πρόκειται νὰ βοηθήσης τοὺς κατοίκους τῆς Μεσσηνίας⁴⁵, ἂν θὰ

Οἱ ἐπικριτὲς
τοῦ Φιλίππου
— Ποιά λάθη
πρέπει νὰ ἀ-
ποφύγῃ.

- δ' ὑπὸ σαντῶ ποιεῖσθαι Πελοπόννησον· ὑπάρχουσι δέ σοι Θεττα-
 76 λοὶ μὲν καὶ Θηβαῖοι καὶ πάντες οἱ τῆς Ἀμφικτυονίας μετέχοντες
 ἔτοιμοι συνακολουθεῖν, Ἀργεῖοι δὲ καὶ Μεσσήνιοι καὶ Μεγαλοπο-
 λῖται καὶ τῶν ἄλλων πολλοὶ συμπολεμεῖν καὶ ποιεῖν ἀναστάτους Λα-
 κεδαιμονίους· ἦν δὲ ταῦτα πράξης, ὥς καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ὅα-
 75 δὲ κρατήσεις. Ταῦτα φλυαροῦντες καὶ φάσκοντες ἀκριβῶς εἰδέ-
 ναι καὶ ταχέως ἅπαντα τῷ λόγῳ καταστρεφόμενοι, πολλοὺς πείθου-
 σι καὶ μάλιστα μὲν τοὺς τῶν αὐτῶν κακῶν ἐπιθυμοῦντας ὥνπερ οἱ
 λογοποιοῦντες, ἔπειτα καὶ τοὺς οὐδενὶ λογισμῷ χρωμένους ὑπὲρ τῶν
 κοινῶν ἀλλὰ παντάπασιν ἀναισθήτως διακειμένους καὶ πολλὴν χάριν
 ἔχοντας τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν φοβεῖσθαι καὶ δεδέναι προσποιουμένους, ἔτι
 76 δὲ τοὺς οὐκ ἀποδοκιμάζοντας τὸ δοκεῖν ἐπιβουλεύειν σε τοῖς Ἑλλήσιν
 ἀλλὰ τὴν αἰτίαν ταύτην ἀξίαν ἐπιθυμίας εἶναι νομίζοντας· οἱ τοσοῦτον
 ἀφροσύνης τοῦ νοῦν ἔχειν, ὥστ' οὐκ ἴσασιν ὅτι τοῖς αὐτοῖς ἂν τις λό-
 γοις χρώμενος τοὺς μὲν βλάπτειν, τοὺς δ' ὠφελήσειεν. Οἷον καὶ νῦν,
 εἰ μὲν τις φαίη τὸν τῆς Ἀσίας βασιλέα τοῖς Ἑλλήσιν ἐπιβουλεύειν
 καὶ παρεσκευάσθαι στρατεύειν ἐφ' ἡμᾶς, οὐδὲν ἂν λέγοι περὶ αὐτοῦ
 φλαῦρον, ἀλλ' ἀνδρωδέστερον αὐτὸν καὶ πλείονος ἄξιον δοκεῖν εἶναι
 ποιήσειεν· εἰ δὲ τῶν ἀφ' Ἡρακλέους τινὲ πεφυκότων, ὃς ἀπάσης
 κατέστη τῆς Ἑλλάδος εὐεργέτης, ἐπιφέρει τὴν αἰτίαν ταύτην, εἰς
 77 τὴν μεγίστην αἰσχύνην ἂν αὐτὸν καταστήσειεν. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ἀγα-
 νακτῇσει καὶ μισήσειεν, εἰ φαίνοιτο τούτοις ἐπιβουλεύων ὑπὲρ ὧν
 ὁ πρόγονος αὐτοῦ προείλετο κινδυνεύειν, καὶ τὴν μὲν εὐνοίαν, ἣν ἐ-
 κείνος κατέλειπεν τοῖς ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένοις, μὴ πειρᾶτο διαφυλάτ-
 τειν, ἀμελήσας δὲ τούτων ἐπονειδίστων ἐπιθυμοίῃ καὶ πονηρῶν
 πραγμάτων;
- 78 Ὡν ἐνθυμούμενον χρὴ μὴ περιορᾶν τοιαύτην φήμην σαντῶ
 περιφρομένην, ἣν οἱ μὲν ἔχθροὶ περιθεῖναι σοι ζητοῦσι, τῶν δὲ φίλων
 οὐδεὶς ὅστις οὐκ ἂν ἀντεπείν ὑπὲρ σοῦ τολμήσειεν. Καίτοι περὶ τῶν
 σοὶ συμφερόντων ἐν ταῖς τούτων ἀμφοτέρων γνώμαις μάλιστ' ἂν κα-
 τίδοις τὴν ἀλήθειαν.

ταχτοποιήσης πρώτα τις υποθέσεις τῶν Φωκέων, σκοπός σου ὅμως στὴν πραγματικότητα εἶναι νὰ υποτάξῃς γιὰ καλὰ τὴν Πελοπόννησο· πὼς εἶναι ἔτοιμοι νὰ σὲ ἀκολουθήσουν οἱ Θεσσαλοί, οἱ Θηβαῖοι καὶ ὅλοι ὅσοι μετέχουν στὴν Ἀμφικτυονία¹⁶· οἱ Ἀργεῖοι πάλι, οἱ Μεσσηνιοὶ καὶ οἱ Μεγαλοπολίτες καὶ ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους πὼς εἶναι πρόθυμοι νὰ πολεμήσουν στὸ πλευρό σου, γιὰ νὰ καταστρέψουν τοὺς Λακεδαιμονίους· καὶ πὼς, ἐὰν κἀνῃς αὐτά, στοὺς ἄλλους Ἕλληνες μετὰ εὐκολα, λέει, θὰ ἐπιβληθῇς.

Αὐτὰ φλυαροῦν καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι τὰ ξέρουν ὅλα· καὶ ἔτσι μὲ 75 τὰ λόγια τοὺς ἀνατρέπουν τὰ πάντα καὶ παρασέρνουν πολλούς· πρώτα — πρώτα ἐκείνους ποὺ ἐπιθυμοῦν τὶς ἴδιες συμφορὲς μὲ ὅσους κάνουν τὸν ὑποπτο αὐτὸ θόρυβο· ἔπειτα τοὺς ἀνθρώπους ποὺ δίχως καμιά λογικὴ δὲν ἔχουν τὸ παραμικρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ δημόσια πράγματα καὶ εἶναι γεμάτοι εὐγνωμοσύνη γι' αὐτοὺς ποὺ προσποιοῦνται ὅτι φοβοῦνται καὶ ὅτι τρέμουν γι' αὐτά· τέλος καὶ ἐκείνους ποὺ δὲν ἀποκλείουν τὴν ἰδέα ὅτι ἐστὶ ἐπιβουλεύεσαι τοὺς Ἕλληνες καὶ βρίσκουν τὴ μομφὴ αὐτὴ πολὺ ἐλκυστικὴ.

Καὶ εἶναι τόσο ἀνόητοι, ποὺ δὲν καταλαβαίνουν πὼς μὲ τὰ ἴδια 76 λόγια ἄλλους μπορεῖς νὰ βλάψῃς καὶ ἄλλους νὰ ὠφελήσῃς. Νὰ, ὅπως τώρα λ.χ., ἂν κάποιος ἰσχυριζόταν πὼς ὁ βασιλιάς τῆς Ἀσίας ἐπιβουλεύεται τοὺς Ἕλληνες καὶ ἐτοιμάζεται νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον μας, δὲ θὰ ἔλεγε τίποτα τὸ ταπεινωτικὸ γι' αὐτόν· ἀντίθετα θὰ τὸν ἐκάμνε νὰ φαίνεται πιὸ ἐνεργητικὸς καὶ πιὸ σπουδαῖος. Ἄν ὅμως διατύπωνε τὴν ἴδια κατηγορίαν γιὰ κάποιον ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἡρακλῆ, ποὺ στάθηκε εὐεργέτης ὅλης τῆς Ἑλλάδας, σίγουρα θὰ τὸν ἐρίχνε στὴν πιὸ μαύρη ντροπὴ. Ποιὸς δὲ θὰ ἀγανακτοῦσε δηλαδὴ καὶ 77 δὲ θὰ τὸν μισοῦσε, ἂν ᾔθελε νὰ βλάψῃ αὐτοὺς ποὺ γιὰ χατῆρι τους ὁ πρόγονός του κάποτε πέρασε τόσους κίνδυνους· ἂν δὲ θὰ ἔβαζε ὅλα τὰ δυνατά του, γιὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν εὐνοίαν τῶν Ἑλλήνων, ποὺ κληροδότησε στοὺς ἀπογόνους του ἐκεῖνος· ἂν τὰ ἀμελοῦσε ὅλα αὐτά καὶ προτιμοῦσε πράξεις κακὲς μονάχα καὶ ἔργα τῆς ντροπῆς;

Αὐτὰ πρέπει νὰ ἔχῃς στὸ νοῦ σου καὶ νὰ μὴν ἀδιαφορῇς, ὅταν 78 κυκλοφοροῦν τέτοιες φῆμες γύρω σου. Μέσα σ' αὐτὲς θέλουν οἱ ἐχθροὶ σου νὰ σὲ ρίξουν, ἐνῶ οἱ φίλοι σου ἔχουν ὅλη τὴν προθυμίαν νὰ ἀντιταχτοῦν καὶ νὰ τὶς ἀντικρούσουν. Καὶ ὅμως, ἂν θέλῃς τὸ συμφέρο σου, ἀπὸ τίς γνώμες καὶ τῶν δυὸ θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ βγάλῃς τὴν ἀλήθειαν.

79 Ἴσως οὖν ὑπολαμβάνεις μικροψυχίαν εἶναι τὸ τῶν βλασφη-
 μούντων καὶ φλυαρούντων καὶ τῶν πειθομένων τούτοις φροντίζειν,
 ἄλλως θ' ὅταν καὶ μηδὲν σαντῶ συνειδῆς ἐξαμαρτάνων. Χρὴ δὲ μὴ
 καταφρονεῖν τοῦ πλήθους, μηδὲ παρὰ μικρὸν ἡγεῖσθαι τὸ παρὰ πᾶσιν
 εὐδοκιμεῖν, ἀλλὰ τότε νομίζειν καλὴν ἔχειν καὶ μεγάλην τὴν δόξαν
 καὶ πρόπονσαν σοὶ καὶ τοῖς προγόνοις καὶ τοῖς ὑφ' ὑμῶν πεπραγμέ-
 80 νοις, ὅταν οὕτω διαθῇς τοὺς Ἕλληνας, ὥσπερ ὀρᾷς Λακεδαιμονίους
 τε πρὸς τοὺς αὐτῶν βασιλέας ἔχοντας τοὺς θ' ἐταίρους τοὺς σοὺς
 πρὸς σὲ διακειμένους. Ἔστι δ' οὐ χαλεπὸν τυχεῖν τούτων, ἣν ἐβελή-
 σης κοινὸς ἅπασιν γενέσθαι καὶ παύσῃ ταῖς μὲν τῶν πόλεων οἰκείως
 ἔχων, πρὸς δὲ τὰς ἀλλοτρίως διακείμενος, ἔτι δ' ἣν τὰ τοιαῦτα προ-
 αιορῇ πράττειν ἐξ ὧν τοῖς μὲν Ἕλλησιν ἔσει πιστός, τοῖς δὲ βαρβάρ-
 οις φοβερός.

81 Καὶ μὴ θαυμάσης, ἅπερ ἐπέστειλα καὶ πρὸς Διονύσιον τὴν τυ-
 ραννίδα κτησάμενον, εἰ μήτε στρατηγὸς ὢν μήτε ξήτωρ μήτ' ἄλλως
 δυνάστης θρασύτερόν σοι διείλεγμαι τῶν ἄλλων. Ἐγὼ γὰρ πρὸς μὲν
 τὸ πολιτεύεσθαι πάντων ἀφνέστατος ἐγενόμην· τῶν πολιτῶν οὔτε γὰρ
 φωνὴν ἔσχον ἱκανὴν οὔτε τόλμαν δυναμένην ὄχλῳ χρῆσθαι καὶ μολύ-
 82 νεσθαι καὶ λοιδορεῖσθαι τοῖς ἐπὶ τοῦ βήματος καλινδουμένοις· τοῦ
 δὲ φρονεῖν εὖ καὶ πεπαιδεῦσθαι καλῶς, εἰ καὶ τις ἀγροικότερον εἶναι
 φήσῃ τὸ ξηθέν, ἀμφισβητῶ καὶ θέλῃν ἂν ἐμαυτὸν οὐκ ἐν τοῖς ἀπο-
 λελειμμένοις ἀλλ' ἐν τοῖς προέχουσι τῶν ἄλλων. Διόπερ ἐπιχειρῶ
 συμβουλεύειν τὸν τρόπον τοῦτον, ὃν ἐγὼ πέφυκα καὶ δύναμαι, καὶ τῇ
 πόλει καὶ τοῖς Ἕλλησι καὶ τῶν ἀνδρῶν τοῖς ἐνδοξοτάτοις.

83 Περὶ μὲν οὖν τῶν ἐμῶν καὶ περὶ ὧν σοὶ πρακτέον ἐστὶ πρὸς
 τοὺς Ἕλληνας σχεδὸν ἀκήκοας, περὶ δὲ τῆς στρατείας τῆς εἰς τὴν
 Ἀσίαν ταῖς μὲν πόλεσιν, ἃς ἔφην χρῆναί σε διαλλάττειν, τότε συμ-

“Ισως βέβαια και να πῆς πῶς εἶναι μικροπρέπεια να λογαριά- 79
ζης αὐτοὺς ποὺ φλυαροῦν ἀνόητα καὶ σὲ συκοφαντοῦν καὶ αὐτοὺς ποὺ
τοὺς ἀκούν, προπάντων ὅταν ξέρης πῶς τίποτα τὸ κακὸ δὲν ἔχεις
διαπράξει. Καὶ ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ μὴν καταφρονῇς ποτὲ τὸ πλῆθος
καὶ οὔτε νὰ παραβλέπῃς τὴ γενικὴ ἐκτίμησι⁷¹. Ἀντίθετα, τότε νὰ
εἶσαι σίγουρος ὅτι ἀπόχτησες φήμη καλὴ, σπουδαία καὶ ἀντάξια σὲ
σένα, στοὺς προγόνους, καὶ στίς λαμπρές σου πράξεις, ὅταν θὰ ἔχῃς 80
καταφέρει τοὺς “Ἕλληνες νὰ νιώθουν γιὰ σένα τὰ αἰσθήματα ποὺ βλέ-
πεις ὅτι τρέφουν οἱ Σπαρτιάτες γιὰ τοὺς δικούς τους βασιλιάδες καὶ
οἱ φίλοι οἱ δικοί σου γιὰ σένα τὸν ἴδιο. Καὶ δὲ σοῦ εἶναι δύσκολο νὰ
τὸ κατορθώσῃς, ἀρκεῖ νὰ θελήσῃς νὰ εἶσαι ἀμερόληπτος μπροστὰ
σ’ ὅλον τὸν κόσμον, νὰ πάψῃς πιά νὰ φέρνεις σὲ ἄλλες πόλεις φιλικὰ
καὶ σὲ ἄλλες νὰ δείχνῃς ἔχθρα, καὶ ἀκόμα νὰ προτιμᾷς τίς πράξεις
ποὺ στοὺς “Ἕλληνες ἐμπνέουν ἐμπιστοσύνη καὶ στοὺς βαρβάρους
φόβο.

Καὶ οὔτε νὰ παραξενευτῇς — ὅπως τὸ ἔγραψα καὶ στὸ Διόνυσιο⁷² 81
τότε ποὺ ἦταν τύραννος — πού, χωρὶς νὰ εἶμαι οὔτε στρατηγὸς οὔτε
καὶ ρήτορας καὶ χωρὶς νὰ ἔχω καμιὰ δύναμη στὰ χέρια μου, συζή-
τησα μαζί σου μὲ θάρρος μεγαλύτερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἐγὼ γιὰ τὴν
πολιτικὴ ἀποδείχτηκα ὁ πιὸ ἀκατάλληλος ἀπὸ ὅλους τοὺς συμπολί-
τες μου· ἡ φύση δὲ μὲ προίκισε οὔτε μὲ δυνατὴ φωνὴ οὔτε μὲ τόλμη
ἀρκετὴ, ὥστε νὰ ἀνακατεῦμαι μὲ τὸν ὄχλον, νὰ κηλιδῶν τὴν ὑπό-
ληψή μου, νὰ βρίζωμαι μὲ αὐτοὺς ποὺ συνωστίζονται στὸ βῆμα. Μὰ 82
τὴν ὀρθοφροσύνη μου καὶ τὴν πλατιά μου μόρφωση — μόλο ποὺ ὁ
λόγος μου αὐτὸς θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῇ κάπως βαρὺς — ἐννοῶ νὰ
τὴ διεκδικήσω ὅπωςδὴποτε· καὶ θὰ λογάριάζα τὸν ἑαυτό μου ὄχι
ἀνάμεσα σ’ αὐτοὺς ποὺ ὑστεροῦν, ἀλλὰ σ’ αὐτοὺς ποὺ ξεπερνοῦν τοὺς
ἄλλους⁷³. Γι’ αὐτὸ κιόλας ἐπιχειρῶ, μονάχα μὲ τὸν τρόπο ποὺ μοῦ εἴ-
ναι φυσικὸς καὶ ἔχω τὴν ἱκανότητα νὰ ἀξιοποιήσω, νὰ δώσω συμ-
βουλές καὶ στὴ δικιά μου πόλη καὶ στοὺς “Ἕλληνες καὶ στοὺς πιὸ ἐν-
δοξοὺς ἄντρες.

Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ

Γιὰ τὴ δική μου λοιπὸν θέση καὶ γιὰ τὸ χρέος τὸ δικό σου ἀπέ- 83
ναντι στοὺς “Ἕλληνες σχεδὸν ἔχεις ἀκούσει. “Ὅσο τώρα γιὰ τὴν ἐκ-
στρατεία ἐναντίον τῆς Ἀσίας, ὅταν θὰ δοῦμε πῶς εἶναι μονοιασμέ-

ΘΕΜΑ Β'

Ἀνάγκη νὰ
προηγηθῇ ἡ
συμφιλίωση
τῶν πόλεων.

- βουλεύσομεν ὥς χρὴ πολεμεῖν πρὸς τοὺς βαρβάρους, ὅταν ἴδωμεν
 αὐτὰς ὁμοιοῦσας, πρὸς σέ δὲ νῦν ποιήσομαι τοὺς λόγους, οὐ τὴν αὐ-
 τὴν ἔχων διάνοιαν καὶ κατ' ἐκείνην τὴν ἡλικίαν ὅτ' ἔγραφον περὶ
 84 τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Τότε μὲν γὰρ παρεκελευόμην τοῖς
 ἀκονοσμένοις καταγελᾶν μου καὶ καταφρονεῖν, ἣν μὴ καὶ τῶν πρα-
 γμάτων καὶ τῆς δόξης τῆς ἐμαντοῦ καὶ τοῦ χρόνου τοῦ περὶ τὸν
 λόγον διατριφθέντος ἀξίως φαίνωμαι διεξιὼν· νῦν δὲ φοβοῦμαι
 μὴ πάντων τῶν προειρημένων πολλὸν καταδεέστερον τύχω διαλεχθεῖς.
 Καὶ γὰρ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ λόγος ὁ πανηγυρικός, ὁ τοὺς ἄλλους τοὺς
 περὶ τὴν φιλοσοφίαν διατρίβοντας εὐπορωτέρους ποιήσας, ἐμοὶ πολ-
 λὴν ἀπορίαν παρέσχηκεν· οὐτε γὰρ ταῦτά βούλομαι λέγειν τοῖς ἐν
 85 ἐκείνῳ γεγραμμένοις οὐτ' ἔτι καινὰ δύναμαι ζητεῖν. Οὐ μὴν ἀπο-
 στατέον ἐστίν, ἀλλὰ λεκτέον, περὶ ὧν ὑπεθέμην, ὅ τι ἂν ὑποπείσῃ καὶ
 συμφέρῃ πρὸς τὸ πεῖσαι σε ταῦτα πράττειν. Καὶ γὰρ ἦν ἐλλίπω τι
 καὶ μὴ δυνηθῶ τὸν αὐτὸν τρόπον γράφαι τοῖς πρότερον ἐκδοδομένοις,
 ἀλλ' οὖν ὑπογράψειν γ' οἶμαι χαριέντως τοῖς ἐξεργάζεσθαι καὶ δια-
 πνεῖν δυναμένοις.
- 86 Τὴν μὲν οὖν ἀρχὴν τοῦ λόγου τοῦ σύμπαντος οἶμαι πεποι-
 ῆσθαι ταύτην, ἥνπερ προσήκει τοὺς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν πείθοντας στρα-
 τεύειν. Δεῖ γὰρ μηδὲν πρότερον πράττειν, πρὶν ἂν λάβῃ τις τοὺς Ἑλ-
 ληνας δυοῖν θάτερον ἢ συναγωνιζομένους ἢ πολλὴν εὐνοίαν ἔχοντας
 τοῖς πραττομένοις. Ὡν Ἀγησίλαος ὁ δόξας εἶναι Λακεδαιμονίων
 φρονιμώτατος ὀλιγώρησεν, οὐ διὰ κακίαν, ἀλλὰ διὰ φιλοτιμίαν.
- 87 Ἔσχε γὰρ διττὰς ἐπιθυμίας, καλὰς μὲν ἀμφοτέρας, οὐ συμφω-
 νοῦσας δ' ἀλλήλαις οὐδ' ἅμα πράττεσθαι δυναμένας. Προηρεῖτο γὰρ
 βασιλεῖ τε πολεμεῖν καὶ τοὺς ἐταίρους εἰς τὰς πόλεις τὰς αὐτῶν κα-
 ταγαγεῖν καὶ κυρίους ποιῆσαι τῶν πραγμάτων. Συνέβαινεν οὖν ἐκ
 μὲν τῆς πραγματείας τῆς ὑπὲρ τῶν ἐταίρων ἐν κακοῖς καὶ κινδύνοις

νες οἱ πόλεις πού σοῦ ἔλεγα ὅτι πρέπει νά τίς συμφιλώσης, τότε καί θά τίς συμβουλευσοῦμε πῶς ἔχουν χρέος νά πολεμήσουν τοὺς βαρβάρους.

Τώρα μόνο σ' ἐσένα θά μιλήσω, χωρίς ὅμως νά ἔχω τήν ἴδια γνώμη, πού εἶχα κάποτε στήν ἡλικία ἐκείνη, ὅταν ξανάγραφα γιά τὸ ἴδιο θέμα. Τότε εἶχα τήν τόλμη νά ζητῶ ἀπὸ τοὺς ἀκροατές μου νά 84 μὲ περιγελοῦν καί νά μὲ καταφρονοῦν, ἂν δὲν ἀποδειχτῇ πῶς μίλησα μὲ τρόπο ἀντάξιο καί στὸ θέμα καί στὴ φήμη τῇ δικῇ μου καί στὸν καιρὸ πού ξόδεψα, γιὰ νά συντάξω αὐτὸ τὸ λόγος⁵⁹. Τώρα ὅμως ἔχω τὸ φόβο μήπως ὁ λόγος μου φανῇ πολὺ κατώτερος ἀπὸ ὅλα ὅσα εἶχα γράψει τότε· γιατί, ἔξω ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, ὁ Πανηγυρικός μου λόγος, πού ἔδωσε ἐφόδια περισσότερα σὲ ὅλους τοὺς ἄλλους πού ἀσχολοῦνται μὲ θέματα πνευματικά, ἐμένα μὲ ἔφερε σὲ θέση πολὺ δύσκολη: οὔτε θέλω νά πῶ τὰ ἴδια πράγματα πού ἔγραψα στὸ λόγο μου ἐκεῖνον, μὰ οὔτε μπορῶ νά βρῶ καί τίποτα καινούρια. Δὲν πρέπει ὅμως νά 85 τὰ παρατήσω· πρέπει νά σοῦ ἐκθέσω, πᾶνω στὸ θέμα πού ἀνάλαβα νά σοῦ ἀναπτύξω, ὅ,τι βρῶ θετικὸ καί ὅ,τι θά μπορέσω νά σὲ πείσω νά ἐπιδιώξης τὴν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ λαμπροῦ ἔργου. Καί ἂν ἀκόμα ἀπὸ κάποια ἀδυναμία τώρα πιά δὲν μπορέσω νά ἐκθέσω τὰ πράγματα μὲ τὸν τρόπο πού πέτυχα σὲ ἔργα πού ἔχω ἐκδώσει πιὸ παλιά, τοῦλάχιστο ἔχω τὴν ἐλπίδα πῶς θά παρουσιάσω ἀρκετὰ καλὰ στὶς γενικὲς γραμμὲς τὸ θέμα γιὰ κείνους πού θά μπορέσουν ἴσως νά τὸ ἐπεξεργαστοῦν στὶς λεπτομέρειες καί νά τὸ ὁλοκληρώσουν.

Ἐχῶ λοιπὸν τὴ γνώμη πῶς ἡ ἀρχὴ τοῦ λόγου μου ἔγινε ὅπως 86 ἐπιβάλλεται σ' αὐτοὺς πού συμβουλευοῦν τὴν ἐκστρατεία κατὰ τῆς Ἀσίας. Γιατὶ τίποτα δὲν πρέπει νά ἐπιχειρῇ κανεὶς, προτοῦ ἐξασφαλίσῃ τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο, ἢ τὴν οὐσιαστικὴ βοήθεια τῶν Ἑλλήνων ἢ τοῦλάχιστο τὴν εὐνοιά τους γιὰ τὰ δικά του σχέδια. Σ' αὐτὰ ὁ Ἀγησίλαος, πού νομιζόταν ὁ πιὸ γνωστικός ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες, δὲν ἔδωσε καθόλου προσοχὴ — ὄχι βέβαια ἀπὸ πρόθεση κακῇ, μὰ ἀπὸ φιλοδοξία! Εἶχε δύο σχέδια στὸ νοῦ, καλὰ βέβαια καί τὰ δύο, μὰ 87 ἀντιφατικά, καί δὲν μποροῦσαν νά πραγματοποιηθοῦν μαζὶ τὴν ἴδια ὥρα! Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἤθελε νά πολεμήτῃ τὸ βασιλιά καί ἀπὸ τὴν ἄλλη νά ξαναφέρῃ ὅλους τοὺς ἐξορίστους φίλους του στὶς πόλεις τους καί νά τοὺς παραδώσῃ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία¹. Συνέβαινε λοιπὸν, ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον καί τὴ δράση του γιὰ τοὺς δικούς του ἀνθρώπους,

εἶναι τοὺς Ἕλληνας, διὰ δὲ τὴν ταραχὴν τὴν ἐνθάδε γιγνομένην μὴ σχο-
 88 λὴν ἄγειν μηδὲ δύνασθαι πολεμεῖν τοῖς βαρβάροις. Ὡστ' ἐκ τῶν
 ἀγνοηθέντων κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ῥᾷδιον καταμαθεῖν ὅτι δεῖ τοὺς
 ὀρθῶς βουλευομένους μὴ πρότερον ἐκφέρειν πρὸς τὸν βασιλέα πόλε-
 μον, πρὶν ἂν διαλλάξῃ <τις> τοὺς Ἕλληνας καὶ παύσῃ τῆς μανίας
 τῆς νῦν αὐτοῖς ἐνεστώσης· ἅπερ καὶ σοὶ συμβεβουλευκότες τυγ-
 χάνομεν.

- 89 Περὶ μὲν οὖν τούτων οὐδεὶς ἂν ἀντιπεῖν τῶν εὖ φρονούντων
 τολμήσειεν, οἶμαι δὲ τῶν μὲν ἄλλων εἴ τισι δόξειε περὶ τῆς στρα-
 τείας τῆς εἰς τὴν Ἀσίαν συμβουλεύειν, ἐπὶ ταύτην ἂν ἐπιπτεσεῖν τὴν
 παράκλησιν, λέγοντας ὡς ὅσοι περ ἐπεχείρησαν πρὸς τὸν βασιλέα πο-
 λεμεῖν, ἅπασι συνέπεσεν ἐξ ἀδόξων μὲν γενέσθαι λαμπροῖς, ἐκ πε-
 νήτων δὲ πλουσίοις, ἐκ ταπεινῶν δὲ πολλῆς χώρας καὶ πόλεων δε-
 90 σπότης. Ἐγὼ δ' οὐκ ἐκ τῶν τοιούτων μέλλω σε παρακαλεῖν, ἀλλ'
 ἐκ τῶν ἡττηχέναι δοξάντων, λέγω δ' ἐκ τῶν μετὰ Κύρου καὶ Κλε-
 ἀρχου συστρατευσαμένων. Ἐκεῖνους γὰρ ὁμολογεῖται νικῆσαι μὲν μα-
 χομένους ἅπασαν τὴν βασιλέως δυνάμιν τοσοῦτον, ὅσον περ ἂν εἰ ταῖς
 γυναιξὶν αὐτῶν συνέβαλον, ἥδη δ' ἐγκρατεῖς δοκοῦντας εἶναι τῶν πρα-
 91 γμάτων διὰ τὴν Κύρου προπέτειαν ἀτυχεῖν· περιχαρῇ γὰρ αὐτὸν
 ὄντα καὶ διώκοντα πολὺ πρὸ τῶν ἄλλων, ἐν μέσοις γενόμενον τοῖς πο-
 λεμίοις ἀποθανεῖν. Ἀλλ' ὅμως τηλικαύτης συμφορᾶς συμπεσοῦ-
 σης οὕτω σφόδρα κατεφρόνησεν ὁ βασιλεὺς τῆς περὶ αὐτὸν δυνάμεως,
 ὥστε προκαλῆσάμενος Κλέαρχον καὶ τοὺς ἄλλους ἡγεμόνας εἰς λό-
 γον ἔλθεῖν, καὶ τούτοις μὲν ὑπισχνούμενος μεγάλας δωρεὰς δώσειν,
 τοῖς δ' ἄλλοις στρατιώταις ἐντελῇ τὸν μισθὸν ἀποδοῦναι ἀποπέμψειν,
 τοιαύταις ἐλπίσιν ὑπαγαγόμενος καὶ πίστει δόνς τῶν ἐκεῖ νομιζο-
 μένων τὰς μεγίστας, συλλαβὼν αὐτοὺς ἀπέκτεινεν, καὶ μᾶλλον εἴλε-
 το περὶ τοὺς θεοὺς ἐξαμαρτεῖν ἢ τοῖς στρατιώταις οὕτως ἐρήμους οὔσι

νά πέφτουν οἱ Ἕλληνες σέ συμφορὲς καὶ κίνδυνο, ἀπὸ τὶς ταραχὲς πάλι ποὺ γίνονταν ἐδῶ νά μὴν μπορῇ νά βρῇ ἡσυχία, νά μὴν εἶναι σέ θέση νά ἐξακολουθῇ τὸν πόλεμο ἐνάντια στοὺς βαρβάρους. Ὡστε ἀπὸ τὰ σφάλματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι εὐκόλο νά ἀντι- 88 ληφθῇ κανεὶς ὅτι οἱ ἄνθρωποι ποὺ σκέφτονται ὀρθὰ δὲν πρέπει νά ἀρχίζουν πόλεμο κατὰ τοῦ βασιλιᾶ, πρὶν νά συμφιλιώσῃ κάποιος ὅλους μαζί τοὺς Ἕλληνες καὶ σταματήσῃ αὐτὴ τὴν τρέλα ποὺ τοὺς παιδεύει τώρα. Ἀκριβῶς τὴν ἀνάγκη αὐτὴ εἶναι ποὺ συμβουλευῶν τώρα καὶ σ' ἐσένα.

Πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα βέβαια κανεὶς λογικὸς ἄνθρωπος δὲ θὰ 89 τολμοῦσε νά ἔχῃ ἀντίρρηση. Νομίζω μόνο πῶς, ἂν ἄλλος κανένας ἀποφάσιζε νά δώσῃ συμβουλὲς γι' αὐτὸ τὸ θέμα τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν βαρβάρων, θὰ σὲ παρακινοῦσε μὲ αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα: Θὰ ἔλεγε δηλαδὴ πῶς ὅσοι ἐπιχείρησαν νά πολεμήσουν μὲ τὸ βασιλιά, ὅλοι ἀπὸ ἄγνωστοι καὶ ἀσήμαντοι ἔγιναν πασίγνωστοι καὶ ἔνδοξοι, ἀπὸ φτωχοὶ ἔγιναν πλούσιοι, ἀπὸ ταπεινοὶ ἔγιναν οἱ κυρίαρχοι πολλῶν χωρῶν καὶ πόλεων.

Ὅμως ἐγὼ δὲν πρόκειται νά ἀντλήσω ἐπιχειρήματα ἀπὸ τέ- 90 τοιες περιπτώσεις· θὰ χρησιμοποιήσω αὐτοὺς ποὺ ἔδωσαν τὴν ἐντύπωση πῶς εἶχαν ἀποτύχει, καὶ ἐννοῶ τοὺς Ἕλληνες ποὺ εἶχαν ἐκστρατεύσει μαζί μὲ τὸν Κύρο καὶ τὸν Κλέαρχο. Ὁλος ὁ κόσμος ξέρει ὅτι ἐκεῖνοι νίκησαν στὴ μάχη ὅλη τὴ δύναμη τοῦ βασιλιᾶ μὲ τέτοια εὐκολία, σὰ νά εἶχαν συμπλακῇ μὲ τὶς γυναῖκες τοὺς· καὶ τὴ στιγμή ποὺ πίστευαν πῶς εἶχαν πιά ἀπόλυτα νικήσει, ἀτύχησαν ἀπὸ τὴν ἀπερισκεψία τοῦ Κύρου· τὴν ὥρα δηλαδὴ ποὺ αὐτὸς χαρὰ γεμάτος ὤρμησε πρὶν μπροστὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους κυνηγώντας τὸν ἀντίπαλο, βρέθηκε μὲς στὴ μέση τῶν ἐχθρῶν καὶ τὸν σκότωσαν. Παρὰ τὸ 91 γεγονὸς ὅμως πῶς ἔπεσε ἀπάνω τους μιὰ τέτοια συμφορά, ὁ βασιλιάς ἔδειξε τόση περιφρόνηση γιὰ τὴ δική του δύναμη, ὥστε προσκάλεσε τὸν Κλέαρχο μὲ τοὺς Ἕλληνες στρατηγούς γιὰ διαπραγματεύσεις καὶ τοὺς ὑποσχέθηκε νά δώσῃ σ' αὐτοὺς τοὺς ἴδιους ἀμοιβές καὶ στοὺς στρατιῶτες νά πληρώσῃ στὴν ἐντέλεια τὸ μισθὸ τους καὶ νά τοὺς στείλῃ στὴν πατρίδα μὲ ἀσφάλεια· καὶ ἀφοῦ μὲ ἐλπίδες τέτοιες τοὺς ξεγέλασε, ἀφοῦ τοὺς ἔδωσε ὄρκους μεγάλους καὶ ἐγγυήσεις, αὐτὲς ποὺ θεωροῦνται οἱ πιὸ σπουδαῖες ἐκεῖ κάτω, τοὺς ἔπιασε ὅλους καὶ τοὺς σκότωσε. Δηλαδὴ προτίμησε νά τὰ βάλλῃ μὲ τοὺς ἴδιους τοὺς

Πλεονεκτήματα τοῦ Φιλίππου μπροστὰ στὸν Πέρση βασιλιά.

92 συμβαλεῖν. Ὡστε τίς ἂν γένοιτο παράκλησις ταύτης καλλίων καὶ πιστοτέρα; Φαίνονται γὰρ κακῆνοι κρατήσαντες ἂν τῶν βασιλέως πραγμάτων εἰ μὴ διὰ Κῦρον. Σοὶ δὲ τὴν τ' ἀτυχίαν τὴν τότε γεγενημένην οὐ χαλεπὸν φυλάσασθαι, τοῦ τε στρατοπέδου τοῦ κρατήσαντος τὴν ἐκείνου δύναμιν ῥᾷδιον πολὺ κρεῖττον παρασκευάσασθαι. Καίτοι τούτων ἀμφοτέρων ὑπαρξάντων πῶς οὐ χρηθαρρεῖν ποιούμενον τὴν στρατείαν ταύτην;

93 Καὶ μηδεὶς ὑπολάβῃ με βούλεσθαι λαθεῖν, ὅτι τούτων ἔνια πέφρακα τὸν αὐτὸν τρόπον ὥνπερ πρότερον. Ἐπιστὰς γὰρ ἐπὶ τὰς αὐτάς διανοίας εἰλόμην μὴ πονεῖν γλιχόμενος τὰ δεδηλωμένα καλῶς ἑτέρως εἰπεῖν· καὶ γὰρ εἰ μὲν ἐπίδειξιν ἐποιούμην, ἐπειρώμην ἂν ἅπαντα
94 τὰ τοιαῦτα διαφεύγειν, σοὶ δὲ συμβουλευὼν μωρὸς ἂν ἦν εἰ περὶ τὴν λέξιν πλείω χρόνον διέτριβον ἢ περὶ τὰς πράξεις, ἔτι δ' εἰ τοὺς ἄλλους ὁρῶν τοῖς ἑμοῖς χρωμένους αὐτὸς μόνος ἀπειχόμεν τῶν ὑπ' ἐμοῦ πρότερον εἰρημένων. Τοῖς μὲν οὖν οἰκείοις τυχὸν ἂν χρησαίμην, ἦν σφόδρα κατεπείγῃ καὶ πρέπη, τῶν δ' ἄλλοτριῶν οὐδὲν ἂν προσδεξαίμην, ὥσπερ οὐδ' ἐν τῷ παρελθόντι χρόνῳ.

95 Ταῦτα μὲν οὖν οὕτως· δοκεῖ δέ μοι μετὰ ταῦτα περὶ τῆς παρασκευῆς διαλεκτέον εἶναι τῆς τε σοὶ γενησομένης καὶ τῆς ἐκείνοις ὑπαρξάσης. Τὸ μὲν τοίνυν μέγιστον, σὺ μὲν τοὺς Ἕλληνας εὖνους ἔξεις, ἦνπερ ἐθελήσης ἐμμεῖναι τοῖς περὶ τούτων εἰρημένοις, ἐκεῖνοι δὲ διὰ τὰς δεκαρχίας τὰς ἐπὶ Λακεδαιμονίων ὡς οἷόν τε δυσμενεστάτους. Ἐγούοντο γὰρ Κύρου μὲν καὶ Κλεάρχου κατορθωσάντων μᾶλλον ἔτι δουλεύειν, βασιλέως δὲ κρατήσαντος ἀπαλλαγῆσθαι τῶν κακῶν
96 τῶν παρόντων· ὅπερ καὶ συνέπεσεν αὐτοῖς. Καὶ μὴν καὶ στρατιώ-

θεούς παρὰ νὰ συμπλακῇ μὲ τὸ στρατό μας, ποὺ ὥστόσο ἦταν τόσο πολὺ ἀβοήθητος καὶ ἔρημος⁵².

Ποιά προτροπὴ λοιπὸν θὰ μπορούσε νὰ βρεθῇ καλύτερη καὶ πει- 92
στικότερη ἀπὸ αὐτή; Εἶναι ἀπόλυτα βέβαιο ὅτι καὶ ἐκεῖνοι θὰ νικοῦσαν
τὸ στρατό τοῦ βασιλιᾶ, ἂν δὲν ἦταν στὴ μέση ἡ ἀπερισκεψία τοῦ Κύ-
ρου. Ἐσὺ ὅμως δὲν εἶναι δύσκολο νὰ φυλαχτῇ ἀπὸ τὸ κακὸ ποὺ
βρῆκε ἐκεῖνον καὶ εἶναι πολὺ εὐκολο νὰ ἐτοιμάσης δύναμη πρὸ ἰσχυ-
ρῇ ἀπὸ αὐτὴ ποὺ νίκησε τότε τὸ βασιλιά. Ἀφοῦ λοιπὸν οἱ δυὸ αὐτὲς
προϋποθέσεις εἶναι ἐξασφαλισμένες, πῶς νὰ μὴν εἶσαι γεμάτος αἰσιο-
δοξία ξεκινώντας γι' αὐτὴ τὴν ἐκστρατεία;

Καὶ κανεὶς ἄς μὴ νομίση πῶς θὰ ἤθελα νὰ ἀποκρύψω τὸ γεγο- 93
νὸς ὅτι μερικὲς ἀπὸ τὶς ιδέες μου τὶς διατύπωσα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο
ποὺ εἶχα χρησιμοποιήσει καὶ παλιότερα. Ἀφοῦ τὸ ἴδιο θέμα μὲ ἀπα-
σχολεῖ καὶ τώρα, προτίμησα νὰ μὴν κουραστῶ ἄδικα ἀπὸ τὴ μαται-
οδοξία νὰ διατυπώσω διαφορετικὰ αὐτὰ ποὺ εἶχα ἄλλοτε ἐκθέσει μὲ
τρόπο ἱκανοποιητικό. Ἄν βέβαια ἔγραφα λόγο ἐπιδεικτικό, θὰ προ-
σπαθοῦσα νὰ ἀποφύγω τὰ ἐλαττώματα αὐτά· ἀφοῦ ὅμως σκοπός μου 94
εἶναι νὰ προσφέρω λόγο συμβουλευτικό, τοῦλάχιστο ἀνόντης θὰ
ἦμουν, ἂν ξόδευα περισσότερο χρόνο γιὰ τὴ φραστικὴ του ἐπιμέλεια
παρὰ γιὰ τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων· καὶ ἀκόμα, ἂν μόνον ἐγὼ ἀπό-
φευγα αὐτὰ ποὺ ὁ ἴδιος εἶχα ἀναπτύξει κάποτε, τὴ στιγμὴ ποὺ ὅλοι
χρησιμοποιοῦν χωρὶς δισταγμοὺς τὶς ιδέες τὶς δικές μου. "Ὅ,τι δικό
μου βέβαια ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ τὸ ἐπαναλάβω, ἂν ἡ ἀνάγκη τὸ
ἐπιβάλῃ καὶ ὅταν χρειαστῇ· ἀπὸ τὶς ξένες ὅμως ιδέες καμιά δὲ θὰ
μποροῦσα νὰ δεχτῶ, ὅπως ἐξἄλλου καὶ δὲ δέχτηκα ὡς τώρα⁵³.

Καὶ αὐτὰ βέβαια εἶναι ἔτσι. Ὑστερα ὅμως ἀπὸ αὐτὰ καιρὸς 95
εἶναι, νομίζω, νὰ σοῦ παρουσιάσω τὸ θέμα τῆς πολεμικῆς προετοι-
μασίας, ποὺ ἀσφαλῶς θὰ ἐπιτύχῃς ἐσὺ, σὲ σύγκριση μὲ ἐκείνη ποὺ
εἶχαν οἱ Ἕλληνες τοῦ Κύρου. Τὸ πρὶν σημαντικό γιὰ τὴν περίπτωσιν,
ἐσὺ θὰ ἔχῃς μὲ τὸ μέρος σου τοὺς Ἕλληνες, ἂν θελήσῃς τελικὰ νὰ
υἱοθετήσῃς τὶς δικές μου εἰσηγήσεις, ἐνῶ ἐκεῖνοι, μὲ τὶς δεκαρχίες⁵⁴
ποὺ εἶχαν ἐγκαταστήσει οἱ Σπαρτιάτες, τοὺς εἶχαν σὰν τοὺς χει-
ρότερους ἐχθροὺς τοὺς. Ἀφοῦ νόμιζαν πῶς στὴν περίπτωσιν ποὺ θὰ
νικοῦσε ὁ Κύρος μὲ τὸν Κλέαρχο, αὐτοὶ θὰ ἐπεφταν σὲ χειρότερη
σκληραβία, ἐνῶ, ἂν θὰ ἐπικρατοῦσε ὁ βασιλιάς, θὰ γλίτωναν ἀπὸ τὰ
δεινὰ ποὺ τοὺς βασάνιζαν. Αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ ἐγένε. Ἐσὺ θὰ βρῇς 96

- τας σὺ μὲν ἐξ ἑτοίμου λήφει τοσούτους ὅσους ἂν βουληθῇς· οὕτω γὰρ ἔχει τὰ τῆς Ἑλλάδος ὥστε ῥᾶον εἶναι συστήσαι στρατόπεδον μεῖζον καὶ κρεῖττον ἐκ τῶν πλανωμένων ἢ τῶν πολιτευομένων· ἐν ἐκείνοις δὲ τοῖς χρόνοις οὐκ ἦν ξενικὸν οὐδέν, ὥστ' ἀναγκαζόμενοι ξενολογεῖν ἐκ τῶν πόλεων πλέον ἀνήλiskon εἰς τὰς διδομένας τοῖς συλλέγου-
- 97 σιν δωρεάς ἢ τὴν εἰς τοὺς στρατιώτας μισθοφοράν. Καὶ μὴν εἰ βουληθεῖμεν ἐξετάσαι καὶ παραβαλεῖν σέ τε τὸν νῦν ἡγησόμενον τῆς στρατείας καὶ βουλευσόμενον περὶ ἀπάντων καὶ Κλέαρχον τὸν ἐπιστατήσαντα τῶν τότε πραγμάτων, εὐρήσομεν ἐκεῖνον μὲν οὐδεμιᾷς πώποτε δυνάμεως πρότερον οὔτε ναυτικῆς οὔτε πεζῆς καταστάντα κύριον, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀτυχίας τῆς συμβάσης αὐτῷ περὶ τὴν ἡπειρον ὀνομαστόν
- 98 γενόμενον, σέ δὲ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα τὸ μέγεθος διαπεπραγμένον, περὶ ὧν εἰ μὲν πρὸς ἑτέρους τοὺς λόγους ἐπιούμην, καλῶς ἂν εἶχε διελθεῖν, πρὸς σέ δὲ διαλεγόμενος, εἰ τὰς σὰς πράξεις σοι διεξιόην, δικαίως ἂν ἀνόητος ἅμα καὶ περιεργος εἶναι δοκοίην.
- 99 "Ἄξιον δὲ μνησθῆναι καὶ τῶν βασιλέων ἀμφοτέρων, ἐφ' ὃν σοὶ τε συμβουλευῶ στρατεύειν καὶ πρὸς ὃν Κλέαρχος ἐπολέμησεν, ἵν' ἑκατέρου τὴν γνώμην καὶ τὴν δύναμιν εἰδῇς. Ὁ μὲν τοίνυν τούτου πατὴρ τὴν πόλιν τὴν ἡμετέραν καὶ πάλιν τὴν Λακεδαιμονίων κατεπολέμησεν, οὗτος δ' οὐδενὸς πώποτε τῶν στρατευμάτων τῶν τὴν χώ-
- 100 ραν αὐτοῦ λυμαινομένων ἐπεκράτησεν. "Επειθ' ὁ μὲν τὴν Ἀσίαν ἅπασαν παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἐν ταῖς συνθήκαις ἐξέλαβεν, οὗτος δὲ τοσούτου δεῖ τῶν ἄλλων ἄρχειν ὥστ' οὐδὲ τῶν ἐκδοθεισῶν αὐτῷ πόλεων ἐγκρατὴς ἐστίν. "Ωστ' οὐδεὶς ὅστις οὐκ ἂν ἀπορήσειε πότερα χρὴ νομίζειν τοῦτον αὐτῶν ἀφεστάναι δι' ἀνανδρίαν ἢ 'κείνας ὑπερεωρακέναι καὶ καταπεφρονηκέναι τῆς βαρβαρικῆς δυναστείας.
- 101 Τὰ τοίνυν περὶ τὴν χώραν ὡς διάκειται τίς οὐκ ἂν ἀκούσας παροξυνθεὶ πολεμεῖν πρὸς αὐτόν; Αἴγυπτος γὰρ ἀφειστήκει μὲν καὶ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον, οὐ μὴν ἀλλ' ἐφοβοῦντο μή ποτε βασιλεὺς αὐτὸς ποιησάμενος στρατείαν κρατήσῃ καὶ τῆς διὰ τὸν ποταμὸν δυσχωρίας καὶ τῆς ἄλλης παρασκευῆς ἀπάσης· νῦν δ' οὗτος ἀπῆλλαξεν

- αὐτοὺς τοῦ δέους τούτου. Συμπαρασκευασάμενος γὰρ δύναμιν ὅσην οἶός τ' ἦν πλείστην, καὶ στρατεύσας ἐπ' αὐτοὺς, ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν οὐ μόνον ἡττηθεῖς, ἀλλὰ καὶ καταγελασθεῖς καὶ δόξας οὔτε βασιλεύειν
- 02 οὔτε στρατηγεῖν ἄξιος εἶναι. Τὰ τοίνυν περὶ Κύπρον καὶ Φοινίκην καὶ Κιλικίαν καὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὅθεν ἐχρῶντο ναυτικῶ, τότε μὲν ἦν βασιλέως, νῦν δὲ τὰ μὲν ἀφέστηκεν, τὰ δ' ἐν πολέμῳ καὶ κακοῖς τοσούτοις ἐστὶν ὥστ' ἐκεῖνῳ μὲν μηδὲν εἶναι τούτων τῶν ἐθνῶν χρήσιμον, σοὶ δ' ἦν πολεμεῖν πρὸς αὐτὸν βουλευθῆς συμφόρως ἔξειν.
- 103 Καὶ μὴν Ἰδριέα γε τὸν εὐπορώτατον τῶν νῦν περὶ τὴν ἡπειρον προσήκει δυσμενέστερον εἶναι τοῖς βασιλέως πράγμασι τῶν πολέμωντων· ἢ πάντων γ' ἂν εἴη σχετικιώτατος, εἰ μὴ βούλοιο καταλελύσθαι ταύτην τὴν ἀρχήν, τὴν αἰκισαμένην μὲν τὸν ἀδελφόν, πολεμήσασαν δὲ πρὸς αὐτόν, ἅπαντα δὲ τὸν χρόνον ἐπιβουλεύουσιν καὶ βουλομένην τοῦ τε σώματος αὐτοῦ καὶ τῶν χρημάτων ἀπάντων γε-
- 104 νέσθαι κυρίαν. Ὑπὲρ ὧν δεδιώς νῦν μὲν ἀναγκάζεται θεραπεύειν αὐτόν καὶ χρήματα πολλὰ καθ' ἕκαστον τὸν ἐνιαυτὸν ἀναπέμπειν· εἰ δὲ σὺ διαβαίης εἰς τὴν ἡπειρον, ἐκεῖνός τ' ἂν ἄσμενος ἴδοι βοηθὸν ἦκειν αὐτῷ σε νομίζων, τῶν τ' ἄλλων σατραπῶν πολλοὺς ἀποστήσεις, ἦν ὑπόσχῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῖς καὶ τοῦνομα τοῦτο διασπείρης εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπερ εἰς τοὺς Ἕλληνας εἰσπεσὸν καὶ τὴν ἡμετέραν καὶ τὴν Λακεδαιμονίων ἀρχὴν κατέλυσεν.
- 105 "Ετι δ' ἂν πλείω λέγειν ἐπεχείρουν, ὃν τρόπον πολεμῶν τάχιστ' ἂν περιγένοιο τῆς τοῦ βασιλέως δυνάμεως· νῦν δὲ φοβοῦμαι μὴ τινες ἐπιτιμήσωσιν ἡμῖν, εἰ μηδὲν πώποτε μεταχειρισάμενος τῶν στρατιωτικῶν νῦν τολμώην σοὶ παραινεῖν τῷ πλείστα καὶ μέγιστα διαπεπραγμένῳ κατὰ πόλεμον. Ὡστε μὲν περὶ τούτων οὐδὲν οἶμαι δεῖν πλείω λέγειν. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων ἡγοῦμαι τόν τε πατέρα σου καὶ τὸν κτησά-

ρα τους και υπερνικήση όλες τις δυσκολίες του Νείλου και γενικά των μέσων που διέθεταν για άμυνα. Τώρα ο ίδιος τους απάλλαξε από κάθε τέτοιο φόβο: Μάζεψε όση μπορούσε περισσότερη δύναμη και πήγε εναντίον τους· έφυγε όμως από εκεί όχι μονάχα νικημένος, αλλά και γελοιοποιημένος, και αφήνοντας την εντύπωση πως δεν είναι άξιος ούτε για βασιλιάς ούτε για στρατηγός. "Όσο πιά για την Κύ- 102 προ, την Κιλικία, τη Φοινίκη, και γενικά για την περιοχή από όπου οι Πέρσες στρατολογούσαν ναυτικό, τότε βέβαια ήταν στη δικαιοδοσία του βασιλιά· τώρα όμως άλλοι έχουν αποστατήσει και άλλοι βρίσκονται σε τέτοια πολεμική αναταραχή και σε τέτοια βάσανα, ώστε για κείνον κανείς από τους λαούς αυτούς δεν είναι πιά ωφέλιμος, έσένα όμως, αν τελικά αποφασίσης να του κηρύξης πόλεμο, θα σου προφέρουν όπωσδήποτε βοήθεια θετική.

Τέλος ο Ίδριεας⁵⁹, ο πλουσιότερος από τους σημερινούς σατρά- 103 πες της Άσίας, είναι τελείως φυσικό να τρέφει έχθρα πύο μεγάλη για τὸ βασιλιά παρά οι άνθρωποι που άνοιχτά τὸν πολεμούν. Άλλιώς θα ήταν πανάθλιος, αν δε θα ήθελε την κατάλυση της Περσικής άρχης, που βασάνισε φριχτά τὸν άδερφό του, πολέμησε τὸν ίδιο, δεν έπαψε στιγμή να έτοιμάζει συμφορές, να προσπαθῇ να ἔχη στὸ χέρι της τη ζωή και την περιουσία του ὅλη. Βέβαια κάτω από αυτό τὸ φό- 104 βο εἶναι τώρα άναγκασμένος να κολακεύη πάντα τὸ βασιλιά και να τοῦ στέλνῃ κάθε χρόνο χρήματα πολλά. "Αν όμως εἰς περάσης στην Άσία, και ο ίδιος θα σε δεχτῇ ὅλος χαρά, με την ιδέα ὅτι πᾶς για να τὸν βοηθήσης, και πολλούς από τους ὑπόλοιπους σατράπες θα ἔξωθῃσης σε άποστασία, αν μάλιστα τους ὑποσχεθῇ ἔλευθερία και αν διασπείρης ἐπιδέξια στην Άσία τὸ σύνθημα αυτό, πού, ὅταν ἔπρεπε στοὺς "Ελληνες, κατάλυσε και τη δικιά μας ἔξουσία και την άρχή των Λακεδαιμονίων.

Θα ἐπιχειροῦσα ἴσως να σου πῶ ακόμα περισσότερα σχετικά 105 με τὸν τρόπο που θα σε βοηθοῦσε να νικήσης τὸ γρηγορότερο τη δύναμη τοῦ βασιλιά. Φοβοῦμαι όμως μήπως με κατακρίνουν μερικοί, ὅτι, χωρίς να ἔχω ὡς τώρα καμιά ανάμιξη στὰ στρατιωτικά, αποτολμῶ να δώσω συμβουλές σ' ἑσένα, που ἔχεις κίόλας κατορθώσει πάρα πολλά και σοβαρά ἔργα πολεμικά. "Εχω λοιπὸν τη γνώμη πως για τὸ θέμα αυτό δε θα ἔπρεπε να πῶ τίποτα παραπάνω. "Όσο για τὰ ἄλλα όμως, εἶμαι βέβαιος ὅτι και ὁ πατέρας σου⁶⁰, και ὁ ιδρυτῆς της δυνα-

⁵⁹ Ἡ ἱστορία και ἡ μυθολογία συνήγοροι τῆς ἑκστρατείας. — Τὸ ἰδανικὸ πρότυπο τοῦ Ἡρακλῆ.

- μενον τήν βασιλείαν καὶ τὸν τοῦ γένους ἀρχηγόν, εἰ τῷ μὲν εἴη θέμις, οἱ δὲ δύναμιν λάβοιεν, τῶν αὐτῶν ἂν τούτων γενέσθαι συμβούλους ὦν-
 106 περ ἐγώ. Χρῶμαι δὲ τεκμηρίοις ἐξ ὧν διαπεπραγμένοι τυγχάνουσιν.
 "Ο τε γὰρ πατήρ σου πρὸς τὰς πόλεις ταύτας αἷς σοι παραινῶ προσέ-
 χειν τὸν νοῦν, πρὸς ἀπάσας οἰκείως εἶχεν· ὁ τε κτησάμενος τὴν ἀρχήν,
 μειῖζον φρονήσας τῶν αὐτοῦ πολιτῶν καὶ μοναρχίας ἐπιθυμήσας, οὐχ ὁ-
 107 μοίως ἐβουλεύσατο τοῖς πρὸς τὰς τοιαύτας φιλοτιμίας ὀρμωμένοις. Οἱ
 μὲν γὰρ ἐν ταῖς αὐτῶν πόλεσιν στάσεις καὶ ταραχὰς καὶ σφαγὰς ἐμποιοῦντες ἐκτῶντο τὴν τιμὴν ταύτην, ὁ δὲ τὸν μὲν τόπον τὸν Ἑλληνικὸν ὅλως εἶασεν, τὴν δ' ἐν Μακεδονίᾳ βασιλείαν κατασχεῖν· ἐπεθύμησεν·
 ἠπίστατο γὰρ τοὺς μὲν Ἑλληνας οὐκ εἰθισμένους ὑπομένειν τὰς μο-
 ναρχίας, τοὺς δ' ἄλλους οὐ δυναμένους ἄνευ τῆς τοιαύτης δυναστείας
 108 διοικεῖν τὸν βίον τὸν σφέτερον αὐτῶν. Καὶ γὰρ τοι συνέβη διὰ
 τὸ γινῶναι περὶ τούτων αὐτὸν ἰδίως καὶ τὴν βασιλείαν γεγενῆσθαι πο-
 λὺ τῶν ἄλλων ἐξηλλαγμένην· μόνος γὰρ τῶν Ἑλλήνων οὐχ ὁμοφύλου
 γένους ἄρχειν ἀξιώσας, μόνος καὶ διαφυγεῖν ἠδυνήθη τοὺς κινδύνους
 τοὺς περὶ τὰς μοναρχίας γιγνομένους. Τοὺς μὲν γὰρ ἐν τοῖς Ἑλλησι
 τοιοῦτόν τι διαπεπραγμένους εὖροιμεν ἂν οὐ μόνον αὐτοὺς διεφθαρμέ-
 νους, ἀλλὰ καὶ τὸ γένος αὐτῶν ἐξ ἀνθρώπων ἠφανισμένον, ἐκείνους δ'
 αὐτὸν τ' ἐν εὐδαιμονίᾳ τὸν βίον διαγαγόντα τῷ τε γένει καταλιπόντα
 τὰς αὐτὰς τιμὰς ὥσπερ αὐτὸς εἶχεν.
- 109 Περὶ τοίνυν Ἡρακλέους οἱ μὲν ἄλλοι τὴν ἀνδρείαν ὑμνοῦν-
 τες αὐτοῦ καὶ τοὺς ἄθλους ἀπαριθμοῦντες διατελοῦσιν, περὶ δὲ τῶν
 ἄλλων τῶν τῇ ψυχῇ προσόντων ἀγαθῶν οὐδεὶς οὔτε τῶν ποιητῶν
 οὔτε τῶν λογοποιῶν οὐδεμίαν φανήσεται μνείαν πεποιημένος. Ἐγὼ
 δ' ὁρῶ μὲν τόπον ἴδιον καὶ παντάπασιν ἀδιεξέργαστον, οὐ μικρὸν
 οὐδὲ κερόν, ἀλλὰ πολλῶν μὲν ἐπαίνων καὶ καλῶν πράξεων γέμοντα,
 110 ποθοῦντα δὲ τὸν ἀξίως ἂν δυνηθέντα διαλεχθῆναι περὶ αὐτῶν· ἐφ'
 ὃν εἰ μὲν νεώτερος ὢν ἐπέστην, ῥαδίως ἂν ἐπέδειξα τὸν πρόγονον
 ὑμῶν καὶ τῇ φρονήσει καὶ τῇ φιλοτιμίᾳ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ πλέον
 διενεγκόντα πάντων τῶν προγεγεννημένων ἢ τῇ ῥώμῃ τῇ τοῦ σώ-
 ματος· νῦν δ' ἐπελθὼν ἐπ' αὐτὸν καὶ κατιδὼν τὸ πλῆθος τῶν ἐνόντων
 εἰπεῖν, τὴν τε δύναμιν τὴν παροῦσάν μοι κατεμεμφάμην καὶ τὸν λό-
 γον ἡσθόμην διπλάσιον ἂν γενόμενον τοῦ νῦν ἀναγινώσκομένου. Τῶν

στείας⁶¹ και ὁ ἀρχηγὸς τοῦ γένους σας⁶², τίς ἴδιες συμβουλές θά σοῦ
 ἔδιναν μ' ἐμένα—ἀν βέβαια οἱ δυὸ πρῶτοι ἦταν σέ θέση νά μιλήσουν καί
 ἀν οἱ νόμοι οἱ θεῖκοι ἔδιναν τὸ δικαίωμα αὐτὸ στὸν τελευταῖο. Καί 106
 ἔχω γιὰ ἀπόδειξη τίς ἴδιες τοὺς τίς πράξεις: Ὁ πατέρας σου εἶχε
 σχέσεις θαυμάσιες μὲ ὅλες τίς πόλεις ποὺ σοῦ λέω τώρα νὰ τίς προσέ-
 ξης ιδιαίτερα. Ὁ ἰδρυτὴς πάλι τῆς δυναστείας σας, ποὺ εἶχε φιλο-
 δοξία μεγαλύτερη ἀπὸ τοὺς συμπολίτες του καὶ θέλησε νὰ κάμῃ μο-
 ναρχία, δὲ σκέφτηκε μὲ ὅμοιο τρόπο ὅπως ὅλοι ὅσοι κινουῦνται ἀπὸ
 τέτοιες φιλοδοξίες. Αὐτοὶ δηλαδή ἀποχτοῦν αὐτὴ τὴν ἐξουσία δη- 107
 μιουργώντας ταραχές καὶ σφαγές στὶς πόλεις τοὺς, ἐνῶ αὐτοὺς ἄφη-
 σε ἐντελῶς ἡσυχες τίς ἐλληνικὲς πόλεις καὶ φρόντισε νὰ ἐγκαταστήσῃ
 βασιλεία μονάχα στὴ Μακεδονία· γιατί ἤξερε πὼς οἱ Ἕλληνες δὲν
 ἔχουν συνηθίσει νὰ ὑπομένουν μοναρχίες, ἐνῶ οἱ ἄλλοι λαοὶ δὲν εἶναι
 καὶ σέ θέση νὰ ρυθμίσουν τὴ ζωὴ τοὺς χωρὶς αὐτὸ τὸ εἶδος ἐξουσίας.
 Καὶ ἀκριβῶς γιατί εἶχε βαθιὰ ἐπίγνωση αὐτῶν, ἡ δικιὰ του ἡ βασι- 108
 λεῖα ξεχώριζε πολὺ ἀπὸ τίς ἄλλες: Εἶναι ὁ μόνος Ἕλληνας ποὺ δὲ
 βρῆκε σωστὸ νὰ γίνῃ ὁ μονάρχης στὴν ἴδια τὴ φυλὴ του, γι' αὐτὸ καὶ
 μπόρεσε νὰ ἀποφύγῃ τοὺς κινδύνους ποὺ φέρνει ἡ μοναρχία. Εἶναι
 ἄλλωστε γνωστὸ πὼς ὅσοι ἐπιχείρησαν νὰ ἐπιβάλουν κάτι τέτοιο
 στὴν Ἑλλάδα, ὄχι μονάχα οἱ ἴδιοι καταστράφηκαν, ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ
 γενιὰ τοὺς ἐξαφανίστηκε ἐντελῶς, ἐνῶ ἐκεῖνος πέρασε μιὰ ζωὴ
 εὐτυχισμένη χωρὶς ἄλλο καὶ στὴ γενιὰ του κληροδότησε τίς ἴδιες
 λαμπρές τιμὲς ποὺ εἶχε χαρῇ καὶ ὁ ἴδιος.

Καὶ ὅσο γιὰ τὸν Ἡρακλῆ, ὅλοι ὕμνουῦν τὴν παλικάριά καὶ ἀπα- 109
 ριθμοῦν τὰ κατορθώματά του, ἀλλὰ γιὰ τίς ἀφθονες ψυχικὲς του ἀρε-
 τές οὔτε ἓνας, ποιητὴς ἢ πεζογράφος, δὲν ἔκανε ποτὲ κανένα λόγο.
 Ὡστόσο ἐγὼ βλέπω ἐδῶ θαυμάσιο ὕλικό, ἀνεκμετάλλευτο ἐντελῶς,
 ὄχι ἀσήμαντο οὔτε ἄγονο, ἀλλὰ κατάμεστο ἀπὸ εὐκαιρίες γιὰ ἐπαί-
 νους καὶ πράξεις λαμπρές, ὕλικό ποὺ περιμένει ρήτορα ἱκανό, γιὰ νὰ
 μπορέσῃ νὰ τὸ προβάλῃ ἀξία. Ἄν εἶχα ἀσχοληθῇ νεώτερος μὲ αὐ- 110
 τό, εὐκόλα θά ἀπόδειχνα πὼς ὁ δικός σας πρόγονος ὅλους τοὺς προη-
 γούμενους τοὺς εἶχε ξεπεράσει στὴ φρόνηση, στὶς εὐγενικὲς φιλο-
 δοξίες καὶ στὴ δικαιοσύνη ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι στὴ σωμα-
 τικὴ ρώμη. Τώρα ὅμως ποὺ καταπιάστηκα μὲ αὐτὸ τὸ θέμα καὶ εἶδα
 τὸ πλῆθος τῶν ἀρετῶν ποὺ πρέπει νὰ ἐκθέσω, τὰ ἔβαλα μὲ τὴ σημερι-
 νή μου ἀδυναμία καὶ ἔνωσα καλὰ πὼς θά ἔπρεπε ὁ λόγος μου νὰ πά-

μὲν οὖν ἄλλων ἀπέστην διὰ τὰς αἰτίας ταύτας, μίαν δὲ προᾶν ἐξ αὐτῶν ἔλαβον, ἥπερ ἦν προσήκουσα μὲν καὶ πρέπουσα τοῖς προειρημέ- νοις, τὸν δὲ καιρὸν ἔχουσα μάλιστα σύμμετρον τοῖς νῦν λεγομένοις.

- 111 Ἐκεῖνος γὰρ ὁρῶν τὴν Ἑλλάδα πολέμων καὶ στάσεων καὶ πολλῶν ἄλλων κακῶν μεστὴν οὔσαν, παύσας ταῦτα καὶ διαλλάξας τὰς πόλεις πρὸς ἀλλήλας, ὑπέδειξε τοῖς ἐπιγιγνομένοις μεθ' ὧν χρὴ καὶ πρὸς οὓς δεῖ τοὺς πολέμους ἐκφέρειν. Ποιησάμενος γὰρ στρατεῖαν ἐπὶ Τροίαν, ἥπερ εἶχε τότε μεγίστην δύναμιν τῶν περὶ τὴν Ἀσίαν, τοσοῦτον διήνεγκε τῇ στρατηγίᾳ τῶν πρὸς τὴν αὐτὴν ταύτην ὕστερον
- 112 πολεμησάντων, ὅσον οἱ μὲν μετὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων δυνάμεως ἐν ἔτεσι δέκα μόλις αὐτὴν ἐξεπολιόρκησαν, ὁ δ' ἐν ἡμέραις ἐλάττω- σιν ἢ τοσαύταις καὶ μετ' ὀλίγων στρατεύσας ῥαδίως αὐτὴν κατὰ κρά- τος εἶλεν. Καὶ μετὰ ταῦτα τοὺς βασιλέας τῶν ἐθνῶν τῶν ἐφ' ἐκατέ- ρας τῆς ἡπείρου τὴν παραλίαν κατοικοῦντων ἅπαντας ἀπέκτεινεν· οὓς οὐδέποτε ἂν διέφθειρεν, εἰ μὴ καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῶν ἐκράτη- σεν. Ταῦτα δὲ πράξας τὰς στήλας τὰς Ἡρακλέους καλουμένας ἐποι- ῆσατο, τρόπαιον μὲν τῶν βαρβάρων, μνημεῖον δὲ τῆς ἀρετῆς τῆς αὐτοῦ καὶ τῶν κινδύνων, ὅρους δὲ τῆς τῶν Ἑλλήνων χώρας.

- 113 Τούτου δ' ἕνεκά σοι περὶ τούτων διηλθον, ἵνα γνῷς ὅτι σε τυγχάνω τῷ λόγῳ παρακαλῶν ἐπὶ τοιαύτας πράξεις, ὥς ἐπὶ τῶν ἔρ- γων οἱ πρόγονοί σου φαίνονται καλλίστας προκρίναντες. Ἄπαντας μὲν οὖν χρὴ τοὺς νοῦν ἔχοντας τὸν κράτιστον ὑποσημαμένους πει- ρᾶσθαι γίγνεσθαι τοιούτους, μάλιστα δὲ σοὶ προσήκει. Τὸ γὰρ μὴ δεῖν ἄλλοτεροῖς χρησθαι παραδείγμασιν ἀλλ' οἰκεῖον ὑπάρχειν, πῶς οὐκ εἰκὸς ὑπ' αὐτοῦ σε παροξύνεσθαι καὶ φιλονικεῖν, ὅπως τῷ προγόνῳ
- 114 σωτὸν ὅμοιον παρασκευάσεις; Λέγω δ' οὐχ ὥς δυνησόμενον ἀπά- σας σε μιμήσασθαι τὰς Ἡρακλέους πράξεις, — οὐδὲ γὰρ ἂν τῶν θεῶν ἔνιοι δυνῆθεῖεν — ἀλλὰ κατὰ γὰρ τὸ τῆς ψυχῆς ἥθος καὶ τὴν φιλάνθρω-

ρη ἔκταση τοῦλάχιστο διπλάσια ἀπὸ αὐτὸν ποῦ τώρα ἐστὶ διαβάζεις. Ἔτσι, γιὰ τὸ λόγο ποῦ ἄκουσες, ὅλα τὰ ἄλλα θέματα τὰ ἄφησα κατὰ μέρος, καὶ ἀνάλαβα νὰ ἐκθέσω μιὰ μόνο πράξη, σχετικὴ καὶ ταιριαστὴ μὲ ὅσα ὡς τώρα εἶπα καὶ ἐντελῶς ἐπίκαιρη μὲ ὅσα τώρα λέω.

Ὁ Ἡρακλῆς, θέλω νὰ πῶ, ποῦ ἔβλεπε τὴν Ἑλλάδα νὰ εἶναι γε- 111
μάτη πολέμους καὶ ταραχές, ἐπαναστάσεις καὶ συμφορὲς κάθε λογῆς, ἔβαλε τέρμα σὲ ὅλα αὐτὰ καὶ συμφιλίωσε τὶς πόλεις μεταξὺ τους· καὶ ἔδειξε στὶς ἐπόμενες γενιὲς ποιούς πρέπει νὰ ἔχουν γιὰ συμμάχους καὶ μὲ ποιούς πρέπει νὰ πολεμοῦν⁸⁸. Ἐκαμε μάλιστα ἐκστρατεία κατὰ τῆς Τροίας, ποῦ εἶχε τότε τὴν πιὸ μεγάλη δύναμη ἀνάμεσα στὶς πόλεις τῆς Ἀσίας· καὶ τόσο πολὺ ξεπέρασε σὰ στρατηγὸς τοὺς Ἕλληνες ποῦ ἀργότερα πολέμησαν αὐτὴ τὴν ἴδια πόλη, ὥστε οἱ 112
τελευταῖοι, μὲ ὅλη τὴ δύναμη τῶν Ἑλλήνων ἐνωμένη, ὕστερα ἀπὸ δέκα χρόνια ὀλόκληρα, μόλις καὶ μετὰ βίας κατάφεραν νὰ ἐκπορθήσουν τὴν Τροία, ἐνῶ αὐτὸς μὲ λιγοστοὺς συντρόφους τοῦ μονάχα, μέσα σὲ λιγότερες ἀκόμα καὶ ἀπὸ δέκα μέρες, εὐκόλα τὴν κυρίευσε ὀλοκληρωτικά. Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὸ σκότωσε ὅλους τοὺς βασιλιάδες ποῦ κατοικοῦσαν στὰ παράλια καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ ἡπείρους, καὶ αὐτοὺς δὲ θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ τοὺς ἐξοντώσῃ, ἂν δὲ νικοῦσε πρῶτα τὸ στρατό τους. Ὑστερα ἀπὸ τὰ κατορθώματα αὐτά, ἔστησε τὶς γνωστὲς Ἡράκλειες στήλες, λαμπρὸ τρόπαιο γιὰ τὴν καταστροφή τῶν βαρβάρων, μνημεῖο γιὰ τὴν παλικάριά καὶ γιὰ ὅλους τοὺς κινδύνους ποῦ ἀντιμετώπισε, σύνορο τέλος γιὰ τὴ χώρα τῶν Ἑλλήνων.

Ὅλα αὐτὰ σοῦ τὰ εἶπα, γιὰ νὰ νιώσης καλὰ πῶς μὲ τὸ λόγο μου 113
σὲ παρακινῶ σὲ ἔργα τέτοια, ποῦ οἱ πρόγονοί σου μὲ τὶς πράξεις τους τὰ κατακύρωσαν καὶ τὰ θεώρησαν λαμπρότερα.

Ὅλοι βέβαια οἱ ἄνθρωποι ποῦ εἶναι γνωστικοὶ ἔχουν τὴν ὑποχρέωση νὰ προβάλλουν σὰν ὑπόδειγμα τὸν πιὸ μεγάλο ἥρωα καὶ νὰ καταβάλλουν φιλότιμες προσπάθειες, γιὰ νὰ τοῦ μοιάσουν· αὐτὸ ὅμως ταιριάζει περισσότερο σ' ἐσένα. Τὸ γεγονὸς δηλαδὴ ὅτι δὲν εἶσαι ἀναγκασμένος νὰ καταφύγῃς σὲ ξένα παραδείγματα, ἀλλὰ ἔχεις λαμπρὸ παράδειγμα μὲς στὸ δικό σου σπιτικό, μήπως δὲν εἶναι φυσικὸ νὰ σὲ παρακινήσῃ καὶ νὰ σὲ φιλοτιμήσῃ νὰ τοῦ μοιάσῃς;

Δὲ λέω βέβαια πῶς εἶναι εὐκόλο νὰ μιμηθῇς ὅλες τὶς πράξεις τοῦ 114
Ἡρακλῆ — καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς θεοὺς ἀκόμα δὲ θὰ μπορούσαν νὰ τὸ κάμουν. Στὸ ἦθος καὶ στὸ χαρακτήρα ὅμως, στὴν ἀγάπη ποῦ εἶχε

πίαν καὶ τὴν εὐνοίαν ἣν εἶχεν εἰς τοὺς Ἕλληνας, δύναι' ἂν ὁμοιωθῇ-
 ναι τοῖς ἐκείνου βουλήμασιν. Ἔστι δέ σοι πεισθέντι τοῖς ὑπ' ἐμοῦ
 115 λεγομένοις τυχεῖν δόξης οἷας ἂν αὐτὸς βουλευθῇς· ῥάδιον γάρ ἐστιν
 ἐκ τῶν παρόντων κτήσασθαι τὴν καλλίστην ἥπερ ἐξ ὧν παρέλαβες ἐπὶ
 τὴν νῦν ὑπάρχουσαν προελθεῖν. Σκέψαι δ' ὅτι σε τυγχάνω παρακα-
 λῶν ἐξ ὧν ποιήσει τὰς στρατείας οὐ μετὰ τῶν βαρβάρων ἐφ' οὗς οὐ
 δίκαιόν ἐστιν, ἀλλὰ μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τούτους πρὸς οὗς προσή-
 κει τοὺς ἅφ' Ἡρακλέους γεγονότας πολεμεῖν.

116 Καὶ μὴ θαυμάσης εἰ διὰ παντός σε τοῦ λόγου πειρῶμαι
 προτρέπειν ἐπὶ τε τὰς εὐεργεσίας τὰς τῶν Ἑλλήνων καὶ πραότητα
 καὶ φιланθρωπίαν· ὁρῶ γὰρ τὰς μὲν χαλεπότητας λυπηρὰς οὕσας καὶ
 τοῖς ἔχουσι καὶ τοῖς ἐντυγχάνουσιν, τὰς δὲ πραότητας οὐ μόνον ἐπὶ
 117 τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἄλλων ζώων ἀπάντων εὐδοκιμούσας, ἀλ-
 λά καὶ τῶν θεῶν τοὺς μὲν τῶν ἀγαθῶν αἰτίους ἡμῖν ὄντας Ὀλυμπίους
 προσαγορευομένους, τοὺς δ' ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς καὶ ταῖς τιμωρίαις
 τεταγμένους δυσχερεστέρας τὰς ἐπωνυμίας ἔχοντας, καὶ τῶν μὲν καὶ
 τοὺς ιδιώτας καὶ τὰς πόλεις καὶ νεῶς καὶ βωμοὺς ἰδρυμένους, τοὺς δ'
 οὐτ' ἐν ταῖς εὐχαῖς οὐτ' ἐν ταῖς θυσίαις τιμωμένους, ἀλλ' ἀποπομπὰς
 118 αὐτῶν ἡμᾶς ποιουμένους. Ὡν ἐνθυμούμενον ἐθίζειν σαντὸν χρῆ
 καὶ μελετᾶν ὅπως ἔτι μᾶλλον ἢ νῦν τοιαύτην ἅπαντες περὶ σοῦ τὴν
 γνώμην ἔξουσιν. Χρῆ δὲ τοὺς μείζονος δόξης τῶν ἄλλων ἐπιθυμοῦν-
 τας περιβάλλεσθαι μὲν τῇ διανοίᾳ τὰς πράξεις, δυνατὰς μὲν, εὐχῇ
 δ' ὁμοίας, ἐξεργάζεσθαι δὲ ζητεῖν αὐτάς, ὅπως ἂν οἱ καιροὶ παραδι-
 δῶσιν.

119 Ἐκ πολλῶν δ' ἂν κατανοήσεις ὅτι δεῖ τοῦτον τὸν τρόπον
 πράττειν, μάλιστα δ' ἐκ τῶν Ἰάσονι συμβάντων. Ἐκεῖνος γὰρ οὐδὲν
 τοιοῦτον οἶον σὺ κατεργασάμενος μεγίστης δόξης ἔτυχεν, οὐκ ἐξ

για τὸν ἄνθρωπο, στὴν ἀφοσίωση ποὺ ἔδειχνε στοὺς Ἕλληνες, θὰ μπορούσες νὰ τοῦ μοιάσης στὶς προθέσεις του. Καὶ εἶναι στὸ χέρι σου νὰ βοῇς τῇ δόξᾳ ποὺ ποθεῖς, ἂν φυσικὰ μὲ ἀκούσης. Εἶναι πιὸ εὐκο- 115
λο νὰ φτάσης στὴν πιὸ μεγάλη δόξα ἀπὸ τὴν κατάσταση ποὺ ἔχεις σήμερα, παρὰ νὰ ρθῇς ἐδῶ ποὺ βρίσκεσαι ἀπὸ τὴν κατάσταση ποὺ κληρονόμησες ὁ ἴδιος. Σημείωσε ἀκόμα πῶς σὲ παρακινῶ σὲ πρά-
ξεις ποὺ θὰ σὲ ὀδηγήσουν σὲ ἐκστρατεία ὅχι βέβαια μαζὶ μὲ τοὺς βαρβάρους ἐνάντια σ' αὐτοὺς ποὺ δὲν εἶναι σωστό, ἀλλὰ μὲ ὅλους μαζὶ τοὺς Ἕλληνες ἐνάντια στοὺς βαρβάρους, ποὺ ἔχουν χρέος νὰ τοὺς πολεμοῦν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ἡρακλῆ.

Καὶ οὔτε νὰ παραξενευτῇς ποὺ σὲ ὀλόκληρο τὸ λόγο μου προ- 116
σπαθῶ νὰ σὲ παρακινήσω νὰ εὐεργετῇς τοὺς Ἕλληνες καὶ νὰ τοὺς δει-
χνης ἀνθρωπιὰ καὶ καλοσύνη. Βλέπω καλὰ ὅτι ὁ τρόπος ὁ κακὸς εἶ-
ναι βαρὺς τόσο γιὰ κεῖνον ποὺ τὸν ἔχει, ὅσο καὶ γιὰ ὅποιον εἶναι ἀναγ-
κασμένος νὰ τὸν ὑποστῇ· ἀντίθετα ἡ καλοσύνη ἔχει καλὴ ἀπήχηση
ὅχι μονάχα στοὺς ἀνθρώπους καὶ σὲ ὅλους γενικὰ τοὺς ζωντανοὺς ὀργα-
νισμούς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς θεοὺς ἀκόμα, ὅσους χαρίζουν στοὺς ἀνθρώ- 117
πους τὰ ἀγαθὰ, τοὺς ὀνομάζουμε εὐλαβικὰ Ὀλύμπιους, ἐνῶ ἐκεῖνους ποὺ ἔχουν ἀναλάβει τίς συμφορὲς καὶ τίς τιμωρίες μας τοὺς ἀποδίδουμε ὀνόματα βαριά. Στους πρώτους πολιτεία καὶ ἰδιῶτες ἀφιερώνουν ναοὺς καὶ στήνουν εὐλαβικὰ βωμοὺς, ἐνῶ τοὺς ἄλλους οὔτε στὶς προσευχὲς μας οὔτε καὶ στὶς θρησκευτικὲς γιορτὲς μας τοὺς τιμοῦμε — μονάχα προσπαθοῦμε νὰ ξορκίσουμε τὸ κακὸ ποὺ εἶναι σὲ θέση νὰ μᾶς κάνουν.

Αὐτὰ νὰ ἔχης στὸ νοῦ σου καὶ κάθε μέρα νὰ πασχίζης καὶ νὰ με- 118
λετᾷς τὸν τρόπο, πῶς θὰ ἀποκτήσουν οἱ ἄνθρωποι γιὰ σένα ἀκόμα περισσότερο μιὰ τέτοια λαμπρὴ γνώμη. Εἶναι ἀνάγκη μάλιστα οἱ ἄν-
θρωποι ποὺ ἐπιθυμοῦν δόξα πιὸ μεγάλη ἀπὸ τοὺς ἄλλους, νὰ συλλαμ-
βάνουν πρῶτα μὲ τὸ νοῦ τους πράξεις ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ πραγματο-
ποιηθοῦν, ὅμως ἀγγίζουσιν τὰ ὅρια μιᾶς τολμηρῆς εὐχῆς⁸¹, καὶ ὕστερα μὲ ἐπιμονὴ καὶ μὲ συνέπεια νὰ ἐπιδιώκουν τὴν πραγματοποίησή
τους, ὅσο βέβαια οἱ περιστάσεις τὸ ἐπιτρέψουν.

ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑΣ

Ἄφθονα παραδείγματα θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ σὲ βοηθήσουν νὰ ἀντι- 119
ληφθῇς καλὰ πῶς πρέπει νὰ ἐνεργῇς μόνο μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ἰδίως ὅμως ἡ περίπτωσις τοῦ Ἰάσονα⁸⁵. Ἐκεῖνος, ποὺ τίποτα ἀξιόλογο δὲν

⁸¹ Ἰδανικὴ λύση τοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος τῆς Ἑλλάδας.

- ὣν ἔπραξεν ἀλλ' ἐξ ὧν ἔφησεν· ἐποιεῖτο γὰρ τοὺς λόγους ὡς εἰς τὴν ἡ-
 120 πειρον διαβησόμενος καὶ βασιλεῖ πολεμήσων. "Οπου δ' Ἰάσων λόγω
 μόνον χρησάμενος οὕτως αὐτὸν ἠῤῃσεν, ποίαν τινὰ χρῆ προσδοκᾶν πε-
 ρὶ σοῦ γνώμην ἅπαντας ἔξειν, ἣν ἔργω ταῦτα πράξης καὶ μάλιστα μὲν
 πειραθῆς ὅλην τὴν βασιλείαν ἀνελεῖν, εἰ δὲ μὴ, χώραν ὅτι πλείστην ἀ-
 φορίσασθαι καὶ διαλαβεῖν τὴν Ἀσίαν, ὡς λέγουσί τινες, ἀπὸ Κιλικίας
 μέχρι Σινώπης, πρὸς δὲ τούτοις κτίσαι πόλεις ἐπὶ τούτῳ τῷ τόπῳ καὶ
 κατοικίσαι τοὺς νῦν πλανωμένους δι' ἔνδειαν τῶν καθ' ἡμέραν καὶ λυ-
 121 μαινομένων οἷς ἂν ἐντύχωσιν. Οὗς εἰ μὴ παύσομεν ἀθροισμέ-
 νους βίον αὐτοῖς ἱκανὸν πορίσαντες, λήσουσιν ἡμᾶς τοσοῦτοι γενόμε-
 νοι τὸ πλῆθος ὥστε μηδὲν ἤττον αὐτοὺς εἶναι φοβεροὺς τοῖς Ἑλλησιν
 ἢ τοῖς βαρβάροις· ὧν οὐδεμίαν ποιούμεθα πρόνοιαν, ἀλλ' ἀγνοοῦ-
 122 μεν κοινὸν φόβον καὶ κίνδυνον ἅπασιν ἡμῖν ἀξανατόνον. Ἔστιν
 οὖν ἀνδρὸς μέγα φρονούντος καὶ φιλέλληνος καὶ πορρωτέρω τῶν ἄλ-
 λων τῇ διανοίᾳ καθορῶντος, ἀποχρησάμενον τοῖς τοιούτοις πρὸς τοὺς
 βαρβάρους καὶ χώραν ἀποτεμόμενον τοσαύτην ὅσῃν ὀλίγῳ πρότερον
 εἰρήκαμεν, ἀπαλλάξαι τε τοὺς ξενιτενομένους τῶν κακῶν ὧν αὐτοὶ τ'
 ἔχουσι καὶ τοῖς ἄλλοις παρέχουσιν, καὶ πόλεις ἐξ αὐτῶν συστήσαι καὶ
 ταύταις ὀρίσαι τὴν Ἑλλάδα καὶ προβαλέσθαι πρὸ πάντων ἡμῶν.
 123 Ταῦτα γὰρ πράξας οὐ μόνον ἐκείνους εὐδαίμονας ποιήσεις,
 ἀλλὰ καὶ πάντας ἡμᾶς εἰς ἀσφάλειαν καταστήσεις. Ἦν δ' οὖν τούτων
 διαμάρτης, ἀλλ' ἐκεῖνό γε θραδίως ποιήσεις, τὰς πόλεις τὰς τὴν Ἀσίαν
 κατοικοῦσας ἐλευθερώσεις. "Οτι δ' ἂν τούτων πρᾶξαι δυναθῆς
 ἢ καὶ μόνον ἐπιχειρήσης, οὐκ ἔσθ' ὅπως οὐ μᾶλλον τῶν ἄλ-
 λων εὐδοκιμήσεις, καὶ δικαίως ἦν περ αὐτός τ' ἐπὶ ταῦθ' ὁρμήσης

ἔκαμε — ἀντίθετα μ' ἐσένα — ἀπόχτησε δόξα πολὺ μεγάλη ὅχι ἀπὸ τὰ ἔργα του, μονάχα ἀπὸ τὰ λόγια του: Ὑποσχόταν πὼς θὰ περάσῃ στὴν Ἀσία καὶ ὅτι θὰ πολεμήσῃ μὲ τὸ βασιλιά τῶν βαρβάρων! Ἀ- 120
 φοῦ λοιπὸν ὁ Ἰάσωνας μονάχα μὲ τὰ λόγια του ἀπόχτησε μιὰ τέτοια φήμη ἐξαιρετὴ, ποιά γνώμη λὲς νὰ ἔχουνε γιὰ σένα ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἂν ὅλα αὐτὰ τὰ κήνῃς πραγματικότητα; Ἄν προσπαθήσῃς ὅλο τὸ βασίλειο τῶν Περσῶν νὰ καταστρέψῃς ἢ τοῦλάχιστο νὰ τοὺς ἀποσπά-
 σῃς ὅσο γίνεται μεγαλύτερο χῶρο καὶ νὰ τοὺς πάρῃς τὴν Ἀσία, ὅπως ὑποστηρίζουν μερικοί, ἀπὸ τὴ Σινώπη μέχρι τὴν Κιλικία; Καὶ ἀκόμα ἂν θὰ χτίσῃς πόλεις μέσα στὴν περιοχὴ αὐτὴ καὶ ἂν ἐγκαταστήσῃς αὐτοὺς ποὺ τώρα ἄθλιοι καὶ πεινασμένοι γυρνοῦν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ⁸⁸ καὶ 121
 ποδίσουμε νὰ αὐξήθω, παρέχοντάς τους ἀπλόχερα τὰ μέσα τῆς ζωῆς, οὔτε ποὺ θὰ τὸ καταλάβουμε πότε θὰ γίνουν τόσο πολλοί, ὥστε νὰ εἶναι τὸ ἴδιο ἐπικίνδυνοι στοὺς Ἕλληνες ὅσο καὶ στοὺς βαρβάρους. Ὅλα αὐτὰ δὲ μᾶς ἀπασχολοῦν καὶ δὲν παίρνουμε εἰδησὴ πὼς ὁλοένα γιγαντώνει καὶ μᾶς ἀπειλεῖ μιὰ κοινὴ φοβέρα καὶ ἓνας κίν-
 δυνος γιὰ ὅλους μας. Ὁ ἄντρας ὅμως ποὺ ἔχει εὐγενικὲς φιλοδοξίες, 122
 ποὺ ἀγαπᾷ πολὺ τοὺς Ἕλληνες καὶ βλέπει μὲ καθάριο μάτι πὺ πέρα ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἔχει ὅπωςδήποτε ὑποχρέωσιν νὰ χρησιμοποι-
 ῇσιν θετικὰ τέτοιους ἀνθρώπους ἐνάντια στοὺς βαρβάρους· ὕστερα νὰ ἀποσπάσῃ ὅση χώρα εἴπαμε παραπάνω καὶ νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτοὺς ποὺ παίρνουν ἀπὸ ἀνάγκη τῆς ξενιτιᾶς τὸ δρόμο καὶ ἀπὸ τὰ δεινὰ ποὺ ἀντιμετωπίζουν οἱ ἴδιοι καὶ ἀπὸ αὐτὰ ποὺ προξενοῦν στοὺς ἄλ-
 λους· τέλος μὲ αὐτοὺς νὰ ἰδρῦσιν πόλεις, ποὺ θὰ εἶναι τὰ σύνορα τῆς χώρας μας καὶ τὰ προπύργια γιὰ τὴν ἀσφάλεια ὅλων μας.

Καὶ μὲ τίς πράξεις σου αὐτὲς ὅχι μονάχα σὲ κείνους θὰ φέρῃς 123
 εὐτυχία, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅλους μας θὰ ἐξασφαλίσῃς τὴν ἄνεσιν καὶ τὴ σιγουριά! Καὶ ἂν ὅμως δὲ φτάσῃς σ' αὐτὸ τὸ ποθητὸ ἀποτέλε-
 σμα, εἶναι βέβαιο πὼς εὐκόλα θὰ κατορθώσῃς τὸ ἄλλο: Νὰ λευτερώ-
 σῃς δηλαδὴ τίς ἐλληνικὲς πόλεις στὴν Ἀσία. Τέλος, ὅ,τι καὶ νὰ ἐπι-
 τύχῃς ἀπὸ αὐτὰ, ἀκόμα καὶ νὰ τὰ ἐπιχειρήσῃς μόνο, δὲν εἶναι δυνα-
 τὸ νὰ μὴν ἀποκτήσῃς φήμην πὺ μεγάλη ἀπὸ τοὺς ἄλλους, καὶ μὲ ὅλο
 σου τὸ δίκιο, ἀφοῦ καὶ ἐσὺ ὁ ἴδιος θὰ κινηθῇς δραστήρια πρὸς τὸ σκο-
 πὸ αὐτὸ, μὰ καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες θὰ προσπαθήσῃς νὰ τοὺς ξε-
 σηκώσῃς.

- 124 καὶ τοὺς Ἑλλήνας προτρέψης. Ἐπεὶ νῦν γε τίς οὐκ ἂν εἰκότως
τὰ συμβεβηκότα θανμάσειε καὶ καταφρονήσειεν ἡμῶν, ὅπου παρὰ
μὲν τοῖς βαρβάροις, οὓς ὑπειλήφαμεν μαλακοὺς εἶναι καὶ πολέμων
ἀπείρους καὶ διεφθαρμένους ὑπὸ τῆς τρυφῆς, ἄνδρες ἐγγεγόνασιν οἱ
τῆς Ἑλλάδος ἄρχειν ἡξίωσαν, τῶν δ' Ἑλλήνων οὐδεὶς τοσοῦτον
125 πεφρόνηκεν ὥστ' ἐπιχειρῆσαι τῆς Ἀσίας ἡμᾶς ποιῆσαι κυρίους,
ἀλλὰ τοσοῦτον αὐτῶν ἀπολελειμμένοι τυγχάνομεν ὥστ' ἐκείνοι μὲν
οὐκ ὤκησαν οὐδὲ προὔπαρξαι τῆς ἔχθρας τῆς πρὸς τοὺς Ἑλλήνας,
ἡμεῖς δ' οὐδ' ὑπὲρ ὧν κακῶς ἐπάθομεν ἀμύνεσθαι τολμῶμεν αὐτούς,
ἀλλ' ὁμολογούντων ἐκείνων ἐν ᾗπασι τοῖς πολέμοις μήτε στρατιώ-
τας ἔχειν μήτε στρατηγούς μήτ' ἄλλο μηδὲν τῶν εἰς τοὺς κινδύ-
126 νους χρησίμων, ἀλλὰ ταῦτα πάντα παρ' ἡμῶν μεταπεμπομένων, εἰς
τοῦθ' ἤκομεν ἐπιθυμίας τοῦ κακῶς ἡμᾶς αὐτοὺς ποιεῖν ὥστ' ἐξὸν ἡ-
μῖν τὰ κείνων ἀδεῶς ἔχειν, πρὸς ἡμᾶς τ' αὐτοὺς περὶ μικρῶν πολεμοῦ-
μεν καὶ τοὺς ἀφισταμένους τῆς ἀρχῆς τῆς βασιλείας συγκαταστρε-
φόμεθα καὶ λεληθάμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἐνίοτε μετὰ τῶν πατρικῶν
ἐχθρῶν τοὺς τῆς αὐτῆς συγγενείας μετέχοντας ἀπολλύναι ζητοῦντες.
- 127 Διὸ καὶ σοὶ νομίζω συμφέρειν οὕτως ἀνάνδρως διακειμένων
τῶν ἄλλων προστῆναι τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς ἐκεῖνον. Προσῆκει δὲ
τοῖς μὲν ἄλλοις τοῖς ἅφ' Ἡρακλέους πεφυκόσι καὶ τοῖς ἐν πολιτείᾳ
καὶ νόμοις ἐνδεδεμένοις ἐκείνην τὴν πόλιν στέργειν ἐν ἣ τυγχάνουσι
κατοικοῦντες, σὲ δ' ὥσπερ ἄφετον γεγεννημένον ἄπασαν τὴν Ἑλλάδα
πατρίδα νομίζειν, ὥσπερ ὁ γεννήσας ὑμᾶς καὶ κινδυνεύειν ὑπὲρ αὐ-
τῆς ὁμοίως, ὥσπερ ὑπὲρ ὧν μάλιστα σπονδάζεις.
- 128 Ἴσως δ' ἂν τινες ἐπιτιμῇσαί μοι τολμήσειαν τῶν οὐδὲν ἄλλο δυ-
ναμένων ἢ τοῦτο ποιεῖν, ὅτι σὲ προειλόμην παρακαλεῖν ἐπὶ τὴν στρα-
τείαν τὴν ἐπὶ τοὺς βαρβάρους καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τὴν τῶν Ἑλλήνων,
129 παραλιπὼν τὴν ἑμᾶντοῦ πόλιν. Ἐγὼ δ' εἰ μὲν πρὸς ἄλλους τινὰς
πρότερον ἐπεχείρουν διαλέγεσθαι περὶ τούτων ἢ πρὸς τὴν πατρίδα

Ποιός τάχα τώρα δὲ θὰ ἐνιωθε ἀπορία μὲ αὐτὰ ποὺ ἔχουν συμ- 124
βῇ, ποιός δὲ θὰ μᾶς περιφρονοῦσε, ἀφοῦ μέσα στοὺς βαρβάρους, ποὺ
ὅλοι μας τοὺς θεωροῦμε μαλθακοὺς καὶ ἀνίκανους γιὰ πόλεμο, διε-
φθαρμένους ἀπὸ τὴν πολυτέλεια, βρέθηκαν ἄνθρωποι ποὺ φιλοδό-
ξησαν νὰ κυβερνησουνε τοὺς "Ελλήνες, ἐνῶ μέσα στοὺς "Ελλήνες οὔτε
ἓνας δὲν εἶχε τὴν περήφανη αὐτὴ φιλοδοξία νὰ μᾶς κἀνὴ ἀφέντες τῆς
'Ασίας; Καὶ εἴμαστε τόσο πιὸ πίσω ἀπὸ κείνους, ὥστε, ἐνῶ αὐτοὶ 125
δὲν ἐνίωσαν κανένα δισταγμὸ νὰ ἀρχίσουν πρῶτοι τὶς ἐχθροπραξίες
ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, ἐμεῖς δὲν ἔχουμε τὴν τόλμη οὔτε νὰ ἀνταπο-
δώσουμε τὶς συμφορὲς ποὺ πάθαμε. Καί, ἐνῶ ἐκεῖνοι παραδέχονται
ὅτι σὲ ὅλους τοὺς πολέμους δὲν εἶχαν μῆτε στρατιῶτες μῆτε στρατη-
γοὺς μῆτε καὶ τίποτα ἄλλο ἀπὸ ὅσα θεωροῦνται ἀπαραίτητα στὸν πό-
λεμο καὶ ὁμολογοῦν πῶς ὅλα αὐτὰ τὰ προμηθεύονται ἀπὸ μᾶς⁸⁷, ἐμεῖς 126
ἔχομε φτάσει σὲ τέτοιο πάθος νὰ κάνουμε κακὸ στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό
μας, ὥστε, μόλο ποὺ εἶναι στὸ χέρι μας νὰ ἔχουμε χωρὶς κανένα κίν-
δυνο ὅλα τὰ ἀγαθὰ τῶν βαρβάρων, ἀλληλοφαγωνόμαστε γιὰ ἀσήμαντα
ζητήματα, τοὺς βοηθοῦμε νὰ ὑποτάξουν πάλι ὅσους ἀποστατοῦν ἀπὸ
τὴν ἐξουσία τοῦ βασιλιᾶ καὶ οὔτε παίρνομε εἰδηση ὅτι πολλὲς φορὲς
ἐπιζητοῦμε τὸ κακὸ τῶν συγγενῶν μας στὸ πλευρὸ τῶν πατροπαρά-
δοτων ἐχθρῶν μας⁸⁸.

Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς νομίζω πῶς σοῦ συμφέρει νὰ ἀναλάβης τὴν 127
πρωτοβουλία γιὰ τὸν πόλεμο ἐνάντια στοὺς βαρβάρους, τῇ στιγμῇ
ποὺ ὅλοι οἱ ἄλλοι δείχνουν μιὰ φοβερὴ δειλία πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζή-
τημα. "Ολοὶ οἱ ἄλλοι, οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ἡρακλῆ, ποὺ ἔχουν δεθῇ μὲ ἓνα
πολίτευμα καὶ μὲ ὀρισμένους νόμους, ἔχουν ἴσως δικαίωμα νὰ ἀγα-
ποῦν τὴν πόλιν ποὺ τυχαίνει νὰ κατοικοῦν· ἐσὺ ὅμως, ποὺ εἶσαι —
μπορῶ νὰ πῶ — χωρὶς δεσμούς⁸⁹, ἔχεις χρέος νὰ θεωρῇς πατρίδα σου
ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἀκριβῶς ὅπως ὁ γενάρχης σας, καὶ νὰ ἀγωνίζε-
σαι γι' αὐτὴν μὲ τὸ ἴδιο πάθος, ὅπως γιὰ τὰ προσωπικὰ ζητήματα ποὺ
σὲ ἐνδιαφέρουν πιρσισότερο.

Δὲν ἀποκλείεται καὶ μερικοὶ — ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ δὲ μποροῦν δὲ 128
νὰ κάμνουν καὶ τίποτα ἄλλο — νὰ ἔχουν τὴν τόλμη νὰ μὲ κατηγορή-
σουν, ποὺ διάλεξα ἐσένα νὰ προβάλω στὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν
βαρβάρων καὶ στὴ φροντίδα τῶν Ἑλλήνων, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὴ
δικιὰ μας πόλιν. Ἄν βέβαια ἐγὼ ἐπιχειροῦσα νὰ μιλήσω γιὰ τὰ ζητή- 129
ματα αὐτὰ μὲ ἄλλους, προτοῦ νὰ ἀπευθυνθῶ στὴν πόλιν τὴ δικιὰ μας—

Γιατί ὁ συγ-
γραφέας ἀπευ-
θύνεται στὸ
Φίλιππο καὶ ὁ-
χι στὴν Ἀθή-
να.

- τὴν αὐτοῦ τὴν τρις τοὺς Ἑλληνας ἐλευθερώσασαν, δις μὲν ἀπὸ τῶν βαρ-
 βάρων, ἅπαξ δ' ἀπὸ τῆς Λακεδαιμονίων ἀρχῆς, ὁμολόγουν ἂν πλημ-
 μελεῖν· νῦν δ' ἐκείνην μὲν φανήσομαι πρώτην ἐπὶ ταῦτα προτρέπων ὡς
 ἡδυνάμην μετὰ πλείστης σπουδῆς, αἰσθανόμενος δ' ἔλαττον αὐτὴν
 φροντίζουσιν τῶν ὑπ' ἐμοῦ λεγομένων ἢ τῶν ἐπὶ τοῦ βήματος μαι-
 νομένων ἐκείνην μὲν εἶσα, τῆς δὲ πραγματείας οὐκ ἀπέστην.
- 130 Διὸ δικαίως ἂν με πάντες ἐπαινοῖεν, ὅτι τῇ δυνάμει ταύτῃ χρώμενος,
 ἦν ἔχων τυγχάνω, διατετέλεκα πάντα τὸν χρόνον πολεμῶν μὲν τοῖς
 βαρβάροις, κατηγορῶν δὲ τῶν μὴ τὴν αὐτὴν ἐμοὶ γνώμην ἐχόντων,
 προτρέπειν δ' ἐπιχειρῶν οὓς ἂν ἐλπίσω μάλιστα δυνήσεσθαι τοὺς μὲν
 Ἑλληνας ἀγαθόν τι ποιῆσαι, τοὺς δὲ βαρβάρους ἀφελέσθαι τὴν ὑπάρ-
- 131 χουσιν εὐδαιμονίαν. Διόπερ καὶ νῦν πρὸς σέ ποιοῦμαι τοὺς λό-
 γους, οὐκ ἀγνοῶν ὅτι τούτοις ὑπ' ἐμοῦ μὲν λεγομένοις πολλοὶ φθο-
 ρήσουσιν, τοῖς δ' αὐτοῖς τούτοις ὑπὸ σοῦ πραττομένοις ἅπαντες συν-
 ησθήσονται. Τῶν μὲν γὰρ εἰρημένων οὐδεὶς κεκοινώνηκεν, τῶν δ'
 ὠφελειῶν τῶν κατεργασθησομένων οὐκ ἔστιν ὅστις οὐκ οἰήσεται με-
 θεῖν.
- 132 Σκέψαι δ' ὡς αἰσχροὺς περιορᾷν τὴν Ἀσίαν ἄμεινον πρᾶτ-
 τουσαν τῆς Εὐρώπης καὶ τοὺς βαρβάρους εὐπορωτέρους τῶν Ἑλλή-
 νων ὄντας, ἔτι δὲ τοὺς μὲν ἀπὸ Κύρου τὴν ἀρχὴν ἔχοντας, ὃν ἡ μήτηρ
 εἰς τὴν ὁδὸν ἐξέβαλεν, βασιλέας μεγάλους προσαγορευομένους, τοὺς
 δ' ἄφ' Ἡρακλέους πεφνκότας, ὃν ὁ γεννήσας διὰ τὴν ἀρετὴν εἰς θεοὺς
 ἀνήγαγεν, ταπεινότεροις ὀνόμασιν ἢ κείνους προσαγορευομένους. Ὡν
 οὐδὲν ἑατέον οὕτως ἔχειν, ἀλλ' ἀναστρεπτέον καὶ μεταστατέον ἅπαντα
 ταῦτ' ἐστίν.
- 133 Εὖ δ' ἴσθι μηδὲν ἂν με τούτων ἐπιχειρήσαντά σε πείθειν,
 εἰ δυναστείαν μόνον καὶ πλοῦτον ἐώρων ἐξ αὐτῶν γενησόμενον· ἡγοῦ-
 μαι γὰρ τά γε τοιαῦτα καὶ νῦν σοι πλείω τῶν ἱκανῶν ὑπάρχειν, καὶ
 πολλὴν ἀπληστίαν ἔχειν ὅστις προαιρεῖται κινδυνεύειν ὥστ' ἢ ταῦτα
- 134 λαβεῖν ἢ στερεηθῆναι τῆς ψυχῆς. Ἀλλὰ γὰρ οὐ πρὸς τὰς τούτων
 κτήσεις ἀποβλέψας ποιοῦμαι τοὺς λόγους, ἀλλ' οἰόμενος ἐκ τούτων
 μεγίστην σοι καὶ καλλίστην γενήσεσθαι δόξαν. Ἐνθυμοῦ δ' ὅτι τὸ

πού τρεῖς φορές ὡς τώρα ἐλευθέρωσε τοὺς Ἕλληνες: τίς δυὸ ἀπὸ τοὺς βαρβάρους⁷⁰, τὴ μιὰ ἀπὸ τὴν τυραννίαν τῶν Σπαρτιατῶν⁷⁰ — θὰ ὁμολογοῦσα πρόθυμα τὸ σφάλμα μου. Εἶναι ὅμως σὲ ὅλους γνωστὸ πῶς πρῶτα — πρῶτα σ' ἐκείνῃ ἀπευθύνθηκα, καὶ μάλιστα μὲ πολὺ μεγάλη ἐπιμονή· ἀλλὰ, ὅταν κατάλαβα πῶς πρόσεχε αὐτοὺς πού μαίνονταν στὸ βῆμα⁷¹ καὶ ἔχι τὰ λόγια τὰ δικά μου, φυσικὰ τὴν παράτησα, χωρὶς ὅμως νὰ ἐγκαταλείψω καὶ τὸ σχέδιό μου. Γι' αὐτὸ δίκαιο θὰ ἦταν νὰ μὲ ἐπαινοῦν ὅλοι, γιατί μὲ αὐτὴ τὴ δύναμη πού μοῦ ἔδωσε ἡ φύση δὲν ἔπαψα στιγμὴ νὰ πολεμῶ μὲ τοὺς βαρβάρους, νὰ κατακρίνω ὅσους δὲ συμφωνοῦν μαζί μου, νὰ προσπαθῶ νὰ ξεσηκώσω ὅσους εἶχα τὴν ἐλπίδα πῶς θὰ μπορέσουν νὰ εὐεργετήσουν τοὺς Ἕλληνες καὶ νὰ ἀφαιρέσουν ἀπὸ τοὺς βαρβάρους τὴν εὐημερία πού ἔχουν τώρα. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἀκριβῶς καὶ τώρα ἀπευθύνομαι σ' ἐσένα, ἂν καὶ τὸ ξέρω πῶς αὐτὰ τὰ σχέδια, ὅταν τὰ λέω ἐγώ, πολλοὶ θὰ τὰ ἐπικρίνουν ἀπὸ φθόνον, ὅταν ὅμως τὰ κάνης πράξη ἐσύ, ὅλοι θὰ δείξουν τὴ χαρὰ τους ὅπωςδήποτε. Γιατὶ αὐτὰ πού ἔχω πεῖ κανέννας δὲν τὰ συμμαρίστηκε ὡς τώρα, τίς ὠφέλειες ὅμως πού θὰ προκύψουν ἀπὸ αὐτά, ὅλοι ὑπολογίζουν πῶς θὰ τίς καρπωθοῦν.

Ἀκόμα συλλογίσου τί φοβερὴ ντροπὴ πού εἶναι γιὰ μᾶς νὰ ἀφή-
νουμε νὰ εἶναι πιὸ εὐτυχισμένη ἡ Ἀσία ἀπὸ τὴν Εὐρώπῃ καὶ οἱ βάρ-
βαροι νὰ ἔχουν μεγαλύτερη εὐπορία ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες· νὰ ἀφήνου-
με νὲ λέγονται Μεγάλοι Βασιλιάδες αὐτοὶ πού κληρονόμησαν τὴν
ἐξουσία ἀπὸ τὸν Κύρο — πού ἡ μάνα του τὸν πέταξε στοὺς δρόμους —
καὶ νὰ προσαγορεύωνται μὲ ὀνόματα πιὸ ταπεινὰ οἱ ἀπὸγονοὶ τοῦ
Ἡρακλῆ — πού ὁ πατέρας του τὸν ὕψωσε στὴ θέση τῶν θεῶν γιὰ τὴ
μεγάλῃ του ἀρετῇ. Ἀπὸ αὐτὰ τίποτα πιά δὲν πρέπει νὰ μείνῃ ὅπως
εἶναι· ὅλα πρέπει νὰ ἀνατραποῦν, ὅλα νὰ ἀλλάξουν.

Καὶ πρέπει νὰ εἶσαι βέβαιος ὅτι ποτὲ δὲ θὰ ἔκαμνα προσπάθεια
νὰ σὲ πείσω, ἂν ἔβλεπα πῶς μόνο πλοῦτος καὶ ἐξουσία θὰ προκύψῃ
ἀπὸ ὅλα αὐτά. Ἀγαθὰ τέτοια καὶ τώρα ἀκόμα νομίζω ὅτι ἔχεις πα-
ραπάνω ἀπὸ ἀρκετά. Ἐξάλλου μονάχα ἀπληστος θαρρῶ πῶς εἶναι
αὐτὸς πού προτιμᾷ νὰ ἐκτεθῇ σὲ κίνδυνον, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τὰ ἀπο-
χτήσῃ ἢ νὰ χάσῃ τὴ ζωὴ του. Δὲ σοῦ ἔγραψα λοιπὸν τὸ λόγο μου αὐτὸ
ἐπιθυμῶντας νὰ σοῦ ἐξασφαλίσω τέτοιες ἀπολαύσεις, ἀλλὰ νομίζον-
τας πῶς θὰ ἀποχτήσῃς μὲ τίς πράξεις αὐτὲς τὴν πιὸ μεγάλην, τὴν πιὸ
ὠραία δόξαν. Μὴν ξεχνᾷς ἄλλωστε πῶς ὅλοι ἔχομε τὸ σῶμα μας θνη-

*Τὰ ἠθικά ὁφέ-
λη ἀπὸ τὴν ἐκ-
στρατεία.*

- μὲν σῶμα θνητὸν ἅπαντες ἔχομεν, κατὰ δὲ τὴν εὐλογίαν καὶ τοὺς ἐπαί-
 νους καὶ τὴν φήμην καὶ τὴν μνήμην τὴν τῷ χρόνῳ συμπαρακολουθοῦ-
 σαν ἀθανασίας μεταλαμβάνομεν, ἥς ἄξιον ὁρεγομένους καθ' ὅσον οἰοί
- 135 τ' ἔσμεν ὅτιοῦν πάσχειν. Ἰδοὺς δ' ἂν καὶ τῶν ἰδιωτῶν τοὺς ἐπεικε-
 στάτους ὑπὲρ ἄλλον μὲν οὐδενὸς ἂν τὸ ζῆν ἀντικαταλλαξαμένους, ὑπὲρ
 δὲ τοῦ τυχεῖν καλῆς δόξης ἀποθνήσκειν ἐν τοῖς πολέμοις ἐθέλοντας, ὁ-
 λως δὲ τοὺς μὲν τιμῆς ἐπιθυμοῦντας ἀεὶ μείζονος ἥς ἔχουσιν ὑπὸ πάντων
 ἐπαινουμένους, τοὺς δὲ πρὸς ἄλλο τι τῶν ὄντων ἀπλήστως διακειμέ-
- 136 νους ἀκράτεστέρους καὶ φανωτέρους εἶναι δοκοῦντας. Τὸ δὲ μέγιστον
 τῶν εἰρημίων· ὅτι συμβαίνει τοῦ μὲν πλούτου καὶ τῶν δυναστειῶν
 πολλάκις τοὺς ἐχθροὺς κυρίους γίνεσθαι, τῆς δ' εὐνοίας τῆς παρὰ τῶν
 πολλῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν προειρημένων μηδένας ἄλλους καταλεί-
 πεσθαι κληρονόμους πλὴν τοὺς ἐξ ἡμῶν γεγονότας. Ὡστ' ἡσχυρόμην
 ἂν, εἰ μὴ τούτων ἕνεκά σοι συνεβούλεον καὶ τὴν στρατείαν ποιεῖσθαι
 ταύτην καὶ πολεμεῖν καὶ κινδυνεύειν.
- 137 Οὕτω δ' ἄριστα βουλευέσαι περὶ τούτων, ἣν ὑπολάβῃς μὴ μό-
 νον τὸν λόγον τοῦτόν σε παρακαλεῖν, ἀλλὰ καὶ τοὺς προγόνους καὶ τὴν
 τῶν βαρβάρων ἀνανδρίαν καὶ τοὺς ὀνομαστοὺς γενομένους καὶ δόξαν-
 τας ἡμιθέους εἶναι διὰ τὴν στρατείαν τὴν ἐπ' ἐκείνους, μάλιστα δὲ
 πάντων τὸν καιρὸν, ἐν ᾧ σὺ μὲν τυγχάνεις τοσαύτην δύναμιν κεκτη-
 μένος ὅσην οὐδεὶς τῶν τὴν Εὐρώπην κατοικησάντων, πρὸς δὲ πο-
 λεμήσεις, οὕτω σφόδρα μεμνημένος καὶ καταπεφρονημένος ὧφ' ἀπάν-
 των, ὥς οὐδεὶς πώποτε τῶν βασιλευσάντων.
- 138 Πρὸ πολλοῦ δ' ἂν ἐποίησάμην οἷόν τ' εἶναι συνερᾶσαι τοὺς
 λόγους ἅπαντας τοὺς ὑπ' ἐμοῦ περὶ τούτων εἰρημένους· μᾶλλον γὰρ
 ἂν ἀξιώχρεως οὗτος ἔδοξεν εἶναι τῆς ὑποθέσεως. Οὐ μὴν ἀλλὰ σέ γε
 χρὴ σκοπεῖν ἐξ ἀπάντων τὰ συντείνοντα καὶ προτρέποντα πρὸς τὸν πό-
 λεμον τοῦτον· οὕτω γὰρ ἂν ἄριστα βουλευέσαι περὶ αὐτῶν.
- 139 Οὐκ ἀγνοῶ δ' ὅτι πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων τὴν βασιλέως δύναμιν
 ἅμαχον εἶναι νομίζουσιν ὥν ἄξιον θαυμάζειν, εἰ τὴν ὑπ' ἀνθρώπου
 βαρβάρου καὶ κακῶς τεθραμμένου καταστραφεῖσαν καὶ συναχθεῖ-
 σαν ἐπὶ δουλείᾳ, ταύτην ὑπ' ἀνδρὸς Ἑλλήνος καὶ περὶ τοὺς πολέμους

τό, και μόνο τὰ καλὰ λόγια και οἱ ἔπαινοι, ἡ φήμη μας και ἡ μνήμη, πού μᾶς ἀκολουθεῖ μέσα στοῦ χρόνου, μᾶς ἐξασφαλίζουν κάποια ἀθανασία· ἐπιζητώντας αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀθανασία μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις μας ἀξίζει νὰ παθαίνουμε ὅτιδὴποτε. Μπορεῖς νὰ δῆς ἐπίσης ὅτι και 135 οἱ πιὸ ἀξιοὶ ἀπὸ τοὺς ἀπλοὺς πολῖτες μὲ τίποτα στοὺν κόσμον δὲν ἀλλάζουν τὴ ζωὴ τους, ἀλλὰ, γιὰ νὰ ἀποκτήσουν καλὴ φήμη, ὅλοι πεθαίνουν πρόθυμα στοὺν πόλεμο. Καὶ γενικὰ αὐτοὺς πού ἐπιθυμοῦν μόνο τιμὴ ὅλο και μεγαλύτερη, ὅλοι τοὺς ἐπαινοῦν, ἐνῶ ἐκείνους πού δειχνουν ἀπληστία γιὰ κάποιο ὕλικό ἀγαθό, τοὺς θεωροῦν ὅλοι ἀκόλαστους και εὐτελεῖς. Καὶ τὸ σημαντικότερο ἀπὸ ὅλα, τὰ πλούτη και 136 οἱ ἐξουσίες πολὺ συχνὰ πέφτουν στὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν, ἐνῶ τὴν ἀφοσίωση τοῦ πλήθους και ὅλα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ πού προανάφερα τὰ ἀφήνουμε κληρονομιά μονάχα στοὺς δικούς μας ἀπογόνους. Θὰ ἐνιωθα λοιπὸν ντροπὴ, ἂν δὲν ἦταν μόνο αὐτὸς ὁ λόγος πού μὲ κάνει νὰ σὲ συμβουλεύω νὰ ἐπιχειρήσης τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν βαρβάρων, νὰ πολεμήσης και νὰ ἐκτεθῇς σὲ κινδύνους.

Πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα θὰ πάρης τὴ σωστότερη ἀπόφαση, ἂν 137 σκεφθῇς πῶς δὲν εἶναι μονάχα ὁ λόγος μου αὐτὸς πού σὲ παρακινεῖ, ἀλλὰ και οἱ πρόγονοί σου και ἡ ἀνανδρία τῶν βαρβάρων· εἶναι και αὐτοὶ πού ἐγιναν διάσημοι, πού φάνταξαν ἡμίθεοι², ἀκριβῶς γιὰτὶ εἶχαν ἐκστρατεύσει ἐναντίον τῶν βαρβάρων· και πάνω ἀπὸ ὅλα ἡ σημερινὴ περίστασις· γιὰτὶ ἐσύ ἔχεις ἀποκτήσει τόση δύναμη, ὥστε κανεὶς ποτὲ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Εὐρώπης, ἐνῶ ἐκείνον πού ἐσύ θὰ πολεμήσης ὅλοι τὸν μισοῦν και τὸν καταφρονοῦν ὥστε ποτὲ κανέναν ἄλλον ἀπὸ τοὺς βασιλιάδες τῆς Ἀσίας.

Πολὺ θὰ τὸ ἤθελα ἀσφαλῶς νὰ εἶχα τὴ δυνατότητα νὰ συγκεν- 138 τρώσω σ' ἓνα μονάχα λόγο ὅλους τοὺς προηγούμενους πού ἔγραψα κατὰ καιροὺς πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Ἔτσι ὁπωσδήποτε θὰ ἔδειχνε πιὸ ἀξιος γιὰ ἓνα θέμα τόσο σοβαρό. Ὅπως και νὰ εἶναι ὅμως, ἐσύ ἔχεις ὑποχρέωση νὰ μελετᾷς στοῦ κάθε τι τὰ ἐπιχειρήματα πού σὲ ὀδηγοῦν και σὲ προτρέπουν στοὺν πόλεμο αὐτό. Μονάχα ἔτσι θὰ ἦταν δυνατό νὰ πάρης τὴ σωστότερη ἀπόφαση.

Δὲν ἀγνοῶ ἀκόμα ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες θεωροῦν ἀκα- 139 ταμάχητη τὴ δύναμη τοῦ βασιλιά. Καὶ εἶναι νὰ ἀπορῇ κανεὶς ἂν πράγματι πιστεύουν ὅτι δὲν εἶναι δυνατό νὰ διαλυθῇ, στοῦ ὄνομα τῆς Ἐλευθερίας και ἀπὸ ἓναν Ἕλληνα πολὺ ἐμπειροπόλεμο, ἡ δύναμη πού

πολλήν ἐμπειρίαν ἔχοντος μὴ νομίζουσιν ἂν ἐπ' ἐλευθερίᾳ διαλυθῆναι, καὶ ταῦτ' εἰδότες ὅτι συστήσῃσι μὲν ἔστιν ἅπαντα χαλεπόν, διαστήσῃσι δὲ ῥάδιον.

- 140 Ἐνθυμοῦ δ' ὅτι μάλιστα τούτους τιμῶσιν ἅπαντες καὶ θανμάζουσιν, οἵτινες ἀμφοτέρα δύνανται καὶ πολιτεύεσθαι καὶ στρατηγεῖν. Ὄταν οὖν ὀρᾷς τοὺς ἐν μιᾷ πόλει ταύτην ἔχοντας τὴν φύσιν ἐδοκιμοῦντας, ποίους τινὰς χρή προσοδοκᾶν τοὺς ἐπαίνους ἔσεσθαι τοὺς περὶ σοῦ ῥηθησόμενους, ὅταν φαίνη ταῖς μὲν εὐεργεσίαις ἐν ἅπασιν τοῖς Ἑλλήσι πεπολιτευμένος, ταῖς δὲ στρατηγίαις τοὺς βαρβάρους κατεστραμμένος;
- 141 Ἐγὼ μὲν γὰρ ἡγοῦμαι ταῦτα πέρας ἔχειν· οὐδένα γὰρ ἄλλον ποτὲ δυνήσεσθαι μείζω πρᾶξι τούτων· οὔτε γὰρ ἐν τοῖς Ἑλλήσι γενήσεσθαι τηλικούτον ἔργον, ὅσον ἔστιν τὸ πάντας ἡμᾶς ἐκ τοσούτων πολέμων ἐπὶ τὴν δμόνοιαν προαγαγεῖν, οὔτε τοῖς βαρβάροις εἰκὸς ἔστι συστήναι τηλικαύτην δύναμιν, ἣν τὴν νῦν ὑπάρχουσαν καταλύσης. Ὡστε τῶν μὲν ἐπιγυγνομένων οὐδ' ἦν τις τῶν ἄλλων διενέγκῃ τὴν φύσιν, οὐδὲν ἔξει ποιῆσαι τοιοῦτον. Ἀλλὰ μὴν τῶν γε προγεγενημένων ἔχω μὲν ὑπερβαλεῖν τὰς πράξεις τοῖς ἤδη διὰ σοῦ κατειργασμένοις, οὐ γλίσχρωις ἀλλ' ἀληθινῶς· ὅστις γὰρ ἔθνη τοσαῦτα τυγχάνεις κατεστραμμένος ὅσας οὐδεὶς πώποτε τῶν ἄλλων Ἑλλήνων πόλεις εἶλεν, πῶς οὐκ ἂν πρὸς ἕκαστον αὐτῶν ἀντιπαραβάλλων ῥαδίως ἂν ἐπέδειξα μείζω σε 143 κἀκείνων διαπεπραγμένον; Ἀλλὰ γὰρ εἰλόμην ἀποσχέσθαι τῆς τοιαύτης ἰδέας δι' ἀμφοτέρα, διὰ τε τοὺς οὐκ εὐκαίρως αὐτῇ χρωμένους καὶ διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι ταπεινότερους ποιεῖν τῶν νῦν ὄντων τοὺς ἡμιθέους εἶναι νομιζομένους.
- 144 Ἐνθυμοῦ δ' ἵνα τι καὶ τῶν ἀρχαίων εἴπωμεν, ὅτι τὸν Ταντάλουν πλοῦτον καὶ τὴν Πέλοπος ἀρχὴν καὶ τὴν Εὐρυσθέως δύναμιν οὐδεὶς ἂν οὔτε λόγων εὐρετὴς οὔτε ποιητὴς ἐπαινέσειεν, ἀλλὰ μετὰ γε τὴν Ἡρακλέους ὑπερβολὴν καὶ τὴν Θησέως ἀρετὴν τοὺς ἐπὶ Τροίαν στρατευσαμένους καὶ τοὺς ἐκείνοις ὁμοίους γενομένους ἅπαντες ἂν ἐδλογή- 145 σειαν. Καίτοι τοὺς ὀνομαστοτάτους καὶ τοὺς ἀρίστους αὐτῶν

ἀποχτήθηκε καὶ ὀργανώθηκε μόνο γιὰ τὴ σκλαβιά ἀπὸ ἓνα βάρβαρο
 μὲ μόρφωση λειψή¹³, τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ ξέρουμε καλὰ πόσο δύ-
 σκολο εἶναι νὰ ὀργανώσης κάτι, ἐνῶ εἶναι εὐκολώτατο νὰ τὸ διαλύσης.

Καὶ μὴν ξεχνᾷς ὅτι ὅλος ὁ κόσμος θαυμάζει καὶ ἐκτιμᾷ αὐτοὺς 140
 ποὺ ἔχουν ἱκανότητες διπλές, πολιτικὲς καὶ στρατιωτικὲς. Ὅταν
 λοιπὸν βλέπης πὼς ἀποχοῦν τὴ δόξα οἱ ἄνθρωποι ποὺ δείχνουν τὶς
 ιδιότητες αὐτὲς σὲ μιὰ μονάχα πόλη, τί ἐπαινοὶ λαμπροὶ πρέπει νὰ
 περιμένῃς πὼς θὰ ἀποδοθοῦν σ' ἐσένα, ὅταν θὰ ἀποδειχτῇ ὅτι μὲ τὴν
 πολιτικὴ σου ὀξυδέρκεια ἔχεις εὐεργετήσει ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ μὲ τὴ
 στρατηγικὴ σου ἱκανότητα ἔχεις κατανικήσει τοὺς βαρβάρους τῆς Ἀ-
 σίας; Ἐγὼ τοῦλάχιστο εἶμαι βέβαιος ὅτι οἱ πράξεις σου αὐτὲς θὰ ἀ-
 ποτελέσουν ἐπιτεύγματα ἀξεπέραστα· κανεὶς ποτὲ δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ 141
 κάνῃ τίποτα ἀνώτερο ἀπὸ αὐτά: Οὔτε στοὺς Ἕλληνας ποτὲ θὰ ὑπάρ-
 ξῃ πράξῃ μὲ τέτοια σημασία, ὅπως τὸ νὰ ὀδηγήσῃς ὅλους ἐμᾶς ἀπὸ
 πολέμους τόσο πολλοὺς σὲ ὁμόνοια, οὔτε καὶ στοὺς βαρβάρους
 εἶναι φυσικὸ νὰ ξαναδημιουργηθῇ μιὰ τέτοια δύναμη, ἂν καταστρέ-
 ψῃς αὐτὴ ποὺ ὑπάρχει τώρα. Ἀπὸ τίς γενιὲς τοῦ μέλλοντος λοιπὸν 142
 κανεὶς ποτὲ δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ κάνῃ κάτι τέτοιο, ἀκόμα καὶ ἂν εἶναι
 προικισμένος μὲ ιδιότητες ἐντελῶς ξεχωριστές. Ἀλλὰ καὶ τῶν προγό-
 νων μας τίς πράξεις μπορῶ νὰ πῶ πὼς ἔχουν ξεπεράσει τὰ ἔργα τὰ δικὰ
 σου, καὶ αὐτὸ χωρὶς τὴ διάθεσιν νὰ κολακέψω, μὰ μὲ κάθε εὐλικρίνεια·
 ἀφοῦ ἔχεις ὑποτάξῃς τόσους λαοὺς ὅσες πόλεις δὲν ἔχει κυριεύσει κανέ-
 νας ἄλλος Ἕλληνας, πῶς δὲ θὰ μπορούσα μὲ εὐκολία νὰ ἀποδείξω —
 συγκρίνοντας ἐσένα μὲ καθέναν ἀπὸ αὐτοὺς — ὅτι ἔχεις διαπράξει κα-
 τορθώματα πῶς λαμπρὰ καὶ πῶς σπουδαῖα ἀπὸ κείνους; Ὅμως προτί- 143
 μῃς νὰ ἀποφύγω μιὰ τέτοια σύγκριση γιὰ δυὸ λόγους: Πρῶτα γιὰ-
 τί ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ τὴ χρησιμοποιοῦν ἄκαιρα καὶ ὕστερα γιὰ-
 τί δὲ θὰ ἤθελα νὰ κατεβάσω χαμηλότερα αὐτοὺς ποὺ θεωροῦνται πιά
 ἡμίθεοι συγκρίνοντάς τους μὲ ἀνθρώπους τωρινούς.

Ἀκόμη μὴν ξεχνᾷς — γιὰ νὰ θυμηθοῦμε καὶ τοὺς μύθους τοὺς 144
 παλιούς — ὅτι τὸν πλοῦτο τοῦ Ταντάλου, τὴν ἐξουσία τοῦ Πέλοπα,
 τοῦ Εὐρυσθέα τὴ δύναμιν κανεὶς, οὔτε λογογράφος οὔτε καὶ ποιητής,
 δὲ θὰ βρισκόταν νὰ ἐπαινέσῃ· ὅμως, μετὰ τὰ ἀσύλληπτα κατορθώ-
 ματα τοῦ Ἡρακλῆ¹⁴ καὶ τοῦ Θησέα¹⁵ τὴν ἀρετὴν, ὅλοι θὰ ἐγκωμιάζαν
 αὐτοὺς ποὺ ἔκαμαν ἐκστρατεία ἐνάντια στὴν Τροία καὶ ὅσους τοὺς μι-
 μήθηκαν μετὰ. Καὶ ὅμως ξέρομε καλὰ ὅτι οἱ ἐνδοξότεροι ἀπὸ αὐτοὺς, 145

ἴσμεν ἐν μικροῖς πολιχνίοις καὶ νησυδροίοις τὰς ἀρχὰς κατασχόντας.
 Ἄλλ' ὁμοῦς ἰσόθεον καὶ παρὰ πᾶσιν ὀνομαστήν τὴν αὐτῶν δόξαν κα-
 τέλιπον· ἅπαντες γὰρ φιλοῦσιν οὐ τοὺς σφίσι αὐτοῖς μεγίστην δυνα-
 στεῖαν κτησαμένους, ἀλλὰ τοὺς τοῖς Ἑλλήσι πλείστων ἀγαθῶν αἰ-
 τίους γεγενημένους.

- 146 Οὐ μόνον δ' ἐπὶ τούτων αὐτοὺς ὄφει τὴν γνώμην ταύτην
 ἔχοντας, ἀλλ' ἐπὶ πάντων ὁμοίως, ἐπεὶ καὶ τὴν πόλιν ἡμῶν οὐδεὶς
 ἂν ἐπαινέσειεν, οὐθ' ὅτι τῆς θαλάττης ἤρξεν, οὐθ' ὅτι τοσοῦτον πλη-
 θος χρημάτων εἰσπράξασα τοὺς συμμάχους εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀνήνεγ-
 κεν, ἀλλὰ μὴν οὐδ' ὅτι πολλῶν πόλεων ἐξουσίαν ἔλαβε τὰς μὲν ἀναστά-
 147 τους ποιῆσαι, τὰς δ' ἀνέξῃσαι, τὰς δ' ὅπως ἐβουλήθη διοικῆσαι· πάν-
 τα γὰρ ταῦτα παρῇν αὐτῇ πράττειν· ἀλλ' ἐκ τούτων μὲν πολλὰι κατη-
 γορίαι κατ' αὐτῆς γεγόνασιν, ἐκ δὲ τῆς Μαραθῶνι μάχης καὶ τῆς ἐν
 Σαλαμῖνι ναυμαχίας, καὶ μάλιστα ὅτι τὴν αὐτῶν ἐξέλιπον ὑπὲρ τῆς
 τῶν Ἑλλήνων σωτηρίας, ἅπαντες ἐγκωμιάζουσιν. Τὴν αὐτὴν δὲ
 148 γνώμην καὶ περὶ Λακεδαιμονίων ἔχουσιν· καὶ γὰρ ἐκείνων μᾶλλον
 ἄγανται τὴν ἦτταν τὴν ἐν Θερμοπύλαις ἢ τὰς ἄλλας νίκας, καὶ τὸ τρό-
 παιον τὸ μὲν κατ' ἐκείνων ὑπὸ τῶν βαρβάρων σταθὲν ἀγαπῶσι καὶ θε-
 ωροῦσιν, τὰ δ' ὑπὸ Λακεδαιμονίων κατὰ τῶν ἄλλων οὐκ ἐπαινοῦσιν,
 ἀλλ' ἀηδῶς ὀρῶσιν· ἡγοῦνται γὰρ τὸ μὲν ἀρετῆς εἶναι σημεῖον, τὰ δὲ
 πλεονεξίας.

- 149 Ταῦτ' ὄν ἐξετάσας ἅπαντα καὶ διελθὼν πρὸς αὐτόν, ἦν μὲν
 τι τῶν εἰρημένων ἢ μαλακώτερον ἢ καταδεέστερον, αἰτιῶ τὴν ἡ-
 λικίαν τὴν ἐμήν, ἢ δικαίως ἂν ἅπαντες συγγνώμην ἔχοιεν· ἦν δ' ὁ-
 μοια τοῖς πρότερον διαδεδομένοις, νομίζειν αὐτὰ χρητὴ μὴ τὸ γῆρας
 τοῦμόν εὖρεῖν ἀλλὰ τὸ δαιμόνιον ὑποβαλεῖν, οὐκ ἐμοῦ φροντίζον,
 ἀλλὰ τῆς Ἑλλάδος κηδόμενον καὶ βουλόμενον ταύτην τε τῶν κακῶν
 ἀπαλλάξαι τῶν παρόντων καὶ σοὶ πολὺ μείζω περιθεῖναι δόξαν τῆς
 150 νῦν ὑπαρχούσης. Οἶμαι δέ σ' οὐκ ἀγνοεῖν ὃν τρόπον οἱ θεοὶ τὰ

οἱ πιδ σπουδαῖοι, εἶχαν τὴν ἐξουσία ἢ σὲ μικρὰ κρατίδια ἢ σὲ νησά-
κια ἀσήμεντα. Ἐντούτοις ἄφησαν δόξα ἴση μὲ ἐκείνη τῶν θεῶν καὶ
ἐγιναν πασίγνωστοι. Καὶ αὐτὸ γιατί ὅλος ὁ κόσμος ἀγαπάει αὐτοὺς πού
πρόσφεραν τὰ περισσότερα ἀγαθὰ σὲ ὅλους τοὺς Ἕλληνες καὶ ὄχι
αὐτοὺς πού ἀπόχτησαν τὴν πιδ μεγάλη δύναμη μόνο γιὰ τὸν ἑαυτὸ
τους.

Καὶ φυσικὰ δὲν ἔχουν μόνο γι' αὐτὰ τὰ θέματα μιὰ τέτοια γνώμη 146
οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ γιὰ ὅλες σχεδὸν τὶς περιπτώσεις μὲ τὸν ἴδιο τρό-
πο σκέφτονται. Τὴν πόλη τῇ δικιά μας, γιὰ παράδειγμα, κανεὶς δὲ θὰ
τὴν παίνευε οὔτε γιὰ τὴν ἡγεμονία της στὴ θάλασσα οὔτε καὶ γιὰ τὰ ἄ-
φθονα χρήματα πού μάζεψε ἀπὸ τὶς συμμαχικὲς πόλεις καὶ τὰ συγκεν-
τρώσε ὅλα στὸ ταμεῖο τῆς Ἀκρόπολης, ἀλλὰ οὔτε καὶ γιατί εἶχε τὴ
δύναμη ἄλλες ἀπὸ τὶς πόλεις νὰ τὶς καταστρέψῃ, ἄλλες νὰ τὶς αὐξήσῃ
καὶ ἄλλες νὰ τὶς διοικῇ ὅπως ἤθελε. Ὅπως δὴποτε στὸ χέρι της βέβαια 147
ἦταν νὰ κάνῃ ὅλα αὐτά. Ἀλλὰ ἡ δύναμη αὐτὴ μονάχα ἐπικρίσεις τῆς
προξένησε. Μόνο ὁ Μαραθῶνας, ἡ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας καὶ πάνω
ἀπὸ ὅλα τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἄφησαν ἐρημὴν τὴν πόλην τους^α
γιὰ τὴ σωτηρία ὅλων τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ἐξασφάλισαν ἐγκώμια ἀπὸ
ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Τὴν ἴδια γνώμη ἔχουν καὶ γιὰ τοὺς Σπαρτιά-
τες: Θαυμάζουν περισσότερο ἀπὸ ὅλες τοὺς τὶς νίκες τὴν ἥρωικὴ θυ- 148
σία τους στὶς Θερμοπύλες^β λατρεύουν καὶ κοιτοῦν μὲ συγκίνηση τὸ
τρόπαιο πού ἔστησαν οἱ βάρβαροι ἐκεῖ, ἐνῶ αὐτὰ πού ἔστησαν ἄλλοι
οἱ Σπαρτιάτες δὲν τὰ ἐπαινοῦν, μὰ τὰ κοιτοῦν μὲ ἀγανάκτηση, γιατί
πιστεύουν ὅτι τὸ πρῶτο προβάλλει τὴν ἀρετὴν τους, ἐνῶ τὰ ἄλλα ἐκ-
θέτουν μόνο τὴν πλεονεξία τους.

Ὅλα αὐτὰ λοιπὸν ἀφοῦ καλὰ τὰ μελετήσῃς καὶ τὰ συζητήσῃς 149
μὲ τὸν ἑαυτὸ σου σὲ ὅλο τους τὸ βάθος, ἂν κάτι ἀπὸ ὅσα εἶπα σοῦ φα-
νῇ κάπως ἄτονο καὶ ὅπως δὴποτε κατώτερο ἀπὸ τὶς προσδοκίες σου,
νὰ τὸ ἀποδώσῃς μόνο στὴν ἡλικία μου, πού ὅλοι θὰ τὴν ἐβλεπαν δι-
καιολογημένα μὲ κάποια ἐπιείκεια. Ἄν ὅμως σοῦ φανοῦν ὅμοια μὲ
αὐτὰ πού πιδ παλιὰ ὑποστήριξα, εἶναι ἀνάγκη νὰ πεισθῇς πὼς δὲν εἶ-
ναι τὰ γηρατειά μου πού τὰ ἐπινόησαν, ἀλλὰ μοῦ τὰ εἶχε ὑποβάλλει
κάποια δύναμη θεϊκή^γ, πού φυσικὰ δὲ νοιάζεται γιὰ μένα, ἀλλὰ γιὰ τὴν
Ἑλλάδα καὶ θέλει καὶ αὐτὴ νὰ ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὰ σημερινὰ δεινὰ της,
ἀλλὰ καὶ ἐσένα νὰ σὲ περιβάλλῃ μὲ δόξα μεγαλύτερη ἀπὸ ὅση ἔχεις
τώρα. Καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι δὲν ἀγνοεῖς μὲ ποῖο τρόπο ρυθμίζουν οἱ 150

^α Ὁ Φίλιππος
ἐκλεκτὸς τῶν
θεῶν.—
^β Ἡ δόξα πού
τὸν περιμένει.

- τῶν ἀνθρώπων διοικοῦσιν. Οὐ γὰρ αὐτόχειρες οὔτε τῶν ἀγαθῶν οὔτε τῶν κακῶν γίγνονται τῶν συμβαινόντων αὐτοῖς, ἀλλ' ἐκάστοις τοιαύτην ἔννοιαν ἐμποιοῦσιν ὥστε δι' ἀλλήλων ἡμῶν ἐκάτερα παραγί-
 151 γνεσθαι τούτων. Οἷον ἴσως καὶ νῦν τοὺς μὲν λόγους ἡμῶν ἀπένειμαν, ἐπὶ δὲ τὰς πράξεις σε τάττουσιν, νομίζοντες τούτων μὲν σὲ κάλλιστ' ἂν ἐπιστατῆσαι, τὸν δὲ λόγον τὸν ἐμὸν ἡκιστ' ἂν ὀχληρὸν γενέσθαι τοῖς ἀκούουσιν. Ἐγοῦμαι δὲ καὶ τὰ πεπραγμένα πρότερον οὐκ ἂν ποτέ σοι γενέσθαι τηλικαῦτα τὸ μέγεθος, εἰ μὴ τις θεῶν αὐτὰ
 152 συγκατῶρθωσεν, οὐχ ἵνα τοῖς βαρβάροις μόνον τοῖς ἐπὶ τῆς Εὐρώπης κατοικοῦσι πολέμων διατελῆς, ἀλλ' ὅπως ἂν ἐν τούτοις γυμνασθεῖς καὶ λαβὼν ἐμπειρίαν καὶ γνωσθεῖς οἷος εἶ, τούτων ἐπιθυμῆσης ὧν ἐγὼ τυγχάνω συμβεβουλευκώς. Αἰσχροὺς οὖν ἐστὶν καλῶς τῆς τύχης ἡγουμένης ἀπολειφθῆναι καὶ μὴ παρασχεῖν σπαντὸν εἰς δόβούλεται σε προαγαγεῖν.
- 153 Νομίζω δὲ χρῆναί σε πάντας μὲν τιμᾶν τοὺς περὶ τῶν σοι πεπραγμένων ἀγαθόν τι λέγοντας, κάλλιστα μέντοι νομίζειν ἐκείνους ἐγκωμιάζειν τοὺς μειζόνων ἔργων ἢ τηλικούτων τὴν σὴν φύσιν ἀξιούοντας, καὶ τοὺς μὴ μόνον ἐν τῷ παρόντι κεχαρισμένως διειλεγμένους, ἀλλ' οἷτινες ἂν τοὺς ἐπιγιγνομένους οὕτω ποιήσωσι τὰς σὰς πράξεις θαυμάζειν ὡς οὐδενὸς ἄλλου τῶν προγεγενημένων. Πολλὰ δὲ βουλόμενος τοιαῦτα λέγειν οὐ δύναμαι· τὴν δ' αἰτίαν δι' ἣν, πλεονάκεις τοῦ δέοντος εἶρηκα.
- 154 Λοιπὸν οὖν ἐστὶν τὰ προειρημένα συναγαγεῖν, ἵν' ὥς ἐν ἐλαχίστοις κατίδης τὸ κεφάλαιον τῶν συμβεβουλευμένων. Φημί γὰρ χρῆναί σε τοὺς μὲν Ἕλληνας εὐεργετεῖν, Μακεδόνων δὲ βασιλεύειν, τῶν δὲ βαρβάρων ὡς πλείστων ἄρχειν. Ἦν γὰρ ταῦτα πράττης, ἅπαντές σοι χάριν ἔξουσιν, οἱ μὲν Ἕλληνες ὑπὲρ ὧν ἂν εὐπάσχωσιν, Μακεδόνες δ' ἦν βασιλικῶς ἀλλὰ μὴ τυραννικῶς αὐτῶν ἐπιστατῆς, τὸ δὲ τῶν

θεοὶ τις τύχες τῶν ἀνθρώπων: Δὲ φέρνουν μὲ τὰ ἴδια τους τὰ χέρια οὔτε τις συμφορὲς οὔτε τὴν εὐτυχία στοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ στὸ κά-
 θε πράγμα δίνουνε τέτοιο νόημα, ὥστε μὲ τις δικές μας τις ἐνέργειες
 νὰ προκαλοῦμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι πότε τὴ μιὰ πότε τὴν ἄλλη ἀπὸ τις δυὸ
 καταστάσεις¹⁰. "Ἐτσι ἴσως καὶ τώρα: Τοὺς λόγους τοὺς ἀνάθεσαν σὲ 151
 μένα, ἐνῶ στὶς πράξεις ὄρισαν ἐσένα, κρίνοντας πὼς ἐσύ θὰ τις πετυ-
 χαινες μὲ τὸν πιὸ τέλειο τρόπο καὶ πὼς ὁ λόγος ὁ δικός μου δὲ θὰ προ-
 καλοῦσε ἴσως δυσφορία σ' αὐτοὺς ποὺ θὰ τὸν ἄκουγαν. Φτάνω μάλ-
 ιστα στὸ σημεῖο νὰ πιστεύω ὅτι τὰ προηγούμενά σου κατορθώματα
 ποτὲ δὲ θὰ εἶχαν καὶ τέτοια σπουδαιότητα, ἂν κάποιος ἀπὸ τοὺς θεοὺς
 δὲν εἶχε συνεργήσει, καὶ ὄχι φυσικὰ μόνο γιὰ νὰ μπορέσης νὰ συνεχί- 152
 σης τὸν πόλεμο ἐναντία στοὺς βαρβάρους ποὺ κατοικοῦνε στὴν Εὐ-
 ρώπη, ἀλλὰ κυρίως γιὰ νὰ ἐξασκηθῇς σ' αὐτοὺς, νὰ ἀποκτήσης πεί-
 ρα, νὰ συνειδητοποιήσης τὶς δυνάμεις σου καὶ ὕστερα νὰ στρέψης
 τὴν προσοχή σου σ' αὐτὰ ποὺ τώρα ἐγὼ σὲ συμβουλεύω. Καὶ δί-
 χως ἄλλο εἶναι ντροπὴ ἢ τύχη νὰ σὲ ὀδηγῇ σὲ δρόμους ἐνδοξοὺς καὶ
 σὺ νὰ μένης πίσω, νὰ μὴν προσφέρεις νὰ σὲ ἀνεβάσῃ ἐκεῖ ποὺ θέλει
 ἐκείνη.

Νομίζω βέβαια πὼς πρέπει νὰ ἐκτιμᾷς ὅλους ποὺ λὲν λόγια καλὰ 153
 γιὰ ὅσα ὡς τώρα ἔκανες, νὰ εἶσαι ὅμως βέβαιος ὅτι τὸ πιὸ λαμπρὸ
 ἐγκώμιο σοῦ τὸ πλέκουν ἐκεῖνοι ποὺ σὲ θεωροῦν ἄξιο γιὰ πράξεις
 πιὸ σπουδαῖες ἀπὸ ὅσες ἔχεις κάνει καὶ ἐκεῖνοι ποὺ δὲ μιλοῦν εὐχά-
 ριστα μόνο γιὰ τὸ παρὸν, ἀλλὰ θὰ κάνουν τὶς μελλούμενες γενιές νὰ
 νιώθουν τόσο θαυμασμό γιὰ τὶς δικές σου πράξεις, ὅσο δὲ θὰ ἔχουν
 νιώσει γιὰ κανέναν προγενέστερο. Βέβαια πολλὰ τέτοια ἀκόμα θὰ ἤ-
 θελα νὰ πῶ, ἀλλὰ δὲν ἔχω τὴ δύναμη. Τὸ λόγο τὸν ἔχω ἤδη πεῖ πιὸ
 πολλὲς φορὲς ἀπὸ ὅσες ἴσως θὰ ἔπρεπε.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τώρα ἀπομένει νὰ ἀνακεφαλαιώσουμε ὅλα τὰ προηγούμενα, γιὰ 154
 νὰ μπορέσης νὰ κοιτάξεις μέσα σὲ λιγοστὲς γραμμὲς τὸν κεντρικὸ πυ-
 ρῆνα ἀπὸ τὶς συμβουλές μου: Λέω λοιπὸν πὼς πρέπει νὰ γίνης ὁ εὐ-
 εργέτης τῶν Ἑλλήνων, ὁ βασιλιάς τῶν Μακεδόνων καὶ ὁ κυρίαρχος
 ὅσο μπορεῖς πιὸ πολλῶν βαρβάρων. "Ἄν ἐνεργήσης ἔτσι, ὅλοι θὰ σοῦ
 χρωστοῦνε χάρι: Οἱ Ἕλληνες γιὰ τὶς εὐεργεσίες σου, οἱ Μακεδόνες
 ποὺ τοὺς κυβερνᾷς σὰ βασιλιάς σωστὸς καὶ ὄχι σὰν τύραννος· καὶ ὅλοι οἱ

¹⁰ Ανακεφαλαιώ-
 ση.—

¹¹ Αξιολόγηση
 τοῦ θέματος.

ἄλλων γένος, ἦν διὰ σέ βαρβαρικῆς δεσποτείας ἀπαλλαγέντες Ἑλ-
 155 ληνικῆς ἐπιμελείας τύχωσιν. Ταῦθ' ὅπως μὲν γέγραπται τοῖς και-
 ροῖς καὶ ταῖς ἀκριβείαις, παρ' ὧν τῶν ἀκούοντων πυνθάνεσθαι δι-
 καιόν ἐστιν· ὅτι μέντοι βελτίω τούτων καὶ μᾶλλον ἀρμόττοντα τοῖς
 ὑπάρχουσιν οὐδεὶς ἂν σοι συμβουλευσειεν, σαφῶς εἰδέναι νομίζω.

ἄλλοι οἱ λαοὶ ποῦ θὰ τοὺς ἀπαλλάξης ἀπὸ τῇ δεσποτικῇ κυριαρχίᾳ τῶν βαρβάρων, γιὰ νὰ τοὺς προσφέρῃς τὴν προστασία τῶν Ἑλλήνων.

*Ἄν βέβαια ὅλα αὐτὰ ἔχουν γραφῇ μὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειες καὶ 155 ὅπως τὸ ἀπαιτοῦν οἱ περιστάσεις, σωστὸ εἶναι νὰ τὸ μάθω ἀπὸ σᾶς ποῦ μὲ ἀκοῦτε· ὅτι ὅμως ἄλλος κανεὶς δὲν εἶναι σὲ θέσῃ νὰ σοῦ δώσῃ συμβουλὲς πιὸ ὠφέλιμες ἀπὸ αὐτὲς καὶ πιὸ ταιριαστὲς γιὰ τὶς συν-
θῆκες ποῦ μᾶς περιβάλλουν τώρα, νομίζω πὼς τὸ ξέρω μὲ ἀσφάλεια.

Ενδεικτικά, η μελέτη των αποτελεσμάτων της έρευνας που έγινε στο πλαίσιο του προγράμματος, έδειξε ότι οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στο πρόγραμμα, είχαν καλύτερα αποτελέσματα στην επίτευξη των στόχων, σε σχέση με τους εκπαιδευτικούς που δεν συμμετείχαν. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στο πρόγραμμα, είχαν την ευκαιρία να ανταλλάξουν απόψεις και να μοιραστούν εμπειρίες, γεγονός που τους επέτρεψε να αντιμετωπίσουν με μεγαλύτερη ευκολία τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν στην τάξη.

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟ ΦΙΛΙΠΠΟ

τοῦ ΙΣΟΚΡΑΤΗ

1. Τὴν Ἀμφίπολιν τὴν ἔκτισαν οἱ Ἀθηναῖοι τὸ 437 π.Χ. μετὰ τὴν ἁττικὴν νίκην τοῦ Νικιά, στὶς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνα, στὴ θέση ποὺ ὀνομαζόταν πρὶν Ἐννεάοδος. Ἐξήντα χρόνια νωρίτερα, τὸ 497 π.Χ., μιὰ προσπάθεια τοῦ Ἀρισταγόρα τοῦ Μιλήσιου νὰ κτίσῃ πόλιν στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἀπότυχε, γιὰτὶ τὸν ἀπόκρουσαν οἱ ντόπιοι κάτοικοι Ἡδῶνες.

Μετὰ τὸν Ἀρισταγόρα, τὸ 465 π.Χ. οἱ Ἀθηναῖοι ἔστειλαν 10.000 δικούς τους ἀποίκους καὶ ὅσους ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἤθελαν, μὰ τοὺς νίκησαν οἱ Θράκες στὴ θέση τῆς σημερινῆς Δράμας καὶ τοὺς ἐδιώξαν ἄπρακτους (Θουκ. Δ, 102). Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν Ἀγνώνα οἱ Ἀμφιπολίτες ἀποστάτησαν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, καὶ δυὸ ἀκόμα ἐκστρατεῖες τῶν τελευταίων, μὲ τὸν Ἰφικράτη καὶ τὸν Τιμόθεο, ἀπότυχαν. Ὡστόσο οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέμεναν στὴν κατοχὴ τῆς Ἀμφίπολης, γιὰτὶ ἦταν σπουδαῖο ἐμπορικὸ κέντρο καὶ εἶχε μεγάλη στρατηγικὴ σημασία τόσο γιὰ τοὺς ἰδίους ὅσο καὶ γιὰ τὸ Φίλιππο, ποὺ σκοπὸς του ἦταν νὰ διώξῃ τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης ἐντελῶς. Ἡ πόλις λοιπὸν αὐτὴ ἀποτελέσκει μοιραῖα τὴν πρώτη ἀφορμὴ ρῆξης μεταξὺ Φιλίππου καὶ Ἀθηναίων κιόλας ἀπὸ τὸ 357 π.Χ. Σχετικὰ μὲ τὸ ἐπίμαχο αὐτὸ θέμα ὁ Ἰσοκράτης ἔγραψε τὴν ὥρα τῆς διαμάχης ἕνα λόγο, ποὺ ἄργησε ὅμως νὰ τελειώσῃ, κυρίως γιὰτὶ ἡ ἀντίθεση μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων πῆρε τέτοια ἔκταση, ὥστε ὅποιαδήποτε συμφιλιοτική προσπάθεια — καὶ τέτοια ἦταν ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη — δὲν ἦταν δυνατό νὰ σταθῇ, γιὰτὶ θὰ χαρακτηρίζονταν προδοτικὴ.

2. Ὁ ὑπαινιγμὸς μᾶλλον γιὰ τὴν ἡλικία του, παρὰ γιὰ τὴν ἀρρώστια — ποὺ ἀναφέρει καὶ ἄλλοῦ (Παναθηναϊκός). Αὐτὴ ἄλλωστε παρουσιάστηκε τὸ 343 π.Χ. Ὅπως καὶ ἄλλοῦ θὰ πῇ, θὰ πρέπη νὰ κριθῇ μὲ ἐπιείκεια. Εἶναι γνωστὸ πὼς ὁ λόγος γράφτηκε τὸ 346 π.Χ., ὁπότε ὁ Ἰσοκράτης εἶχε πιά κλείσει τὰ 90 τοῦ χρόνιου.

3. Ἐννοεῖ τοὺς ρητόρες τῆς ἀντιμακεδονικῆς μερίδας, κυρίως τὸ

Δημοσθένη, πού με τούς πύρινους λόγους του έρέθιζε κάθε τόσο τόν άθηναϊκό λαό έναντίον τοῦ Φιλίππου.

4. Γιατί ή 'Αμφίπολη απέχει πολύ από την 'Αθήνα, πού πρέπει να υποβάλλεται σε τεράστιες πολεμικές δαπάνες, για να την κρατάη στην κατοχή της. 'Αντίθετα για τὸ Φίλιππο τὰ πράγματα είναι πολύ πιό απλά, γιατί βρίσκεται κοντά και ή μετακίνηση στρατευμάτων δέν παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες γι' αὐτόν.

5. 'Η Κυρήνη ήταν αρχαία ελληνική άποικία στη Β. 'Αφρική κοντά στην Αίγυπτο, σημαντικότερο κέντρο έμπορίου και βιομηχανίας. 'Από αὐτή όλη ή περιοχή ονομάσθηκε Κυρηναϊκή. Θεωρεΐται άποικία τῶν Θηραίων, πού ιδρύθηκε τὸ 630 π.Χ., 15 χιλ.μ. από την άκτή σε θέση εκλεκτή. Πρώτος βασιλιάς της ήταν ό οικιστής Βάττος, αλλά στὰ χρόνια τοῦ γιου του, Βάττου τοῦ Β', έφτασε σε μεγάλη άκμή, γιατί εγκαταστάθηκαν εκεί πολλοί άποικοι, ιδίως Πελοποννήσιοι, και την έκαμαν μεγάλο κέντρο τοῦ ελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Στὰ χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου πῆγε με τὸ μέρος τῆς Σπάρτης, έστειλε μάλιστα και καράβια στη Σικελία κατά τῶν 'Αθηναίων. 'Υστερα από μιὰ πολυκύμαντη ιστορία ή πόλη έγινε ρωμαϊκή έπαρχία κατά τὸ 88 π.Χ., για να καταστραφῇ τελείως — στὸ μεταξύ έφθινε όλοένα — από τούς 'Αραβες τὸ 641 μ.Χ.

6. 'Ο παλιὸς 'Αμάδοκος, γνωστὸς και με τὸ όνομα Μήδοκος ή Μήτοκος, ήταν βασιλιάς τῶν 'Οδρυσῶν Θρακῶν, πολὺ επικίνδυνος για τίς άθηναϊκές άποικίες. Οί 'Αθηναῖοι, πού τὸν φοβόνταν, ήταν υποχρεωμένοι να έλίσσωνται διπλωματικά και να διατηροῦν φιλικές σχέσεις μαζί του. 'Αναφέρεται (Ξεν. 'Ελλην. IV, 8, 24) ότι τὸ 390 π.Χ. συμφιλιώθηκε με τὸν αντίπαλό του Σεύθη και με τούς 'Αθηναίους. 'Ο γιὸς και διαδοχός του με τὸ ίδιο όνομα, τὸ 357 π.Χ., συμφιλιώνεται με τούς 'Αθηναίους, αλλά τὸ 352 π.Χ. πάει πάλι με τὸ μέρος τοῦ Φιλίππου τοῦ Β'.

7. Χερσόνησος ή Χερρόνησος είναι ή Θρακική, πού σήμερα λέγεται Χερσόνησος τῆς Καλλιπόλεως. 'Ηταν πολύτιμη άποικία για τούς 'Αθηναίους, πού έκαναν πολλούς άγῶνες, για να τῇ διατηρήσουν.

8. 'Εννοεῖ τῇ Φιλοκράτειο Εἰρήνη, πού έγινε τὸ 346 π.Χ. μεταξύ 'Αθηνῶν και Φιλίππου. 'Ο Δημοσθένης τῇ χαρακτηρίζει «αισχροή και ανάξια τῆς πόλης», άφοῦ ήταν τὸ πρώτο βῆμα για τὴν άνάμιξη τοῦ Φιλίππου στὰ πράγματα τῆς κεντρικῆς 'Ελλάδας και άφοῦ

ἄφηνε τὴν Ἀμφίπολιν στὴ μακεδονικὴ κυριαρχία. Ὁ Ἰσοκράτης ὅμως, μὲ τὰ διαφορετικὰ πολιτικὰ ἰδεώδη καὶ κριτήρια καὶ μὲ τὸ πάθος γιὰ πανελλήνια ἔνωση, τὴ θεωρεῖ ὀρθή, τιμητικὴ καὶ ἀντάξια στὶς παραδόσεις τῶν δυὸ μεγάλων ἀντιμάχων.

9. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ ὑπαινιγμὸ στοὺς «Ὀλυμπιακοὺς» λόγους τοῦ Γοργία καὶ τοῦ Λυσία. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ 392 π.Χ. ὁ Γοργίας ἀπάγγειλε στοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες τὸν «Ὀλυμπιακὸν» τοῦ λόγου, μὲ τὸ ἴδιο θέμα πού ξέρομε ἀπὸ τὸν «Πανηγυρικὸν» τοῦ Ἰσοκράτη: Καλεῖ τοὺς Ἕλληνες σὲ ὁμόνοια, σὲ πόλεμο ὕστερα κατὰ τῶν βαρβάρων, μὲ σκοπὸ τὴν κατάληψιν τῆς χώρας τους καὶ τὴν ἀποικιακὴ ἐπέκτασιν τῶν Ἑλλήνων. Στὴν ἀμέσως ἐπόμενη Ὀλυμπιάδα, τοῦ 388 π.Χ., ὁ Λυσίας, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἀπάγγειλε ἐπίσης λόγο, ὅπου καλοῦσε τοὺς Ἕλληνες νὰ ἐνωθοῦν σὲ πόλεμον κοινὸ κατὰ τοῦ Διονυσίου τῶν Συρακουσῶν. Οἱ δυὸ αὐτοὶ λόγοι χωρὶς ἄλλο εἶχαν ἐπίδραση πάνω στὸν «Πανηγυρικὸν» τοῦ Ἰσοκράτη, πού κυκλοφόρησε τὸ 380 π.Χ., μὲ τὴν εὐκαιρίαν μιᾶς ἄλλης Ὀλυμπιάδας.

10. Νὰ ὑποθέσουμε πὼς ὑπαινίσσεται τοὺς «Νόμους» καὶ τὴν «Πολιτείαν» τοῦ Πλάτωνα; Εἶναι πολὺ πιθανόν.

11. Βλέπε: Σχόλια «Πανηγυρικοῦ», 2.

12. Μὲ ἐξαιρετικὴ πυκνότητα ὁ Ἰσοκράτης δίνει ἐδῶ τὴν κεντρικὴν ἰδέαν τοῦ λόγου του καὶ σὲ στιγμὴ πολὺ κατάλληλη: Ὁ μακρὺς πρόλογος ἔχει πιά κουράσει καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ δοθῇ ἐπιγραμματικὰ τὸ θέμα, γιὰ νὰ ζεσταθῇ ξανά τὸ ἐνδιαφέρον.

13. Τὴν αὐτὴ τῆς Μακεδονίας ἡδὴ ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἀρχελάου (413—399 π.Χ.) ἐπισκέπτονται σὰν ἐπίσημοι φιλοξενούμενοι ἐκλεκτοὶ Ἕλληνες, ποιητές, φιλόσοφοι, καλλιτέχνες: Ὁ Ἀγάθων, ὁ Εὐριπίδης, ὁ Ζεῦξις, καὶ στὰ χρόνια τοῦ Φιλίππου ὁ Ἀριστοτέλης κ.λ.π. Ἡ παρουσία τῶν ἐξόχων αὐτῶν ἀνδρῶν ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς στάθηκε πολὺ εὐεργετικὴ γιὰ τὸ Μακεδονικὸ κράτος.

14. Οἱ Μάγνητες κατοικοῦσαν τὴν περιοχὴ τοῦ Πηλίου, οἱ Περραιβοὶ τὴ Β.Δ. Θεσσαλία καὶ οἱ Παίονες τὴ Β.Α. Μακεδονία.

Οἱ Ἰλλυριοὶ πάλι — γιὰ τὴν καταγωγὴ καὶ τὴν ἱστορίαν τους ἐλάχιστα ξέρομε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς — κατοικοῦσαν πάνω καὶ ἀνατολικά ἀπὸ τὴ Βόρεια Ἡπειρο, στὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς ἀνατολικῆς Νοτιοσλαβίας, καὶ ἦταν χωρισμένοι σὲ πολλὰς φυλές.

15. Ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη εἶναι πολὺ ἐπιμελημένος καὶ ἔντεχνος. Πραγματοποιεῖ ὅλα τὰ ρητορικά μέσα — τοῦ ρυθμοῦ, τῆς παραλληλίας τῶν μελῶν, τοῦ ὁμοιοτέλετου, τὴν ἔλλειψη χασμωδίας κ.λ.π. — μὲ ἕναν τέλειο τρόπο. Τῇ χάρῃ καὶ τὴν ἄψογη ἄρμονία τῆς ἔντεχνης αὐτῆς πεζογραφίας τὴν εἶχαν ἤδη προσέξει ἀπὸ πολὺ παλιά. Ἡ ἀπόλυτη ἄρμονία καὶ ἡ εὐχρηστικὴ ρυθμικότητα τοῦ ἰσοκρατείου λόγου εἶναι φυσικά ἀδύνατο νὰ ἀποδοθοῦν στὴ μετάφραση.

16. Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση οἱ βασιλιάδες τῆς Μακεδονίας (Ἀργειάδες) συνδέονται μὲ τὸ Ἄργος. Προφανῶς γίνεται κάποια σύγχυση ἀνάμεσα στὸ Ἄργος τῆς Πελοποννήσου καὶ στὸ Ἄργος τῆς Ὀρεστιάδας (σημ. Ἄργος Ὀρεστικό). Πιθανὸ ὅμως νὰ ἀναφέρεται καὶ στὴν καταγωγή τοῦ Ἡρακλῆ, ποὺ τὸν θεωρεῖ πρόγονο καὶ γενάρχη τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας.

17. Πράγματι ἡ Θήβα τιμοῦσε ιδιαίτερα τὸν Ἡρακλῆ. Ἐκεῖ ὑπῆρχε ναὸς μεγαλοπρεπῆς ἀφιερωμένος σ' αὐτὸν καὶ γίνονταν ἀγῶνες πρὸς τιμὴν τοῦ μὲ τὸ ὄνομα Ἡράκλεια. Ἦταν μάλιστα τόσο γνωστὰς οἱ γιορτὲς ποὺ γίνονταν στὴ Θήβα γιὰ τὸν Ἡρακλῆ, ὥστε ὁ ἥρωας συχνὰ περνίεται γιὰ Θηβαῖος καὶ ὄχι γιὰ Ἀργεῖος.

18. Ἡ παράδοση πὼς ἡ Ἀθήνα ἔσωσε τὰ παιδιὰ τοῦ Ἡρακλῆ ἀπὸ τὸν Εὐρυσθέα, ἡ παράδοση δηλ. ποὺ κάνει τὸν Ἀθηναῖο ἥρωα Θησέα προστάτη τοῦ Λάκωνα Ἡρακλῆ, εἶναι γνωστὴ ἀπὸ πολλὰς πηγὰς (λ.χ. «Ἡρακλεῖδες» Εὐριπίδη). Συνήθως στοὺς ρήτορες ἀναφέρεται συνδυασμένη μὲ τὸν Ἀργεῖο Ἀδραστο καὶ τὴν περισυλλογή, ἀναίρεση, τῶν νεκρῶν ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Καδμείας. (Βλέπε καὶ Πανηγυρικό, § 54—60, καθὼς καὶ Σχόλια Πανηγυρικοῦ, 31—32).

19. Πρόκειται δίχως ἄλλο γιὰ διπλωματικὸ ὑπαινιγμὸ στὴν ὑποχρέωση ποὺ εἶχε ὕστερα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ὁ Φίλιππος νὰ δείξῃ κατανόηση σχετικὰ μὲ τὰ ἐπίμαχα ζητήματα τῆς ἐποχῆς. (Ἀλόνησο — Εὐβοία — Ὠρωπὸ — Φωκίδα).

20. Ξέρξης ἐδῶ εἶναι ὄνομα καινὸ γιὰ τοὺς βασιλιάδες τῆς Περσίας ἀναφέρεται τόσο στὸν Ξέρξη ποὺ νικήθηκε στὴ Σαλαμίνα, ὅσο καὶ στὸν Ἀρταξέρξη ποὺ ἐπέβαλε τὴν Ἀντακίδειο Εἰρήνη (387 π.Χ.).

21. Πράγματι στὰ γεγονότα τοῦ 379—378 π.Χ. οἱ Ἀθηναῖοι βοήθησαν τοὺς Θηβαίους ἀπὸ τὸ φόβο μήπως ἐπεκταθῇ καὶ σ' αὐτοὺς ἡ σπαρτιατικὴ κυριαρχία. Ἐπακολούθησε μάλιστα καὶ συμμαχία Θήβας καὶ Ἀθη-

νῶν γὰρ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ἀπὸ τὸ σπαρτιατικὸ ζυγόν.

22. Πρόκειται γὰρ τὶς εἰσβολὲς στὴν Πελοπόννησο τοῦ Θηβαίου στρατηγοῦ Ἐπαμεινώνδα (370—369 π.Χ.). Οἱ Ἀθηναῖοι καὶ τὶς δυὸ φορὲς προσπάθησαν νὰ ἐμποδίσουν τὸν Ἐπαμεινώνδα, διευκολύνοντας ἔτσι τὴ θέση τῶν Σπαρτιατῶν.

23. Τὸ 371 π.Χ. γὰρ πρώτη φορὰ νικιοῦνται στὴ στεριά οἱ Σπαρτιάτες. Προηγήθηκαν ἤττες τοὺς στὴ θάλασσα — στὴν Κνίδο καὶ κυρίως στὴ Νάξο — ἀλλὰ ἡ καταστροφὴ τοὺς στὰ Λεῦκτρα εἶχε πολὺ μεγαλύτερη σημασία. Στὴ μάχη ἔπεσε ὁ βασιλιάς τοὺς Κλεόμβροτος καὶ 400 διαλεχτὰ παλικάρια.

24. Κυρίως οἱ Ἀργεῖοι καὶ οἱ Μεγαλοπολίτες.

25. Οἱ Ἀργεῖοι, οἱ Μεσσήνιοι, οἱ Ἀρκάδες, οἱ Ἡλεῖοι, οἱ Μεγαλοπολίτες, οἱ Σικυώνιοι ἀντιδρῶν κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας στὴν Πελοπόννησο.

26. Γὰρ τὴν κακὴ διαγωγὴ πού ἔδειξαν ὡς ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδας μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο.

27. Εἶναι γνωστὲς οἱ προφυλάξεις πού ἔπαιρναν ἀνέκαθεν οἱ Σπαρτιάτες κατὰ τῶν δούλων· τώρα ὅμως, τὴν ἐποχὴ τῆς παρακμῆς, οἱ δούλοι ἐκδηλώνουν φανερὴ πιὰ καὶ ἐπικίνδυνη ἀντίδραση.

28. Οἱ Θηβαῖοι ἔχουν ἐμπλακῇ μὲ τοὺς Φωκεῖς στὸν Ἱερὸ Πόλεμο, πού ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὸ Φίλιππο νὰ ἀναμιχθῇ στὰ πράγματα τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδας. Τρεῖς πόλεμοι στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ἱστορία ὀνομάζονται ἰ ε ρ ο ἰ π ό λ ε μ ο ι· καὶ οἱ τρεῖς ἔγιναν γὰρ τὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν, ὅταν διάφορες πόλεις καταπάτησαν τὴν περιουσία του καὶ καταδικάστηκαν ἀπὸ τὸ Ἀμφικτιονικὸ Συνέδριο. Ἐδῶ πρόκειται γὰρ τὸ δεύτερο (355—346 π.Χ.), γὰρ τὸν ὅποιο ἀφορμὴ στάθηκαν οἱ Φωκεῖς, πού καταχράσθηκαν κάτι πόρους τοῦ Μαντείου καὶ κηρύχθηκαν ἱερόσυλοι ἀπὸ τοὺς Ἀμφικτίονες. Οἱ Ἀμφικτίονες, μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς Θεσσαλοὺς, τοὺς κήρυξαν τὸν πόλεμο, πού κράτησε δέκα χρόνια καὶ ἔληξε μὲ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Φιλίππου, πού τὸν κάλεσαν οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Θεσσαλοί. Αὐτὸς νίκησε κατὰ κράτος τοὺς Φωκεῖς, κατέσκαψε τὶς πόλεις τοὺς, τοὺς ὑποχρέωσε νὰ πληρώσουν γὰρ ἀποζημίωση 10.000 τάλαντα καὶ πῆρε ὁ ἴδιος τὶς δυὸ ψήφους πού εἶχαν οἱ Φωκεῖς στὸ Ἀμφικτιονικὸ Συνέδριο.

29. Τὸ Ἄργος, μὲ τὴ φιλοαθηναϊκὴ πολιτικὴ του, βρισκόταν σὲ δι-

αρκεῖς πολέμους μὲ τοὺς γείτονες. Τὸ σοβαρότερο ὅμως εἶναι οἱ ἐσωτερικὲς κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, ποὺ συχνὰ προκαλοῦσαν ἐπικίνδυνες στάσεις καὶ συγκρούσεις. Σὲ μιὰ τέτοια ἐξέγερση τὸ 370 π.Χ. σφάχτηκαν 1200 πολῖτες πλούσιοι καὶ ὕστερα ἀκολούθησε ἀνάλογη σφαγὴ τῶν δημοκρατικῶν.

30. Ἐννοεῖ τὴ νίκη κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν στὰ Λεῦκτρα τὸ 371 π.Χ.

31. Ὁ Ἐπαμεινώνδας, κατὰ τὴν εἰσβολὴ τοῦ στὴν Πελοπόννησο, προσπάθησε νὰ ἐξγεῖρῃ τοὺς Πελοποννησίους κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν. Τὸ 363 π.Χ. μάλιστα οἱ Θηβαῖοι προσπάθησαν νὰ συλλάβουν στὴν Τεγέα τοὺς βουλευτὲς τῆς Ἀρκαδίας.

32. Ἀπὸ τὸ 369 ὡς τὸ 367 π.Χ. ὁ Πελοπίδας πολλὰς φορὲς ἔκαμε ἐπεμβάσεις στὴ Θεσσαλία καὶ στὴ Μακεδονία.

33. Πρόκειται γιὰ τὸν Ὠρωπό, ποὺ κατέλαβαν οἱ Θηβαῖοι τὸ 366 π.Χ. Μετὰ τὴ μάχη τῆς Χαιρώνειας (338 π.Χ.) ξαναπῆραν οἱ Ἀθηναῖοι στὰ χέρια τοὺς τὴν περιοχὴ αὐτῇ.

34. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Φίλιππος δὲν ἔχει ἀκόμα ἀναμειχθῇ στὸν ἱερὸ Πόλεμο ἐναντίον τῶν Φωκέων τῇ στιγμῇ ποὺ ὁ Ἰσοκράτης γράφει αὐτὸ τὸ λόγο. Ὁ πόλεμος αὐτὸς τελείωσε βέβαια μὲ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Φιλίππου ὑπὲρ τῶν Θηβαίων, ὅπως ἀναφέραμε στὸ σχολ. 28.

Ὁ στρατὸς τῶν Φωκέων ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ μισθοφόρους, ποὺ στρατολογήθησαν μὲ τὰ χρήματα τοῦ Μαντείου. Εἶναι στιχεῖα μᾶλλον ὑποπτα, κυνηγημένα ἀπὸ τὴν πατρίδα τοὺς, καὶ ἡ ζωὴ δὲν ἔχει νὰ τοὺς προσφέρῃ καμιὰ χαρά.

35. Τὴ Φιλοκράτειο Εἰρήνην ποὺ ἐγίνε τὸ 346 π.Χ. Εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ λόγος γράφτηκε μετὰ τὴν Εἰρήνην, ἢ τὸ πολὺ-πολὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ γράφεται τὸ β' μισὸ τοῦ 347 π.Χ., ὅταν δηλαδὴ οἱ προϋποθέσεις γιὰ εἰρήνευση μεταξὺ Φιλίππου καὶ Ἀθηνῶν εἶχαν πιά ὀριμᾶσει. Ἡ καταπληκτικὴ συντομία τῆς παραγράφου 56, τοῦ σημείου ποὺ ἀναφέρεται στὴν κατάσταση τῶν Ἀθηνῶν, συνηγορεῖ γιὰ τὴν ἀποψὴ ὅτι τὸ σχέδιο τοῦ ἀρχικοῦ λόγου ἔλλαξε κάπως μὲ τὴ μεταβολὴ στὴν πολιτικὴν κατάσταση ποὺ δημιουργήθηκε στὴν Ἀθῆνα μετὰ τὴ σύναψιν τῆς Εἰρήνης τὸ 346 π.Χ.

36. Εἶναι γνωστὴ ἡ περίπτωσις τῆς πολυτάραχης μορφῆς τοῦ Ἀλκιβιάδου, ποὺ ὁ Ἰσοκράτης τὴ θεωροῦσε μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ ἐντυπωσιακὰς τοῦ 5ου αἰῶνα: Τὶς παραμονὲς τῆς ἐκστρατείας στὴ Σικελία τὸν κατηγό-

ρησαν για άσέβεια με άφορμή την άποκοπή των Έρμών, καταδικάστηκε σε έξορία, κατάφυγε στους έχθρους της πατρίδας του, τους Σπαρτιάτες, και πρόδωσε την πόλη του, κατάφερε να ξαναγυρίσει στην Άθήνα, όπου τον υποδέχτηκαν με ένθουςιασμό, και πάλι έφυγε κυνηγώντας την άνήσυχη μοίρα του.

37. Ο Κόνων και ο γιός του ο Τιμόθεος συνέτειναν πολύ στην άναστήλωση του άθηναικού γοήτρου και στη δημιουργία της δεύτερης Άθηναικής συμμαχίας.

38. Πρόκειται για την ναυμαχία στους Αίγους Ποταμούς το 405 π.Χ.

39. Αυτό έγινε τον Αύγουστο του 394 π.Χ. Ο Ίσοκράτης, που θέλει να έξάρη την προσωπικότητα του Κόνωνα, άποσιωπά εδώ τη βραδύτητα και τη μαλθακότητα των Περσών, για την όποία ώστόσο επιμένει στον Πανηγυρικό (§ 142). Ο Κόνων με περσικά χρήματα λοιπόν έκανε στόλο, νίκησε τους Σπαρτιάτες κοντά στη Ρόδο και ξαναγυρνώντας στην Άθήνα άναστήλωσε τα Μακρά Τείχη, που είχαν καταστραφή το 404 π.Χ., και άνασυγκρότησε την Άθηναική ήγεμονία.

40. Τύραννος των Συρακουσών από το 405 ως το 367 π.Χ.

41. Ήταν, λέει, γιός άγωγιάτη.

42. Τα πλοία του τα ύπλογιζούν πάνω από 400 και ο στρατός του έφτανε από 20.000 μέχρι 80.000 άνδρες.

43. Σύμφωνα με την παράδοση — τη διασώζει ο Έρόδοτος (Α', 107 και έξής) — ο Κύρος ήταν γιός της Μανδάνης, κόρης του βασιλιά των Μήδων Άστυάγη, και του Πέρση Κυαζάρη. Ο Άστυάγης είδε στον ύπνο του πως το παιδί αυτό μια μέρα θα τον έδιωχνε από το θρόνο του και άνάγκασε την κόρη του να το πετάξει στο δρόμο, για να πεθάνη. Όπως συμβαίνει όμως σε όλους τους σχετικούς μύθους, το περιμάζεψε κάποιος βοσκός, που το λυπήθηκε, και το άνάθρεψε για δικό του. Άργότερα ο Άστυάγης άναγνώρισε τον έγγονό του και τον έστειλε στην Περσία, όπου έγινε ο ιδρυτής του Περσικού κράτους.

44. Πρόκειται δίχως άλλο για τους όπαδούς της άντιμακεδονικής μερίδας, που άρχηγός τους είναι ο Δημοσθένης.

45. Ο Φίλιππος ύποστήριζε την άυτονομία των Μεσσηνίων, που άγωνίζονταν σκληρά κατά των Σπαρτιατών, για να την άποκτήσουν. Οι άντίπαλοι όμως του Φιλίππου θεωρούν τη συμμαχία που έκαμαν για το σκοπό αυτό Φίλιππος και Μεσσήνιοι ως πρόσχημα, που κάλυπτε το άπω-

τερο σχέδιο τοῦ Φιλίππου: τὴν ὑποταγὴ δηλαδὴ τῆς Πελοποννήσου σ' αὐτόν.

46. Ἀμφικτιονία ἦταν σύνδεσμος ἐλληνικῶν πόλεων, θρησκευτικὸς πρῶτα, ὕστερα καὶ πολιτικός, μὲ κέντρο πάντοτε κάποιον ἱερό. Ἡ πιὸ ὀνομαστὴ ἦταν ἡ Δελφικὴ Ἀμφικτιονία, ποὺ περιλάμβανε τοὺς Θεσσαλοὺς, Περραιβοὺς, Μάγνητες, Λοκροὺς, Φωκεῖς, Θηβαίους κ.λ.π., καὶ ἀποτελοῦσε θρησκευτικο-πολιτικὸν σύνδεσμον τῶν περιόικων πόλεων — τῶν πόλεων γύρω ἀπὸ τὸ Δελφικὸ Μαντεῖο — μὲ δύναμιν τεράστια. Εἶναι σὲ πρώτη ἐφαρμογὴ ἡ ἰδέα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν.

47. Αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ὑπόληψιν τοῦ Φιλίππου κρύβει ἔμμεσες καὶ διπλωματικὲς συμβουλὲς γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ Μακεδόνα ἡγέτη, ποὺ ὅπωςδὴποτε δημιουργεῖ κάποιες ἀνγισυχίες καὶ στὸν ἴδιον τὸν Ἰσοκράτη. Ἀλλωστε λίγες ἐβδομάδες ἀργότερα ἡ εἰρήνη θὰ ἀπειληθῇ, ὅταν ὁ Φίλιππος θὰ ἀξιώσῃ ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους νὰ τοῦ ἀναγνωρίσουν τὴν ιδιότητά του ὡς μέλους τοῦ Ἀμφικτιονικοῦ Συνεδρίου, ὅπως ἀναγνωρίστηκε μετὰ τὴν καταστροφὴ τῶν Φωκέων, μὲ διπλὴ μάλιστα ψῆφον.

48. Ὁ Ἰσοκράτης εἶχε ζητήσῃ ἄλλοτε καὶ ἀπὸ τὸν τύραννον τῶν Συρακουσῶν Διονύσιον νὰ μπῇ ἐπικεφαλῆς στὴν ἐκστρατεία τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν.

49. Δὲν εἶναι ἡ μοναδικὴ φορὰ ποὺ ὁ Ἰσοκράτης μιλάει μὲ κάποια ἔπαρση γιὰ τὶς ἱκανότητές του. Πιστεῖν πὼς κανένας ἄλλος δὲν εἶναι σὲ θέσιν νὰ δώσῃ συμβουλὲς πιὸ γόνιμες καὶ πιὸ ἐποικοδομητικές.

50. Παραδίδεται πὼς δέκα ὀλόκληρα χρόνια ὁ Ἰσοκράτης ἀσχολοῦνταν μὲ τὴ σύνταξιν τοῦ Πανηγυρικοῦ του λόγου, ποὺ κυκλοφόρησε, ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ 380 π.Χ. Ἐδῶ ἀναφέρεται στὴ γνώμην ποὺ εἶχε διατυπώσῃ τότε στὴν § 14 τοῦ Πανηγυρικοῦ.

51. Ὁ Ἀγησίλαος, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, πῆγε τὸ 396 π.Χ. στὴν Ἀσία, μὲ σκοπὸ νὰ συντρίψῃ τὴ δύναμιν τῶν Περσῶν καὶ νὰ ἐλευθερώσῃ τὶς ἐλληνικὰς πόλεις ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν τους. Οἱ ἐμφύλιοι ὅμως πόλεμοι, ποὺ ἄρχισαν πάλιν στὴν Ἑλλάδα, καὶ οἱ διάφορες ταραχαὲς τὸν ἀνάγκασαν νὰ γυρίσῃ πίσω νὰ βοηθήσῃ τὴν πατρίδα του. Εἶναι φανερὸ λοιπὸν καὶ ἀπὸ τὴν περίπτωσιν αὐτῇ, πῶς, γιὰ τὴν ἐ-

πιτυχία μιᾶς ἐκστρατείας κατὰ τῶν Περσῶν, ἀπαραίτητη προϋπόθεση εἶναι ἡ ὁμόνοια ἀνάμεσα στίς ἑλληνικές πολιτείες.

Οἱ φίλοι τοῦ Ἀγησιλάου εἶναι οἱ ὀλιγαρχικοὶ στίς μικρασιατικές πόλεις. Ὁ Λύσανδρος βέβαια εἶχε ἐγκαταστήσει τίς δεκαρχίες τὸ 404—400 π.Χ., ἐδῶ ὅμως ἐπίτηδες ὁ Ἰσοκράτης συγχέει τοὺς δύο ἄνδρες, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ ἐπιχείρημα ποὺ τοῦ χρειάζεται στίς συμβουλές του γιὰ τὸ Φίλιππο.

52. Ἡ ὑπόθεση εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴν «Κύρου Ἀνάβασιν», ὅπου ὁ Ξενοφώντας ἐκθέτει τὰ γεγονότα μὲ κάθε λεπτομέρεια. Ὁ Ἰσοκράτης τὸν ἀκολουθεῖ πιστὰ στὴ διήγησή του.

53. Ὁ Ἰσοκράτης χωρὶς ἀμφιβολία ἀπαντᾷ στοὺς ἐπικριτές του, ποὺ ὑποστήριζαν ὅτι οἱ θέσεις τοῦ Πανηγυρικοῦ ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους στοὺς Ὀλυμπιακοὺς λόγους τοῦ Γοργία (392 π.Χ.) καὶ τοῦ Λυσία (388 π.Χ.).

54. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου οἱ Σπαρτιάτες, σὰ νικητὲς, ἐγκαθίδρυσαν στίς πόλεις τίς γνωστὲς δεκαρχίες, πολιτεύματα δηλαδὴ ἀριστοκρατικά, ποὺ στηρίζονται σὲ δέκα ὀλιγαρχικοὺς, φίλους τῶν Σπαρτιατῶν, μὲ τὴν ἐπίβλεψη πάντα καὶ τὴν κηδεμονία τοῦ Σπαρτιάτη ἀρμοστή. Οἱ δεκαρχίες — γι' αὐτὲς εἶχε βοηθήσει καὶ ὁ Κύρος τὸ Λύσανδρο, ναύαρχο τότε τῶν Σπαρτιατῶν — μὲ τίς αὐθαίρεσείας τους δημιουργήσαν παντοῦ ἐχθρότητες καὶ μίση.

55. Ὁ πρῶτος, ποὺ ἐναντίον του πολέμησε ὁ Κύρος μὲ τὸν Κλέαρχο, εἶναι ὁ Ἀρταξέρξης ὁ Β' (404—359 π.Χ.) καὶ ὁ δεύτερος ὁ Ἀρταξέρξης ὁ Γ' (359 — 339 π.Χ.). Ἡ δύναμη τοῦ Ἀρταξέρξη τοῦ Β', ποὺ ἐξαίρεται ἐδῶ, παρουσιάζεται ἀντίθετα ἐλαττωμένη στὸν Πανηγυρικό (§ 138—156), γιὰ αὐτὸ ἐξυπηρετοῦσε τότε τοὺς σκοποὺς του.

56. Τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὴ βοήθεια ποὺ ἔδωσε στοὺς Σπαρτιάτες κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο καὶ τοὺς τελευταίους στὴν Κνίδο τὸ 394 π.Χ.

57. Ὁ ὑπαινιγμὸς γιὰ τὴ συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα (387 π.Χ.) εἶναι σαφής.

58. Γιὰ νὰ καταστείλῃ τὴν ἐπανάσταση αὐτὴ ὁ βασιλιάς, ἔστειλε στὴν Αἴγυπτο στρατὸ μὲ τοὺς Ἀβροκόμα, Τιθραύστη καὶ Φαρνάβαζο. Αὐτοὶ τρία χρόνια ποὺ πολέμησαν ἐκεῖ ἔπαθαν μεγάλες συμφορές (Βλέπε Πανηγυρικό, § 140).

59. Ἀδερφὸς τοῦ Μαύσωλου καὶ τῆς Ἀρτεμισίας, ποὺ στὴν ἀρχὴ

μοιράστηκε μαζί της τὸ θρόνο τῆς Καρίας, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μαύσωλου (353 π.Χ.) καὶ ὕστερα τὴ διαδέχτηκε. Ὁ Μαύσωλος μὲ ἄλλους σατράπες τῆς Μ. Ἀσίας εἶχε ἐξεγερθῇ κατὰ τῶν Περσῶν μὲ τὴ βοήθεια καὶ τῶν Αἰγυπτίων τὸ 362 π.Χ. Φαίνεται ὅμως οἱ ἐπιτυχίες του ἦταν προσωρινές καὶ ὑποτάχτηκε προφανῶς πάλι στοὺς Πέρσες, ποὺ τὸν τιμώρησαν ὑποδειγματικά.

60. Ὁ Ἀμύντας ὁ Β' (392—370 π.Χ.).

61. Ὁ Περδίκας ὁ Α' στίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰώνα π.Χ.

62. Ὁ Ἡρακλῆς, ποὺ, ἀφοῦ εἶναι θεός, δὲν μπορεῖ νὰ δώσῃ συμβουλές σ' ἓνα θνητό.

63. Ὁ πόλεμος τοῦ Ἡρακλῆ κατὰ τοῦ Λαομέδοντα ἔγινε τὸ πρότυπο κάθε πολέμου τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας. Ἡ περίπτωση τοῦ Ἡρακλῆ, ποὺ ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει «ἀριστον ἀνδρῶν», προσφέρεται γενικὰ σὰν ἔξοχο παράδειγμα γιὰ μίμηση μὲ τὴν ἀκούραστη προσπάθειά του νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἠθικὴ τάξη, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴ δικαιοσύνη.

64. Ἀνάλογη ἔκφραση χρησιμοποιεῖ καὶ στὸν Πανηγυρικὸ (§ 182). Ὁ ἴδιος ἄλλωστε τονίζει πὼς ὁ «Φίλιππος» ἔχει πολλὲς ὁμοιότητες μὲ τὸν Πανηγυρικὸ τοῦ λόγου (Φίλιππος, § 93).

65. Λένε γιὰ τὸν Ἰάσονα τῶν Φερρῶν πὼς προετοίμαζε μιὰ πανελλήνια ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Περσίας, ὅταν δολοφονήθηκε, τὸ 370 π.Χ.

66. Ὁ Ἰσοκράτης πιστεύει βαθιὰ πὼς θὰ λυθῇ ὀριστικὰ τὸ μέγα δημογραφικὸ πρόβλημα τῆς Ἑλλάδας μὲ τὸν ἀποικισμό τῆς Ἀσίας ἀπὸ τοὺς ἀπόκληρους καὶ ἀνεργούς τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν, ποὺ δημιουργοῦσαν σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας ἐπαναστατικὲς ἐστίες καὶ σοβαρὰ ζητήματα.

67. Στοὺς πολέμους τοὺς κατὰ τῶν Ἑλλήνων οἱ Πέρσες μεταχειρίζονταν πολὺ συχνὰ Ἕλληνες μισθοφόρους, ἀκόμη καὶ Ἕλληνες στρατηγούς σὰν ἐκπαιδευτές. Παράδειγμα εἶναι ὁ Φαλίνος, ποὺ ὑπηρετοῦσε κοντὰ στὸν Τισσαφέρνη (Ξεν. Κύρου Ἀνάβ 2, 1, 7).

68. Ἐννοεῖ τὴ δεσποτικὴ διαγωγὴ τῶν Σπαρτιατῶν πρὸς τὶς ἐλληνικὲς πολιτείες καὶ τὴ συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα, ποὺ τὶς παράδωκε στὰ χέρια τῶν Περσῶν.

69. Θεωρεῖ τὸ Φίλιππο προορισμένο κατὰ κάποιον τρόπο ἀπὸ τὴ μοίρα γιὰ ἓνα ὑπέρτατο χρέος, γιὰ μιὰ ἀληθινὰ θεϊκὴ ἀποστολὴ.

70. Τὴ μιὰ μὲ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνα (490 π.Χ.) καὶ τὴν ἄλλη μὲ

τῇ ναυμαχίᾳ τῆς Σαλαμίνας (480 π.Χ.). Τὴν τρίτῃ φορὰ ἀπὸ τὴν τυραννίᾳ ποῦ ἐπέβαλαν στοὺς Ἕλληνες οἱ Σπαρτιάτες μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο.

71. Ὑπονοεῖ τὸ Δημοσθένη, τὸ Λυκοῦργο, τὸν Ὑπερίδην καὶ γενικά τοὺς ἀρχηγούς τοῦ ἀντιμακεδονικοῦ κόμματος, ποῦ ἀντιπολιτεύονταν μὲ πραγματικὸ πάθος τοὺς φιλιππίζοντες: Αἰσχύνῃ, Εὐβουλο, Φωκίωνα, Φιλοκράτη, Δημάδην κ.λ.π.

72. Ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Ἀγαμέμνωνας καὶ ὅλοι οἱ ἥρωες τοῦ Τρωικοῦ πολέμου.

73. Ἀπὸ τὸν Κύρο, φυσικά. Καὶ ἄλλοῦ ἔδειξε τὴν περιφρόνησίν του γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ ἱδρυτῆ τοῦ περσικοῦ κράτους. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ τρόπος ποῦ ἀντιμετωπίζει τοὺς δυὸ ἄνδρες: Στὸ κείμενο γιὰ τὸν Κύρο χρησιμοποιοεῖ τὴ λέξιν ἄνθρωπος, ἐνῶ γιὰ τὸ Φίλιππο τὴ λέξιν ἄνδρας.

74. Ἡ σκόπιμη αὐτὴ προσέγγισις καὶ ὁ παραλληλισμὸς Θησέα καὶ Ἡρακλῆ, ποῦ συνήθως παρουσιάζονται σὰν ἀνταγωνιστές, ἐξυπηρετεῖ ἐδῶ πολὺ καλὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ συγγραφέα, ποῦ εἶναι νὰ ἄρῃ τίς διαφορὰς ἀνάμεσα στὴν Ἀθῆνα καὶ τὴ Σπάρτη καὶ νὰ πετύχῃ τὴν ἀνυστερόβουλη προσέγγισις τῶν δυὸ πόλεων.

75. Πρὶν ἀπὸ τὴ ναυμαχία στὴ Σαλαμίνα (480 π.Χ.) καὶ μετὰ τὴν ἱστορικὴ ἀπάντησίν τους στὸν Ἀλέξανδρον τῆς Μακεδονίας ποῦ ἔστειλε ὁ Μαρδόνιος, γιὰ νὰ τοὺς προτείνῃ νὰ συμβιβαστοῦν μαζί του μὲ δελεαστικὰς ἀντιπαροχές: «Ὅσο ὁ ἥλιος ἀκολουθεῖ τὸν ἴδιον δρόμον οἱ Ἀθηναῖοι δὲν πρόκειται νὰ γίνονιν φίλοι τῶν Περσῶν». Εἶναι γνωστὸ πὺς ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι, ἄνδρες, γυναῖκες, γέροι καὶ παιδιὰ, ἐγκατέλειψαν τὴν πόλιν. Οἱ ἄνδρες πῆγαν γιὰ νὰ πολεμήσουν στὴ Σαλαμίνα — ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία ποῦ ἔδωσε ὁ Θεμιστοκλῆς στὸ χρησμὸ τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν, πὺς τὰ ξύλινα τείχη, ποῦ θὰ ἔσωζαν τὴν Ἀθῆνα, ἦταν τὰ καράβια — καὶ τὰ γυναικοῦπαιδα μαζεύτηκαν στὴν Αἴγινα, στὴ Σαλαμίνα καὶ στὴν Τροιζήνα.

76. Ἡ εὐσέβεια τοῦ Ἰσοκράτη εἶναι ἀναμφισβήτητη· ἄλλο τόσο ὅμως ἀναμφισβήτητη εἶναι καὶ ἡ ἔλλειψις κάθε δεισιδαιμονίας καὶ θρησκοληψίας. Καὶ ἐδῶ καὶ ἄλλοῦ προβάλλει ὑγιεῖς ἀπόψεις γιὰ τὴ θεϊκὴ δύναμη καὶ γιὰ τὸν τρόπο ποῦ ἐνεργεῖ καὶ ἐπιδραῖ πάνω στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΙΣΟΚΡΑΤΗ.....	σελ.	5— 17
2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ.....	»	19— 21
3. ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ (Ἀρχαῖο κείμενο—Μετάφραση)	»	22—107
4. ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ	»	109—125
5. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΦΙΛΙΠΠΟ.....	»	127—130
6. ΦΙΛΙΠΠΟΣ (Ἀρχαῖο κείμενο — Μετάφραση)	»	132—197
7. ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟ ΦΙΛΙΠΠΟ	»	199—209

ΕΞΩΦΥΛΛΟΝ : ΕΛΕΝΗΣ ΖΗΚΑ

Ἐπιμελητής ἐκδόσεως : ΑΛΕΞ. ΚΟΝΤΟΣ (ἀπ. Δ.Σ. ΟΕΔΒ 1660/23-2-67)

Τὰ ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου φέρουν τὸ κάτωθι βιβλιοσήμον εἰς ἀπόδειξιν τῆς γνησιότητος αὐτῶν.

Ἀντίτυπον στερούμενον τοῦ βιβλιοσήμου τούτου θεωρεῖται κλεψύτυπον. Ὁ διαθέτων, πωλὼν ἢ χρησιμοποιοῦν αὐτὸ διώκεται κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 7 τοῦ νόμου 1129 τῆς 15/21 Μαρτίου 1946 (Ἑφ. Κυβ. 1946, Α' 108).

024000020154

Ἔκδοσις Α', 1967 (IV) — ANT 100.000 — ΣΥΜΒ. 1474/1-4-67 — 1479/4-4-67

Ἐκτύπώσεις - Βιβλιοδεσία : ΙΩ. ΚΑΜΠΑΝΑ Ο.Ε. Φιλαδελφείας 4 — ΑΘΗΝΑΙ

